

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

NYPL RESEARCH LIBRARIES

3 3433 07437329 5

B²⁰

FESTSKRIFT

TIL

VILHELM THOMSEN

NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

FESTSKRIFT

TIL

VILHELM THOMSEN

FRA

DISCIPLE

UDGIVET I ANLEDNING AF HANS

FEMOGTYVEÅRIGE DOKTORJUBILÆUM

23 MARTS 1869 -- 23 MARTS 1894

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1894

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
732822
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1916 L

NOV 1916
LIBRARY
YASSEL

Kære professor Thomsen!

Idag er det fem og tyve år siden De erhvervede den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet. Denne dag er derfor en mærkedag for de mange, der er stolte af at være Deres disciple.

I de svundne år har filologer af alle afskygninger samlet sig om Deres kateder og der høstet belæring og indsigt for livet.

Vi føler alle, hvor meget vi skylder Deres altid vækkende undervisning, og hvilken lykke det har været for os at have til lærer og vejleder en mand, hvis geniale forskerblik har givet ham rang mellem Europas første lærde.

Vi har alle nydt godt af Deres vejledende råd og aldrig trættede hjælpsomhed, og på en sjælden

Archie July 7/15 X.75

måde har De forstået at knytte Deres disciple til Dem ved venskabets og hengivenhedens bånd.

Derfor bringer vi Dem idag vor dybtfolte tak.

Tak for alt, hvad Deres rige ånd og hjærte har skænket os.

Det er vort håb, at efterfølgende afhandlinger, der skyldes en lille kreds af Deres disciple, må vise Dem, hvor stærkt vi føler vor taknemlighedsgæld, og tillige vidne om, at Deres undervisning har båret frugt.

København d. 23 marts 1894.

INDHOLD.

ANDERSEN, D.: Reduplikationsvokalen i verbernes perfektformer	131
°ANDERSEN, V.: Sammenfald og berøring	258
°BESTHORN, R.: Aristoteles og de arabiske grammatikere	166
°DRACHMANN, A. B.: Skyld og nemesis hos Æschylus	173
GIGAS, E.: Det første udkast til et berømt værk	90
°HEIBERG, J. L.: Bidrag til Georg Vallas biografi	81
°HUDE, K.: Spredte iagttagelser i Thukydid	59
°JESPERSEN, O.: Om subtraktionsdannelser	1
JÓNSSON, F.: Fremmede ords behandling i oldnordisk digtning	204
JØRGENSEN, C.: Bemærkninger om brugen af præsens på latin	159
KINCH, K. F.: Helleniske kolonier på den makedoniske halvø	146
°LANGE, H. O.: En thebansk klosterforstanders testamente	98
°NYROP, KR.: Et afsnit af ordenes liv	31
°ØLRIK, A.: Nogle personnavne i Starkaddigtningen	116
PEDERSEN, H.: Bidrag til den albanesiske sproghistorie	246
°ŠETÄLÄ, E. N.: Ueber einen «gutturalen» nasal im urfinnischen	230
SØRENSEN, S.: Til spørgsmaalet om Aditya'erne	335
THORSEN, P. K.: Glidning og spring	309
TRIER, G.: Ordet «Laban»s oprindelse	353
°ØSTRUP, J.: Topografiske bemærkninger til Xenofon	66

OM SUBTRAKTIONSDANNELSER,

SÆRLIGT PÅ DANSK OG ENGELSK.

AF

OTTO JESPERSEN,

DR. PHIL.,

PROFESSOR VED UNIVERSITETET I KØBENHAVN.

De almindelige fremstillinger af orddannelseslæren i forskellige sprog har så travlt med ordenes udvidelser ved præfixer og suffixer, at de slet ikke får behandlet det modsatte fænomen, hvor det nydannede ord er det gamle ÷ en eller anden bestanddel; og dog er dette ingenlunde sjældent, og forklaringsmåden, om end ikke navnet, er vel kendt i den sproglige litteratur, hvor eksempler som de nedenfor samlede i reglen anbringes i det kuriositetsmuseum, der bærer overskriften «folkeetymologi». Særlig god orden plejer der ikke at herske i den slags samlinger af sproglivets såkaldte «uorganiske» dannelser; mit arbejde har i første linie været at pille sammen, etikettisere og katalogisere en del efter min mening ensartede rariteter.

A.

ORDETS SLUTNING ER SUBTRAHERET.

1. En formentlig efterhængt artikel er fjernet.

Hertil dansk *en drot* og *en jätte*, sv. ligeså *drott*, *jätte*, sml. on. *einn dróttinn*, *einn jötunn*. Forklaringen ved subtraktion finder jeg ligesom Såby (Universitetsjub. Blandinger I. 25) sandsynligere end Jessens (Årb. f. nord. oldk. 1866.

135), hvorefter *tn* i den best. ent. *jætne* og i flt. *jætne* og ligeså *drotne*, *drotne(r)* skulde være assimileret til *tt*. Herimod kan nemlig, såvidt jeg ser, gøres gældende, at *tn* ved assimilation her rimeligvis vilde være blevet til *nn* ligesom i *dronning*, *vand*, *bund* (med tidligere palataliseret *n*, se Vilh. Thomsen, Fjerde nord. Filologmøde s. 205 ff.).

Samme slags subtraktion, men ikke anerkendt i skriftsproget, har vi i den i skoler hyppigt hørte form *marg* for *margen* (lat. akk. *marginem*); denne form bruges i bogen «om bogtryk og korrekturlæsning» Kristiania 1888 p. 23 ff. Ligeledes skolesproget tilhørende er *exame* for *examen*; og hertil må vist også regnes de afkortede former af *pronomén*, der har forvildet sig ind i C. A. Nissens Middelnedertyske Syntax 1884 s. 18 og 30: *pronomets* og *pronomernes*, skønt formen *et pronom* måske ikke bruges af nogen; paa grund af kønnet er måske *pronomet* nærmest at opfatte som opstået ikke ved subtraktion, men ved assimilation af *pronomnet*.

Som isolerede subtraktioner af *-en* kan nævnes *fröckernis kammer* fra 1659 hos Kalkar s. 793, og *en örefik*, Bjørnson Det flager 184.

Fra svensk *fastlag* «fastelavn», jfr. holl. *vastenavond* el. *vastelavond*, se Lyngby, Tidskr. f. philol. og pæd. V. 99. Endvidere opfattes *-an* i *satan* som art.; sml. Strindberg Röda rummet 299 de der små *satarna*; også ent. *en sate* forekommer. Noreen (i Språkvetenskapl. Sällskapet förh. 1882—85, Ups. 1886 s. 120) nævner af sådanne tilfælde: «*ram* i *ramsvart* for *ramn*, *rafn*, *stom* af fsv. *stom(p)n*, *stam* (på fartyg) af fsv. *stam(p)n*, *Axel* för äldre *Axilen*, *stäf* af lågt. *steven*, *nys* (isl. *njósn*)», hvoraf dog flere, især det sidste, forekommer mig tvivlsomme.¹

¹ Når Rask, Retskrivnl. 208 forklarer sv. *båk* på samme måde (sml. isl. *búkn*, da. *bavn*), er det næppe rigtigt, da ordet sikkert er lånt fra nt.

En formentlig neutrumsartikel er bortkastet i da. *klædebon*, tidligere *klædeboned* el. *klædebonet*, on. *klæðabúnaðr*, se Såby, anf. st. 25, og *tæppe* af *tæppet*, mnt. *teppet*, lat. *tapetum*. — På svensk *öde*, *linne*, *ylle*, se Schagerström i Ark. f. nord. filol. I 36 f.

2. En formentlig genitivsendelse trækkes fra.

Således efter Leffler (Nord. tskr. f. filol. N. r. V. 80) i sv. *påve*, da. *pave*, optaget fra mnt. *påwes*, hvor *s* opfattedes som genitivmærke, medens det rimeligvis er den franske nom. endelse, der har sat sig fast; jfr. højt. *papst*.

På lignende måde måske tøjnavnet *taft*, ty. *taffet* af fr. *taffetas*, optaget som *taff(e)tes*; måske dog snarere mundtligt lån fra den franske form med stumt *s*.

Begge (on. *beggja*) er som bekendt opr. gen. til *både* (on. *báðir*); for at gøre formen tydeligere som gen. føjedes siden *s* til, ligesom i *vores*, *jeres*, *eders*, *deres*, *hendes*; fra denne gen. *begges* subtraheredes så *s*, rest: *begge* som nom. og akk. På samme måde må forklares den nynorske nom. og akk. pl. *dere* af *deres* ÷ *s*; og i norsk børnesprog forekommer den parallelle form *vore* = vi (J. Storm, Letterst. tskr. 1878 s. 535.)

3. En formentlig flertalsendelse subtraheres.

Fra dansk kan her anføres *blomst* = *blomster* ÷ *er*. *Blomster* er opr. et kollektiv; Såby (anf. st. 24) anfører fra Harpestreng *állæ hauæ the gult blomstær*, og fra bibelen Job 14. 2. *han går op som et blomster*, hvor det er brugt om den enkelte blomst. Således også f. ex. i Leonora Christinas Jammersminde 209 at sye hender *et blomster*, *båke*; der er nok i ordet foregået en subtraktion, men det er på tysk grund og ved forveksling med flt. endelsen, se Tamm, Etym. sv. ordbok.

som var ritzet på pergament . . . *et anded blomster* | Peder Syv: eet blomster gør ingen krands | Kierkeg. Stadier 96 se *blomstret* vederkvæget. Og et minde om entalsformen findes også i sammensætningerne *blomsterpot*, *-bed*, *-glas*, *-bæger* osv. Ent. *blomst* er kun lidt over 100 år gammel.

Ordet *en emte*, der har opnået en viss navnkundighed ved grundtvigianske folkemindesamlere og Knud Valløes parodi «*Emtejægerne*», er dannet af *emter*, somom *-er* var flt. endelsen, medens ordet egl. er ens i de to tal; det er nemlig intet andet end ordet *eventyr* i sammentrængt skikkelse; sml. Jammersm. 159 *ett emtyr*. Pastor Feilberg har venligst meddelt mig, at ordet i Jylland (foruden nogle mere afvigende trestavelsesformer med *ö* og *ø* som første lyd) optræder som *æm'tær*, ens i ent. og flt. i Vendsyssel, som *æm'tær* med flt. *æm'tærær* i Andst herred, og endelig med subtraktion *æm't*, flt. *æm'tær* i Darum.

Ty. *die klammer* «parentes», optaget i dansk som *klammer*, hvortil ny ent. *klamme*.

Det hedder egl. *løbe sig en staver i livet*, opr. med stød, men nu almindelig uden stød, idet ordet af de fleste vel føles som flt. «løbe sig staver i livet»; jfr. dog G. Brandes Forklar. og forsv. 40 *løbe sig stavere* i livet. Ny ent. f. ex. Erna Juel Hansen, Ung dame 69 hun vilde ikke igen løbe sig *en stave* i livet; jfr. også Kristiansen-Fausbøll, Ordb. ov. gadespr. 344 *løbe mig en stage* i livet.

Nord. tsk. filol. n. r. VII. 212 har jeg omtalt svækelsen af anden stavelse af *blåbær* [bløbær] rimende på *kopper* og i børns mund i overensstemmelse dermed dannede bestemt form *blåberne*; nogle børn går skridtet helt ud og danner ent. et *blåb* [bløp].¹

¹ Fr. Bech meddeler (Vor Ungdom 1889. 366 f.), at døvstumme børn, der ikke er oplærte efter talemotoden og derfor kun kender skrevne ord, af

Fra svensk kan anføres *en spens* «snæver trøje» af ang. *spencer* (opr. egennavn). Fra tysk børnesprog nævner Ag. Keber, *Zur philosophie der kindersprache* 33 *eine amaus*, dannet efter flt. *ameisen*) i en egn, hvor *ei* og *eu* lyder ens.

Vort fænomen er overordentlig hyppigt i engelsk, hvor i ikke få ord et til stammen hørende *s* er fjernet, somom det var den alm. flt. endelse. I de to ord *riches* (fransk *richesse*) og *alms* (gr. *elēmosunē*, oe. *ælmysse*, Ancren Riwle *elmesse*, Chaucer *almesse* og *almes*) er subtraktionen ikke foregået, men ordene har skiftet tal, og *s* står for sprogfølelsen som flt.-mærket. Fuldbyrdet er subtraktionen i følgende ord:

Pea «ært». Lånt fra lat. *pisum*, oe. *pise*, pl. *pi(o)san*, me. alm. *pese* pl. *pesen*; ældre nyeng. *pease* i begge tal; ÷ *s* = *pea*, der endnu ikke findes hos Shakespeare, men nu er enerådende; Butler (1633) nævner endnu *peas* som sg., *peasen* som pl., men tilføjer: the singular is most used for the plural: as . . . a peck of *peas*; though the Londoners seem to make it a regular plural, calling a *peas* a *pea*. Et minde om det gamle forhold har man i sms.: *peascod*, *peasblossom*, *pease-porridge*; dog trænger den stumpe form også ind her: *pea-cod* bruges af W. Scott (efter Storm, E. Phil. 1881 s. 135); ligeså *pea-soup*.

Cherry «kirsebær», allerede i 14de årh. *chirie*; tidligere med *-s* i sg., sml. fr. *cerise*, fra lat. **ceresia*, biform til *cerasum*.

Vinens navn *sherry* hed tidligere *sherris* eller *sherrisack* (flere steder i Shakesp. 2. Henry IV. act IV, sc. 3), af sp. *Xerez*, hvor den gamle udtale af *x* var den samme lyd som eng. *sh*. Dog er det ikke aldeles utvivlsomt, at *s*

best. flt. former som *røverne*, *bagerne* danner ent. *en rov*, *en bag* for *røver*, *dager*. På lignende måde opfattes *ribben*, *skorsten*, som best. af *rib*, *skorst.*

er fjernet som flertalsmærke; det kan også skyldes sammen-smeltingen med forlyden i *sack*, så at kun et *s* hørtes; idet så *sack* subtraheredes, fik man et ord, der passede godt ind med de mange eng. ord på *y*.

Oe. *rædels(e)*, sml. tysk *rätsel*, ÷ *s* = ne. *a riddle*: Wyclif bruger *the redels* som ent., Tindal *redles* som flt.

Oe. *byrgels* «gravsted»; me. Rob. of Gloucester (1297) *an buriels*, men Gen. & Ex. (c. 1250) *biriele*; foruden subtraktion har ideassociation med endelsen *-al* fra fr. ord som *espousal* haft indflydelse, som den nuværende skrivemåde *burial* viser.

Andre, ikke alle lige sikre tilfælde på subtraktion ved samme endelse: *shuttle* (*bridle*) (*girdle*) *stickle* anføres af Skeat, Princ. of Engl. Etym. I. 253, og Kluge i Pauls Grundriss d. germ. phil. I. 896. Hertil måske også ne. *handle*, ialtfald bruges *handels* som sg. af Malory, s. 41 og 73. —

Fremdeles: et sjældnere dialektord for sluse, lånt fra lat. *clusa*: me. Ancr. R. 72 *cluse*, senere *clowse*, *clouse*; fra det 15de årk. findes *clow(e)s* brugt som pl., og endelig *clow*, *clough* som sg. (Murray, Acad. ²³/₁₁ 1889).

Assets «et bos aktiver» af fr. *assez*, lat. *ad-satis*; nu altid behandlet som flt.; ÷ *s* = *asset* (a doubtful asset, se Murray, NED.)

Row «spektakel, opløb», efter Skeat for *rouse*, skand. *rus*; tvivlsomt?

Coppy «lund», alm. i flere egne af Engl., biform til det usubtraherede *coppice*, *copse*.

Eaves «tagskæg»; oe. fem. *efes*, sml. got. *ubizwa*, on. *ups*. Nu altid opfattet som flt., selv om den subtr. sg. *eave* er sjælden; i NED. eftervises den fra 1710; af den er dannet participialadj. *eaved* og subst. *eavings*. At *s* hører med til

stammen, vises også af afledn. som *eaves-drip*, *-drop*, «tag-dryp», dog også *eavedrops* (Tennyson, Works 304), der ikke findes i NED.

Poy «balancerstang» (forældet) af *poyse*, fr. *pois* (Palmer, Folk-Etymol. 602, Flügel, Wb.)

Marquee «slags telt» fra fr. *marquise*.

Skate «skøjte», opr. *skates* i sg., pl. 1695 hos Nares *scatzes*, lån fra holl. *schaats*, pl. *schaatsen*.¹

I følgende tilfælde findes subtraktionen kun vulgært:

Chay, *shay* el. *sha* «postvogn» for *chaise*; eftervist i NFD. allerede fra 1764; sml. Pegge Anecdotes of the Engl. Language 1803, s. 53 (1814, s. 57): *Shay* and *po-shay*, for *chaise* and *post-chaise*. They mistake *chaise* for the plural, and that the singular is *chay* (or *shay*); Ellis, Early Engl. Pron. IV. (1874) p. 1068 «The pronunciation (poo shee) for *post chaise* was familiar to me in London fifty years ago.» — Dickens benytter denne folkelige form morsomt i sin skitse *The Tuggs's at Ramsgate*: «A *chay*?» suggested Mr. Joseph Tuggs. «*Chaise*» whispered Mr. Cymon [der nok holder af at vise sin fine dannelse]. «I should think one would be enough», said Mr. Joseph. «However, two *chays*, if you like.»

Pegge, anf. st., fortæller: I remember a mayor of a country town, who had the same idea of plurality annexed to the word *clause*; and therefore, whenever he spoke in the singular number, would talk of a *claw* in an Act of Parliament.

¹ Hertil måske *gentry* «fine folk», i 14de årh. *gentrise* (Skeat), gfr. *genterise*. Et ikke eftervist *conscion* = *conscience* ÷ *s* kan måske sluttes af afledningerne *conscionable* og *unconscionable* samt de forældede *conscioned* og *conscionless*, se Murray NED.

Shimmy, vulg. f. *chemise*.

Chinese «kineser, kinesisk» alm.; Milton (P. L. III. 436) bruger den uddøde pl. *the Chineses*; nu siges altid *the Chinese* «kineserne», ligesom f. ex. *the English*, *the French* bruges i pl. om hele nationen; ved subtraktion af den formentlige flt. end. får man så ent. *a Chinee* «en kineser», der kan findes f. ex. hos Bret Harte («That heathen Chinee»). — Ganske på samme måde siger simple folk *a Maltee*, *a Portuguesee*, af *Maltese* og *Portuguese*.

I eng. dialekter findes åbenbart mange andre subtraktionsdannelser af den omhandlede art; jeg skal efter Palmer, Folk-Etymology p. 592 ff. (der må benyttes med en viss forsigtighed) nævne *habs* el. *haps* i Middlesex <*abscess* | *furny* < *furnace* | *may* < *maze* | skotsk *ho* < *hose*.

Til sidst skal jeg her nævne et ord, hvor forholdene er særlig forviklede: *summons* «stævning». Denne form, der stammer fra fr. *semonce*, findes hyppigt som ent., således Shakesp. Macb. II. 1. 6 *a heauie summons* | Thack. Van. F. 186 *a summons* | Beaconsf. Loth. 331 *that summons*; den dertil svarende pl. f. ex. Mrs. Humph. Ward, D. Grieve I. 228 *three summonses*, Co. Doyle Sh. Holmes II. 142 *those unwelcome social summonses*. Men vi finder også *summons* som pl.; Flügel, Wb. citerer et ex. fra 1590; se også Field. Tom Jones I. 100 *all these summons*. Og vi får så også sg. *a summon*, der dog ikke behøver at være opstået ved subtraktion, da det også kan være en form, dannet efter verbet *to summon* < gf. *semoner* ved siden af *semondre*, lat. *submonere*. Forviklingen forøges ved, at verbet også kan hedde *to summons*, efter subst.; efter Alford, The Queen's Engl. s. 10 er dette den af jurister almindeligst benyttede form, medens den efter andre er familiær (Franz, Engl. St.

XII. 215) eller vulgær (flere ordb.); sml. også Zupitza i Arch. f. d. st. n. spr. 84. 186.

Efter Skeat er ne. *roe* opstået ved, at *roan*, som det før hed og som det endnu skal hedde i Lincolnshire, føltes som en pl. som *oxen*, *eyen*, *shoon* o. fl.; *n* fjernedes så i sg., men ses endnu i de ensbetydende former i de beslægtede sprog, da. *rogn*, on. *hrogn*, ty. *rogen*.

I andre tilfælde, hvor et ældre *n* er bortfaldet, er det umuligt at afgøre, om dette skyldes subtraktion eller den normale svind af udlydende *n*. Dette gælder dog naturligvis ikke ne. *toe* (i *mistletoe* «mistelten»), da bortfaldet af *n* allerede findes i oe. tid, før det normale svind af *-n*, sml. Sievers, Ags. Gr. § 278 anm. 2: Die spätere sprache hat . . . ein swf. *tá* aus dem stm. *tán* stab, zweig, entwickelt. En anden opfattelse af ordet findes hos Noreen, Orddubbl. i Språkvet. Sällsk. Förh. 1882—85 s. 122.¹

En ejendommelig gruppe af singularisdannelser ved subtraktion af en flertalsendelse exemplificeres ved ordet *syvsover*; sagnets *syv sover* blir til *syvsoverne*, og idet dette ord benyttes som et særnavn for disse syv, men især efter at det er gået over til fællesnavn for folk, der sover længe, glemmes talbetydningen af *syv*, og man kan danne ent. *en syvsover*, ty. *ein siebenschläfer*.²

Kr. Nyrop, Adjektivernes kønsböjn. 49, nævner sammen

¹ Et *s* er fjernet (i skriften!) i fr. *uroch* af ty. *urochs* (Taine anvender denne form, Hist. de la litt. angl. I 17.)

² En udbredt naiv opfattelse (i den sprogvidenskabelige litteratur repræsenteret af Kr. Mikkelsen, Dansk Sproglære 1893 s. 143) omtyder det ikke forstående *syv*, så at ordet skulde betyde «en, der sover til kl. 7», og der dannes så halvt spøgende ord som *nisover*, *tisover* o. dsl. På tysk kan man også subtrahere afledningsendelsen: *ein siebenschlaf* betyder «en ordentlig lur», se Polle, Wie denkt das volk über die sprache, s. 63.

med *syvsover*: *un Cent-Suisse, un sept-psaume, un Seize*;¹ jeg kan supplere denne liste med et par dannelser af samme slags: *Quinze-Vingt* en fra l'Hôpital des quinze-vingts; eng. *a ninepin* (se Flügel) «en kegle» (to play at ninepins); *a cinque-port*², en af de fem privilegerede havne Hastings, Sandwich, Dover, Romney, Hithe; sml. også Herrtages udg. af *Catholicon Anglicum* p. 274:

«*Douzeperes*, in which the idea of the number twelve became at last so entirely forgotten that we find writers speaking of «*a douzeperere*», or as in Sir Degrevant, l. 1853.

«*Ther come in a daunce ix doseperus of France.*»

Hertil hører også, skønt der ikke er noget talord som første led, «*ce petit fait-divers*» (Daudet, *Tartarin sur les Alpes* 120): der er jo egentlig kun mening i flt. *faits-divers*. Og endelig *un gendarme* < *les gens d'arme*.

4. Subtraktion af et adjektivs endelse.

Man kan høre sådanne sætninger som «kvinden er mere *sar* end manden» el. «en *sar* farve», idet *t* i *sart* (ty. *zart*) er følt som neutrumsmærket. På samme måde forholder det sig vel med adj. *smul*, hvis da denne i ordb. opført form virkelig eksisterer; jeg kender kun ordet i forb. *smult vande*, der næppe, som Jessen, *Etym. ordb.* formoder, er »gengivelse af smooth water», men, formoder jeg, = oe. *smolt* el. *smylte* «rolig» (om forh. mellem de to former se Sievers, *Ags. Gr.* § 299 anm. 1). Jeg vil dog ikke påtage mig at gøre rede for det lange *u* på dansk.

¹ Jeg udelader af Nyrops eksempler *decemvir* og *triumvir*, da (som Vilh. Thomsen gjorde opmærksom på ved Nyrops forsvar af sin disputats) *triumvir* betyder «en mand af de tre», og da *decem* jo ligeledes kan være partitiv genitiv; sml. også Polle, *anf. st.*

² Ent. formen findes ikke i Murrays *NED*. Jeg fandt den i 1887 i en *Gazetteer*, men noterede desværre ikke stedet nøjagtigt.

Fejr er opstået ved subtraktion af endelsen *-est* i *fejrest*, omlyds-superlativ til *fager* (sml. Såby, anf. st. s. 9).

Oldeng. *hāt* «hed» gir ved normal lydudvikling me. *hoot* og vilde på ne. ha haft samme lange vokal som i *goat*, *boat*, *wrote* af oe. *gāt*, *bāt*, *wrāt*. Den faktisk foreliggende form med kort vokal *hot* kan kun forklares ved indflydelse fra komparativen me. og ne. *hotter*, hvor vokalen er forkortet på grund af forbindelsen *tr*, sml. *latter* og me. *gretter*, *depper* osv. Men denne «indflydelse» vil netop sige, at man fra *hotter* har trukket komparativsendelsen *-er*.

5. Subtraktion af en formentlig verbalendelse.

De eng. verber *sidle* «gå til siden, skævt» og *grovel* «krybe» er (se Sweet, New Engl. Grammar § 1500) opståede på den måde, at adverbierne *sidling* og *groveling*, afledede af subst. *side* og *grove* med endelsen me. *-linge(s)*, der svarer til dansk *-læn(g)s*, opfattedes som participialformer; denne opfattelse lå jo nær nok i sådanne forbindelser som *he walks sideling*, *he lies groveling* o. dsl.; og ved subtraktion af *-ing* fik man så en ny infinitiv.

En affedningskur har fået sit navn efter en møbelsnedker *Banting*, men idet *the Banting cure* ser ud som en forbindelse med et verbalsubst., får vi et subtraktionsverbum, som NED. efterviser fra Pall Mall Gazette: If he is . . . gouty, obese, and nervous, we strongly recommend him to «bant».

En subtraktion af *-d*, som om det var en participial- eller præteritumsendelse, synes at foreligge i den af Spenser (Faerie Q. II. 4. 45) brugte form *upbray* for *upbraid* «bebrejde». Vort *presse* (soldater, matroser) er låneord fra eng. *press*, men dette kommer efter Wedgwood og Skeat af *prest*, opr. i forbindelsen *prest-money* «håndpenge», af gfr.

prest, nfr. *prêt*; om fjernelsen af *-t* skyldes subtraktion eller blot tilknytning til *press* «trykke», kan være tvivlsomt.¹

Dickens lar i *The Cricket* (Xmas Books 224) barnepigen Tilly Slowboy sige «It's enough to *dead and bury* the Baby»; hun tar altså *dead-and-buried* som ét ord og får ved subtraktion af ptc.-endelsen en ny infinitiv.

På eng. har vi en del verber, hvor tilsyneladende et lat. perf. ptc. er brugt som infinitiv; hermed hænger det sikkert således sammen: den lat. form, som *create*, *corrupt*, *select*, *erect*, osv. er først optaget i engelsk som ptc. Da nu imidlertid i mange indfødte participier *t* følte som opstået af *-ted* (*cut*, *shut*, *thrust* o. fl., hvor nu inf. = ptc.) og tildels brugtes ved siden af *-ted*: *casted* vsa. *cast*, *knitted* vsa. *knit*, *heat* (Sh. John IV. 1. 61) vsa. *heated*, kom former som *created* til at bruges ved siden af *creat*, *create*, som ptc., *corrupted* vsa. *corrupt*;² derigennem er så ved subtraktion inf. *create* og *corrupt* opståede, og en hel hærskare andre: *abbreviate*, *abdicate*, *appreciate*, *approximate*, *alleviate*, *amputate*, *assimilate* osv., *abstract*, *addict*, *affect*, *attract*, osv. Men der var en anden omstændighed, der sikkert var medvirkende til denne overførelse af det lat. ptc., nemlig at de latinske nomina agentis på *-or* er dannede af ptc.; *-or* faldt på eng. lydligt sammen med *-er*, hvormed de tilsvarende afledninger dannedes af indfødte verber; idet altså *corruptor*, *editor* o. fl. optoges, kunde man også her ved subtraktion af endelsen

¹ Ne. *sigh* «sukke» er ikke direkt fortsættelse af oe. *sīcan*; Zupitza forklarer det af me. *sictan*, oe. *sicettan*, til hvis præteritum *sihte* der blev nydannet præs. inf. *sihen*, siden *sighen sien*. — Om en anden subtr. inf. se NED. *cond*, <*condyde*, *condude* til *conduer*, fr. *conduire*.

² Endnu hos vort årh.s digtere bruges de to former jævnsides, f. ex. Byron Tauchn. IV. 256 *my father's sin, already Expiate with what we have all undergone, And to be more than expiated . . .*

nå til en eng. inf. *corrupt, edit*. (Sml. Skeat, Princ. of E. Etym. II. § 184 ff.)

«Ganske morsomt er det, at Holger Drachmann i et digt til Danmark (Dybe strenge s. 69) skriver «at vort smør vi kan kærne og *ævre*»: *ævret-smør*, der som bekendt er en sammensætning af *ævret* (*ævred*) «græsning i stubbene på de høstede marker», er altså sønderdelt i *ævret smør*, somom *ævret* var et participium» — således skrev jeg for nogle år siden (nord. tskr. f. filol. n. r. VII. 214; jeg skal her blot tilføje, at Drachmanns subtraktionsdannelse naturligvis ikke har livskraft, fordi der ikke findes noget reelt begreb, der kunde betegnes ved dette verbum.

6. Fradragning af en afledningsendelse.

Hertil måske nydansk *at vigte sig*, af *vigtig*, og (lade sig) *lumpe*, af *lumpen*.

Eng. *sulky* «gnaven» efter Skeat from misdividing the sb. *sulken-ness* as *sulke-ness*, by analogy with *happiness* from *happy*, etc.

Græsk *boubōn*, optaget i romanske sprog (it. *bubbone*, sp. *bubon*, pg. *bubão*, fr. *bubon*), opfattes der som afledet med den alm. endelse *-one*, og man uddrager så et simplex: sp. *buba*, *buā*, pg. *bouba*, *bubo* fr. *bube*. (Diez, Et. Wb.)

Ovenfor er omtalt, hvorledes eng. ord som *edit* kan være opståede af subst. *editor*; den samme subtraktion finder sikkert sted i det forældede og dialektale ord verbum *butch* «slagte» (også i sms. *butch-knife*) <*butcher*, lånt fra fr. *bouchier*, *boucher*, en afledning af *bouc*, egl. en som handler med bukkekød.

Ligeledes vb. *hawk* «høkre» af *hawker*. (Se Skeat.)

Verbet *to eaves-drop* «lytte» er subst. *eaves-dropper* ÷

er; dette subst. er dannet af *eaves-drops* «tagdryp» og betyder altså opr. den, der staar under tagskægget.

Denne forklaringsmåde finder især sin anvendelse på en mængde moderne sammensatte ord, hvor tidligere regler for afledning synes brudte. Det er saaledes nok muligt at sætte *hoved* i betydning af «det vigtigste» foran et substantiv, men ikke foran et adjektiv eller adverbium, og når vi derfor hører en husmoder sige: «Imorgen skal vi gøre *hovedrent*», må det sidste betragtes som en subtraktion fra *hovedrengøring*. Den egentlige ordføjnning er *jeg viser ham til rette*, og når vi nu også kan sige *jeg tilretteviser ham*, skyldes det visst på samme måde subst. *tilrettevisning* (og ptc. en *til rette viist* el. *tilretteviist dreng*). Tendensen er i det hele hen imod sådanne faste verbalsammensætninger; sml. Holbergs «Hvorned kand I *giøre* saadant *got?*» (Er. Mont. III. 5) og vort nuværende *godtgøre*. Uden at have foretaget tilstrækkeligt omfattende studier i slige forbindelsers historie — hvilket med vor totale mangel på virkelig historiske ordbøger vilde kræve en overordentlig omfattende læsning af ældre litteratur ad hoc — vover jeg at give nogle eksempler på sammensatte ord, der efter min formening må forklares ad den her antydede vej som subtraktionsdannelser; de kan med lethed forøges; hvor jeg har tilføjet et citat, er det som tegn paa, at vedkommende ord ikke efter min sprogfølelse er helt naturligt (endnu!):

tilkendegivelse tilkendegivet > *tilkendegive*.

tilendebringelse, tilendebragt > *tilendebringe*.

bekendtgørelse > *bekendtgøre*.

frifindelse, frigivning > *frifinde, frigive* (mærk: jeg gav drengene

fri; men ikke længere som i forrige årh.: jeg fandt ham fri)

halshugning > *halshugge*.

hudfletning > *hudflette*.

nydannelse > *nydanne*.

redegørelse > *redegøre* (Steenstrup Historieskrivn. 247 at skrive og *redegøre* for sine fund; sål. meget alm.)

begrebsbestemmelse > G. Brandes Essays 109 man er, uden at de [Ariel, Caliban] nogensinde *begrebsbestemmes*, aldrig i tvivl om deres væsens beskaffenhed.

bogføring > Ibsen Vildanden 31 slige udgifter *bogfører* jeg aldrig.

lediggænger > Drachmann i pragtværket Danmark 661 de *lediggængende* damer.

sygemelding > (Politiken) Emil Poulsen måtte *sygemeldes*.

ægte forgyldning > E. Brandes Overmagt 215 denne lille sum, bestemt til at *ægteforgylde* vor kirkes kors.¹

De samme fænomener findes i andre sprog; fra svensk kan jeg anføre: Strindberg Röda Rummet 76 att de hädan- efter alltid skulle *sjöförsäkra* sina saker | smst. 81 om du *hushållade* | smst. 154 han såg Struve . . . bli *handtryckt, axelklappad*, tillnickad och tilltalad af högt uppsatta personer | V. Thomsen Ryska Riket 72 företeelse, för hvilken jag på annat ställe *redogjort* | Svensk *försiggå* bruges, hvor vi kun kan sige *gå for sig*.

Engelsk:

housekeeper > Mrs. Humphrey Ward D. Grieve III. 198 I shall have to send Lucy down every morning to *house-keep* with Mrs. Elsley.

thought-reader, -reading > «How to *thought-read*» (bogtitel 1893).

¹ Omtrent det samme er princippet i følgende, for mig temmelig unaturlige dannelser: Jacobsen Niels Lyhne 33 Geniet skulde ikke i ham *tornekrones* af verdens miskendelse | Pontoppidan Forjætt. Land 56 naar hun *haandarbejdede* | Drachmann Sangenes bog 16 om ej han nøglemandens ærind *budgik* | Hamsun Amerikas åndsliv 94 Emerson kan ikke *livgive* tingen.

vivisection, vivisector > Meredith Trag. Comedians 72 the *vivisected* youth.¹

Jeg skal her også minde om, at det moderne verbum *konjugere* (ty. *konjugiren*, fr. *conjuguer*, eng. *conjugate* osv.) er en dannelse efter lat., *conjugatio* «sammenføjning til en klasse» Madvig, Lat. Gr. 3. udg. 94; (hvor vi bruger *konjugere*, sagde latinerne *declinare*); at det ligeledes i moderne sprog udbredte verbum *plagiare* skyldes en lignende dannelse efter *plagiarius, plagiator* (egl. strandrøver, slavetyv, seelenverkooper), medens latinerne ikke havde noget verbum *plagiare*; og at efter Darmesteter, Formation de mots nouveaux 178 f. *collaborer* og *commémorer* er dannede efter og af de ældre subst. *collaboration* og *commémoration*.

7. Subtraktion af et helt ord.

Ved fradragning af sidste led i et toleddet ord kan undertiden bevirkes, at første led får en selvstændighed, det ellers ikke har, eller optræder i en anden betydning end den oprindelige.

Ordene *skraldemand* og *skraldevogn* er sammensatte med en *skralde*, det raslende instrument, hvormed tidligere dagrenovationskuskene tilkendegav deres nærmelse; men idet denne forklaring går i glemme, og idet *skraldevogn* = «affaldsvogn», får man ved subtraktion et nyt ord *skrald*, best. *skraldet* = affaldet (det kan findes f. ex. i Politiken 21. apr. 1893).

Ganske på samme måde går det med eng. *hawthorn*, opr. sammensat som det danske tilsvarende *hagetorn, havtorn*, med oe. *hage* (on. *hagi*) «indhegning» (sml. da. *have*):

¹ Med *ægteforylde* kan sammenstilles Shak. 2 Henry 4 IV. 5. 129 Eng-land shall *double-gild* his trebble gilt | Thack. VF. 494 your son will *new furnish* the house.

frugten hed fra først af *hawthornberry*; men idet ordet *haw* i sin opr. betydning glemmes, tror man i *hawthorn* at se en sammensætning efter mønstret *appletree*, og ved fradragning af sidste led får man det nye navn på frugten *haw*.

Af den gamle sammensætning *øskemand* (*yskemand*), on. *óskumaðr* af *óska* «ungdom», løsrives et adj. som i »Hør du favren *yske* svend» (cit. i Molbechs Glossarium); Oehlen-schläger og andre bruger *ysk* (*ysken*) i betydningen «rask, kæk».

Darmesteter, anf. v. 229, omtaler, at der af sammensætninger som *ultralibéral*, *ultraroyaliste*, *ultraradical* opstår et subst. *un ultra*, homme qui pousse les opinions de son parti à l'extrême; og at på lignende måde *extra* «s'emploie absolument comme adj. et subst. avec. le sens de extraordinaire: ces articles *extra*»; *un extra* er i officersmessen en gæst, i en kafé betyder det en ret udenfor den stående diner, osv. Den samme brug kender vi fra dansk, se f. ex. Goldschmidt Hjemløs II. 739 Er den ikke *extra* idag?¹

Pebersvend betyder opr. en krambodsvend, der sælger peber og andre kryderier; da imidlertid krambodsvendene fra hansestæderne skulde være ugifte, får vi efterhånden ligningen

pebersvend == *ugift mand*,

hvorfra ved subtraktion af

svend == *mand*

og addition af

mø == *kvinde*

¹ Paa noget lignende måde bruges *total* = totalafholdende, måske fra sådanne forbindelser som: «Hvad, er du afholdsmand?» — «Ja, dog ikke *total*,» med underforståelse af det i det foregående nævnte ord; en videreførelse foreligger i Garborg Trætte Mænd 347 «saa spurgte han, hvorledes det for tiden stod med *totaliteten*» = totalafholdenheden.

fåes ligningen med det nye ord:

pebermø = ugift kvinde.¹

På samme måde er det gået med en del sammensætninger, hvor det, der fra først af kun passede i én forbindelse, overføres på andre:

skrubsulten (= sulten som en ulv²) = *særdeles sulten*
 ÷ *sulten* = ÷ *sulten*;

rest: *skrub-* (*skrup-*) = *særdeles*,

der så anvendes i en række tilfælde, hvor der ikke godt kan være tale om en sammenligning med en ulv: *skrupgal*, *skruptosset*, *skruparrig*, *skrupdoven*, *skrupdydig*, *skrupflittig*, *skrupgrine* og vel flere.

På samme måde er *pil-*, der hører hjemme i *pilrædden* (så det kan pilles fra hinanden), blevet en blot forstærkende forstavelse, der nu kan anvendes i *pilsur*, *pilfalsk*, *pilfattig*, *pilgnaven*, *pilkedelig*.³

Meget beslægtet hermed er betydningsovergangen ved visse forstærkende adverbier, der fra først af kun passer ved ord af visse betydninger, men som siden også anvendes ved andre; da *skrækkelig dårlig* = meget dårlig, og *rædsomt*

¹ Jeg skal her minde om det døvstumme barn, der ikke ved udtalen blev advaret mod at tage den sidste stavelse i *konfirmand* som subst. *mand*, og som derfor troede sig berettiget til at kalde en kvindelig konfirmand for en *konfirpige* (Bech, anf. st.), og om barnevittigheden: *Potifars* hustru hed *Potimor*.

² *Skrubb* norsk = ulv (Søndenfelds; Aasen). Sml. Ibsen, *Per Gynt* 238 Plyndret for rub og stub, Her traver jeg på fantestien *sulten som en skrub*. Når Jessen, *Dansk etym. ordb.* s. 219, siger <*skrup-* (*pp*)>, præfix: *-koge*, *-sulten*, &c., som af *skreppe*; sv. dial. *skropp-*, og synonymer: *skrokk-*, *skrov-* — så er denne sammenstilling lige så lidt rammende som mange andre i hans mærkelige værk.

³ Vilh. Andersen, *Danske Studier* 40 anm. nævner <*splinterny* (som frisk træværk, ty. *spanneu*)>, overført til *-nogen* (foranlediget ved ligheden mellem splinter-naglende ny og nagendenøgen) og *-gal* (substitueret for *split-*, sv. *spritagalen*), . . . (dåre *kistegal*, overført *-glad-*) Måske kan hertil regnes *luddoven* (om opr. se V. Andersen s. 35), overført til *ludfattig*.

uhyggeligt = særdeles uhyggeligt, får vi tit ved subtraktion en anvendelse af *skrækkelig* og *rædsomt* blot som forstærkende ord: *skrækkelig* rar,¹ *rædsomt* dejligt (især brugt af unge piger); ligeledes *forfærdelig* morsomt, *et voldsomt elskværdigt* menneske osv.; på jysk almindeligt en *hæslig* køn vogn, nogle *hæslig* gode tørv (se Feilbergs Ordb.), *skammelig god*, *grov* fin o. fl. Det samme findes på andre sprog; Murray gir eksempler på [*awfully* bad], *awfully* clever, *awfully* glad og *awfully* jolly, og minder om græsk *deinós*; fransk *terriblement* bruges på lignende måde.

Jeg skal her kort henvise til, at også andre betydningsovergange kan forklares ved hjælp af subtraktioner; således brugtes i den Elizabethanske poesi ofte forbindelsen *orient pearls*, *orient gems* om perler og ædelstene fra orienten; da disse er mere strålende end andre, føles hele forbindelsen som synonym med f. ex. *lustrous pearls*, *gems*, og derfra løsgøres endelig *orient* i den ny betydning «strålende» (Shaks. *Venus* 981 an orient drop, om en tåre | Milton P. L. I. 546 Ten thousand banners rise into the air, With orient colours waving | Rossetti, *Poet. Works* 176 Its [the sonnet's] flowering crest impearled and orient.)² Betydningsovergangen af eng. *boon* fra «bøn» til «gunst, gave», er foregået ved subtraktion af de verber (*ask*, *grant* o. fl.), som ordet hyppigst var forbundet med (se Murray); men jeg skal ikke her fordybe mig i det interessante kapitel om betydningsovergange ved løsrivning fra en mer eller mindre stående ordforbindelse. Jeg har strejft det engang tidligere (i «Sproglige kuriosa», *Dania* I), fra hvilken afhandling jeg skal tillade mig at hidsætte to tilfælde af

¹ Også som adj.: Lie, *Majsa* J. 47 de var så *skrækkelige* perleveninder.

² Samme betydningsudvikling på fransk, se Darmesteter, *La vie des mots* s. 129.

tydelig subtraktion: På tysk taler man om »höhere töchter-schulen»; men idet «schulen» trækkes fra, kalder man eleverne for «höhere töchter». . . . I Berlin findes der en «Univer-sitätsklinik für innere kranke» (sml. innere krankheiten).

B.

ORDETS BEGYNDELSE ER TRUKKET FRA.

1. En formentlig artikel er fjernet.

Dette er tilfældet med den svenske dialektform *spektor* for *inspektor* (Noreen, Sv. Landsmålen I. 309). I Køben-havn kan man i disse influenzatider høre simple folk sige «Jo han har såmænd *influenza*, en rigtig slem *fluenza*.»

En formentlig ubestemt artikel er i overordentlig mange engelske ord faldet bort; jeg skal give de vigtigste tilfælde, og fordeler dem i tre grupper, efter om det er *an*, *n* eller *a*, der er subtraheret.

α) *an* er fjernet i *atomy* = *anatomy* i betydningen skelet; tidligere alm. (brugt som skældsord *thou atomy* hos Shaks. 2 Henry 4 V. 4. 33), nu kun vulgært og dialektalt (f. ex. G. Eliot, Amos Barton ed. Wesenberg 54); spøgende hos Dickens: *withered atomies* of teaspoons.

Drake «andrik» synes at stå for *andrake*, sml. mnt. *antdrake* osv.

Egma (kun i Shaks. LLL. III. 1. 73: No egma, no riddle, no lenuoy) for *enigma*.

Emony (også fordrejet til *enemy*) alm. vulg. for *anemone*.

β) *n* er mistet i ne. *adder* «snog», me. *eddre*, *addre*, af *neddre*, *naddre*, oe. *nædre*, sml. oht. *natra*, on. *nadr(a)*, got. *nadrs*. Den nye form er opstået ved, at *a naddre*

udtaltes uden pause som *anaddre*; derefter subtraheredes *an* som den ubestemte artikel. Ganske på samme måde *aitch-bone* af *nache-bone*, gfr. *nache* < lat. *natica* | *apron* «forklæde» af *napron*, *naperonn*, gfr. *naperon*, afledet af *nap(p)e* < lat. *mappa auger* «naver, bor» me. *augur*, *nauger*, oe. *nafugar*, sml. oht. *nabuger*, nht. *näber*, on. *nafarr* | ere el. *ear*, prov. «nyre» for me. *nere*, sml. oht. *nioro*, on. *nýra est*, skotsk for *nest* «rede», Murray, Dial. South. Counties 55 | *eyas* «falkeunge», f. ex. Shaks. Haml. II. 2. 355, af *nias*, fr. *niais*, en fugl i reden *ouch* «spænde med kostbare sten», Chaucer Hous of Fame 1350 pl. *nouchis*, gfr. *nouche*, *nosche* af oht. *nusc(h)a* *ought*, alm. vulg. for *nought* «nul», egl. «intet», oe. *nāwiht* | *umpire* «opmand», me. *nompeyre* < gfr. *nompair*, *nomper umbles* «indvolde, især af hjort» me. *numbles* < gfr. *nombles*, lat. *lumbulus*.

γ) *a* er udeladt i *biliment* «dragt», spec. en slags hovedtøj i det 16de årh., af (*h*)*abiliment* | *cademy* for *academy* (f. ex. G. Eliot Mill on the Floss I. 6, 14 o. fl. st.) | *clipse* el. *clypse*, alm. fra 14de til 17de årh. for *eclipse* «formørkelse» | *'cute* for *acute*, meget udbredt i vulgært og delvis også spøgende i dannet sprog, både i England og Amerika; dertil *'cuteness* (G. Eliot, anf. st. 9) | *live* «levende», af *alive*, oe. *on life* «i live»; *live* bruges næsten kun attributivt (*a live eel*, *live eels*), ellers siges *alive* (*the eel is alive*) | *lone* «ensom» med afledningerne *lonely*, *loneliness*, *lonesome*, for *alone*, opr. *al-one*, sml. da. *al-ene* | *Merryker* vulg. for *America*; ligeså *the Merrykins* | *muck* for *amuck* i forbindelsen *run amuck* «løbe grassat, blive rasende» af malaisk *amog*; Beaconsfield, Lothair 145, skriver *a muck*, og Murray citerer fra Dryden: *runs an Indian muck*, og fra Byron *running mucks at every bell* | *paritor* for *apparitor*

«pedel», hos Shaks. og andre steder | *peal* «stærk lyd, især trompetskrald, kanonsalve, klokkekimen» af *appeal*, fr. *appel* | *potecary* for *apot(h)ecary*, alm. i tidligere tider, f. ex. hos Chaucer (CT. C. 852 og 859) og Shaks.; den folkelige etymologi er «a pot he carries» | *prentice*, «læredreng», meget alm., skønt man nu i reglen, hvis man skriver det, gør undskyldning for formen ved at skrive med apostrof *'prentice*, af *apprentice*, fr. *apprenti(s)* | *'quinetance* for *acquaintance*: G. Eliot, Mill I, 331 for old *'quinetance sake*, sml. også hendes *A Lifted Veil* 215 | *rithmetic*, den alm. folkelige form for *arithmetic*: børn lærer i skolen *the three r's*, det er *reading, writing* (w stumt), *'rithmetic* | *sample* «prøve» me. *asaumple*, gfr. *esemple* < lat. *exemplum* | *say* «prøve, forsøg» på samme måde af *assay* < lat. *exagium* | *size* «størrelse», opr. an allowance or ration of food, se Skeat, af *assize*; i denne betydning nu helt løsrykt fra *assize*, retsmøde, der også vulgært forekommer afkortet hos Fielding, T. J. IV. 94, 280, G. Eliot, Mill II, 62 many *'sizes ago* | *tire*, «hovedpynt» for *attire*, se Skeat | *vantage* «fordel» for *avantage*, der senere bevidst eller halvbevidst er omstøbt til en mere «korrekt», d. v. s. mere latinlignende form *advantage* | *venture* for *aventure*, fr. *aventure*, nu ved den samme omstøbning *adventure*; *at a venture* «på lykke og fromme» skriver man nu, men i gamle dage hed det *at aventure* | *vowtre*, alm. me. «hor» for *avowtre*, fr. *avoutrie* < lat. **adulteria*; ligeså *voutriere* «horkvinde» | *wayward* «egensindig, stridig» egl. *away-ward* «vendt bort».

Denne liste kunde sikkert forøges betydeligt, når man tog mere hensyn end jeg har gjort, til rene dialektformer og vulgærsproget; den er imidlertid lang nok til at vise fænomenets hyppige forekomst. Der er en ting, som begrundstiger tendensen til denne slags subtraktioner, nemlig

at der paa engelsk findes en hel række præfixer *a* af forskellig oprindelse (se Murrays ordb. s. 4): i mange ord gjorde det næsten ingen forskel i betydning, om præfixet blev taget med eller ikke, sml. *rise arise, wake awake, grieve a(g)grieve, round around* o. s. v. For sprogfølelsen kom *a* derfor til at stå som en i mange tilfælde ligegyldig tilsætning; og dette bestyrkedes naturligvis ved brugen af den bestemte artikel, sml. *he is a bishop, he is bishop of Ely*. Deraf kommer hyppigheden af «afetiske» former, som Murray kalder dem, som *mid* vsa. *amid*, 'mong = *among*, 'monst = *amongst*, *mend* vsa. *amend* o. s. v. Hvis vi her, hvad jeg tror vi ere berettigede til, vil tale om subtraktion, er det ikke den formentlige ubestemte artikel, men det ubestemte præfix, der er subtraheret, således også i *down*, der helt har fortrængt det gamle *adown* fra det almindelige sprog, oe. *of-dūne* «ned af (ad) bakke». I enkelte tilfælde er begge former bevarede med noget forskellig betydning, sål. *aback* og *back*, oe. *on bæc*.

Interessant er udviklingen af ne. *squint* «skele», se Murray i hans *Address to the Philol. Soc.* 1884, særtr. s. 12; den ældste skikkelse, ordet har, er adverbiet *asquint* «skævt, til en side», ikke særligt brugt om øjnene; *to look asquint* blev i tidernes løb forkortet til *to look squint*, hvoraf en adjektivisk brug: *to have the eye squint, to have a squint eye*; endnu senere kommer verbet *squint*, der ikke er efterviist tidligere end i Shakespeares *Macbeth*, og endelig substantivet *a squint* «skelen», der er helt moderne.

På et punkt har denne bortkaste af *a* haft en gennemgribende indflydelse på sprogets grammatik, idet nemlig det ne. præs. participium, i alt fald i en hel del anvendelser, stammer fra det gamle verbalsubstantiv, oe. *-ung, (ing)*, me. *-inge*, med præpositionen *on*, senere *a* foran; dette *a*

er meget hyppigt hos ældre forfattere; det lever endnu på folkets læber, og er der overført til mange tilfælde, hvor det oprindeligt ikke hørte hjemme. Det vilde føre for vidt her udførligt at udrede disse forhold; jeg skal derfor nøjes med at gi et par eksempler på det moderne ptc. i anvendelser, hvortil intet tilsvarende haves på de andre germanske sprog: *I am hunting* «jeg er ved at jage», egl. *a-hunting* «paa jagt», sml. også ordstillingen i «You're legacy hunting are you?» (Dickens, *M. Chzzl.* 190); *to go (a) hunting*; *the house is (a) building* «under opførelse»; *to set a clock (a) going* «i gang» osv. —

Også fra andre sprog er subtraktioner af artikler kendte; således findes på hollandsk formerne *avegaar* og *adder*, svarende til de ovf. behandlede eng. *auger* og *adder*, ligeså *aaf* vsa. *naaf*, *nave* «nav», ty. *nabe*. Vel kendt er tysk *bockbier* (hvorfra fransk *un boc*) af *Einbock bier* eller *Eimbecker bier*, opkaldt efter en by.¹ — På romanske sprog har man tit bortfald af et for artiklen taget *l*: fr. *azur* for *lazar*, lat. *lapis lazuli* af persisk oprindelse; ital. *arbitro* «labyrinth» osv., se f. ex. Diez. *Gramm.* I⁴, 204.

2. Subtraktion af et pronomen.

Det engelske bekræftelsesadverbium *iwis*, (oe. *gewis*), der er almindeligt hos ældre forfattere, blev tit misforstået af udgivere, der trykkede det som *I wis*, hvilket har givet nyere digtere anledning til at benytte *wis* som et verbum med betydning «tro» eller «vide»; et karakteristisk sted findes i Brownings *Chrm. Eve, Easter Day X* (Tauchn. ed. I. 164): learn What I began with, and, *I wis*, End, having proved, — how hard it is To be a Christian! — «Proved

¹ Keber, *anf. st.* 33: Vielen kindern begegnet es, dass sie *arrhō* sagen, indem sie die erste silbe *di* für den artikel *die* halten.

or not, Howe'er *you wis*, small thanks, I wot, You get of mine». — En ungarer fortalte mig engang, at hans berømte landsmand *Munkácsys* navn på fransk udtaltes [mökatsi], og at et barn i en familie, hvor han ventedes, spurgte sin tante: «Est-ce que *ton Kacsy* ne viendra pas?»

Andre og bedre eksempler har jeg ikke her!

3. Subtraktion af et præfix.

En sådan foreligger i det af nogle lydfysiologiske forfattere anvendte ord *plosiv*; idet *explosiv* anvendtes om den ved åbningen af et mundlukke fremkaldte lyd(explosion), dannedes det egentlig ikke meget betegnende tilsvarende *implosiv* om lyden under tillukningsbevægelsen (af andre forresten også brugt om andre lyd, se min Artic. of Speech Sounds 87 f.) og så *plosiv* om lyden (eller tilstanden) mellem tilluknings- og oplukningsbevægelsen; også subst. *plosion* findes (Seelmann, Aussp. d. Lat. 247). — Sml. det bekendte *ind-* og *adventarium*.

Paa jysk subtraheres *i* fra *ihjel*, og resten *hjæl* bruges som subst. i betydningen «liv»: ta æ hjæl af en, hjælpe en af med æ hjæl (Feilberg ordb.)

4. Et helt ord subtraheres.

Dette er tilfældet med vulg. eng. *tatoes*, *taters* for *potatoes* «kartofler», hvis Pegge har ret, når han, anf. v. 69, skriver: «One ist almost induced to believe that the lower order of Londoners imagine that *taters*, as they constantly call them in their natural state, is a generic term, and that *pot* is a prefix which carries with it some specific difference. If so, their idea is that their *taters* are not to be considered as *pot-taters* till they are boiled».

I vulg. eng. har jeg også fundet ordet *teener* (Original

English, Lond. 1889 s. 150) for *concerteener*, som det staves s. 149, d. e. *concertina*; har den lille Cockney opfattet ordet som en sammensætning af *concert* + et andet ord, som han altså tror sig berettiget til at bruge alene?¹

Idet ordets stamme trækkes fra et afledet ord, kan resten, et suffix, derved komme til at føre et selvstændig tilværelse. Dette er tilfældet med eng. *she is in her teens*, d. v. s. mellem 13 og tyve år, idet den fælles endelse i disse tal blir selvstændig. Ligeså på italiensk efter mundtlig meddelelse af prof. Vilh. Thomsen: *ha passato gli anta*, d. e. han er over 40, hvor tierne begynder at få endelsen *anta*. — Paa ital. kan også suffixet *accio* bruges alene: *quanto siete accio* = 'comme vous êtes désagréable', endog: *egli è acciaccio* (Darmesteter *Mots nouv.* 223 efter Blanc).

I nyere tider har man på forskellige sprog fået en del opr. græske og latinske suffixer ophøjede til selvstændige ord, idet stamordene trækkes fra dem; således *ana* = biografiske småmeddelelser om bekendte mænd (fra ord som *Scaligerana*, *Baconiana* osv.) | *ismer*, fra ord som *ateisme*, *deisme*, *socialisme* osv. (f. ex. Carlyle, *Heroes* 4 in reference to Paganism, and to all other *isms*) | *ists* (Huxley, *XIXth Cent.* Febr. 1889, 183 Every variety of philosophical and theological opinion was represented there, and expressed itself with entire openness; most of my colleagues were *-ists* of one sort or another); næppe på dansk | *aner* (Schandorph, *Oplevelser* 276 jeg er lige saa lidt Brandesianer som nogen slags *-aner*) | *ology* (Bleek, *Comp. Gr. South*

¹ En spøgefuld subtraktion à la *Potimor* (ovf. s. 18) foreligger i: Der *papagei* und die *mamagei* (hørt i en variéteuse); Lindau trækker bevidst *fest* fra subst. *festessen*, når han skriver (cit. efter Sanders): Es wurde wieder «fest gegessen» und noch fester getrunken.

African L. 106 by a satirical licence, such a word as *ology* is made to represent nouns ending in this termination) | *ør* (Henriques i Tilskueren 1892, 564 man kan intet øjeblik mærke *sufflør*, *regissør*, *instruktør* eller hvilken andre *ør'er* der nu findes ved et velordnet teater).

På jysk løsrives *dan* fra *sådan* og *hvordan* og kan stå på sine egne ben, se Feilbergs ordbog. hvor man også under ordet *general* kan se et eksempel på noget lignende, der omskrevet på højdansk lyder: «jeg veed ikke, om han er *general* eller *korporal* eller *rals-rals*, — han er da det, der *raler* mest», sa kællingen om sin søn.

Idet jeg her slutter min samling af «subtraktionsdannelser», skal jeg — uden at fordybe mig i de betragtninger af sprogfilosofisk eller sprogpsykologisk art, som fænomenet kunde gi anledning til — ganske kort henvise til, at forklaringen af sådanne formers opståen må søges der, hvor ikke ganske få punkter i sprogenes historie finder deres forklaring, nemlig i den udsondring af de enkelte elementer i den sammenhængende tale, som hvert individ, der lærer sproget, må foretage for sig selv, og hvorved han ganske naturligt kan komme til at foretage adskillelsen (ordadskillelsen) på lidt andre punkter end den generation, af hvilken han lærer at tale (sml. min lydlovsafhandling, Tsk. f. filol. n. r. VII 214 ff., Techmers Zs. III 19 3ff.). I mange tilfælde er subtraktionen identisk med fjernelsen af den ene af to ligelydende stavelser, hvad man kunde kalde haplogi; den «korrekte» form *margenen*, *an anatomy* føles som «dobbelt konfekt», og idet man nøjes med at sige *margen*, *anatomy*. knyttes artikel-betydningen til *-en*, resp. *an-*, der dog ikke derfor strax behøver at ophøre med for bevidstheden at

stå som bestanddel af «ordet» selv, lige så lidt som vi, når vi siger *kunstykke* (for *kunststykke*) behøver at opgive følelsen af, at *st* sammen med *ykke* udgør ordet *stykke*, fordi vi lige i forvejen har knyttet det samme *st* sammen med *kun* til ordet *kunst* (sml. den citerede afhandling s. 216—7 resp. 195). Det vil ses, at der egentlig ikke havde været noget iveau for under subtraktionsdannelser at indordne alle de på det sidst citerede sted nævnte haplogier som *heroi-komisk* for *heroiko-komisk* osv. De vilde ganske naturligt danne en tredje underafdeling: subtraktioner inde i ord. Og man vil nu måske ved at betænke de forskelligartede følger, der her er påviiste for ords skæbne (deres udseende, betydning, et verbalsubstantivs forvandling til et participium osv.), få en fornemmelse af, at subtraktionsfænomenet er for vigtigt i sprogudviklingens økonomi til i længden at nøjes med at blive slået sammen med halvhundrede andre fænomener under begrebet «folkeetymologi», — et begreb og en benævnelse, der iøvrigt ikke hører til de heldigst dannede. —

Subtraktioner fører — det ligger i navnet og begrebet — i reglen til en formindskelse af ordet. Men dog ikke altid; følgen kan også være en udvidelse; eller rettere, den samme psykologiske proces, der fører til en afstumpning af ordene, kan under andre forhold føre til det modsatte. En af generationen fra århundredets begyndelse vilde vel sagtens her tale om, at kategorierne var dialektiske; og en matematiker vilde vel henvise til, at $\div \div$ gir $+$.

Et par eksempler vil vise, hvad jeg mener: den engelske ubestemte artikel er dels *an*, dels *a*: trækkes *an* fra, hvor artiklen korrekt er *a*, får vi egentlig subtraktion, som i *adder* for *nadder* osv.; trækkes derimod kun *a* fra foran et ord, der oprindeligt begynder med en vokal, kommer *n* til

at stå som forlyd i ordet, der altså ved subtraktionen blir udvidet; dette er tilfældet med flere ord, f. ex. ne. *newt* «sumpfirben», me. *newte*, ældre *ewte*, *evete*, oe. *efete* (sml. den anden ne. form *eft*).¹ Matematisk opstillet:

$$\text{adder} = a + \text{nadder} \div (a + n)$$

$$\text{newt} = an + \text{ewt} \div (an \div n).$$

En lignende udvidelse i slutningen af ordet har vi i en del interessante danske former, som jeg håber en anden gang at kunne behandle lidt udførligere. Her blot et par eksempler: *kjortel* kan ikke direkte gi formen *kjole*; men *kjortlen* blir til *kjolen*, og *kjortler* til (*kjorler*, se Kalkar) *kjoler*; og idet her *n* trækkes fra som artikel istedenfor *en*, eller *r* som flertalsendelse istf. *er*, får vi den nydanske form med *e*; ligeså *mynde* for *mynd* (*my* «slank» + hund), *konge af konning*, *hode af hoved*, *fi(g)ne*, almindeligt, om end ikke anerkendt, for *figen* o. fl.²

Til slutning skal jeg anføre en herfra forskellig udvidelse, hvori jeg også tror mig berettiget til at se en subtraktion. Hermann Møller har fornylig (i Zs. f. d. alt. XXXVI 326 ff.) efterviist, at tysk *ganz* er et låneord fra slavisk (Oldsl. *konici* «ende»); med sædvanlig lærdom og grundighed forfølger han ordet på dets vandring nordpå og gør rede for dets former og betydninger; men hans forklaring af *ke* i dansk *ganske* forekommer mig lidet tilfreds-

¹ Flere eksempler paa udvidelse med *n* kan ses hos Skeat, Etym. Dict. under bogstavet N, og i Palmers noget ukritiske og mange forskellige forhold omhandlende liste over Words corrupted by coalescence of the article with the substantive, i Folk-Etymology s. 568 ff.

² Mærk, at disse ord har det oprindelige tostavelsestonelag (mangel på stød); enstavelsesformer uden stød som *kiol*, *mynd*, *kong*, *hod*, *fin* vilde støde mod de almindelige udtalevaner; *kioll* findes dog en enkelt gang. J. Monrads Selvbiografi, udg. af Birket-Smith s. 7, men fjernes hurtigt; i svag stilling, som i *Kong Kristian*, er der naturligvis ikke noget til hinder for den ustødte enstavelsesform.

stillende og noget søgt; jeg skal derfor foreslå en anden. Ordet er kommet til os fra nedertysk; nu findes der som bekendt en række tyske ord med forstavelsen *ge*, hvor vi ikke har den; idet så den danske mand stadig hørte tyskerne sige sådanne forbindelser som (mnt.) *gans-ge-wiss*, *gans-ge-sunt*, *gans-ge-ringe*, *gans-ge-drunken*, *gans-ge-echt*, *gans-ge-like*, *gans-ge-luckelik*, *gans-ge-maklik*, *gans-ge-recht*, *gans-ge-streng*, kom han højst naturligt til ved fradragning af de ham velkendte ord *viss*, *sund*, *ringe*, *drukken*, *ægte*, *lige*, *lykkelig*, *magelig*, *ret*, *streng*, at opfatte og bruge (*gans-ge*) *ganske* som forstærkende adverbium ved siden af det senere fortrængte *gantz(e)*.

ET AFSNIT AF ORDENES LIV.

AF

KRISTOFFER NYROP,

DR. PHIL.,

DOCENT VED KØBENHAVNS UNIVERSITET.

I.

For nogle år siden, da man i en kvindeforening, jeg tror det var i Kristiania, skulde vælge en *formand*, valgte man en *forkvinde*. Da det hævdvundne udtryk for den ledende i en forening indeholdt et for de norske hvad-vi-vil'er krænkende sprogligt minde om mandens herredømme, måtte det naturligvis forsvinde; formandens *sexus* krævede et forandret genus, og formanden blev til *forkvinde*.

Jeg skal sammenlignelsesvis anføre, at JULIUS LANGE i en af sine sidste afhandlinger¹ har skrevet om baronesse Stampe, at hun var *kone* for at gribe ind i rette øjeblik. Den almindelige sprogbrug fordrer her utvivlsomt *mand*, men den udmærkede stilist har af en måske overdreven puristisk trang ændret udtrykket; han har villet undgå den mærkelighed i sproglig henseende, der fremkommer, når man anvender talemåden at «være *mand* for en ting» om en *kvinde*.

I Tyskland² vil dog ingen finde noget stødende i, at en dame siger om sig: «Ich bin der *Mann* dazu»; og jeg

¹ *Om vore samlinger*. Kbhvn. 1893 S. 16.

² Smlg. F. POLLE, *Wie denkt das Volk über die Sprache?* Leipzig 1889 S. 76.

tror ikke, at nogen her hjemme vilde forsøge på at ændre en sætning som: «Hun er altid *herre* over sine følelser», selv om f. ex. fransk sprogbrug her forlanger: «Elle est toujours *maîtresse* de ses sentiments». Heller ikke vil nogen nok så ivrig kvindeemancipationsforkæmper kunne forarges over at høre, at madam Rasmussen er *karl* for sin hat. Men er hun det, hvorfor skulde hun så ikke lige så godt kunne være *mand* for at sætte sin vilje igennem, som hun jo utvivlsomt er *herre* i sit hus, — skønt man naturligvis også kan sige og virkelig siger, at hun er *kone* i sit hus, men dog i noget forandret betydning.

Lad mig her minde om, at selv den galante Spanier tiltaler en dame med *mi dueño* eller *dueño mio*, og at han ikke et øjeblik vil betænke sig på at sige: «*Mi mujer es el dueño de la casa*».¹ Man har dog øjet åbent for det tilsyneladende ulogiske i denne sprogbrug, og allerede TIRSO DE MOLINA spøger med den i følgende vers:

¿Queréisme vos declarar
 Quién sois? — No os ha de importar;
 Una *dueña* de esta casa. —
Dueña, porque la *señora*
 Sois de la casa. — Eso no.²

Siden talen er om Spanien, skal jeg gøre opmærksom på, at i det land er det ikke ualmindeligt, at en søster (*hermana*) nærer en «broderlig» (*fraternal*) kærlighed til andre mennesker³ — der findes næmlig intet enkelt ord

¹ Dog siger man: La nación se ha hecho *dueña* de nosotros. Roma se hizo *señora* del mundo.

² Smlg. BELLO-CUERVO, *Gramática de la lengua castellana*. Paris 1891. S. 13.

³ BELLO-CUERVO (s. 36, note) udtaler sig herom på følgende måde: «¿Se podrá decir de una hermana que tiene sentimientos *fraternales*? A mi me disonaría, porque esta palabra nace de *frater*, que en latin significa el

for at udtrykke «søsterlig».¹ Hos os kan en *søster* godt få *broderparten*, og i «En spurv i tranedans» (II, 9) siger Tokkerup til sin datter Mine: «Tror du, en pæn mand kan være tjent med at have en kæreste, der er sådan en *svirebroder*?» Altså «svirebroder» beholdes, skønt intet jo var lettere end at danne et ord som «sviresøster».

Vi ser således, at sprogbrugen ugenert gør kvinder til mænd. Man går endogså så vidt, at kvindens dyd kan karakteriseres som «mandlig»; MONTESQUIEU skriver i «Lettres persanes» (nr. 151) følgende mærkelige sætning: «On ne trouve plus sur le visage de tes *femmes* cette vertu *mâle* et sévère qui y régnait autrefois». Lad os også vel huske, at vi hidtil har måttet nøjes med *forfædre* som betegnelse for vore olde- og tipoldemødre og alle andre stammødre; først for ganske nylig har man afhjulpet dette savn, og vore kvindelige forfædre er blevne til *formødre*.² Efter dette vil ingen forbavses over en sådan bagatel som, at selv skøjteløbende damer endnu ikke er sprogligt selvstændige; de kan kun vise deres færdighed i sporten ved at slå — *herresving*.

Det er næppe af vejen her at minde om, hvad

hermano varón, y no sé que el uso de la lengua castellana permita referirla á qualquiera de los dos sexos.» I den udtalte tvivl ligger, forekommer det mig, en indirekte indrømmelse af en folkelig sprogbrugs existens. Fra litteraturen skal jeg anføre følgende eksempel: Milagros [en dame] demostrando por la salud del Sr. D. Francisco un interés verdaderamente *fraternal* (GALDÓS, *La de Bringas*. S. 142).

¹ Enkelte ordbøgers *sororal* er et lærd kunstord; vil man undgå *fraternal* siges *de hermana*, sjældnere *hermanal*.

² Det nye ord skyldes VILHELM MØLLER. Han skriver: «Ser man sig om i bogen efter Darwins familie, så er der den besynderlighed, at man ser lutter mænd. Det var ligesom han kun var sin faders og sine forfædres efterkommer, ikke sin moders og (man må dog en gang til at skabe det ord!) sine *formødres*» (J. P. JACOBSEN og VILHELM MØLLER. Darwin, Kbhvn. 1893. S. 3).

KIERKEGAARD i «Stadier på livets vej» (s. 42) har skrevet: «Kvinden er mand; hun er i det mindste mand for at sige, hvad næppe nogen mand er mand for at gøre. Mand er hun». Med dette som udgangspunkt vil mange måske med større ro se på, at sprogene stadig behandler kvinder som mænd. Det modsatte kan naturligvis også finde sted, om end langt sjældnere; ti man må huske, at hvor hankøn og hunkøn mødes på grammatikalske områder, sejrer næsten altid hankøn.

Men når en mand overtager en stilling, der ellers har været forbeholdt kvinden, eller på anden måde griber ind i hendes rettigheder, må han være forberedt på også at tage de sproglige konsekvenser heraf. En engelsk *accoucheur* må finde sig i et så mærkeligt navn som *man-midwife*, og løber min *broder* med sladder, er han en *sladdersøster*, ligesom han er dømt til at være *kaffesøster*, hvis han holder af kaffe; en «kaffebroder» vedkender sproget sig ikke.

En passant skal jeg anføre, at mangan lille dreng har røbet sin sproglige og sociale uerfarenhed ved at udtale ønsket om at blive *kagekone*. Og om en københavnsk dreng fortælles det, at han på spørgsmålet: «Hvad er din fader»? svarede: «Han er død, men min *moder* er *melmand* i Borgergade». Dette minder atter om den berlinske knøs, der i retten sagde, at hans *fader* var *Milchweib*, da moderen var død, og faderen derfor måtte bringe mælken om til kunderne. Efter en anden beretning skal den mærkelige fader have været *Brezeljunge*.

Sproget kan i det hele taget skabe de besynderligste forhold; således kan f. ex. *jomfru* Petersen godt være *vaskerkone*, ligesom *madam* Jensen både kan være *strygejomfru* og *opvarningsjomfru*; Polle¹ mener endogså, at der

¹ *Op. laud.* s. 84.

intet overraskende vilde være i et avertissement som: «Eine junge *Witwe* sucht eine Stellung als *Jungfer*». På dansk vilde vel også godt en *enke* kunne søge sig plads som *jomfru* i et hus.

Ophobning af sådanne udtryk benyttes undertiden for at opnå en burlesk virkning. I «*Fliegende Blätter*» omtaltes engang¹ *Eine sonderbare Familie*, hvor der var vendt op og ned på alle almindelige forhold: «Bei der Familie Pimperl ist Alles rein verkehrt. Der Mann ist ein altes Weib, die Frau ist ein ganzer Mann, die Jüngste ist eine alte Schachtel, und der Aelteste ist ein dummer Junge!» Dette bringer tanken hen på den plattyske talemåde: «Dat is'n Hund van 'n Pärđ, sä de Jung, do reed he up 'r Katt». — —

Fællesbenævnelsen for de sproglige ejendommeligheder, jeg nu har belyst ved forskellige eksempler, er katakrese. Vil man i få ord klargøre, hvad en katakrese er, kan man sige: Anvendelse af et ord i en betydning, der står i en bestemt logisk modsætning til den oprindelige, eller sammenstilling af to eller flere efter deres almindelige betydning uforenelige udtryk.

II.

Al betydningsudvikling beror på, at et ords oprindelige anvendelse udvides eller indskrænkes. Katakrese er en særegen art af betydningsudvidelse.

Når f. ex. ordet *glas*, der oprindeligt kun er benævnelsen på et stof (glasperler, glasøje, glassliber), også kommer til at blive benævnelse på en særlig formet beholder (vand-

¹ *Fliegende Blätter*, 5. maj 1889 (nr. 2284). S. 162.

glas, vinglas, et glas øl osv.), foreligger her en let forståelig og meget almindelig betydningsudvikling; men her er endnu ingen katakrese. Ved «glas» i den sidste betydning forstås altid «en beholder af glas», man kan hverken tale om et vandglas af sølv eller et guldglas, da der ikke er indtrådt nogen frigørelse fra stofbetydningen. Anderledes forholder det sig f. ex. med ordet *horn*. Det betegner både stof (hornknap, hornkam, hornkniv, skohorn), stof og form (tyrehorn, bøffelhorn) og endelig også formen alene, i det man jo kan have både *drikkehorn* af *guld* og *jagthorn* af *sølv*. Denne katakrese er sikkert meget gammel; så gammel, at ingen mærker den. Jeg skal tilføje, at den katakretiske anvendelse af horn endnu væsentlig er indskrænket til de anførte forbindelser. Overalt ellers er stofbetydningen fuldstændig levende; en hornkam af guld er ikke blot en faktisk, men også en sproglig umulighed.

Dog kan man ikke benægte, at der eksisterer *skohorn* af *messing* eller andre metaller, og ved nærmere undersøgelse finder man, at sprogene frembyder adskillige eksempler på udtryk, der rummer lige så store faktiske umuligheder som *messingskohorn*. Tyskerne har ikke blot *goldene* og *silberne Hufeisen*, de har også *Hufeisen aus Gummi*. Englænderne kan tale om noget så mærkeligt som *a wooden tombstone*. Og i Danmark findes både *messingstrygejern* og *jærntræsko*; men jeg tør ikke udtale mig om, hvorvidt disse ord er almindelig anvendte; derimod ved jeg, at man i den senere tid er begyndt på at lave *træben* af *aluminium*.

Mindre gennemsigtige er katakreser som *guldblombe*, *hindbærlimonade* eller *jærnkakkelovn*. *Plombe* betyder oprindelig bly, hvilket naturligvis ikke kan være af guld; *limonade* betyder citronsaft, der jo ikke godt kan laves af

hindbær, og en *kakkel* er en særlig formet lille flise af ler, der eo ipso ikke kan være af jærn.

Toppunktet af sådanne stofkatakreser tør vel siges at være nåt i følgende samtale: A. Dasz hier doch die *Bierfilzeln* gar so lumpig sind! B. Das ist wahr, bei uns sinds viel besser; im Grünen Kranz z. B. habens *glanzlederne Bierfilzeln*, und beim Engel gar *porzellanerne*. A. Ja ja, ganz richtig, beim Dingsda, der die neue Wirtschaft eingerichtet hat, sind die *porzellanernen Bierfilzeln* gar von Zinn.¹

Mod den slags overdrivelser reagerer undertiden det folkelige vid: «Trei teng hår a et, siger den jyske købmand, grow fin twest, god (∴ mild) pever og messingstältro».²

Katakresen berører ikke blot det enkelte ord, men også, som vi allerede har set, ordgrupper eller talemåder. Hvormange gange har vi ikke gjort den bemærkning, at der kom «lys på møllen», selv om vi ikke sad i nogen mølle. Langt mærkeligere er det dog, når Antonio siger i «le mariage de Figaro» (II, 21): «Je me suis donné contre la grille une si fière gourde à la main, que je ne peux plus remuer ni *pied* ni *patte* de ce *doigt-là*». Et andet eksempel, der indeholder en ligeså stor fysisk umulighed, foreligger hos den tyske forfatter, der skrev: «Sie gab einem *totden* Knäblein das *Leben*».³ Denne tankeløse anvendelse af «das Leben geben» = «gebären» må dog vistnok betegnes som utilladelig sprogbrug; katakresen er sikkert her, på grund af sin store gennemsigthed, for voldsom. Mange forfattere har protesteret mod mindre stødende katakreser, således

¹ *Fliegende Blätter*, vol. XVIII, 22.

² FEILBERG, *Ordbog* I, 288.

³ Se POLLE, *loc. cit.* s. 85.

f. ex. H. C. ANDERSEN, når han skriver: «Føre sladder til torvs, den talemåde kan ikke anvendes i Skagens by, her er intet torv; men man kan føre sladder på bakke».¹ Det er utvivlsomt, at Andersen med sin protest tillige har tilsigtet at være vittig, ligesom Keiser i «Recensenten og dyret», når han afbryder den skikkelige Trops beklagelse: «Den ved bedst, hvor *sko*en trykker», med bemærkningen: «Som har *støvlen* på, ikke sandt?» Trop går som bekendt rundt på scenen i et par lange vandstøvler.

III.

Jeg skal nu forsøge nærmere at begrunde katakresen og forklare dens anvendelse.

Katakresen beror i yderste instans på glemsel af ordets oprindelige betydning. Et par eksempler vil vise, hvad jeg mener hermed.

Taler vi f. ex. om et *pakhus*, får vi strax et billede, der svarer til det sproglige udtryk; anderledes forholder det sig derimod med ord som *pennalhus*, *blækhus* eller *kræmmerhus*, der ikke for tanken fremkalder forestilling om noget hus.

Vi ved alle, hvad en *kælder* er, og vi genfinder vor forestilling om denne nederste og halvt underjordiske del af et hus i forbindelser som *ølkælder*, *lagerkælder*, *rullekælder*, *brændekælder*, *kældervindu*, *kælderhals*, *kælderfolk*, osv. Skal man nu f. ex. hente en, der opholder sig i *vaskerkælderen*, vil man naturligvis gå ned efter vedkommende; men hvad skal man gøre i et hus, hvor det kniber i den grad med kælderplads, at — som værten i fuldt

¹ *Rejseskizzer og pennetegninger*. Kbhvn. 1868. S. 65.

alvor sagde til den eventuelle lejer — vaskerkælderen er på loftet?

Det er klart, at for den omtalte vært har kælder i den forbindelse tilsat sin oprindelige betydning, ligesom f. ex. i *frokostkælder*; jeg har således en gang i en lille provinsby set følgende inskription på gæstgivergården: Frokostkælderen er i stuen. Man træffer jo endogså i provinsielt dansk udtrykket *kælderstue*, og i tilfælde af reparation kan kælderstuen henlægges til 1ste sal.

Som det er gået med kælder, går det med mangfoldige ord. Hvem tænker mere på at *bansat* oprindelig betyder «sat i ban», at *tørklæde* (eller som den almindeligste ud-tale er *tørkle*) er et «klæde» til at «tørre» sig på, eller at *franskbrød* (udt. *fransbrø*) egentlig er «fransk brød»? Kun en absolut forglemmelse af stamordet kan retfærdiggøre den iøvrigt ikke særlig hyppige anvendelse i dannet tale af ord som *beskidt* eller *skidt*.

Undersøger vi ordet *te*, ser vi, at det har bevaret sin betydning uforandret i forbindelser som *tehandler*, *teavl*, *temaskine* osv.; når vi derimod taler om *hyldete*, er det klart, at betydningen er undergået en forandring. Hvor længe man end «trækker» hyld, bliver den aldrig til te. Ligesom et infus af te korrekt hedder tevand, burde et infus af hyld kaldes *hyldevand*; dette ord bruges iøvrigt flere steder i Jylland.¹ Vi er imidlertid så vante til benævnelsen *hyldete*, at den aldeles ikke støder os - - *hyldete* er for os noget ligeså naturligt som *agernkaffe* og *jordbærlimonade*, — men vi mærker katakresen, så snart vi får med nye forbindelser at gøre; det vil sikkert forekomme de fleste Danske mærkeligt, at man i Norge kan drikke *solbærte*.

¹ FEILBERG, *Ordbog* I, 717.

Urtekræmmeren har kun tørre urter, og de udgør endda kun en forsvindende del af hans lager. Man har af gammel vane beholdt den engang fastslåede benævnelse; de forandringer, som tidens udvikling har medført for urtekræmmerens handel, har ikke sat sig spor i noget forandret sprogligt udtryk. Medens det således vilde vække berettiget opsigt, om man vilde købe urter i et sukkerhus, er det ganske naturligt, at man køber sukker i en urtebod — det overrasker, sproglig set i al fald, ikke mere end, at de franske *archers* på renaissancetiden ikke var bevæbnede med buer men med hellebarder¹; altså soldaterne har skiftet våben uden at skifte navn, ligesom f. ex. grenadererne; ingen venter mere at se *les grenadiers* kæmpe med *grenades*. Her i Danmark varmer vi jo os ved *kakkelovne*, skønt ovnene ikke længer laves af *kakler*, og tænder gladelig vor cigar ved en *svovlstik*, selv om det er en tændstik «uden svovl og fosfor»; skal vi være fine, trækker vi i *kisteklæderne*, skønt vi vel nu som oftest har dem hængende i et *skab*; men det anfægter os ligeså lidt som at spadserer på *Vesterbro* eller *Østerbro*, skønt der ikke længer nogen af stederne findes spor af *bro*.

Den delvise eller fuldstændige glemsel af den oprindelige betydning af ordets bestanddele er altså en nødvendig betingelse for ordets videre væxt. En buxeknap er en knap til buxer og intet andet, ligesom f. ex. en hundeskate er en skate, der pålægges hunde og ingen andre dyr; så længe der ikke er indtrådt frigørelse fra de konstituerende elementer, kan ordets betydningsområde ikke udvides.

En fuldstændig frigørelse er indtrådt i et ord som

¹ BONAVENTURE DESPÉRIERS, *Nouvelles Récréations*, p. p. P. L. Jacob. S. 124.

behændighed. At det er en afledning af hånd, og at man således oprindelig kun kan være behændig på hænderne, står ikke mere klart for nogen. Paludan-Müller taler da også i «Danserinden» om *fodens behændighed*, og der er heller næppe noget i vejen for at have en *behændig tunge*; i Tyskland overrasker i al fald *eine behände Zunge* ligeså lidt som *behände Füsse*.

En delvis frigørelse er indtrådt f. ex. i ordet *halsbrækkende*; det anvendes naturligvis oprindelig kun om foretagender, ved hvilke man udsætter sig for at brække sin hals (et halsbrækkende spring), men det bruges dernæst billedligt om hvad der i al almindelighed er voveligt eller blot vanskeligt. Handelsforetagender kan være ligeså halsbrækkende som etymologiske undersøgelser. Jeg har endog hørt en klaverspillende dame tale om *halsbrækkende fingerøvelser*. Her er katakresen i sin fuldeste blomst.

Nogle vil ikke stødes over denne katakrese, andre vil måske finde den utilladelig, men det er umådelig vanskeligt her at skælne mellem det tilladelige og utilladelige. Sagen er den, at der i virkeligheden ikke findes og derfor heller ikke kan drages nogen absolut grænse. For mange vil det sikkert være en utilladelig skødesløshed, når det for nogle år siden hed i aviserne, at der i *Böhmen* var født *siamesiske* tvillinger, og dog har hundreder af mennesker læst det, uden i mindste måde at finde det mærkeligt, da «siamesisk» i den anførte forbindelse for dem er blevet frigjort fra stamordet og har antaget betydningen «sammenvoxet»; selvfølgelig finder de det naturligt, at der fødes siamesiske tvillinger i Böhmen, samtidig med at de er fuldstændig klar over, at siamesiske prinser kun kan stamme fra Siam. Derimod vil kun folk i Ribeegnen finde

det ganske naturligt, når en bonde derovre siger: «A wår hen o sij *Rivedomkjærk* i *Roskilde*». ¹

Jeg har ligeledes for en tid siden set omtalt, jeg erindrer ikke hvor, at en mand havde gjort forsøg med at opdrætte *svaler* til *brevduer*; — det er let nok her at kritisere, men det bliver vanskeligere at afgøre, hvad man skulde skrive, når man ikke vilde benytte lange og upraktiske omskrivninger. Det forekommer mig, at det vilde være det rene pedanteri, om man af sproglige og logiske grunde vilde modsætte sig at lade *svaler* fungere som *brevduer*. I hvert tilfælde vilde dette fænomen utvivlsomt finde sympati hos den Tysker, der sagde: «Die *Hundesteuer* soll auf die *Katzen* ausgedehnt werden». ² Og i et fransk lægevidenskabeligt tidsskrift har jeg fornylig læst om unge *tyre*, at «on peut les employer avantageusement comme *étalons* à l'âge de 14-15 mois». Forfatteren tilføjer ovenikøbet: «Je viens de parler des animaux destinés à la boucherie, mais lorsqu'il s'agit des *bœufs* de travail, les *étalons* doivent avoir 2, 3 et 4 ans». ³ Disse tyre-hingste er således endnu mærkeligere end nogle *hunde*, jeg engang så, og om hvilke en Nordmand bemærkede, at de gjorde *kalvespring*.

Katakretisk anvendelse af fremmede ord er meget almindelig; men her stiller forholdet sig noget anderledes, da disse ords oprindelige betydning som oftest kun kendes af særlig sprogkyndige. Medens således en spansk *serenata matinal* (se nedenfor) kan virke ret overraskende, da den oprindelige betydning af «*serenata*» let kan fastholdes på grund af de mange beslægtede ord, hvor be-

¹ Meddelt af pastor em. H. F. FEILBERG.

² Se POLLE, *op. laud.* s. 85.

³ *Le siècle médical.* Novembre 1893. S. 3.

tydningen «aften» ligger klart for dagen, er der intet særlig mærkeligt i, at man i Tyskland kan afholde en *Morgenserenade* eller avertere med en *musikalische Soirée am Sonntagmorgen*. Hvem vil hos os finde det sprogligt mærkeligt, at man siger om en mand, at han sidder inde med en vis *tør humor*, eller at «Saldt», som der står malet på et skilt i Studiestræde, betegnes som en *slet ortografi*? Det er heller ikke ualmindeligt, at damer siger om kræmmerens tøj, at det er af en *dårlig bonitet*, og ingen filolog vil betænke sig på at give sin sætter *trykt manuskript*. Alle disse forbindelser er i virkeligheden meget naturlige.

Man kunde være fristet til også her at anføre *ugebladet Journalen*, som der for øjeblikket averteres om; men man må erindre, at selv for Franskmænd har ordet *journal* delvis mistet betydningen »dagblad», idet man jo f. ex. godt kan udgive *un journal hebdomadaire*, og *Journal des Savants* kommer jo kun engang om måneden.

Ved talemåder indtræder katakresen måske endnu lettere end ved enkelte ord. Talemåder er sammengroede ord, og vi reflekterer sjældent over de enkelte bestanddeles betydning. Vi sover uden nogen som helst betænkelighed på vort grønne øre; vi gør kål på vore modstandere, og er på vor post, når de vil binde os noget på ærmet eller dreje os en knap; har vi penge, giver vi dem ud over en lav sko og lever på en stor fod, har vi ingen, suger vi på labben. Vil vi overraske en ven, falder vi med døren ind i huset til ham, — men kan vi gøre det, hvis vi ikke lige kommer ind til ham i hans stue, hvis vi f. ex. træffer ham i hans have, eller hvis der er tale om overraskelser af anden art? Ingemann nærer nogen betænkelighed derved. I «Det høje spil» lader han således den gamle kone sige til Holger: «Hør unge menneske, lad den forelskede snak

fare! du gør mig pigen ganske forvirret i hovedet og *falder jo med døren lige ind i huset*, skønt her rigtignok hverken er dør eller hus». ¹

Så samvittighedsfulde vil dog vistnok de færreste forfattere være, og der er absolut intet i vejen for, at man kan få en *tandpine* på *halsen*, jeg har endogså hørt en mand forsikre, at en diætetisk uregelmæssighed havde skaffet ham den voldsomste *mavepine* på *halsen*.

Oplysende er også anvendelsen af den latinske talemåde «*facere aliquid in honorem alicujus*», der oprindeligt betyder at gøre noget til ære for en, dernæst blot for ens skyld. Plinius skriver således (Ep. 9, 24): «*Alienissimi homines in honorem Quadrantillæ*» (pudet me dixisse honorem) *per adulationis officium in theatrum cursitabant, exultabant, plaudebant cet.*».

Vi har allerede set, hvorledes man ved sådanne katakreser meget næmt opnår en komisk virkning. Ufrivillig komisk var således antisemitten Ahlwardt, da han ifjor i den tyske rigsdag sagde, at han vilde bevise, at «der også hos os [altså i Tyskland] var «something rotten in the state of *Denmark*». I referatet tilføjedes der også efter denne replik ordet latter. Med bevidst humor skriver CARL MØLLER³: «Når sådan en stor *hund* ikke får løbet sine 2, 3 mil om morgenen, så er den ikke *menneske* hele dagen», og i «Niobe» siger den unge digter spøgende til Berthea, at hun nok endnu ikke har været udsat for «*tandpine* i *hjærtet*». ⁴

¹ INGEMANN, *Eventyr og fortællinger* II, 24.

² En gammel dame, der holdt meget af at se pantomimer, og lod sådanne opføre i sit hjem; vildfremmede mennesker, der gerne vilde betænkes i hendes testamente, så på disse skuespil og gav ivrigt deres bifald tilkende.

³ *Ny på egnen*. S. 104.

⁴ JONAS LIE, *Niobe*. S. 172.

En komisk virkning opnås også, som jeg alt har gjort opmærksom på, ved anvendelsen af talemåder i samtaler, når den ene bruger dem i deres almindelige betydning, den anden derimod med forsæt eller af dumhed forstår dem efter de enkelte ord; som eksempel skal her anføres et par repliker af skændescenen mellem Martine og Sganarelle i «Le médecin malgré lui» (I, 1); Martine siger klagede: «*J'ai quatre pauvres petits enfants sur les bras*», hvortil Sganarelle drillende svarer: «*Mets-les à terre*». I «Debatten i politivennen» (II, 7) bemærker Tommerup: «Ja, ja, ja! Der vil komme en tid, da en agtbar borger holdes mere i ære, og den simple mand også vil *få et ord med i lavet*». Hertil svarer Andreas: «Når blot lavene til den tid ikke ophæves, som man skriver om; for så kan ingen få et ord med i lavet».

Det fremgår af det foregående, at katakresen er en suundgæelig nødvendighed. Den dukker op i alle sprog og til alle tider, og den anvendes af alle, snart bevidst som vittighed, snart ubevidst; ingen kan unddrage sig den. Selv den mest pedantiske grammatiker vil ikke betænke sig på at bruge et udtryk som *praepositio postposita*, ligeså lidt som botanikerne undser sig ved et plantenavn som *gleditschia triacanthus inermis* (tornefri tretornet akasie); lad os så ikke gå i rette med den gamle franske mysterieforfatter, der kalder sin epilog for *un prologue final*,¹ og lad os more os med Nuñez de Arce, når han, skønt medlem af det spanske akademi, spøgende taler om en *serenata matinal*.²

¹ PETIT DE JULLEVILLE, *Mystères* I, 251.

² NUÑEZ DE ARCE, *Miscelánea literaria*. Barcelona 1886. S. 68.

IV.

Katakresen viser sig overalt.

Intet ord, hvor skarpt afgrænset dets betydning end kan siges at være, synes at kunne unddrage sig en sådan, tilsyneladende ulogisk udvidelse. Jeg skal nu til slutning anføre en række eksempler, sammenstillede efter betydningsfærer og hentede fra de mest forskellige områder.

Lad os begynde med talordene.

Ingen andre af sprogets bestanddele har vel en så præcis betydning og anvendelse: fem er 5 og kun 5 og kan hverken være fire eller sex eller noget som helst andet, og lader vi en enkelt gang *fem* være *lige*, er det et ubehageligt tegn på stor skødesløshed og ligegyldighed; og dog også for talordenes vedkommende kan grænserne blive flydende og helt udviskes.

Lad mig blot, som et enkelt udgangspunkt, minde om, hvor approximativt vi tit anvender talord, især de højere. Skylder en mand os 1000 kroner, forlanger vi 1000 (tusind) kr. af ham; men ingen kræver, at en tusindkunstner skal kunne 1000 kunster, eller at et tusindben skal have 1000 ben.

Derimod er det absolut nødvendigt, at et firben har 4 ben, det er lige saa selvfølgelig, som at en trekant har 3 kanter, og at en tikroneseddel gælder 10 kroner. Alle vil derfor beredvilligt indrømme det absolut overflødige i det bekendte spørgsmål i slutningsverset af «Scener i Rosenborg have», hvor det hedder:

Skadeæg; du er så bange,
Tror du da, jeg er en tyv?
Kan du sige mig hvormange,
Skal du få dem alle syv.

Og alle vilde sikkert forbavses, om nogen f. ex. spurgte: «Hvormange er de hellige *tre* konger?» Ja, i Danmark vil

spørgsmålet være urimeligt, men anderledes stiller sagen sig f. ex. i Tyskland, hvor *drei* i udtrykket «die heiligen drei König» i den folkelige bevidsthed synes at være smeltet sammen med *König* til et ord, der opfattes som en art egenavn, og over hvis betydning man er så lidt klar, at det hedder i en gammel folkevise:¹

Die vier heilige drei König mit ihrem Steara,
Der Casper, der Melchar, der Baltes, der Beara,
Sie seaga de nagelnuia Steara, usw.

Det er muligvis denne vise, der har givet anledning til en bekendt Schnadahüpfl af FRANZ VON KOBELL,² der lyder således:

Der Gori ko lügn
Wie niemd auf der Welt,
Hat uns nachst von vier
Heiligi drei Kini verzählt.

Lad mig også i den sammenhæng minde om, hvad GÖTHE skriver i sit digt «Epiphantias»:

Die heiligen drei König' sind kommen allhier,
Es sind ihrer drei und sind nicht ihrer vier;
Und wenn zu dreien der vierte wär',
So wär' ein heilger Dreikönig mehr.

Lad os tage et andet eksempel. Der er for os Danske intet mærkeligt i at tale om en karantæne, der varer i 10 dage; men lad os overføre sætningen på fransk, hvor selvfølgelig «la *quarantaine rigoureuse est de quarante jours*», så ser man, hvor mærkeligt det i virkeligheden er, når man også kan sige: «J'ai fait une *quarantaine de dix jours*».

¹ *Des Knaben Wunderhorn*. Reclam's udg. s. 631.

² Se POLLE, *loc. cit.* s. 62.

Et udtryk som *første primadonna* er i og for sig en pleonasme, ligesom f. ex. guerillakrig eller chansondigte,¹ men pleonasmen er bleven uundværlig fra det øjeblik af, man ved teatrene også har faaet en katakretisk *anden primadonna*; i og for sig er dette udtryk lige så humoristisk som de *femfødde hexametre*, der er tale om i Heibergs «Julespøg og nytårsløjer».

Vi ved alle, at når vi tjener 30 pct., tjener vi 30 på hvert hundrede, procent betyder jo ligefrem «af hundrede», og dog har en matematiker for nylig i «Politiken» (7de januar 1894) skrevet følgende letforståelige, og dog i grunden så inderlig meningsløse sætning: «Stærkest var dødeligheden i St. Annæ Øster, næmliq 29,9 pct. af 1000». Dette beviser på en slående måde sprogets umådelige magt over tanken, og tillige, hvorledes vi i virkeligheden altid forstår efter meningen, aldrig efter de enkelte ord. Masser af mennesker har sikkert læst den pågældende sætning, uden at blive opmærksom på illogismen. Iøvrigt taler man også på tysk om *drei Procent vom Tausend*.²

En syvårig hjort kaldes på fransk for *un cerf-dix-cors*, men det fremhæves udtrykkelig af kylenegetikerne, at benævnelsen i virkeligheden benyttes aldeles uafset «endernes» antal.³ På lignende måde beholdt Romernes af 15 medlemmer bestående præstekollegium sit navn *quindecimviri*, selv da det kom til at bestå af 16 medlemmer, og man vedblev at tale om de 30 tyranner i Athen, selv efter at deres antal var sunket ned til 25.

Lad mig endvidere minde om, at man hos Grækerne finder omtalt *τοῦραρχοι* (egl. befalingsmænd over en triere,

¹ Dette skønne ord er brugt i SALMONSENS *Konversationslexicon* II, 814.

² POLLE, *loc. cit.* p. 65.

³ Smlg. MOLIÈRE, ed. Despois et Mesnard III, 71.

et trerådet skib), der kommanderer over τετρήρεις (fire-
radåret skib) og πενήρεις (femradåret skib), og at Sarra-
cenernes rustninger skildres i Rolandskvadet med følgende
mærkelige ord:

Paien s'adubent d'osbercs sarazineis
Tuit li plusur en sunt *doublet* en *treis*.

(V. 994—95.)

Léon Gautier oversætter «hauberts *doublés* d'une *triple*
étouffe»; på tysk bruges tilsvarende udtrykket *dreigedoppelt*,
på engelsk forekommer *thrice-double*,¹ ligesom vi på dansk
kan sige *tre dobbelt*, — — dette sidste forbavser naturligvis
mindre i et land, hvor man ikke generer sig for at tale
om den *større halvdel*.

POLLE² anfører forskellige tyske paralleler til disse
talkatakreser; han minder om sætninger som: «Der *Sechs-
uhrzug* ist auf *halb sieben* verlegt» eller «Bei diesem Con-
ditor kosten die Sechserstückchen nur *fünf Pfennige*». Jeg
ved ikke rigtigt, om hos os ottetoget kan gå kl. 9, men
jeg er overbevist om, at ingen konditor sælger ti-øres kager
for 8 øre — — — uden når de er gamle.

Et *kvarter* betyder som bekendt en fjerdedel. En alen
har 4 kvarter ligesom en time, men i en by kan man have
saa mange kvarterer, som det skal være; i denne anvendelse
er talbetydningen forsvundet. Fra at betegne en fjerdedel
er ordet blevet udvidet til at betegne en hvilken som helst
del af et hele; således er også forholdet ved t. *Stadtviertel*,
fr. *quartier*, it. *quartiere* osv.³

¹ Smlg. a *thrice-double-ass* (SHAKESPEARE, *The Tempest* V, 1, 195).

² *Loc. cit.* p. 65, 85.

³ Jeg skal sammenlignelsesvis minde om fr. *cahier* (opr. hæfte af 4
blade, *quaternum*) og afledningen *cahier* opr. *caernet* af *caern* = *caer* =
cahier; også i disse ord er talbetydningen fuldstændig forsvundet, ligesom
f. ex. formbetydningen i *cadran* (< *quadrantem*).

Løvrigt kan det mærkes, at selv i ren tidsbetydning kan *kwarter* anvendes katakretisk. Efter borgerlig tid varer et *kwarter* 15 minutter; det akademiske kwarter derimod er meget almindelig på 20 minutter, hvorimod skolernes frikwarter kun varer 10 minutter; dog har man i den senere tid indført frikwarter på en halv time.

Og nu selve ordet *time*, er det altid betegnelsen for 60 minutter? Jeg skal ikke opholde mig ved den musiker, der — i «Punch» — beder dirigenten, om han må gå et lille *kwarter*, da han skal hen og give en *time*: men ordet *time* i betydning «undervisningstime» er et temmelig laxt begreb, det er kun meget sjældent, at en time, som i forskellige franske skoler, varer 2 timer.¹ Omvendt kan Tyskerne tale om et *Probejahr von drei Monaten*.

Jeg skal endnu minde om nogle mærkelige tidskatakreser, som særlig træffes i romanske sprog. I flere af disse har forbindelsen *en dag* fået betydning af *en gang*. Man læser således i et oldfransk digt² følgende mærkelige vers:

«*Un jour avint a mie nuit*».

Ordret oversat vilde det lyde på dansk: Det hændte en dag ved midnatstide.³ Lignende udtryk træffer man på italiensk; således skriver f. ex. EDMONDO DE AMICIS⁴: «*Passai una gran brutta nottata quel giorno*» (ordret: den dag tilbragte jeg en frygtelig nat). Fra spansk skal jeg anføre en sætning som: «*Sonó la una de la noche de tan aciago*

¹ Se *Vor Ungdom* 1892.

² *Octavian*, ed. K. Vollmöller. V. 93.

³ Her er katakresen anvendt i fuldt alvor; som spøg forekommer den i en børneramse, der begynder således: *Un jour, c'était la nuit, le tonnerre en silence grondait sans faire de bruit, et la lampe éteinte brûlait sur ma table.*

⁴ *Il più bel giorno della vita*, ed. Vockeradt p. 18.

dia»¹ (ordret: Klokken slog et om natten den ulykkelige dag). Et delvis lignende forhold forefindes på svensk, hvor man kan spørge: «Huru *dags* på *natten*?» Fra den danske litteratur har jeg kun et eneste eksempel på en tilsvarende tidskatakrese; det hedder således i «Blækspruttens» program for opvarterakademiet: «Undervisningen foregår *daglig* hver *nat* fra 2—4.»² Den humoristiske tendens ligger her klart for. En daglig undervisning om natten er utvivlsomt en stødende tidsbetegnelse; men hvis der nu er tale om et skib, der hver nat sejler kl. 12, mon det så vilde støde ret mange at læse et opslag som: «Daglig forbindelse med dampfærge kl. 12 nat»? Jeg har ikke sproglig erfaring nok til at afgøre dette spørgsmål, men jeg ved sikkert, at ingen bliver stødt over at få en invitation til *middag* til kl. 7 om *aftenen* — det er kun på landet, man endnu spiser til middag midt på dagen.

Går vi nu fra tal og tid over f. ex. til farvebetegnelser, træffer vi her ligeså stærke katakreser. Jeg skal ikke dvæle ved, at farvebetegnelsen hyppig er mangelfuld eller ligefrem ukorrekt: *Hvidtøl* er ikke hvidt, ligeså lidt som et hvidkålshoved; *gulerødder* er hyppigt røde, og *rødkål* synes mig snarere at burde betegnes som blå; på ældre dansk havde man også den nok så korrekte betegnelse *blåkål*³ (smlg. tysk *Blaukohl*). Den egentlige katakrese træffer vi dog først i et folkeligt udtryk som *rode blållys*, som jeg har hørt adskillige gange på Tivoli. I Tyskland hedder det⁴: «Wenn die *Blaubeeren* noch *grün* sind, sehen sie

¹ ALARCON, *Novelas cortas* II, 121.

² *Blæksprutten* 1892. S. 38.

³ KALKAR, *Ordbog*, I, 230.

⁴ POLLE, *loc. cit.* p. 71.

rot aus, wenn sie reif sind, *schwarz*», eller blot¹ «die *Blaubeeren* sind *rot*, wenn sie noch *grün* sind». Der er heller intet i vejen for på dansk at tale om, at blåbærrene er grønne eller røde. Mindre gennemsigtig er katakresen, når Franskmændene taler om *des aubépines rouges*; «aubépine» (*alba spina*) betyder jo ordret «hvidtjørn». Iøvrigt er der en fransk forfatter, der fornylig har skrevet en bog om *les nègres blancs*;² dette udtryk forlignes meget dårligt med Peder Syvs ordsprog (1, 241): «Det er godt at kjende en blaamand paa sin huud»; så forstås det bedre når H. Suso taler om «djæfwle sosom *sorte blomæn*».³ Det lyder ret mærkeligt, at da Patelin betror sin kone, hvorledes han vil snyde kræmmeren for tøj til en ny klædning, siger han⁴:

Et, pour ung *blanchet*, Guillemette,
Me fault trois quartiers de *brunette*,
Ou une aulne.

Men når man til en «*blanchet*» køber mørkebrunt tøj, kan man deraf se, at ordet har mistet betydningen af «hvid undertrøje» og blot betyder «undertrøje» uden hensyn til farven.

På lignende måde er det hos os gået ordet *sværte*. At *sværte* er sort, er for alle den naturligste og selvfølgeligste ting af verden, og dog sælger man både rød og blå *sværte* til kautschukstempler, ligesom Tyskerne trykker med *rote Druckerschwärze*. Altså *sværte* behøver ikke at være sort; men det er utvivlsomt, at når man *sværter* en, gør

¹ K. BRUCHMANN, *Psychologische Studien zur Sprachgeschichte*. Leipzig 1888. S. 126.

² EDMOND DESCHAUMES, *Le pays des nègres blancs*. Paris 1893.

³ KALKAR, *Ordbog* I, 230.

⁴ JACOB, *Recueil de farces*. P. 24.

man ham sort; det kan derfor synes at være en temmelig overflødig pleonasme, når man siger «at sværte sort», da man i al fald endnu ikke kan sværte med andre farver.

Et mærkeligt, tilsyneladende temmelig meningsløst, udtryk er det svenske *rosengrön*. Ljunggren¹ taler om en «rosengrön lund»; grønne roser er dog ikke meget almindelige, men man må huske, at rosen var blevet et almindelig anvendt poetisk udtryk for alt, hvad man vilde prise som særligt skönt.² Forresten kender jo botanikerne så mærkelige planter som *Chrysanthemum leucanthemum* (ordret: hvidblomstrende guldblomst) og *Betula alba purpurea* (ordret: rød hvidbirk), og «purpurea» har i dette sidste navn ikke samme betydning som hos den latinske digter, der synger om:

«Bracchia purpurea candidiora nive»,

ti arme, der er hvidere end purpurfarvet sne, lader sig ikke godt tænke; «purpureus» er her frigjort fra farvebetegnelsen og bruges blot som betegnelse for, hvad der er blændende skönt. Den purpurhvide sne kan altså sammenlignes, i semasiologisk henseende, med den rosen grønne lund.

På katakretiske stofbetegnelser har jeg ovenfor meddelt en del eksempler. Jeg skal endnu tilføje, at allerede Homer taler om en hundeskindshjelm af tyre- eller gedeskind (*κυνή ταυρείη, αἰγείη*), ja selv om en hundeskindshjelm af kobber (*κυνή πάγχαλκος*).

Denne katakretiske rekord trodser både *guldblomme* og Tyskernes *Cigarrenportemonnaie*, Spaniernes *pluma de acero*, de nye *træben* af *aluminium* og vor barndoms *tinsoldater* af *bly*. Franskmændenes *argent* fortjener også at mindes, da

¹ *Smärre skrifter* I, 194.

² Smlg. J. VISING i det Letterstedtske tidsskrift 1893, s. 449.

det bruges «de toute sorte de monnaie d'or, d'argent ou de quelque métal que ce soit.»

Endnu nogle spredte eksempler fra andre betydningsfærer:

Ved en *ørefigen* forstås vel i almindelighed et slag på *øret*, og dog siger Jeronimus i «Jean de France» (I, 3): «Det var bedre i Steden for at spørge mig om saadant, at I gav eders Søn et Par *Ørefigen* paa hans *Pande-Brask*». At Jeronimus her skulde ville være vittig, er aldeles usandsynligt. Helt anderledes forholder det sig derimod med det *stød*, som Jacob v. Tyboe giver Jesper (II, 2), og om hvilket denne siger: «Skulde jeg faae et saadant *Hierte-Stød* til, kom jeg til at giøre mit Testamente». Her tilstræbes bevidst en komisk virkning, ti som det tilstrækkelig fremgår af teksten, er dette *hjærtstød* af en meget katakretisk art.

I England kalder man sin lænestol for en *easy-chair*; at den dog ikke altid svarer til sit navn, fremgår tydeligt nok af et udtryk som «a most *uneasy easy-chair*».¹ I samme land benytter man sig også af en i sproghistorisk henseende så mærkelig ting som et *neckhandkerchief*: opløst efter de etymologiske bestanddele betyder ordet «nakkehåndhovedklæde» (*kerchief* kommer af det gamle franske *couvrechief*, hovedklæde). Efter dette vil ingen forbavses over, at *Fortnightly Review* er et månedsblad, eller at John Bulls ø rummer et så mærkeligt væsen som en *chiropodist*²; hermed betegnes en, lad os sige, fodlæge, men det kunde lige så godt betyde håndlæge; ordret oversat er det næmlig håndfodlæge.

En sådan sammenblanding af arme og ben kan iøvrigt være temmelig farlig, som det fremgår af HERODOTS for-

¹ *Frank Fairlegh* I, 96.

² SKEAT, *A concise etymological dictionary*. P. 77.

tælling (VI, 129) om Grækeren Hippokleides, der gik glip af sin brud, fordi han gjorde «armbevægelser med benene» (τοῖσι σκέλεσι ἐχειρονόμησε); i tyske oversættelser gengives stedet således: «Er stellte sich mit dem Kopf auf den Tisch und *handtirte* mit den *Beinen*».

Et næsten lige så mærkeligt kunststykke kan man udføre i Frankrig, idet man her kan sidde *à cheval sur un âne*,¹ ligesom man fortræffeligt i Italien kan *andare a cavallo a un asino*.²

Medens Spanierne tidligere kun gjorde *romerías* (egentlig romafarter) til Rom, kan man nu gøre *romerías* til en hvilken-somhelst by, idet ordet har fået den udvidede betydning af «pilgrimsrejse» eller «kirkeligt optog»; efter moderne spansk sprogbrug kan en mand således fortræffeligt kaldes for *romero*, uden nogensinde at have set Rom. På lignende måde kan en amme godt kaldes *pasiega*, selv om hun er fra Valencia. Ved «*pasiega*» forstås oprindeligt en kvinde fra Pas, en dal i provinsen Santander; da imidlertid ordet er blevet frigjort fra sin oprindelige betydning, undrer man sig i Spanien ligesålidt over *una pasiega valenciana*, som vi undrer os over en *tysk roman*, en *dansk sveitserost*, eller *bajerskøl* brygget i *Valby*. Men stor berømmelse blandt filologer har den tyske skoledreng vundet, der i en historietime fortalte: «Hannibal schwur, er werde ewig ein *Franzose* der Römer sein». Her kunde der sikkert være

¹ I en af BONAVENTURE DESPÉRIERS fortællinger (nr. 23) findes følgende sætning: «Vous estes monté comme un saint George *à cheval sus une jument*». I anledning heraf bemærker en fransk udgiver: «Cette expression fait souvenir de cet Allemand qui, monté sur un cheval entier, crioit de loin à un François qu'il voyoit galoper droit à lui: Monsieur, monsieur, si votre cheval est une jument, approchez-vous bien loin de moi».

² Smlg. følgende vers af BELLI: «Un villano che stava sur cantone, — *A ccavallo ar somaro*» (BELLI, *Duecento Sonetti Firenze 1884 S. 73*).

grund for læreren til at skride ind, hvorimod det vistnok tør betegnes som overflødigt, når en korrespondent fra Chicagoudstillingen, efter at have meddelt, at deltagerne i en festmiddag morede sig *kongeligt*, forsigtigt tilføjede «for såvidt man kan bruge dette udtryk om livsglæden i en republik».

V.

Katakresernes område er stort, men tid og plads nøder mig til at stanse her, skønt der endnu kunde være meget at tilføje.

Jeg har således slet ikke omtalt den rent grammatikalske katakrese, hvor det ulogiske ligger i selve det anvendte ords form.

Jeg har heller ikke berørt kunstkatakresen, der hyppigt og med fordel benyttes af talere. Hvor bider ikke ERNEST BERSOT's ord sig fast i hukommelsen, når han siger: «En France, on fait sa première communion pour en finir avec la religion, on passe son baccalauréat pour en finir avec la science, et on se marie pour en finir avec l'amour», og hvilken mægtig virkning har ikke CICERO frembragt, da han udtordnede sit: «Cum tacent, clamant». Omsat på dansk i OEHLENSCHLÄGERS sprog lyder dette: «Din tavshed skriger højere end Fenrisulvens hyl». Også digterne benytter sig næmlig gærne af dette virkemiddel, der som poetisk trope kaldes oxymoron.¹ Hvilken stemning og farve er der ikke i CORNEILLES vers:

«Cette obscure clarté qui tombe des étoiles»,
(Le Cid IV, 3)

¹ I al folkelig og naiv digtning spiller katakresen en stor rolle; jeg håber i et følgende hæfte af «Dania» at kunne behandle dette spørgsmål.

der iøvrigt danner en så interessant modsætning til de gri-
bende linjer hos MILTON, hvor Satan efter sit nederlag ser:

A dungeon horrible, on all sides round
As one great furnace flamed; yet from those flames
No light; but rather *darkness visible*
Served only to discover sights of woe.

(Paradise lost I, 61 ff.)

Som en tredje uomtalt art af katakreser skal jeg til
syvende og sidst minde om vore mærkelige titler. Når
en udlænding forundrer sig over, at en fredelig distriktslæge
kan kaldes *virkelig krigsråd*, og at en mand, der sælger
bøger, kan kaldes *virkelig kancelliråd*, tilmed da vi oveni-
købet ikke længer har noget kancelli, så siger jeg med Jens
i «Jacob von Tyboe» (I, 4): «Det er selsomt, at du vil
have Raison af mig til det, som all Verden ikke kand give
Raison til. Hvorfor heeder een, som er født skievbenet,
velbaaren? Hvorfor heeder een Høylærd i Dag, som neppe
kunde stave i Gaar? . . . Hvorfor kand man ikke hitte paa
et Ord i steden for Franco? Og tusinde andre Ting, som
mig er umuligt at opregne.»¹

¹ Enkelte af de i det foregående anførte eksempler skyldes velvillig
meddelelse fra dr. O. Siesbye og prof. O. Jespersen.

SPREDTE IAGTTAGELSER I THUKYDID.

(BRUDSTYKKER AF ET STØRRE ARBEJDE.)

AF

KARL HUDE,

DR. PHIL.,

ADJUNKT VED METROPOLITANSKOLEN.

Medens hos Herodot digressionen spiller en så fremtrædende rolle, at den ofte næsten sprænger fortællingens egenlige ramme, har Thukydide kun i meget begrænset omfang givet dette kunstmiddel anvendelse, bortset fra 1ste bog, der ved stof såvelsom ved økonomi i det hele taget ganske afviger fra de følgende 7 bøger. Den interessanteste af Thukydides ikke talrige digressioner er sikkert 3die bogs kapp. 82—83, der giver os en skildring af den demoralisation, som for historieskriverens psykologiske skarpsblik viste sig som følgen af den peloponnesiske krig, der ikke alene ved sin udstrækning i tid, men også ved de mangfoldige under den fremtrædende modsætninger har så stor lighed med trediveårskrigen. Der var, om vi tro forfatteren, indtrådt en «umwerthung aller werthe» i moralsk forstand (82, 4: *τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιώσει*, «begrebernes sædvanlige betydning med hensyn til handlingerne forandrede de efter deres forgodtbefindende»); hensynet til egen sikkerhed og fordel stillede alle ædlere motiver i skygge (83, 1:

τὸ εὖθδες, οὐ τὸ γενναῖον πλείστον μετέχει, καταγελασθὲν ἠφανίσθη, «godmodigheden, hvis væsenligste bestanddel er den ædle tænke måde, blev til spot og forsvandt»).

Ganske vist indeholder Hellas' og særligt Athens historie i den efterfølgende tid vidnesbyrd om, at de gode elementer dog ikke helt var uddøde, og man kan vel ikke frikende historieskriveren for noget at have overvurderet rækkevidden af de fænomener, som omgav ham og gjorde ham mistrøstig; det er karakteristisk nok, at Aristoteles, som levede under eftervirkningerne af krigen, men også kunde se mere objektivt på forholdene, i *Ἀθηναίων πολιτεία* oftere giver sin tro på den gode bund i det atheniske folks natur udtryk. Der findes dog episoder nok i krigen selv, som berettiger Thukydid's hårde dom om sin samtids mennesker; en af dem, der træder tydeligst frem, er Lesbiernes afstraffelse efter deres frafald, og det er herved ikke blot resultatet, men nok så meget motiveringen, der fortjener opmærksomhed. Den først vedtagne folkebeslutning, ifølge hvilken alle voxne mænd skulde lide døden, blev ændret således, at kun hovedmændene for oprøret (III. 50, 1: *αἰνωτάτους ὄντας τῆς ἀποστάσεως*) henrettedes; men herved skal forstås hele den oligarkisksindede del af befolkningen på Lesbos, over 1000 mand, som Thukydid i en beskeden parentes tilføjer: (*ἦσαν δὲ ὀλίγω πλείους χιλίων*, l. l.). Om motiverne til ændringen kan man være i uvished; Thukydid siger selv, at folket fandt den første beslutning, som var blevet vedtaget på forslag af Kleon, grusom og altfor vidtgående (*ὠμὸν καὶ μέγα*, 36, 4); men den tale, hvormed han lader Diodotos anbefale ændringsforslaget, er ganske fri for sentimentalitet. Han, ikke mindre end Kleon i sin tale, hævder hele tiden det nyttiges synspunkt, *τὸ ξυμφέρον* (44, 2), og hans ræsonnement ender med den næsten pa-

radoxale konklusion, at *det er langt nyttigere for herredømmets hævdelse, at Athenerne godvilligt lader sig forurette end efter den strænge ret dræber dem, som det ikke er tjenligt at dræbe* (47, 5: *τοῦτο πολλῶ ξυμφορώτερον ἡγοῦμαι ἐς τὴν κάθεξι τῆς ἀρχῆς, ἐκόντας¹ ἡμᾶς ἀδικηθῆναι ἢ δικαίως οὐς μὴ δεῖ διαφθεῖραι*). Både retsstandpunktet og den rent menneskelige følelse må vige pladsen for det praktiske hensyn til, hvad der bedst tjener den atheniske magtpolitik, og man tager næppe fejl i at mene, at dette virkelig har været, om ikke hovedmotivet, så dog et meget væsentligt motiv til beslutningens ændring.

Begge de nævnte taler (III. 37—40 og 42—48) hører til de interessanteste i Thukydid's værk. Medens han har skildret Perikles, Alkibiades, ja selv den forholdsvis ubetydelige Nikias hver ved flere taler, er dette den eneste tale, som han har lagt Kleon i munden, skønt denne dog efter Perikles beherskede Athens politik indtil sin død; man tør vist også heri se et udslag af hans stærke, tildels på personlige motiver grundede uvilje mod manden. Det synes mig nemlig ved nøgtern overvejelse sandsynligt, at Thukydid overhovedet i sin skildring af Kleon ikke har holdt sig helt fri for påvirkning af disse følelser. At Kleon ikke var en dygtig feltherre og at det heldige udfald af hans expedition til Pylos for størstedelen skyldtes Demosthenes' dygtighed, er vel ubestrideligt; men på den anden side vidner hans optræden i hele Pylos-affæren dog ikke om en sådan mangel på personligt mod, som Thukydid beskylder ham for at have gjort sig skyldig i under slaget ved Amphipolis (V. 10, 9). Man har ment (f. ex. Stahl, ed. ster.

¹ Begrebet *godvilligt*, som tanken nødvendigt kræver, er udtrykt besynderligt ved *ἐκόντας*, der måske er en fejlskrift for *παρέχοντας*, *παιδα*. Herod. IX. 17: *παρέχοντας διαφθαῖναι αἰσχίστου μίσου*.

praef. p. VIII), at traditionen om, at Kleon havde foranlediget Thukydid's landsforvisning (Markellinos, vita Thucyd. § 46), udelukkende skulde skrive sig fra Thukydid's hårde bedømmelse af ham og være en senere over denne bygget kombination; men det er dog indlysende, at straffedommen ikke godt kan være overgået Thukydid, uden at Kleon som den rådende statsmand i Athen i det mindste har givet sit samtykke dertil, såat Thukydid — rent bortset fra, om straffen var fortjent eller ikke — havde grund nok til at bære nag til denne mand, om hvis politiske virksomhed han iforvejen havde en meget ugunstig mening. — Medens Kleon overalt er skildret med de mørkeste farver, er mærkeligt nok den af krigens hovedpersoner, til hvis skildring Thukydid har anvendt de lyseste farver, netop den mand, som blev anledningen både til historieskriverens egen ulykke og Kleons nederlag og død, Spartaneren Brasidas; man fejler næppe ved at antage, at dette skyldes mere end et tilfælde. Når man læser beretningen (IV. 103 ff.) om, hvorledes Brasidas erobrede Amfipolis, hvis frafald gik Athenerne så nær til hjerte, at de derfor landsforviste Thukydid som skyldig i tabet, kan man ikke frigøre sig for en følelse af, at den er lagt udmærket til rette for at være en retfærdiggørelse for Thukydid selv. I hvor høj grad han selv har været sig dette formål bevidst, er det ikke værd at kævles om; for en ærekær mand, der mente at have gjort sin pligt fuldt ud, lå det jo så nær at forsvare sin adfærd, og vor beundring for ham behøver ikke af den grund at kølnes. Han har ved sin skildring slået to fluer med et smæk: Brasidas, «le chevalier sans peur et sans reproche», står for læseren som en dygtig modstander, hvem det ikke var nogen skam for Thukydid

at blive overvundet af, og som en helt, overfor hvem Kleons formentlige pjaltethed træder i et endnu grellere lys.

Som leder af demokratiet står Kleon for Thukydids som en slags karrikatur af den politiker, hvem han har skildret med så megen varme og beundring, Perikles; det lyder næsten, somom han vilde vise den uhyre afstand mellem dem, når han lader ham bruge omtrent de samme ord (III. 38, 1: *ἐγὼ δ' αὐτός εἰμι τῇ γνώμῃ*) som Perikles, hvor han i krigens 2det år forsvarer sin krigspolitik (II. 61, 2: *ἐγὼ δ' αὐτός εἰμι καὶ οὐκ ἐξίσταμαι*). Perikles' berømte tale over de faldne (II. 36—46) er en lovtale over den blomstring, som den atheniske intelligens under hans ledelse havde nåt, og det samtidig med den højeste magtudfoldelse; Athenerne skildres som mennesker, der *dyrke skønheden uden at forfalde til ødselhed og udvikle ånden uden at miste deres handlekraft* (40, 1: *φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας*). I modsætning hertil betegner Kleon reaktionen mod den hyperæstetiske udvikling af intelligensen; han kalder *uvidenhed forbundet med tugt nyttigere end klogskab forbundet med tøjlesløshed* (III. 37, 3: *ἀμαθία μετὰ σωφροσύνης ὠφελιμώτερον ἢ δεξιότης μετὰ ἀκολασίας*), en ytring, der frembyder berøringspunkter med Arkhidamos' skildring (I. 84, 3) af Spartanerne som mennesker, der *opdrages i for stor uvidenhed til at kunne foragte lovene og under for stræng tugt til at ville bryde dem* (*ἀμαθέστερον τῶν νόμων τῆς ὑπεροψίας παιδευόμενοι καὶ ἐν χαλεπότητι σωφρονέστερον ἢ ὥστε αὐτῶν ἀηκουσεῖν*). I udtryk, som er så vittige og rammende, at man, selvom man ikke anlægger Thukydids målestok ved bedømmelsen af Kleon, dog næppe tror denne istand til selv at have fundet dem, skildres Athenerne som folk, der nyder taler som tilskuere og handlinger som tilhørere (III. 38, 4: *θεαταὶ*

μὲν τῶν λόγων, ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων), som ude af stand til at modstå det nye og overraskende (5: *δοῦλοι ὄντες τῶν αἰεὶ ἀτόπων*), og det fantasteri, som Aristofanes trods al elskværdighed har hudflettet i «fuglene», karakteriseres træffende som en higen efter ganske andre forhold end de virkelige (7: *ζητοῦντες ἄλλο τι ὡς εἰπεῖν ἢ ἐν οἷς ζῶμεν*).

Den her fremsatte betragtning, at Thukydid tildels har lagt Kleon sine egne tanker i munden, for derved ligesom at pege på skyggesiderne i det rige atheniske åndsliv, gælder måske endnu mere ved hans modstander Diodotos' tale. Ser man rent formelt på sagen, er den mulighed naturligvis ikke udelukket, at Diodotos kan have brugt netop de udtryk, som Thukydid anvender, og det er heller ikke utænkeligt, at Thukydid selv har hørt hans tale og ialfald delvis givet et tro referat deraf. Der er dog et enkelt afsnit af talen (III. 45), som indeholder så ejendommelige anskuelser, at man vil være tilbøjelig til at mene, at det tilhører Thukydid ene og alene. Ligeså kategorisk, som kirken docerer arvesynden, fremsættes her den mening, at alle af naturen er anlagte til at forsé sig og at ingen lov vil afholde dem derfra (3: *περὶ κάσιν ἅπαντες καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἁμαρτάνειν, καὶ οὐκ ἔστι νόμος ὅστις ἀπέιοξει τούτου*). Når man fremdeles tænker på den udvikling, som efter traditionen straffesystemet undergik i Athen, fra de strængeste til mildere straffe med nuancering efter forbrydelsens art, er det mærkeligt at se en historisk tænker som Thukydid fremsætte den hypotese (*εἰκόσ*), at der oprindeligt har været mildere straffe for de groveste forbrydelser og at så i tidens løb straffene er blevet skærpede, fordi de milde straffe viste sig unyttige; dette kan vel i ganske enkelte tilfælde antages at have fundet sted (smlgn. f. ex. hvad der Aristot. rep. Ath. XVI. 10 siges om lovene mod tyranniske

bestræbelser), men som helhed stiller teorien dog vistnok det virkelige forhold på hovedet. Også de nærmest følgende ord: *Fattigdommen, hvis tryk giver dristighed, magten, hvis besiddelse fører til frækhedens og selvfølelsens overgreb, og menneskenes andre livsforhold, hvis uimodståelige magt avler de forskellige lidenskaber, forleder dem til at vove* (4: ἡ μὲν πενία ἀνάγκη τὴν τόλμαν παρέχουσα, ἡ δ' ἐξουσία ὑβρεῖ τὴν πλεονεξίαν καὶ φρονήματι, αἱ δ' ἄλλαι ξυντυχίαι ὀργὴν [ex coni. Stahlī; ὀργῆ codd.] τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἐκάστη τις κατέχεται ὑπὸ ἀνηκέστου τινὸς κρείσσονος, ἐξάγουσιν εἰς τοὺς κινδύνους) — også disse ord vilde klinge mærkeligt, om de fremførtes i en athenisk folkeforsamling; det er en tænkers inderste mening om menneskene, rigtignok tilsat med daltidens retorik, som dog ikke formår at udviske det stærke indtryk.

TOPOGRAFISKE BEMÆRKNINGER

TIL

XENOFONS ANABASIS, FØRSTE BOG, KAP. II OG IV.

AF

J. ØSTRUP,

DR. PHIL.

På den rejse, jeg i maj måned 1893 foretog fra Damaskus til Konstantinopel gennem Syrien og Lilleasien, havde jeg lejlighed til for en del af vejen, fra Alexandrette indtil Ilgün (mellem Akscheher og Konja), at følge den i Xenofons Anabasis beskrevne rute, om end i modsat retning, og således ved selvsyn gøre mig bekendt med de der værende stedforhold. Jeg havde vel ønsket at kunne udstrække mine undersøgelser i videre kredse med de vigtigste byer i min rejserute som udgangspunkter, da mange af disse egne endnu frembyde adskillige lidet eller aldeles ikke kendte historiske og geografiske ejendommeligheder, men såvel de forhold, hvorunder jeg færdedes — alene og med en *enkelt* hest — som den indskrænkede tid, der stod til min disposition, umuliggjorde dette. Det er derfor ikke en sammenhængende topografisk skildring, men kun en række spredte bemærkninger til Xenofons text, som disse iagttagelser have sat mig i stand til at give.¹

¹ Til bedre forståelse af disse bemærkninger vil jeg henvise til følgende kartografiske arbejder: Kiepert: Atlas der alten Welt og Rennell: Map of the retreat of the ten thousand, samt til Kiepert: Carte générale de l'Empire ottoman, 1892.

I andet kapitel, § 19—24 fortæller Xenofon om marschen fra Ikonion (Konja) til Tarsos (Tersûs) og giver en ganske flygtig skildring deraf. Først marscheres der fem dage gennem Lykaonien; derpå, efter at have sendt Kilikernes dronning eskorteret af Menon ad den nærmeste vej til Tarsos, drager Kyros i fire dage til Thoana og efter at have holdt hvil der i tre dage og yderligere gjort holdt en dag foran indgangen til Kilikernes bjerge, når han efter andre fire dages forløb til Tarsos; hele vejlængden angives til 80 parasanger, tilbagelagte i 13 marschdage.

Angående marschen gennem Lykaonien ere de nyere kommentatorer ikke enige om, hvilken vej Kyros må antages at have gået. Kiepert lader marschrouten gå over Laranda (Karaman) og Cybistra (Eregli), hvorved den altsaa kommer til at beskrive en stor bue syd om Kara dagh, hvorimod Rennell antager, at Kyros har fulgt den vej, som endnu er den sædvanlige, over Ismil og Karabunar. Da Xenofon selv ingen oplysninger giver om de byer, som han er kommen igennem i Lykaonien og ikke en gang angiver, på hvilket sted Menons afdeling forlader hovedhæren, er man altså henvist til en på det sandsynlige begrundet formodning. Der foreligger nu ingen praktisk grund til at antage, at Kyros, der dog var interesseret i at komme så hurtigt afsted som muligt, skulde vælge den store omvej over Laranda, da vejen over Ismil-Karabunar ikke frembyder nogen som helst terrænvanskeligheder, og når Kiepert har fastholdt denne antagelse, er det vel nærmest for at få den opgivne afstand mellem Ikonion og Thoana, 55 parasanger, til at passe. Når nemlig beliggenheden af det gamle Thoana sættes ved det nuværende Kilisse-Hissar (sydvest for Nigde), således som Kiepert med alle forskeres tilslutning gør det, viser det sig, at afstanden herfra over Karaman til Konja

virkelig under forudsætning af de i sådant terræn fornødne små omveje bliver 55 parasanger, det vil sige c. 320 kilometer (1 par. = 5,8 kil.). Men antagelsen af denne marschroute afføder en ny vanskelighed, nemlig forholdet med den forskel, der er i tiden for Menons og hovedhærens ankomst til Tarsos. Det må jo forudsættes, at Menon enten ved selve Karaman (Laranda) eller ved den første station øst for denne har forladt hovedhæren og er gået over bjærgene i sydøstlig retning, medens Kyros selv drog videre mod nordost, og der findes virkelig endnu en, om end kun lidet befærdet sti, der fører direkte fra Karaman over landsbyen Korasch til Tarsos. Nu siges der, at Menon kommer fem dage førend hovedhæren til Kilikiens hovedstad; Kyros har efter adskillelsen fra Menon brugt fire dage om marschen til Thoana; dernæst tre dage til rast, en dag til hvil foran bjærgpasset og fire dage om marschen derfra til Tarsos, alt i alt 12 dage, og Menons marsch må altså have været i syv dage. Men dette er en uforholdsmæssig lang tid for den afstand, der her er tale om, selv om man også vil antage, at de vildsomme forhold, som Xenofon berører, og som måske forvoldte de to lokhers undergang, kan have forsinket en del; den omstændighed, at selve Kilikernes dronning er med, berettiger til at tro, at Menon har haft gode vejvisere med, og at marschen har været påskyndet så meget som muligt. Hvis man derimod antager en nordligere marschroute, så at udskillelsen fra hovedhæren har fundet sted på et punkt meget højere oppe, bliver rigtigheden af de syv dage mere sandsynlig. Forholdet bliver altså det, at hver af de to antagelser angående marschen fra Karaman til Thoana bestrides af en i selve teksten liggende antagelse.

Ved siden af disse forhold er der endnu et spørgsmål.

som påtrænger sig: Er det af Xenofon opgivne antal af marschdage og fordelingen af disse på de enkelte strækninger nu i sig selv aldeles korrekt? Og her kommer der ganske vist et punkt, som ikke kan andet end vække mistanke: Xenofon siger (kap. II, 23): «Da Kyros var kommen ned fra bjærgene, marscherede han fire dagsrejser, 25 parasanger indtil Tarsos.» Heri ligger der en åbenbar fejl; thi fra de kilikiske bjærges sydlige begyndelse og til Tarsos er afstanden ikke mere end 30—40 kilometer; dette har man da også bemærket, og Kiepert søger at forklare det ved at sige, at Xenofon «bezieht irrthümlich die ganze Entfernung von Thoana bis Tarsos auf die kurze Strecke vom Passe bis Tarsos». Men lige så let forklarlig som en sådan fejltagelse vilde være, hvor der var tale om en blot historisk overlevering, lige så ubegribelig er den, når den lægges i munden på en mand, der selv har gjort marschen med, og at antage fejlen for at bero på en ukorrekt udtryksmåde fra Xenofons side, er dog vel noget dristigt overfor en forfatter som denne. Som ordene stå, kunne de kun betyde, at der er 25 parasanger fra de kilikiske bjerge til Tarsos, og dette kan Xenofon aldrig have sagt. Jeg er derfor tilbøjelig til at tro, at de «fire dagsrejser, 25 parasanger» er indkomne ved et glossem, der har gentaget den i § 20 anførte opgivelse. På det sted i § 23, hvor ordene nu stå, har der rimeligvis slet ingen vejlængde stået angivet, ligesom Xenofon heller ikke opgiver afstanden fra Thoana til den nordlige indgang til de kilikiske bjerge. Dog kommer denne fejl ingen rolle til at spille ved beregningen af, hvor længe Menons marsch har varet, da en angivelse af fire dagsmarscher *i alt* fra Thoana til Tarsos måske kan passe; i hvert fald kan marschen ikke sættes til mindre end tre, hvilket altså efter den anførte beregning giver en varighed

for Menons marsch af ialt sex dage, et tal, som også er stort nok til at vanskeliggøre antagelsen af en marsch fra en station øst for Karaman direkte til Tarsos.

De grunde, som Kyros har haft til at udsende Menons særlige expedition, tyde også på, at de steder, hvor de to hære gik over bjærgene, næppe have været så langt fra hinanden. Menon skal, dækket af den ledsagende dronnings navn, trænge ind i landet, for at skræmme Kilikerne til at opgive stillingen i bjærgpasset, men i så henseende vilde det ikke kunne nytte, at han kom ind på en hel anden kant af landet. Desuden, hvis han virkelig var draget af vejen Karaman-Korasch, måtte han være kommen til Tarsos om trent lige så hurtig som Kyros kom til Thoana, og denne havde da ikke behøvet at vente der eller i lejren foran bjærgpasset.

Resultatet bliver, at alt dette i forbindelse med den omstændighed, at der ikke foreligger nogen ydre grund til, at Kyros skulde have foretrukket den store omvej over Laranda (Karaman), synes at veje mere end hensynet til at få de opgivne parasanger til at stemme, så meget mere, som allerede det ovenfor anførte eksempel har vist, at overleveringen af disse tal ikke i alle henseender er fuldt ud pålidelig.

Selve beskrivelsen af det kilikiske pas er meget kortfattet. Kyros må være kommen over Podandus (Bozanti) og Külele boghâz forbi Mopsucrene (Mezel oluk) til Tarsos.¹ Man anser almindelig den snævraste del af dette udstrakte

¹ Ligesom man i Bozanti åbenbart har det antike navn bevaret, tror jeg, at det samme også er tilfældet med de to andre; Mezel oluk er en forvredning af Mopsucrene, på samme måde som Mopsuestis er bleven til Missis, og i betegnelsen Külele boghâz har vi sikkert oldtidens «Kilikier»; forøvrigt er dette, så vidt mig bekendt, det eneste sted, hvor dette antike folkenavn er bleven bevaret.

bjærgparti, passet Kùlek boghâz, for at være det sted, hvor Kilikerne holdt vagt, ligesom det jo er dette pas, der særlig fremhæves i Alexanders historie (Curt. III, 5, 11). Men dette passer ikke med udtrykkene hos Xenofon; der siges, at vejen går stejlt opad, og at Kilikerne have deres telte på bjærgtoppene; men ved Kùlek boghâz er det omvendte tilfældet, idet vejen i den snævre kløft mellem klipperne allerede begynder at få fald ned imod Tarsos-sletten, og klipperne selv ere så høje og utilgængelige, at det vilde have været umuligt eller i hvert fald unyttigt at anbringe vagtposterne deroppe. Det siges jo, at Kyros efter at være kommen op på bjærgene, selv inspicerer Kilikernes teltlejr; altså må denne have ligget på eller ved vejen. Alt dette passer udmærket til den nordligste opgang til Taurus, rimeligvis ikke fjærnt fra den nuværende Tchifte-khan, hvor vejen netop deler sig til Eregli og til Kilisse Hissar. Når man har henlagt Kilikernes teltlejr til Kùlek boghâz, er det dels fordi denne klippekluft har spillet så stor en rolle i senere tiders befæstningsanlæg, dels fordi beskrivelsen af sletten ved Tarsos følger umiddelbart derefter; men med hele den hurtige og skizzerede geografiske skildring, som karakteriserer første bog, indeholder dette ikke nogen hindring for at rykke Kilikernes teltlejr et godt stykke længer mod nord.

I beskrivelsen af byen Tarsos forekommer en interessant afvigelse fra de nuværende topografiske forhold. Xenofon fortæller, at floden Kydnos flyder midt igennem byen, medens den nu løber et stykke øst for det nuværende Tersus. At forholdet også i den senere oldtid var som det hos Xenofon skildrede, vide vi af de senere forfattere (Strabon XIV, pag. 673; Arrian II, 4, 10; Curtius III, 5, 1), som alle stemme overens. Prokopios giver i sin afhandling

om Justinians bygningsarbejder en beretning om en oversvømmelse, der havde fundet sted i Tarsos, og kejseren søgte da at forebygge gentagelsestilfælde ved at lade grave en ny flodseng og således dele flodens vandmasse i to strømme, (De aedif. V, 5). Dog synes det nuværende flodleje ikke at hidrøre fra denne tid; thi endnu middelalderens arabiske geografer berette stadig, at floden løber igennem byen; således fortæller Dimishki (ed. Mehren, pag. 214): Tersús blev opbygget og udvidet på Harun al rashids tid i året 172 (= 788 A. D.) og byen gennemstrømmes af Nahr-el-bardân (ϝ: den kolde flod).

Ved den slags topografiske forskydninger i en stads og en flods indbyrdes beliggenhed er forholdet almindelig det, at det er byen, som flytter sig. Her synes imidlertid det omvendte at have været tilfældet. Terrænet nærmest omkring floden kaldes af omegnens beboere mesarlyk, hvilket er det tyrkiske ord for en kirkegård, og denne ejendommelige benævnelse har man tidligere forgæves søgt at forklare, indtil for ganske nylig gåden tilfældig blev løst og dermed også spørgsmålet om flodlejets uoprindelighed besvaret. Den tyske viceconsul i Mersina, hr. Christmann, har meddelt mig, at da der for fem år siden om sommeren indtrådte en usædvanlig tørke, så at flodsengen næsten lagdes fuldstændig tør, opdagede man i bunden en mængde gravhvelvinger. Dermed var altså benævnelsen mesarlyk forklaret; navnet havde, som så ofte, holdt sig fast på stedet, længe efter at anledningen til benævnelsen var glemt, og det blev således klart, at det nuværende flodleje ikke er det oprindelige. At det ikke er byen, som har flyttet sig, ses også deraf, at de rigeligste ruinfund netop gøres under de nu eksisterende huse, selv om der naturligvis også findes en del udenfor det moderne Tersus' bygrænse,

fordi staden i oldtiden indtog et betydelig større omfang end nu.¹ Højere oppe i flodlejet finder man også spor af en ældre flodseng, hvis retning peger lige ned mod byens centrum, men længere ned mod staden forsvinde disse spor fuldstændig.

På grund af de geografiske forhold kan en sådan forandring af flodlejet let forklares netop her. Flodens løb er kort, stejlt og smalt, og vandmassens hurtighed er derfor meget betydelig; tilløbet består for en stor del af den smeltede sne fra bjærgene, og vandstanden kan derfor ved forårstid variere meget betydelig. Hvis der nu engang er indtruffet to, tre år følgende efter hverandre med ringe snemængde og stærk sommerhede, vil vandstanden i hele denne tid have været meget lav, og i flodlejet kan der da ved overgroning og på lignende måde have dannet sig dæmninger, som vilde spærre et større vandtilløb. En pludselig indtrædende forandring i vandstandshøjden, forårsaget ved hurtig smeltning af sneen ved bratte temperaturovergange, kan da let have bevirket, at vandmassen bryder ud fra det gamle flodleje og danner sig en ny rende. Flodens beskaffenhed som bjærgelv med hurtig flydende strøm bevirker også dens overordentlige kølighed, der som bekendt nær havde kostet Alexander den store livet; det samme omtales også hos Strabon (l. l.), der tilføjer, at den derfor brugtes til bade for dem, der led af opsvulmede sener, og det kommer endelig igen i den af Dimishki an-

¹ Overhovedet er Tersus et af de steder i Lille-Asien, hvor eventuelle udgravninger synes at kunne give storst udbytte. Vanskeligheden består blot i, at ruinerne ligge under de nuværende huse, tildels også ere sammenbyggede med disse. Således fandt jeg i en kro, Yeni khan (o: Nykro), den ene langvæg i stalden opmuret over en række velbevarede doriske søjler. Hvad der nu og da af indbyggerne drages frem, behandles med stor vandalisme.

førte benævnelse «den kolde flod». Nu er dette navn forsvunden, og strømmen kaldes på tyrkisk ligefrem Tersus tchai ɔ: floden ved Tersus. — —

Fra Kydnos gik marschen videre mod øst til floden Psaros; afstanden angives til 10 parasanger, ɔ: 58 kilometer, og Kyros' vej må derfor have gået nærmere bjærgkædens fod og længere mod nord end den nuværende vej, der udgør omtrent 43 kilometer. På denne måde kommer hæren ikke til at berøre Adana, der synes allerede at have existeret den gang, og som gennem alle perioder bevarer det samme navn. Sønden for Adana kan vejen ikke have gået, da mellemrummet mellem Kydnos og Psaros der bliver endnu mindre. Denne sidste flod hedder nu Saihun, men det antike navn er bevaret i dens øvre løb, hvor den kaldes Saris. Den af Xenofon angivne brede, 3 plethra, stemmer omtrent med dens nuværende brede ved Adana, og med den af Dimishki (l. l.) anførte; denne forfatter har flodens navn i formen Sihân.

Også afstanden derfra til floden Pyramos, nutidens Djihân, nemlig fem parasanger, passer med de nuværende forhold. Xenofon nævner ikke byen Mopsuestia (nu Missis), men terrænforholdene tyde på, at overgangen må have fundet sted ved byen selv eller i dens umiddelbare nærhed, da bjærgene både højere oppe og længere nede mod syd træde hindrende i vejen. Senere geografer anføre alle Mopsuestia som station på vejen fra Lille-Asien til Syrien, og Prokopios beretter om istandsættelse af broerne både her og i Adana. Overgangen fra navnet Mopsuestia til Missis synes at være gået gennem den middelalderlige form Mamestra, som Edrisi (trad. par Jaubert II, pag. 132) anfører. I det nuværende Missis er der så godt som intet bevaret fra oldtiden; det eneste, jeg har set, var et stykke

af en kanneleret marmorsøjle, som jeg fandt ved broens søndre ende, og ved siden af dette en sten med en ornamenteret frise, under hvilken der stod en indskrift; denne var aldeles forvitret, og jeg kunde kun skælne bogstaverneXEO....

Fra Pyramos kommer hæren i to dagsmarscher på ialt 15 parasanger til Issos, den yderste by i Kilikien, og derfra i to dagsmarscher på 10 parasanger til den fœnikiske koloni Myriandos. Dette terræn er et af de i oldtidens og den nyere tids krigshistorie mest berømte og oftest omtalte, men netop den hyppige skildring af disse lokaliteter hos forfatterne har forøget vanskeligheden ved at få de af dem beskrevne steder identificerede med de nuværende, tildels fordi de samme geografiske benævnelser ere blevne anvendte om forskellige steder og således have forøget uklarheden.

De nuværende topografiske forhold ere følgende: Fra Missis går vejen mod øst og træder ud mellem bjærgene i et lavt, snævert pas i nærheden af en middelalderlig borg-ruin, der nu bærer navnet Jylan kalesi (∴ slangeborgen, og som efter de omboende bønders sigende er bolig for en slange, til hvilken de daglig bringe mælk. Over en stor, flad slette når man den lille landsby Kurt kulak (∴ ulve-øre), og derfra går vejen mod syd og passerer i en malerisk bjærgdal under en af basaltblokke opført portal, der kaldes Demir kapu (∴ jærnporten), lige ned til kysten for så at følge denne mod øst, indtil den ved bugtens inderste hjørne bøjer mod syd. Omtrent midt imellem dette hjørne og byen Payâs findes en lille flod, Deli su, der er oldtidens Pinaros; fra Deli su går den videre mod syd forbi Payâs (Bajae), der nu kun indeholder en forfalden bazar og embedsbolig for en kaimmakâm (∴ herredsfoged); Aman daghs bjærgkæde, der lige oppe fra hjørnet udfor Demir

kapu har strakt sig parallel med kysten, nærmer sig nu mere og mere til denne, samtidig med at fjældene antage stejlere former, og omtrent midt imellem Pajås og Alexandrette har afstanden mellem bjærgene og havet sin mindste brede; stedet er markeret ved flere fæstningsruiner, som det synes, stammende fra middelalderen; to frit stående murrester kaldes i folkemunde Jonas' søjler, idet man antager, at her er det sted, hvor profeten blev spyet ud af hvalfisken. Fra Jonassøjlerne fører vejen mod sydsydvest til Alexandrette, der ligger ved den nordligste ende af den slette, som dannes, idet bjærgene her trække sig tilbage fra kysten. Hele afstanden fra Missis til Alexandrette udgør c. 120 kilometer.

En af vanskelighederne ved undersøgelsen af dette terræn skyldes de idelige forandringer, som havet her foretager på den smalle kyststrimmel. Medens strømmen lægger land til ovre ved Tersus' havnestad, Mersina, hvor mange huse ere byggede paa steder, hvor der for tredive år siden var vand, æder havet sig her bestandig ind, naturligvis i ulige grad på de forskellige steder alt efter jordbundens beskaffenhed, og særlig har det forandret flodmundingerne og til dels flodernes hele karakter. Således omtales Pinaros i oldtiden som en flod med stejle bredder; det var jo bag disse, at Dareios opstillede sin hær i slaget ved Issus; men nu er floden løbet ud i et bredt morads, således at enkelte nyere rejsende overhovedet slet ikke have kunnet finde den (se f. ex. Ritter, Erdkunde, 17 bind, pag. 1833). Da floderne netop skulde være et af de sikreste holdpunkter ved identificeringen af stedsbenævnelserne, vanskeliggøres den på denne måde i høj grad.

Hertil kommer, at de antike navne, som ellers pleje at holde sig, selv om de lokaliteter, der bar dem, undergå

forandringer eller måske helt forsvinde, netop på dette sted ere så godt som alle forsvundne. Hverken Castabulum (Curt. III, 7, 6), der synes at have ligget ved Demir kapu, eller Issos eller Myriandos eller Pinaros hører man mere noget om; det eneste antike navn, som man har villet genfinde foruden Alexandrettes, er navnet paa den flod, som efter Xenofons beskrivelse løb imellem de to fæstningsmure i passet og som han kalder Karsos; det sammenstilles med navnet på den på dette sted endnu eksisterende bæk, som af nogle kaldes Kara su (⊃: den sorte bæk); den tyrkiske betegnelse skulde altså være opstået ved en folkeetymologisk fordrejelse af det oprindelige navn.

Allerede i middelalderen vare forholdene fuldstændig de samme som nu, og Edrisi omtaler mellem Alexandrette og Missis kun Payas.¹ De andre byer må være gæede under allerede i oldtiden selv, og man har jo også en antydning af den stedfundne tilbagegang, når man ser, at Issos, der hos Xenofon betegnes som en stor og velhavende by, af Strabon kun kaldes en lille flække. De evige krige og røveriske overfald i dette dertil så udmærket skikkede terrain have naturligvis kun bidraget til denne tilbagegang; allerede i oldtiden vare disse steder berygtede for deres usikkerhed, ligesom Kilikien i det hele sammen med Kappadokien og Kreta rangerede som det byzantinske riges værste provinser, et forhold, der forøvrigt har bevaret sig også under det ottomanniske scepter; det var disse provinser, som Konstantinos Porfyrogenetos betegnede som «de tre slemme k'er».

For Xenofons text har det væsenlig interesse at få

¹ Når Jauberts oversættelse har Naias (o. l. II, 132) og den gamle latinske oversættelse Cabas, bero disse former på en let forklarlig, ved ombytning af de diakritiske punkter opstået fejl.

bestemt beliggenheden af de to byer, Issos og Myriandos. I begge tilfælde må man gå ud fra den bestemt betegnede lokalitet, der kaldes «Kilikiens og Syriens port», fordi den med størst sikkerhed kan eftervises. Vi se da, at Myriandos må have ligget betydelig sydligere end det nuværende Alexandrette, da der opgives en afstand af 5 parasanger, medens der fra passet og til Alexandrette kun er omtrent en halv snes kilometer. Dette stemmer også med, at Strabon anfører *Alexandreia* og *Myriandros* som to forskellige byer;¹ nu er der af denne sidste intet bevaret.

På samme måde går man ud fra passet for at bestemme beliggenheden af Issos, og såfremt den opgivne afstand er korrekt, kan man slutte, at denne må have ligget en halv snes kilometer nord for Payâs, på den nordlige side af Deli su, der altså bliver oldtidens Pinaros.

Skønt det ikke direkte vedkommer Xenofons text, skal jeg dog berøre et spørgsmål, der netop griber ind her og som på grund af de uklare data har vakt ikke få vanskeligheder. Det er spørgsmålet om, hvad der skal forstås ved det amaniske pas, de amaniske porte, idet de gamle forfattere øjensynlig have anvendt den samme betegnelse på forskellige lokaliteter. Således nævner Strabon *Amanides pylae* som liggende mellem Aigai (nu Ajâs) og Issos, altså rimeligvis ikke langt fra det ovennævnte Demir kapu, men Arrian (II, 7, 1) fortæller, at Dareios gik over Amanus-

¹ Strab. pg. 676. Angående navnenes form er Myriandos den korrekte; vi have her den i så mange lilleasiatiske stedsnavne forekommende endelse, som netop her i Kilikien optræder så hyppigt, f. ex. Musbanda, Padyandos, Dalisandos osv.; Myriandros («Titusindmandsstaden») er opstået ved en græsk folkeetymologi. Den anden by kaldes i oldtiden *Alexandreia* eller for at undgå misforståelse *Alexandreia ἡ κατ' Ἴσσοῦ*; navnet Alexandrette fremkommer først hos Frankerne i middelalderen; den nu gængse arabiske og tyrkiske form er Iskenderûn (modsat Iskenderijje, det ægyptiske Alexandria).

bjærgene gennem den amaniske port og således kom ned på sletten ved Issos; altså kunne disse to Amanides pylae ikke være identiske, da Dareios, der jo kommer østfra, for at nå den af Strabon betegnede lokalitet, måtte være gået over både bjærgene og sletten langs kysten og videre mod vest langt nord for Issos. Det er klart, at Arrian mener et i retningen øst til vest førende pas i Amanusbjærgkæden selv, og det ligger da nærmest at tænke på den af Pinarosfloden dannede indskæring, der jo netop må have ført lige ned til Issos. Vi få altså to forskellige lokaliteter med samme navn; det tredje sted, der kaldes den amaniske port, er netop det af Xenofon skildrede pas, der også hos Arrian blot benævnes «porten» (Arr. II, 6, 5); endelig mener Kiepert (Lehrbuch der alt. Geogr. pag. 132), at ogsaa en fjerde lokalitet, passet ved Beilân på vejen mellem Alexandrette og Antiokia, har båret dette navn.

Af de hos Xenofon omtalte fæstningsværker, de to mure, der må have strakt sig i retningen øst til vest, er der intet spor mere tilbage; de eksisterende levninger af bygninger synes som anført at hidrøre fra middelalderen og må da nærmest tilskrives korsfarerne, for hvem naturligvis den strategiske sikkerhed i dette vigtige pas har været magtpåliggende; også i den umiddelbare nærhed af Payas viser et forholdsvis vel bevaret middelalderligt fæstningsanlæg, at bevogtningen af vejen fra Syrien til Kilikien har været omhyggelig overholdt.

Vejen fra Myriandos videre østpå omtaler Xenofon kun flygtig, idet han beretter, at de i fire dagsmarscher nå floden Khalos, det nuværende Kueik. Toget må være gået over det maleriske pas ved den lille by Beilân, og på den anden side af bjærgene videre langs nordranden af den store, flade Ak deniz (den hvide sø), medens vejen til

Antiokia, hvorfra jeg kom, fører mod syd vest om søen. Passet frembyder aldeles ingen arkæologiske levninger; navnet Beilân synes at kunne sammenstilles med det hos Prokopios (De aedif: V, 5) omtalte Platanon, der siges at være betegnelsen for et bjærgpas i nærheden af Antiokia på vejen til Kilikien. Der gives for vejen fra Alexandrette (og Myriandos) østpå ingen anden gennemgang over bjærgene end netop dette pas. — —

To ting er der, som springe i øjnene ved en bedømmelse af de geografiske iagttagelser, Xenofon giver i sin skildring af Kyros' tog. Det første er den omstændighed, at han bestandig kun nævner de lokaliteter, han selv besøger, og selv større byer i rutens umiddelbare nærhed forblive derfor uomtalte; den stadige marscheren fremad har afskåret nøjagtigere geografiske undersøgelser, og mangel på kendskab til sproget, måske også mangel på interesse har afholdt ham fra at forhøre sig om, hvad der lå udenfor øjnenes rækkevidde på de daglige ture. Men ved siden heraf må man også lægge mærke til den løst skizzerede karakter, som hele den geografiske skildring i Anabasis' første bog har: det, som her interesserer forfatteren, er de handlende personer, og ikke de ydre forhold, hvorunder toget bevæger sig. Medens soldaterurolighederne i Tarsos fylde hele tredje kapitel, gøres de geografiske bemærkninger af med et par linjer, og betydningsfulde lokaliteter, som byerne i Lykaonien, floden Pinaros og lignende blive forbigåede i fuldstændig tavshed. Det må indrømmes, at de korte notitser, som han giver, næsten alle udmærke sig ved nøjagtighed og pålidelighed i iagttagelsen, og netop derfor er det så meget mere beklageligt, at han kun har givet dem i så knapt et mål.

BIDRAG
TIL
GEORG VALLAS BIOGRAPHI.

AF
J. L. HEIBERG,
DR. PHIL., PROFESSOR.

Georg Valla har endnu ikke fundet nogen Biograph, og hvad man hidtil ved om hans Liv, er saa godt som intet. Hans Skrifter hører heller ikke til de betydeligste, om de end i sin Tid, ligesom ogsaa hans Undervisning, har spillet en vis Rolle. Men han har efterladt sig en udmærket og i visse Retninger (exacte Videnskaber, Aristotelescommentatorer) enestaaende Samling af græske Haandskrifter, som nu for største Delen er havnede i Modena. Undersøgelser over hans Bibliotheks Historie har givet mig Interesse for Manden selv, og jeg har nu samlet en Del Materiale til hans Levnedbeskrivelse. Et Par Prøver deraf vil jeg her meddele i det Haab, at den ubearbejdede Tilstand, hvori de fremkommer, vil finde sin Undskyldning i mit Ønske om at give et lille Bidrag til dette Skrift, som er bestemt til at hædre en Videnskabsmand, af hvis Undervisning jeg har havt megen Gavn og Glæde. Til en fuldstændig Commentar til de her meddelte Actstykker kræves der mere Tid og flere Bøger, end jeg paa en Rejse kan raade over. Den lille Biographi, der i Modsætning til saa

mange Humanistbiographier er mere rig paa Facta end paa Rhetorik, afgiver en god Ramme, som vil kunne udfyldes med det efterhaanden tilvejebragte Stof, og fortjener allerede af den Grund at blive meddelt, som den er; man tilgiver den gjerne dens yderst tarvelige Latin.

Cod. Vatican. lat. 3537 indeholder en Samling af Georg Vallas efterladte Skrifter og Correspondance foretagen af hans Adoptiv søn og dediceret Cardinal Hercules Gonzaga. Da den paa Bindet bærer hans Navn og paa Forsatsbladet hans Vaaben og i det hele er prægtigt udstyret, er det aabenbart selve Dedicationsexemplaret, og der har neppe nogensinde existeret andre. Af Dedicationen anfører jeg følgende, som stiller Forholdet klart: Rev^{mo} ac illustrissimo Herculi Gonsaghae cardinali Mantuano Jo. Petrus Cademustus Laudensis arrogatus filius s. d. ae(ternam). cum aliquot monumenta doctissimi viri Georgii Vallae praeceptoris ac patris mei, quae apud me remanserant necdum in lucem edita, mecum saepissime cogitarem quo duce quove lumine e tenebris in doctorum virorum liberalibus disciplinis nutritorum conspectum educerem, . . . tu unus imprimis rev^{me} ac illme Pater Hercules . . . mihi occurristi. f. 2—6^r indeholder den lille nedenfor aftrykte Biographi. f. 6^v—9 ubeskrevne (Biographien synes at være nedskreven uden Kladder i selve Haandskriftet og var vel oprindeligt beregnet paa større Udførlighed). f. 10—143^r indeholder Vallas Adversaria under Titlen venationum libri. f. 143^v—144 ubeskrevne. f. 145—182 Vallas Correspondance, 44 tildels nøjagtigt daterede Breve til og fra ham, med en Mængde Oplysninger om hans Arbejder og Haandskrifter. Den omtalte Biographi lyder saaledes (Orthographien er uniformeret):

Georgii Vallae vita per Johannem Petrum Cademustum Laudensem eius adoptivum filium.

Georgius Valla parentibus nobilis fuit patre Andrea et matre Cornelia ex Corvinorum nobilium Romanorum gente oriunda. quae cum esset gravida, somniasse perhibetur equum album alatum quam plurimis maculis aureis in modum stellarum distinctum peperisse, quod animal, dum ita in somnis admiraretur, e manibus obstetricis exiliens dulcisono himnitu veluti quadam Musarum harmonia per altos montes caelum versus volasse. natus est Placentiae non multo post obitum Philippi¹ ducis Mediolani vicecomitem ultimi, quo tempore aliquot ducatus civitates defecerunt, quarum aliquae per Franciscum Sfortiam effectum Mediolani ducem fuerunt debellatae, Placentia vero in illa belli expeditione depopulata; ob quem horrendum casum parentes eius infantem filiolum Georgium linteolo pallioque involutum noctu surripientes per devia loca Vicilenium tanquam in tuto transtulerunt, ubi quaedam praedia habebant vitamque illic ut plurimum aetatis tempore ducebant suam, oppidum ita dictum, quia multo optimo vino abundet, compositum a vico et Lenio, id est Baccho, distans ad viginti milia passuum a Placentia, ut in Ptholomei tabula sexta Europae libro tertio capite primo licet intueri propinquum Cisteronem² torrentem habens; locus praeclarorum ingeniorum habitus, ubi divus Martialis apostolus quosdam habuit discipulos, ut scribit Alipius. in quo oppido ad decem annos educatus prima didicit rudimenta. inde Placentiam adductus in domo comitis Alberti Scotti, illius inquam antiqui viri sane prudentissimi, ut una cum eius filiis Georgius bonae indolis adolescentulus sub eruditore praeceptore

¹ Filippo Maria Visconti døde 1447.

² I Marginen: a vulgo dicitur et Gugiaron.

grammaticae primo, porro altiori humanitatis studio incumbere; qui ita ingenio et memoria excellebat, ut maximam de se spem omnibus prae se ferret, brevique tempore cum omnium admiratione satis eruditus evasit Mediolanumque inde concessit Graecas litteras discendi cupidus, studio tamen humanitatis non praetermisso sed aucto, quod eas non mediocris utilitatis omnibusque scientiis suffragari opinaretur. militavit sub Constantino Lascaro¹ evasitque triennio ita eruditus, ut tam versu quam soluta oratione Graece componeret, obque raram in illa iuvenili aetate doctrinam contraxit amicitiam cum multis ex patriciis Mediolanensibus, tum cum Cicho Symoneta² ducum Mediolani secretorum arbitro primario fidissimoque, cum inclyto Johanne Jacobo Trivultio³ magno regis Francorum Ludovici marescalco, cui commentarios Caesaris, Titum Livium ac rei militaris authores alios quottidie domi interpretabatur; praetereo alios doctos viros coetaneos, quos longum foret enumerare. nec illis contentus studiis gymnasium Papiae celeberrimum petiit, ubi dialecticam, philosophiam ac medicinam sub optimis praeceptoribus amplexus est, et denique sub Johanne Marliano suo tempore physiologo ac mathematico praecipuo iugem ac immensam dedit operam, quibus mathematicis, certitudine inquam sua, ita oblectatus est, ut nunquam eas studendo vel scribendo omiserit. professus est humanitatis studia Mediolani, Papiae et Genuae; qui tamen semper diebus festis et vacationum tempore aliquod opus philosophiae aut astronomiae et geo-

¹ I Brevsamlingen findes et Brev fra ham dateret Messanae 15. Jun.

² Et Brev fra Guido Antonius Simoneta (27. Novb.) og et til ham fra Valla (XVI cal. febr.) findes i Samlingen.

³ Der foreligger 3 Breve til ham (29. Sept. og 30. Sept. 1494 samt 16. Jan.).

metriae domi interpretabatur, adeo ut nunquam vacaret vel legendo vel docendo vel quaesitis humanissime semper cuilibet respondendo. cuius doctrina quam plures discipuli Latinis et Graecis litteris eruditi¹ ac insigniti evaserunt. quorum unus ex Fornariis Genuensibus motus celebri fama doctissimi utriusque linguae Hermolai Barbari², dum apud ducem Mediolani pro Republica Veneta legatus esset, in eius laudem orationes et quam plura carmina Graece composuit, quae cum legisset, admiratus elegantiam iuvenis perscrutatusque, eius praeceptorem fuisse Georgium Vallam, tum Hermolaus: Si talis discipulus, qualem praeceptorem esse dicemus? quam ob rem tanti fecit eius³ scientiam, ut Hermolai opera Georgio nesciente ad profitendum Venetiis utramque linguam honesto stipendio conductus fuerit et magna quidem cum existimatione, ferebantque multi, non cuiquam alii eloquentiae professori in illa urbe unquam tantum honoris extitisse. nam studebat plurimum, suos labores litterarios non vanos, non irritos ad posteros pervenire; in quibus tum discipulis tum sibi inserviebat. post lectiones enim publicas opus suum de expetendis fugiendisque rebus, quod exantlatis iam multis laboribus praemeditatus fuerat exhauseratque ab eminentissimis authoribus Graecis, exscribebat. cumque id haberet in procinctu, factus ab duce Ludovico Sfortia Reipublicae Venetae suspectus, quia inclyti Johannis Jacobi Trivultii esset amicus, in palatio Ducali per secretorum arbitrum accitus, ut duci Ludovico obsequeretur, ibi fere per annum innocens detentus,

¹ Her er i cod. udslettet *evaserunt*.

² Til ham har Valla dediceret sin Fortolkning af Ciceros Oversættelse af Timæus (cod. Laurent. 83, 25).

³ Her er udslettet *doctrinam*, en Rettelse, der tyder paa, at Biographien er nedskreven directe i det foreliggende Haandskrift.

quoad multi apparatus belli sedati fuissent, perficere, limare opus suum praefationemque totius operis alicui inscribere non potuit, quod paulo post libertatem e vita decesserit, in qua certe multos mentis suae sinus ad operis intelligentiam utiles aperuisset, et cur totum opus in hebdomadas digessisset a mathematicisque potissimum inchoasset, et multa alia nobis occulta, quod difficillimum sit mentem alienam scrutari. quod opus tunc mihi tyrunculo relictum, onus certe humeris meis impar, quoquo modo potui, propriis expensis statim imprimendum curavi¹, tum ne studiosis id opus efflagitantibus diutius immorando ingratus viderer, tum ne tot patris labores perirent, ut alia multa nobis in his proxime elapsis belli tumultibus perire. hic namque Georgius, ut ab ipso saepissime audivi, fuit gentilis et affinis Laurentii Vallae, qui licet Romae natus tamen oriundus a Placentia fuit, ut ipse in Linguae Latinae elegantis attestatur, ubi de oriundo disserens inquit: ut ego natus Romae oriundus a Placentia, et in *Invectivis* contra *Pogium* de eius insolentia conquerens, qui dolose in ipsum absentem *Placentiam* profectum, ut maternam dotem assequeretur, *invectus* sit. unde omnibus patet, ambo doctissimi viri(!) ex eadem gente affines duo magna luminaria linguae Latinae extitisse.

Iuvenis primus in *Iuvenalem* commentarios edidit, in libros *Ciceronis* de fato, de universitate, in partitiones, in quaestiones *Tusculanas* inque secundum *Plinii* librum ac *Ptholomaei* quadripartitum composuit. convertit in Latinum *Magnorum ethicorum Aristotelis* libros et artem poeticam, *Galenum* de corporis humani distemperantia, eiusdem *Reciproca*, *Alexandri Aphrodisei* problemata praeceptoris suo

¹ Udkom Venet. 1501 fol. De mathematiskede Dele af dette Værk har jeg analyseret i *Philologische Studien zu griech. Mathematikern II.*

Johanni Marliano dicata, Psellum de ratione victus ad Constantinum imperatorem, Athenagoram de resurrectione¹ omnium hominum, quartum decimum Euclidis cum Hypsicle interprete et alia multa per se nota.

mortuus est Venetiis anno 1500² ex nimia capitis distillatione in pectus, quam Graeci catharrum vocant, congestum ob nimium studium pauxillumque exercitium. fuit facie decora alba mixta sub ruffo, oculis amplis ad nigredinem tendentibus, fronte eminenti, staturae mediocris et erectae usque ad ultimum aetatis suae cursum. christianissimus fuit, inimicus eorum, qui in fidem nostram, ut doctiores viderentur, aliquid falsi machinati sunt; charitate in pauperes ardens; nam quam primum stipendium debitum a Republica Veneta accepisset, illico decimam illarum pecuniarum pro pauperibus extrahebat subveniebatque egenis, ægrotantibus tam helehemosinam exhibendo quam visitando. mandata domini nostri Jesu $\overline{\chi\rho\iota}$, ac si religioni addictus fuisset, quantum imbecillitas humana patiebatur³, totis viribus observabat. vixit caelebs, adoptavit me adolescentulum in filium. habuit unicum fratrem, cui omnia bona paterna vivens possidenda dono dedit inquiring velle vivere in sudore vultus sui. sepultus est Venetiis in monasterio Charitatis canonicorum regularium⁴, et ut omnia Venetus sapienter senatus constituit, ita in eius observantiae signum pompam

¹ Her er udslettet *ho*.

² Nøjagtigt 23. Januar efter en Notits i I Diarii di Marino Sanuto III (Venedig 1880) col. 90. Sammesteds col. 136 og 178 findes trykt to Documenter af 10. Febr. og 15. Marts om Ansættelsen af hans Eftermand Marcus Antonius Sabellicus; de stemmer ordret med Originalerne i Archivet i Venedig (Notatorio 23 fol. 16^v og 17^v).

³ Rettet af *pateretur*.

⁴ «Fu sepolto à la Carità» Sanuto, 5: i det 1630 afbrændte Kloster ved S. Maria della Carità, paa hvis Grund nu Academiet ligger (paa Campo della Carità).

funebrem auspiciatissimo favore benemerito mandavit, ut tacite sicut in terris in supernis etiam sedibus gloriose admissum ostenderet. cuius tumulo multa in eius laudem superaddita carmina discipulorum suorum Graece¹ Latineque fuerunt appensa non sine gemitu doloreque ac lachrymis privatione tanti viri, si privatio dicenda eius, qui ita mortuus in omnium conspectu nostrum operibus suis quottidie obversatur quique posteris ingens sui videndi reliquerit desiderium bono illo fruens aeterno.

Om Vallas ovenfor berørte Ansættelse i Venedig (til dels som Lærer i Latin for notarii, der ofte maatte redigere Raadets Beslutninger paa Latin) findes der i Archivet i Venedig (Senato l. Reg.º 9. Terra f. 121^r) følgende Document af 3. Dec. 1484 (i Marginen: consiliarii. sapientes consilii et sapientes terre firme):

Decet officium nostri domini soliti non solum prestare fauores et modum verum et incitare et provocare nobiles et cives suos ad capessendas virtutes et evadendum in viros doctos et eruditos, cum Georgius Alexandrinus, qui publico stipendio docebat humanitatem in hac civitate nostra, relicta lectura discesserit, dare operam, quod eius loco conducatur aliquis excellens vir, de quo sperari possit optatus fructus. quamobrem cum adierint potentiam nostri domini multi ex predictis nostris dediti discipline litterarie et unanimes memoraverint, repperiri in Gymnasio Papiensi magistrum Georgium Vallam virum non solum in humanitate scientificum, sed etiam in philosophia et methaphisica prestantem, optimis moribus et exemplari vita ornatum, qui porrecto

¹ Udslettet *et latin.*

ei convenienti partito libenter veniret ad stipendia nostra, quod esset cum universali satisfactione et evidenti utilitate predictorum studentium nostrorum: Vadit pars, quod collegium habeat libertatem faciendi praticare cum predicto magistro Georgio et conducendi eum ad legendum in hac civitate cum stipendio ducat. centumquinquaginta usque ducentorum, prout melius fieri poterit.

De parte 109. de non 3. non sincere 5.

Et Decret af Collegium om den definitive Ansættelse, som man efter dette Actstykke maatte vente at finde (i Notatorio 21), har jeg søgt forgæves. Af Sanuto ved vi, at Valla nøjedes med det foreslaede Minimum 150 Ducater.

Rom. Januar 1894.

DET FØRSTE UDKAST
TIL
ET BERØMT VÆRK.

AF
E. GIGAS,
DR. PHIL., BIBLIOTHEKSSASSISTENT.

Der findes blandt det Kgl. Bibliotheks Haandskrifter, i Thotts Samling, Nr. 1205 i Kvart, en lille Bog, der i den trykte Fortegnelse over de Thottske Manuskripter betegnes blot som «Lexicon virorum celebrium. lingva gallica Sec. XVII. form. oblong.» Ved tilfældigvis at faae denne Bog i Hænde saae jeg strax, at den Haand, hvormed den helt igjennem var skreven, var en, som jeg havde seet saa ofte, at jeg vel maatte kjende den, og ifald jeg havde næret nogen Tvivl i saa Henseende, vilde den øieblikkelig være bleven hævet, idet jeg lidt inde i Bogen læste Følgende:

Q. F. F. Q. S.

le 27. Oct. 1689.

Incipit.

Generalis delineāo errorum alicujus momenti¹ emendatorum
à me

P. Bælio. Roter. Phiphiæ et

Histor. Profess.

In Dictionnario Morery.

¹ Disse to Ord ere senere tilføiede af Forfatteren selv.

Det vil sige, at vi her have det første Udkast til Pierre Bayles «Dictionnaire historique et critique», den første Kim til det Værk, hvori det 18de Aarhundredes Aandsliv — og vel Mere end det — gjemmes *in nuce*.

Men som dette Udkast foreligger, seer det rigtignok grumme fredeligt ud og lader ikke ane den «kritiske Ord-bogs» lynsvangre Indhold, — den store Tvivler er her kun Lærd. Bogen, som er indbunden i et hvidt Pergament-bind, der i en antikvarisk Bogfortegnelse vilde blive kaldt «un peu fatiguée», er i Tvær-Kvart, og dens 64 Blade ere omtrent fuldstændig beskrevne. Først Bl. 1b — 5a Stam-tavler over 1) Asmonæernes Familie, 2) Herodes' Slægt, 3) Familien Bourbon, 4) Huset Foix, alle med tilføiede Noter. Skriften er tydelig og ret sirlig, aabenbart fra Bayles tidligere Aar. Paa Bl. 5b begynder Lexikonnet, affattet paa Fransk og ordnet alfabetisk; Siderne ere delte i to Spalter, hvoraf de første ti ere numererede. Den ovenfor anførte Titel findes paa Bl. 6a. Her er Skriften langt mindre omhyggelig, saaledes som den umaadelig flittige Forfatters Haandskrift mere og mere blev: han gav sig ikke Tid til at skære sin Pen ordentlig, og man forstaaer, hvordan hans Manuskripter vakte Sætternes Fortvivlelse. Det Hele er nedskrevet *currente calamo*, næsten uden Rettelser, hvilket ganske ligner Bayle, der ingenlunde var Stilist. Artiklernes Antal er 364, og de ere af meget forskjellig Længde, endel kun paa et Par Linier. Indholdet er historisk og mythologisk, geografisk og litteraturhistorisk, dels vedkommende Oldtiden, dels angaaende senere Tider, men de antike Æmner ere afgjort i Flertal. De bibelske og kirkehistoriske spille ingen synderlig Rolle. Der er ikke Noget om David eller om Manichæerne (disse Artikler i Dict. hist. et crit. hørte til dem, der vakte Forargelse),

ligesaa lidt som der findes Spor af den famøse Artikel om Henrik IV. Men til Gjengjæld er der ingen af de mangfoldige protestantiske Præster og Theologer, som Voltaire gjerne vilde have undværet. Og medens Udkastet har det tilfælles med det færdige Værk, at hverken Sokrates eller Platon ere tagne med, medens baade Aristoteles og Epikur findes, træffer man ikke paa nogen Artikel om Pyrrhon; netop hvad Bayle siger i Dictionnairen om denne Skeptiker, saavel som om Epikur, bidrog væsentlig til at skaffe ham Ubehageligheder. Artiklerne ere gennemgaaende rent faktiske; de angive undertiden ganske kort Moréri's Feiltagelser og Forglemmelser¹ og ere forsynede med mange Citater, der vidne om Bayles mangesidige og overordentlige Lærdom. Det sees af visse Henviisninger, hvori bl. A. Aarstallet 1701 anføres, at han har føiet Citater til, efter at 1ste Udgave af Dictionnaire hist. et crit. var udkommen. Vort Manuskript har altsaa stadig været benyttet af Forfatteren under hans Studier til Værket, med dette for Øie. Det kan jo ogsaa sees af Overskriften Q[uod] F[elix] F[austum] Q[ue] S[it], at han maa have havt Planen til et Værk som Dictionnairen i Hovedet, da han, 42 Aar gammel, halvtredie Aar efter Ophørelsen af Tidsskriftet «Nouvelles de la République des Lettres», begyndte at nedskrive sine Rettelser til Moréri. Des Maizeaux, Bayles Biograf,² har følgelig Uret, naar han siger, at Bayle kun i sin Ungdom gav sig af med at samle Materiale til Bøger, idet hans

¹ Louis Moréri's Dictionnaire historique udkom første Gang 1674. Dens femte Udgave er fra 1688 (Paris og Lyon), 2 Bind, med Tillæg af et tredje — ved S. Chappuzeau o. Fl. — der udkom i 1689. Sjette Udgave kom 1691 (Amsterdam, 4 Bind, ved J. Le Clerc), syvende 1696 (sammesteds ved Samme, ligeledes 4 Bind).

² Se Vie de Bayle i Udg. Rotterdam 1740 af Dict. hist. et crit., I, S. CIX.

Hukommelse siden var ham tilstrækkelig under hans Forfatterskab. Men paa den anden Side synes heller ikke F. Brunetière¹ at have Ret, naar han formoder, at Bayle — idet han, som mange Lærde, bedømte Æmnerne efter den Interesse, han selv nærede for dem — ikke fyldte sine Mapper med sin Ordbog for Øie, men netop fattede Planen til sin Ordbog for at tømme deres Indhold ud deri.

Den 10de Decbr. 1690 skriver Bayles gode Ven, Professor Du Rondel i Maestricht, at han er overordentlig glad og taknemlig og længselsfuld, fordi Bayle har bebudet Udgivelsen af et stort Værk, som han vil dedicere til Du Rondel.² Dette Værk er «Dictionnaire historique et critique». Kort før havde H. Basnage de Bauval, i Novemberheftet af Tidsskriftet «Histoire des ouvrages des savants» for 1690, meddelt, at der vilde udkomme Prospektus af et Værk, hvori en Mængde Feil i Ordbøger og andre Bøger vilde blive rettede, forfattet af «un habile homme».³ I December samme Aar begyndte Trykningen af dette »Projet»; men kun eet Ark blev færdigt, da Bayle forstyrredes i sit Arbejde af de Forfølgelser, som nogle fritænkerneske Udtalelser havde paadraget ham fra den bidske Zionsvægter Pierre Jurieu's Side. Efter at Arbeidet havde været lagt hen i nogle Maaneder, aabenbart til ikke ringe Ængstelse for Du Rondel, var Bayle dog endelig kommen saa vidt i Foraaret 1692, at han kunde udgive «Projet et fragments d'un Dictionnaire critique» (Rotterdam, R. Leers, 8vo). I en lang, livlig skreven Fortale til Professoren i Maestricht,

¹ Etudes critiques sur l'hist. de la litt. franç., 5me série (Paris 1893), S. 131.

² Slg. det af mig udgivne «Choix de la correspond. inéd. de Pierre Bayle», Kbh. 1890, S. 318.

³ Slg., ogsaa for det Følgende, Des Maizeaux's Levnetsbeskrivelse af Bayle, i den anførte Udgave, S. LXIX ff.

dateret 5te Mai 1692, gjør han Rede for Planen med sit Værk og ligesom en Slags Undskyldning for det, idet han tillige udsender et mindre Antal Artikler «som Blækere». Man vilde, siger han, maaske af ham snarere vente et «ouvrage de raisonnement» end en saadan Kompilation, der mere fordrer «dépense de corps» end «dépense d'esprit» og ligger bedst for disse firskaarne Lærde, som kunne arbeide sexten Timer i Døgnet, ikke for en Mand med hans skrøbelige Helbred. Hvad imidlertid Begavelsen angaaer, vedbliver han, kjender han bedst sit eget lille Talents Art og Begrænsning, Mangelen paa fysisk Styrke mener han at kunne bøde paa ved sin adstadige Levevis, idet han saa sjældent forlader sit Studerekammer, og skjøndt det at rette Andres Feil maa kunne paadrage En Fjender i Flok, er han ikke bange i saa Henseende, da det blot dreier sig om «erreurs de fait», ikke «erreurs de droit». Hans Værk, der kun skal være eet Bind i Folio, vil ialtfald blive nyttigt, og han haaber, at de Bidrag, han har kunnet give deri til den historiske Kritik, ville blive efterfulgte af lignende Undersøgelser fra anden Kant; forøvrigt er det hans Agt at give sit Arbeide en saa underholdende Form som muligt.

De to Foliobind paa tilsammen 2746 Sider, som Bayle udgav i Aaret 1696 (men med 1697 paa Titelbladet), begyndte at trykkes i September 1693, i August 1695 var 1ste Bind færdigt fra Pressen, og paa sidste Side af 2det Bind staaer «Achévé d'imprimer le 24 d'octobre 1696». Man maa forbauses over den Hurtighed, hvormed et saa omfangsrigt Arbeide fuldendtes;¹ thi vel havde han Medarbeidere, og vel havde han nu bedre Tid, siden han som

¹ Og endda undskylder han sig for sin «Langsomhed» (i Fortalen).

mistænkt for Deltagelse i et politisk Komplot var bleven afsat fra sin Professorstilling, men en Del af hans Tid var dog optagen af Kampe med Jurieu, og hans Sundhed lod Meget tilbage at ønske. Den nye «Dictionnaire» er imidlertid ikke ganske samme Værk som det, der bebudedes ved hans «Projet» i 1692. Venner og Andre, hvis Dom han agtede,¹ havde gjort adskillige Indvendinger mod Planen og navnlig udtalt, at en Bog, der kun indeholdt Rettelser, ikke vilde interessere Publikum synderlig. Han lod da kun den egentlige Text slutte sig til Moréri's Ordbog som korrigerende Tillæg, men i de ofte meget lange Anmærkninger, Værkets Kjærne, har man den rigtige Pierre Bayle: lærd og skeptisk, bred, jovial og ukunstlet i Form som usystematisk i Tænkning, naivt dristig og givende efter for sin Raisonneretrang, idet han — saa at sige — lader den ene Tanke tage den anden, medens han sidder i sit Studereværelse blandt sine (ikke mange) Bøger og Papirer. «Folk skulle ikke glæde sig for meget til Bogen», ytrer han i et Brev til Emigranten Le Duchat i Berlin af 9. Jan. 1696, «thi det bliver kun en uformelig Sammenhobning af Sætninger, der ere syede paa Rad, og Intet vil passe mindre til vor Tids kræsne Smag; men der er nu engang ikke Noget at gjøre ved det: *jacta est alea*». Han har til en vis Grad Ret i sin Karakteristik, og den Maade, hvorpaa han ved ydre Omstændigheder er bleven puffet frem i sit Arbejde, hænger sammen med hans videnskabelige Eienommelighed: Forfatteren af den «kritiske Ordbog» var ikke meget kritisk i Valg af Æmner. Men som Bogen nu engang var, slog den strax an i høi Grad og skaffede Forfatteren ikke blot Berømmelse, men ogsaa Fjender og For-

¹ F. Ex. Emigranten Silvestre, der levede i England (se et Brev fra Bayle til ham, dat. 19. Septbr. 1692, i 4de Bind af B.'s Oeuvres diverses).

følgeser, thi det var nu ikke blot «les erreurs de fait», hvorom det dreiede sig. Og medens Ludvig XIV's Regering forbød Indførelsen af den i Frankrig og Bayle maatte staae Skoleret for Konsistoriet i Rotterdam, smugledes mange Exemplarer ind over den afspærrede franske Grændse; i England og mange andre Lande slugte den unge Slægt de morsomme, farlige Anmærkninger med Begjærlighed, og Forlæggeren Leers kunde allerede i 1688 lade en ny, meget forøget Udgave tage under Arbeide af det Værk, der — som Brunetière siger¹ — «est demeuré presque jusqu'à nous le répertoire de l'histoire de la philosophie». Til Sammenligning med den trykte Udarbeidelse, saaledes som den foreligger i 1ste Udgave, aftrykkes her ordret Artiklen «Aristote» fra Udkastet. Bogstavet A, som i sidstnævnte omfatter 110 Artikler (det er det Bogstav, som har flest), omfatter 261 i Udgaven 1697, d. v. s. 421 Foliosider, og Aristoteles omhandles alene paa 10 Sider.

«Aristote. C'est sans fondem[en]t qu'apres le p. Rapin on dit qu'il fut parfumeur depuis s'etre attaché à l'etude de la phi[los]ophie. Tous ceux q[ue] ie peux citer le font etudier sous Platon apres avoir eté soldat et parfumeur. v. Patricius in Vita Ar[istote]lis qui p[ou]r accorder les choses suppose qu'il fust long tems Apoticaire et medecin pend[an]t qu'il etudioit sous Platon, et cite Timée apud Suidam, disant qu'il ne ferma son Apotiquairerie qu'apres la mort de Platon. C'est mal prouver qu'il reussit dans son ieune age à l'etude de la poesie de ce qu'il fit un poeme sur les guerriers de Troie (ce poeme n'est point dans le catalogue dressé par Patricius), à moins qu'on n'aioute qu'il le fit en ce mesme tems, car s'il l'a fait long

¹ Anførte Sted.

tems apres ce [sic] qui empeche de croire q[ue] c'est aussi apres, qu'il etudia bien la poesie. Pourquoi le p. Rapin dit il qu'Aristote porta les armes au service de la Re publique? Aucun Auteur ne dit sinon qu'il porta les armes, et il semble qu'il ne vit Athenes que lorsqu'il y alla etudier. Il veut q[ue] Platon voiant qu'Aristote le contrarioit, le traitta d'ingrat et de rebelle, et il cite Hella dius et Elien; ie ne sai comm[en]t en a parlé Helladius, mais Elien fonde ce reproche de Platon [n]o[n] seulement sur l'humeur contrariante d'Aristote, mais aussi sur ce qu'il erigea une Ecole, de quoi le p. Rapin aime mieux ne pas convenir. Elien et Diogene Laerce disent q[ue] Platon apella Aristote poulain à cause de cette ingratitude. Il est vrai que Diogene ne parle pas expressement de l'erection d'une ecole, et ie ne sai d'où le p. Rapin a pris le contraire p. m. 305 [n]o[n] plus q[ue] ce qu'il dit qu'Eusebe iustifie sur cela Aristote, etant apparent qu'Eusebe ne fait q[ue] rapporter d'autrui, encore dans le livre 15. præp. Evang. voit on un Apologiste d'Aristote ne pouvoir repondre quant à l'article de l'ingratitude. Nunnesius p. m. 73 attribuë a Laerce les memes choses qu'a Elien, mais il s'en faut [?] pas beaucoup; il ne s'accorde qu'à l'egard du terme de *πωλάριον*. Schoock. Fab. Ham. p. 121 donne des fautes p[our] cet article.»

EN THEBANSK KLOSTERFORSTANDERS TESTAMENTE.

AF

H. O. LANGE,
BIBLIOTEKSASSISTENT.

Blandt de mange historiske og kulturhistoriske Dokumenter paa Papyrus, som en gunstig Skæbne og gunstige Naturforhold have bevaret indtil vore Dage fra alle Perioder i Ægyptens mere end 4000aarige Historie, ere de ikke de mindst interessante, der stamme fra den christelige Middelalder, og som ere skrevne paa det koptiske Sprog. De have baade kulturhistorisk Betydning for Forstaaelsen af en lidet kjendt Kulturudvikling og sproglig Betydning for Forstaaelsen af det koptiske Sprogs Liv og Væsen.

Blandt de Rester af et Klosterarkiv fra den lille By Djeme i det thebanske Nekropol, der findes spredte i forskellige europæiske Museer, danne Testamenterne en interessant Gruppe. Af saadanne kjendes Susannas Testamente i Museet i Berlin, udgivet af L. Stern, *Ägypt. Zeitschr.* XXII, 144 ff.,¹ Paulus' Testamente, udgivet efter en Papyrus i det kgl. Bibliothek i Berlin af G. Steindorff, *Ä. Z.* XXIX, 16 ff., Johannas testamentariske Gavebrev, først udgivet af Revillout, *Acts et contrats des Musées égyptiens de Boulaq et du Louvre.* I. 1876, 1—20 og dernæst af Ciasca, *I Pa-*

¹ Et Duplicat af det, British Museum Pap. 102, udgav Stern, *Ä. Z.* XXVI, 128 ff.

piri copti del Museo Borgiano. 1881, Munken Pahams Testamente, udgivet af Revillout, anf. Skrift, 21—35, og oversat af samme, *Transact. of the Society of Bibl. Arch.* VI, 441—447, Munkene Jakob og Elias' Testamente, udgivet af Revillout, anf. Skr. p. 36—49. Endelig kjender jeg følgende tre uudgivne i British Museum: Pap. 78, Klosterforstanderen Jakobs Testamente, Or. Ms. No. 1060, Tebasbes Testamente, og Or. Ms. No. 1062, Elisabets Testamente.¹

Af denne Gruppe Dokumenter udsondre atter de to Br. Mus. Pap. 78 og Boulaq No. 3, Jakobs og Elias' Testamente, sig, idet disse handle ikke om Privatformue men om Klosterejendomme. En Oversættelse og Belysning af det betydeligste af disse, nemlig Boulaq No. 3, vil derfor have en særlig Interesse.

Revillout har besørget sin Udgave af Bulaqer Papyrus'erne efter Originalerne, som Mariette i sin Tid sendte til ham i Paris, hvor de efter sigende endnu findes i Louvresamlingen. Papyrus No. 3 er skreven med en stor, kraftig og let læselig Haand i Uncialer.² Skjønt Revillouts Udgaver for de i Cursivskrift skrevne Papyrus'ers Vedkommende ingenlunde udmærke sig ved Nøjagtighed, hvilket f. Ex. med al ønskelig Klarhed sees ved en Sammenligning af de i *Revue égyptologique* I, 191—196 udgivne Papyrus'er fra British Museum med Originalerne, saa synes Udgaven af Bul. 3 at være paalidelig. Der rejser sig kun Trivl paa et Par enkelte Steder.

¹ Pap. 77 i British Museum er ogsaa et Thebaisk Testamente af Klosterforstanders Testamente: det er udgivet af Revillout i hans *oplyste* Katalog over de gamle Papyrus'er i British Museum, som og endnu saa har kunnet bemærke. Tidligere udgivet af Wette i *Wetsteins* IX, 1887, 235—240. Testamente af Klosterforstanderen for Thebaiske Kloster i Aegypten i det 7. Aarhundrede.

² Se Facsimilet hos Revillout Pl. 6.

235-240

Vor Papyrus er defekt i Begyndelsen; med den øverste Del af Texten er ogsaa Dateringen gaaet tabt. Texten selv giver os ingen Holdepunkter for Tiden, da Testamentet er udstedt; Skriftens Karakter er ikke noget paalideligt Indicum, jeg vilde dog være tilbøjelig til at henhøre den til sidste Del af det 7. Aarhundrede. Den overvejende Del af Aktstykkerne fra Djeme høre til det 8. Aarhundrede.

Foruden Dateringen er Indgangsformularen: I den hellige, consubstantielle Treenigheds, Faderens, Sønnens og den hellige Aands Navn, samt de indledende Bemærkninger om Testatorernes og Adressatens Bopæle og lignende gaaede tabt. Den bevarede Text begynder midt i en Sætning.

Den her følgende Oversættelse følger Originalens «Kancellistil» saa nær som muligt, selv paa Bekostning af det danske Sprogs Renhed. De i Originalen anvendte græske Ord har jeg efter Steindorffs Forbillede tilføjet i Oversættelsen. Ord i [] betyder Udfyldning af en Lakune, danske Ord i () ere tilføjede for at bøde paa den ordrette Oversættelses Knuder. . . . betegner et Sted, som jeg ikke kan oversætte, medens [. . .] betyder en Lakune.

(Revillout p. 36) saa have vi] nu, de elendige (*ἐλάχιος*) Jakob og Elias, [de] ovenfor [anførte], idet vi drage Omsorg for Sjælens (*ψυχή*) Adskillelse fra Legemet (*σῶμα*) bestandigt og altid, med Nødvendighed (*ἀναγκάως*) til Gavn og Nytte (*ὠφέλεια*) for Sjælen (*ψυχή*) villet overveje (*ἐπινοεῖν*), idet vi opregne dette forfængelige Livs Gjæringer, at de ere forgængelige¹ og i en Drøm, for at vi

¹ nêdj ebo! egl. liggende, nedfaldende.

skulle kunne opnaa at undslippe den frygtelige Dommers (*κροτής*) Harme (*ἀγανάκτησις*) og have et Haab (*ἐλπίς*) om at skaffe os en Lindring (*ἄνεσις*) i den ubønhørlige (egl. Nødvendighedens, *ἀνάγκη*) Stund, som intet Menneske kalder paa (*παρατεῖν*).

Det er vor Vilje i gode Tanker og (fuld) Viden angaaende Boligerne, nemlig (*ἡγουν*) Grotterne, som jeg Jakob har i (*πρός*) Kraft (*δύναμις*) af to Testamenter (*διαθήκη*), som ere oprettede til Bedste for mig af min hellige Fader Apa Psan, hvilken selv var Herre over dem i Kraft (*δύναμις*) af det Testamente (*διαθήκη*), som blev oprettet (p. 37) for ham af den hellige Fader Apa Epiphanius, dem, som jeg nu giver dig, Stephanos.

Og først, førend Apa Elias boede sammen med os, skrev min hellige Fader Apa Psan det første Testamente (*διαθήκη*) for mig, idet han satte mig til Herre over alle Boligerne, nemlig (*ἡγουν*) Grotterne og Taarnet (*πίργος*) fra Vejen, som fører ind til den hellige (*ἄγιος*) Foibammon(s Kloster), indtil Vejen, der fører ind til deres Grotte, som erindres blandt de hellige, (nemlig) Apa Abraham og Apa Ammonios fra Esneh, og indtil Dalvejen samt opad til Bjærgkammen (*βουνός*), som er over Grotterne og Taarnet (*πίργος*) der.

Da Apa Elias kom til at bo med os, saa oprettede han da det andet Testamente (*διαθήκη*) for mig efter (*κατά*) det førstes Kraft (*δύναμις*) i alle Ting, idet han i det talte paa følgende Maade:¹

Men (*δέ*) angaaende Apa Elias, Søn af Samuel, som er kommen ind og boer med os, saa maa du Jakob ikke jage

¹ Det følgende er ordret Citat af Apa Psans Testamente.

ham ud af Stedet (τόπος)¹ (p. 38) i hans Tid, som han skal tilbringe i Live. Men (δέ) hvis det skulde ske, at Herren besøger dig før Apa Elias, saa skal du overgive ham Stedet, at han kan bo deri, indtil Herren ogsaa besøger ham. Men (δέ) naar han er paa sit yderste, saa skal han ikke kunne gjøre sine kjødelige Slægtninge (κατά-σαρξ) til Herrer over Klosteret (τόπος), men (ἀλλά) han skal søge efter en gudfrygtig Munk, (μοναχός) at han kan overdrage Stedet til ham, medens han endnu (ἔτι) lever, saaledes (πρός t-he) som jeg ovenfor har skrevet, og ifølge (κατά) de store Mænds Testamenter (διαθήκη) Paabud, efter hvilke vi ere fulgte, og hvis Befalinger vi have fulgt i alle Ting efter (κατά) Guds Vilje efter (πρός) den Maade altsaa (οὕν), paa hvilken de have oprettet Testamente (διαθήκη) for mig.

Jeg Jakob ved ikke, om det er mig, der først skal udgaa af Legemet (σῶμα), ikke heller (οὐδέ) ved jeg, om Apa Elias er den, der først skal udgaa af Legemet (σῶμα); eftersom den Ting er skjult for enhver, saa have vi altsaa (οὕν), Jakob, den elendige (ἐλάχιστος) Munk (μοναχός), og (p. 39) Elias, den lidet- (εὐτελής) troende (πιστός), gaet og overvejet sammen med hinanden, efter (κατά) hvad der sømmer sig (πρέπειν) vor Ringhed (mnt- ἐλάχιστος), paa det at vi maa blive frelste og ikke skulle dømmes (κρίνειν) for denne Sag, for hvilken vi jo (γάρ) have bedet til enhver Tid. Vi kjende din Gudsfrygt (εὐλάβεια), at den frygter Gud og vandrer i hans Befalinger (ἐπιτολή), og vi have fattet Tillid til dig. Eftersom vi have prøvet (δοκιμάζειν) dig mange Gange og til (εἰς) mange Tider, saa have vi besluttet os angaaende dig, og vi overdrage dig ved dette forelig-

¹ τόπος eller oftere «det hellige τόπος» bruges i disse Aktstykker som en Betegnelse for «Kloster».

gende¹ Skrift Omsorgen for alle Grotterne, som vi før have anført, og det nye Taarn (*πύργος*) og alt Materialet (*ὄλη*), som ligger i Grotterne, hvilket (alt) blev givet os selv af vore hellige Fædre tillige med de andre ringe (*ἐλάχιστος*) Gjenstande (*πράγμα*), det rørilige og det urørilige og det, som selv bevæger sig.

Vi have (p. 40) givet os i Lag med dette foreliggende, uomstødelige Testamente (*διαθήκη*), medens vi endnu ere i Live og ere ved vor Forstand (*νοεῖν*) og drage Omsorg for, hvad vi have, med vor sunde Tanke og sysle (*πράττεισθαι*) med det, som vi pleje (*να-tn-συνήθεια*); og vi diktere (*ὑπαγορεύειν*) enhver Ting, som er skrevet i dette ufortrydelige Testamente (*διαθήκη*), i det ægyptiske Folks Sprog og befale, at det skal skrives i det, idet vi se til, at vi ikke maaske (*μήπως*) pludselig skulle forlade dette Liv og efterlade de Ting (*πράγματα*), som vi før have nævnet, ubetænkte (*ἀπρονοήτος*²) og ubesørgede (*ἀ-ἐπιμέλεια*), saa at vi skulle befindes at være Foragtere (*καταφρονητής*).

Da det nu (*γέ*) paa denne Maade syntes (*δοκεῖν*) os og behagede os, og vi tog det i Betænkning til (*εἰς*) mange Tider, saa indgik vi paa det, dette uomstødelige Testamente (*διαθήκη*), idet vi ønske, at det skal staa ved Magt og være gyldigt og afføde enhver (Rets)kraft, idet det er urokkeligt paa ethvert Sted, hvor det forevises (*ἐμφανίζειν*) til en hvilkensomhelst Tid (*καιρός*), og at (p. 41) enhver Ting, som er skrevet i det, maa ske, og at de maa fuldkommes, i det vi ydermere (*μᾶλλον*) besværgede dem, der

¹ pei-shai pai ntan etké ehrai — Der foreligger her en Sammenblanding af to Udtryksmaader: pei-shai pai etké ehrai ∷: dette Skrift, som foreligger, og pei-shai pai ntan-kaaf ehrai ∷: dette Skrift, som vi have udstedt. Den samme Sammenblanding finde vi ogsaa p. 45: nei-oyósche ntan etké ehrai.

² Texten har aproëton.

maatte komme i det Tilfælde at læse, hvad der er skrevet paa denne Papyrus (*χάρτης*), og som høre derpaa, ved den hellige, consubstantielle (*δμοούσιος*) Treenighed (*τριάς*) og den frygtelige Domstol (*βῆμα*), som vi alle skulle fremstilles for, at de ville vaage over det og bestandigt bringe det i Anvendelse,¹ saa at de hævde ethvert Punkt (*θέμα*) og ethvert Afsnit (*κεφάλαιον*) og [enhver] Del (*μέρος*), [som er skrevet i dette Testam]ente (*διαθήκη*), der er urokkeligt og uomstødeligt.²

Hvis det skulde ske [enten nu eller til en] anden Tid, eller (*ἤ*) det skulde behage (*δοκεῖν*)³ vor Herre og vor Gud, at vi skulle lide (*παθεῖν*) det menneskelige (*ἀνθρώπινον*) og forlade dette tomme Jordeliv, saa ville vi og befale, at (*ὥστε*) du Stephanos, den af Gud højt elskede (*θεοφιλέστατος*) Munk (*μοναχός*), til den Tid skal erhverve og tiltage dig hele Besiddelsen (*νομή*)⁴ for Fremtiden og alle Boligerne nemlig (*ἡγουν*) (p. 42) Grotterne, som vi før have angivet, og Taarnet (*πύργος*), som er bygget af vore hellige Fædre Apa Epiphanius og Apa Psan, hvis Navne erindres blandt de hellige, og som jeg selv, jeg Jakob, har bygget paa (*ἔπουργεῖν*), indtil vi fik det fuldendt, de (Boliger), som ligge paa Djemes Bjærg fra Vejen, der fører ind til den hellige (*ἄγιος*) Foibammon(s) Kloster, indtil Vejen, der fører ind til deres Grotte, som erindres blandt de hellige, (nemlig

¹ Stedet er uklart paa Grund af Verbet *schra*. Jeg skylder Prof. G. Steindorff i Leipzig en meget tiltalende Forklaring deraf; han opfatter det som en dialektisk Form af *chra* (*χρᾶσθαι*) (Brev af 19/1 94).

² attrof, vistnok sammensat af *at*, der svarer til græsk *α* privativum, og det græske *τρέπειν*. Man kunde ogsaa tænke paa *ἄτροπος*.

³ *ε* ntof *nsdokei* — ntof her uforklarligt, der skal sandsynligvis læses *nfdokei*.

⁴ I denne Betydning findes *νομή* oftere i de orientalske Bearbejdelser af en romersk Retsbog, udgivet af Bruns og Sachan, *Syrisch-römisches Rechtsbuch aus dem 5. Jahrh. Lpz. 1880*.

Apa Abraham og Apa Ammonios fra Esneh, og indtil Dalvejen samt opad til Bjærgkammen (*βουνός*), som er over Grotterne og Taarnet (*πύργος*) der, hvilke tilfaldt os efter vor hellige Fader Apa Psan, — og ham selv tilfaldt de efter Apa Epiphantos, — de, hvis hellige Rester (*λείψανον*) nu hvile paa Bjærget, — i (*κατά*) Kraft (*δύναμις*) af de Testamenter, som vor hellige Fader Apa Psan oprettede for os, (p. 43) medens han endnu (*ἔτι*) var i Legemet (*σῶμα*), idet han i dem talte paa den samme Maade, paa (*κατά*) hvilken min elskede Fader Apa Epiphantos havde talet: de ere tilfaldne mig selv ifølge nogle testamentariske (*διαθήκη*) Dokumenter (*ἔγγραφοι*), som oprettedes for mig af mine Fædre i (*κατά*) Gud, som vare før mig.

Og nu vi selv, Jakob og Elias, de elendige (*ἐλάχιστος*), som ovenfor have skrevet, vi overgive (*ἀναδιδόναι*) dem nu til dig, Stephanos, saa at (*ὥστε*) du efter vor Død tilegner dig (*ἐπερείδειν*) dem og er Herre over dem, besidder (*κτᾶσθαι*) dem, har dem i dit Værge, forvalter (*διοικεῖν*) dem, husholder med (*οἰκονομεῖν*) dem, opbygger dem, boer i dem, overdrager (*παραχωρεῖν*) dem til nogle andre gudfrygtige Munke (*μοναχός*) efter dig, som ere begyndte at give Agt med deres Øjne paa vor Guds og vor Herres Frygt, dog (*μέντοι γε δέ*) at du ikke overgiver dem til nogen Slægtning (*συγγενής*) af dig efter Kjødets (*κατὰ σάρκα*) eller (*ἢ*) (p. 44) optager noget Menneske til dig under 20 Aar efter (*κατά*) den Maade, paa hvilken vore hellige Fædre, som vare før os, befalede (*τι-ἐντολή*) os med Hensyn til dette, at vi ikke maatte overgive det hellige Sted til Slægtninge (*συγγενής*) af os eller optage noget Menneske til os under 20 Aar, — kort sagt (*ἀπλῶς*) at du kan handle (*πράττεσθαι*) med alt dette i enhver Henseende ifølge (*κατά*) enhver Ejendomsret (*νομή*) og ethvert Herredømme og evig Fast-

holden (κατοχή) i uhinderlig (ἀτ-κωλύειν) Besiddelse, dog (μέντοι) i Guds Frygt og efter Munkevæsenets (mnt-μοναχός) Regel (ἀκολουθία). Og ingen skal til nogen Tid (καιρός) hverken (οὐδέ) af dem, der høre til min Slægt (γένος) — jeg Jakob — eller (οὐδέ) af dem, der høre til min Slægt (γένος) — jeg Elias — ikke heller (οὐδέ) nogen Arving (κληρονόμος) til, hvad der er vort — jeg¹ Jakob og Elias — kunne optræde imod dig under noget Paaskud (πρόφασις) enten (ἤ) med Paastand (διαφέρεσθαι) overfor os eller (ἤ) med Paastand overfor vore hellige Fædre (p. 45) (som vare) før os, enten (ἤ) en fremmed eller (ἤ) en Øvrighedsperson (ἄρχων) eller (ἤ) en Dommer eller (ἤ) overhovedet (δλως) noget Menneske. Kort sagt (ἀπλῶς) han skal ikke kunne optræde imod dig Stephanos, som vi have nævnet mange Gange, eller (ἤ) røre din Guds frygt (εὐλάβεια) angaaende alt dette eller (ἤ) dem, som du vil give (ἀποδιδόναι) det til efter dig, nemlig Boligerne, som vi have nævnet, og Materialet (ἔλθη) og endvidere Bøgerne, som min Fader gav mig, disse (Ting), som jeg vil give dig selv — du Stephanos.

Men (δέ) den, som vil modsige (ἀντιλέγειν) (os), enten (ἤ) saa at han optræder imod disse Viljesbestemmelser, som vi have forelagt,² til nogen Tid (καιρός) eller (ἤ) Tidspunkt (χρόνος), eller (ἤ) saa at han gjør noget Oprør (κίνησις) mod dig eller (ἤ) dem, der komme efter dig, dem, som du selv vil vælge at overdrage Stedet til — dog (μέντοι γε δέ) at du ikke kan give det til en Slægtning (συγγενής) af dig efter Kjødet (κατὰ σάρκα); thi vi selv kunne ikke give det til en Slægtning (συγγενής) af os efter (κατά) den Maade, hvorpaa det er foreskrevet (τι-νόμος) os af vore (p. 46) hellige Fædre i deres Testamenter (διαθήκη): ikke at give

¹ Mon der ikke i Originalen skulde staa anon «vi»?

² smlgn. ovenfor S. 103, Note 1.

Stedet til vore kjødelige Slægtninge (κατάσαοξ)¹ — den, der altsaa (οὖν) vover (τολμᾶν) at optræde imod dig til nogen Tid (ποτε καιροῶ) enten (ἤ) (mod) dig eller (ἤ) dem, som du selv vil give Stedet til, det være nu (κἄν) af vore Slægtninge (συγγενής) eller (ἤ) af fremmede eller (ἤ) overhovedet (δλωσ) noget Menneske, eller (ἤ) han rører dig eller (ἤ) dem, der komme efter dig i Overensstemmelse med (κατά) vore hellige Fædres Paabud (ἐντολή), som de have overleveret os [i deres Testamenter og som] vi have overleveret dig, Stephanos, skriftlig (ἐγγράφως) i dette Testament (διαθήκη) - Aktstykke (ἐγγραφον), eller (οὐδέ) noget Punkt (θέμα) og Afsnit (κεφάλαιον) i dette uomstødelige Testamente (διαθήκη) — det, som bør ske med en saadan (er): for det første (πρωτον μέν) skal han ikke have nogen Gavn (ὠφελεῖν) udaf den Dristighed (τόλμησις), som han har udvist, men (δέ) han skal være under den hellige Eds Dom (κοῖμα), som er skreven paa dette Testamente² (διαθήκη), og han skal give i Egenskab (λόγος) af Bøde (πρόστιμον) til de høje Øvrigheds personer (ἄρχων) blot for dette Foretagende (ἐπιχείρημα) 6 Unzer (ὄγγιά) Guld, som man kan affordre (ἀπαιτεῖν) ham med Magt udaf hans Formue (ὑπόστασις); derpaa skal han anerkjende dette Testamente (p. 47) (διαθήκη) efter (πρός) dets Retskraft (δύναμις), derpaa saa (εἰθ' οὕτως) skal han findes for Herren Guds Domstol (βῆμα), der ikke gjør Forskjel paa Personer, og han skal prøves (ἐξετάζειν) og dømmes (κρίνειν) for denne Sag.

Og foruden alt dette sværge vi ved den hellige Treenhed (τριάς), som vi før have anført (τάσσειν), at der ikke overhovedet maa ske nogen Overtrædelse (παράβασις)

¹ κατάσαοξ her, som ovenf. S. 102, brugt som et Substantiv.

² Hermed sigtes til Indledningsformularen: I den hellige, subconstante Treenigheds, Faderens, Sonnens og den hellige Aands Navn.

heraf, men (*ἀλλά*) at det snarere (*μᾶλλον*) maa være urørligt til evig Tid, dette (Testamente), som vi have oprettet til din Sikkerhed, at det maa forblive sikkert og staa ved Magt paa ethvert Sted, hvor det forebringes, saa at det læses for enhver Øvrighed (*ἀρχή*) og Myndighed (*ἐξουσία*), der har Herredømmet der efter Lovene (*νόμος*) — foruden¹ dens Underskrift (*ὑπογραφή*), der vil underskrive (*ὑπογράφειν*) for os og de agtværdige Vidner, som skulle vidne herefter ifølge (*κατά*) vort Forlangende (*αἰτήσεις*). Og man har udspurgt os om alt dette; det er opsat paa denne Maade, for at man skal gjøre det, saa at man udfører det og overholder det. Og man har udspurgt os, vi have bekræftet det og have udsendt det.

† Jeg Munken (*μοναχός*) Jakob, Søn af David, og den gudelskende og troende (*πιστός*) Elias, (p. 48) Søn af Samuel, hvilke høre til Flækken (*κάστρον*) Djeme, men (*δέ*) bo paa dens hellige Bjærg, vi tiltræde (*στοιχεῖν*) dette Testamente (*διαθήκη*) og enhver Ting, der er skreven i det, og Eden og Bøden (*πρόσιμον*), som ovenfor staaer (*ὡς πρόκειται*), og jeg har udsendt det.

† Jeg Georgios, Søn af Patermute, denne elendige (*ἐλάχιστος*) Munk (*μοναχός*) og uværdige Presbyter (*πρεσβύτερος*) i Apa Menas hellige Sted (*τόπος*) paa Djemes Bjærg — de gudelskende hellige Fædre Apa Jakob, Munken (*μοναχός*), og Apa Elias, den gudelskende troende have opfordret mig (*ἐπιτρέπειν*), jeg har skrevet for dem, thi de forstaa ikke at skrive med deres Hænder; og jeg er selv Vidne (*μάρτυρος*).

† Johannes, Søn af Papnute, den elendige (*ἐλάχιστος*) Archipresbyter (*ἀρχιεπισβύτερος*) ved den almindelige Kirke (*καθολικὴ ἐκκλησία*) i Djeme, er Vidne (*μάρτυρος*).

¹ Meningen er: foruden den Sikkerhed, der ligger i Underskriften og Vidnernes Navne.

Jeg Moses, Søn af Mathaios, denne elendige (*ἐλάχιστος*) Presbyter (*πρεσβύτερος*) og Økonom (*οἰκονόμος*) for Jomfru (*παρθένος*) Marias, den hellige Gudsmoders (*θεοτόκος*), Kirke (p. 49), er Vidne (*μάρτυρος*). † Jeg Patermute, Søn af Johannes, denne elendige (*ἐλάχιστος*) Oplæser (*ἀναγνώστης*) ved den almindelige Kirke (*καθολική*) i Djeme — Moses, Presbyteren (*πρεσβύτερος*) har bedet (*αἰτεῖν*) mig, jeg har skrevet for ham, thi han forstaaer (*νοεῖν*) ikke at skrive, og jeg er Vidne (*μάρτυρος*).

† Jeg Isak, den elendige (*ἐλάχιστος*) Munk (*μοναχός*) og Presbyter (*πρεσβύτερος*) i Apa Schenutes hellige Sted (*τόπος*) paa Pachme's Bjærg, — de gudelskende Apa Jakob, Munken (*μοναχός*), og Apa Elias, den troende, have hidkaldt (*παρακαλεῖν*) mig og [jeg er Vidne efter deres Forlangende (*αἰτησις*)].

[.] fra Hermonthis, som nu boer i Djeme [Apa Jakob, Munken, og Apa] Elias, den troende (*πιστός*) have forlangt (*αἰτεῖν*) af mig [.] deres Forlangende (*αἰτησις*), og jeg er Vidne.

Den her oversatte Papyrus' Betydning ligger væsentlig i de Førstehaands-Oplysninger, som den meddeler om Klosterorganisationen og Klosterlivet i det syvende Aarhundrede i Munkevæsenets Hjemland.

Flækken (*κάστρον*) Djeme, hvis græske Navn er *Μεμύνια*, laa vest for Nilen i Bjærgkjeden, hvor Oldtidens Theben havde sin uhyre Gravby, sandsynligvis i Nærheden af det nuværende 'Abdelqurnah. Den synes fornemmelig at have havt Betydning ved de mange Helligdomme og Klostre, som den rummede. De bevarede Dokumenter lære os

adskillige af disse at kjende, ligesom de give os Navnene paa ikke mindre end syv af den lille Bys Gader. Af Klostrene vare de vigtigste Apa Foibammons, Apa Kolluthos', Apa Patermute's, Apa Paulos', Apa Ananias', Apa Menas, Apa Kyriakos' og Apa Viktors.

Af Kirker nævnes en for Jomfru Maria og en, der kaldes «den almindelige» (*καθολική*), maaske Hovedkirken.¹

Klostrene laa paa «Djemes hellige Bjærg», hvilket fra Oldtiden af var gjennemfuret baade vandret og lodret af Klippegrave. Disse gamle Grave benyttedes af Munkene, og disses gudelige Sententser og fromme Bønner findes endnu i mangan gammel Grav. Sammenhængen med Anachoretlivet springer strax i Øjnene. Klostersamfundet dannedes let og naturligt af en Del Eneboere, der boede nærvæd hverandre i de gamle Grave; de samlede til fælles Gudstjeneste og følte vel ogsaa især i de urolige politiske Tider Trang til en fastere Organisation; uden at opgive Eneboerlivet i Gravene byggede de da en Helligdom, der i ethvert Tilfælde i Sydægypten sandsynligvis ofte var et befæstet Sted, hvorfra de kunde slaa Nomadestammers og Røveres Angreb tilbage. Efterhaanden samlede disse Klostre store Rigdomme, og Munkesamfundet spillede i Sydægypten en særlig dominerende Rolle.

Vort Dokument handler om et af disse Klostre; hvilket af dem det er, nævnes ikke udtrykkeligt. Jakob og Elias sige kun om sig, at de høre til Flækken Djeme og bo paa dens hellige Bjærg. Derimod optræder en Munk fra Apa Menas Kloster som Vidne, og han underskrev tillige for Udstederne af Testamentet, eftersom de ikke kunde skrive. De øvrige Vidner vare: en Munk fra Apa Schenutes Kloster

¹ Ogsaa i en Naboby Pisinai omtales en Kirke med dette Navn (Pap. Bul. No. 2).

paa Pachme's Bjærg,¹ en Ærkepræst ved «den almindelige Kirke» i Djeme, en Anagnost ved samme Kirke, en Præst og Økonom ved Jomfru Marias Kirke i Djeme samt en Mand fra Hermonthis, men boende i Djeme, hvis Navn er gaaet tabt i en Lakune.

Der synes at være en vis Sandsynlighed for, at Klosteret var Apa Mena's, og at Testatorerne have valgt en Munk i deres eget Kloster til at skrive for sig.

Af Testamentet fremgaaer det, at det var Jakob, der var Klosterets Forstander; han kalder sig ikke *οἰκονόμος* eller *προεστώς*, saaledes som Forstanderen for Foibammons Kloster, Jakob, gjør i sit Testamente (Br. Mus. Pap. 78), han kalder sig kun «den elendige Munk»; men af et Par af Vidnerne kaldes saavel han som Elias med Hæderstitlen Apa. Det var Jakob, der af den tidligere Forstander, Apa Psan, var udpeget til Forstander baade i det første og andet Testamente, og Jakob siger ogsaa (p. 39), at det var ham, der fuldførte det nye Taarn. Elias' Stilling er derimod mindre klar; han har næppe havt med den egentlige Ledelse af Klosteret at gjøre. Ifølge Apa Psan's andet Testamente (p. 37--38) skulde han, hvis Jakob skulde dø, overtage Klosterets Ledelse. Naar han her i Testamentet i visse Maader optræder som Jakobs Ligemand, saa ligger Forklaringen heraf i, at Valget af Stephanos gjælder ogsaa for det Tilfælde, at Elias efter Jakob skulde blive Forstander, og Elias har Ret til at være med ved Valget af sin Efterfølger ifølge Apa Psans Testamente, en Ret, som Jakob ogsaa har, hvis Elias skulde dø før ham. Elias har vel nærmest været en *συγκάθεδος*, thi saadanne omtales af Bul. No. 1 i den hellige Paulos' Kloster i Djeme. De

¹ Denne Lokaltet kjendes ikke nærmere, men den har utvivlsomt ligget i Nærheden.

Papyrus'er, der angaa Foibammons Kloster, nævne bl. a. følgende Forstandere (jeg anfører dem i kronologisk Følge):

Kyriakos (Bul. No. 7, 8 og 11, Br. Mus. No. 94).

Kyriakos og Mathaios (Br. Mus. No. 84).

Kyriakos, Mathaios og Surus (Bul. No. 12).

Mathaios og Surus (Bul. No. 11bis, 12bis og Pap. Rhind No. 1).¹

Surus (Br. Mus. No. 79, 79bis, 81, 82, 83, 95, Bul. No. 5, 9, 10, 13 (Aar 780 e. Chr.), 14 (Aar 812 e. Chr.), Ä. Z. XXIX, 2—8).

Naar her to eller tre nævnes som samtidige Forstandere, maa dette utvivlsomt i Lys af vort Testamente forstaaes saaledes, at kun en var Forstander, medens den anden eller de andre vare designerede Forstandere, saa at Kyriakos f. Ex. var Forstander og havde designeret Mathaios til sin Efterfølger; da denne imidlertid blev gammel, inden Kyriakos døde, og maaske kunde dø inden denne, have de paa samme Maade som Jakob og Elias i vort Testamente udvalgt Surus, saa at der samtidigt var to designerede Forstandere.

Paa denne Maade maa dette Forhold vistnok forklares. Iøvrigt er det af Interesse at lære den hævdvundne Regel at kjende for Valg af Efterfølger: at en Slægtning kan ikke vælges, ikke heller kan et Menneske under 20 Aar designeres til Forstander.² At det ikke var Lærdom, der var det afgjørende, sees af det Faktum, at hverken Jakob eller Elias kunde skrive.

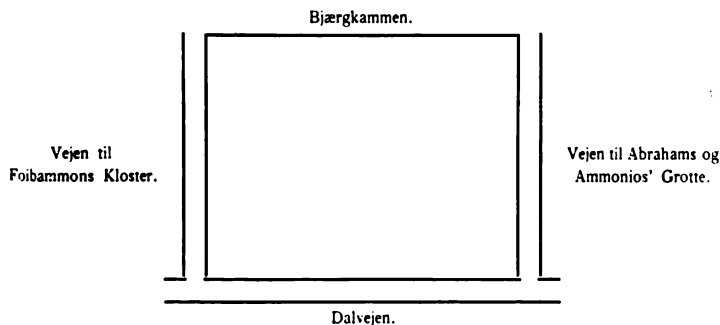
¹ Denne kjender jeg kun fra Goodwins Afskrift, Br. Mus. Add. Mss. 31,290.

² Saaledes maa Udtrykket p. 44 «optage noget Menneske til dig» sikkert forstaaes. Her er ikke Tale om Optagelse som Munk i Kloster-samfundet.

Testamentet giver en forholdsvis klar Beskrivelse af Klosterets Ejendom, som ved det overdrages til Stephanos efter Testatorernes Død, baade i Citatet af Apa Psans Testamente (p. 37), og hvor Overdragelsen til Stephanos omtales (p. 39 og p. 42).

Der er da først Tale om «alle Klosterets Boliger», bestaaende af Grotter, utvivlsomt Oldtidsgrave i Klippesiden, og af et *πύργος*; naar jeg hele Tiden har oversat «Taarn», saa er dette ikke ganske træffende; der menes utvivlsomt den faste Klosterbygning med Kirken. Denne Bygning var ny, 3 Forstandere havde arbejdet paa den, og først den tredje, Jakob, fik den færdig.

Ledet af Testamentets Opgivelser kunne vi give følgende Skizze af Klosteromraadet:

Paa dette stærkt opadskraanende Terræn laa Grotterne og Taarnet.

Foruden Boligerne omtales ogsaa Materialet (*ἔλη*), «som ligger i Hulerne». Dette Udtryk er ikke ganske klart. Sandsynligvis betegnes derved Bohave eller lignende, maaske «Brændsel».¹ Ved Siden af dette *ἔλη* nævnes «de andre

¹ Br. Mus. Pap. 77 omtales Klosterets *σεπή ἔλη* og *ἀνθρακίς* «hel- lige Brænde» og «Kulmile». I Betragtning af den overordentlige Brænde

Sager, løse og faste og de, som selv bevæge sig»; dette er det staaende Udtryk i koptiske Dokumenter, hvorved alle Ejendele, baade livløse og levende, omfattes. Endelig omtales (p. 45) særskilt «Bøgerne, som min Fader gav mig».

Det fremgaaer af denne Opregning af Klosterets Ejendele, at Apa Mena's Kloster ikke har været et af de mest fremtrædende og rigeste i Djeme, det nævnes heller ikke i andre Dokumenter fra Djeme, og vi finde ingen af dets Munke optrædende som Vidner i andre Aktstykker. Det var, som det synes, betydeligere end Apa Abrahams og Apa Ammonios', der kun bestod af en større Oldtidsgrav, men kunde paa den anden Side langt fra maale sig med den hellige Foibammons Kloster, hvis Rigdomme den uudgivne Papyrus No. 78 i British Museum, Forstanderen Jakobs Testamente, giver os et Indblik i. Det hedder i det l. 51 ff.:

«Det er min Vilje og mit Ønske, at Viktor skal gaa ind i Apa Foibammons, den hellige Martyrs, hellige Sted . . . , saa at han tager den hellige Foibammons hellige Sted i Besiddelse, det, som ligger paa Djemes Bjærg, og enhver Ting, som er i det, enten Guld eller Sølv eller Klæder eller Metal eller Skrifter eller Bøger eller Grotter eller Taarn . . . indenfor og udenfor paa dets Bjærg, der maatte høre til det hellige Sted i Kraft af de Testamenter, som vore hellige Fædre udstedte . . . , enten Kameler eller Æsler eller Faar eller Geder eller Huse, som man har givet til det hellige Sted, enten i Byen (ϩ: Hermonthis) eller i Flekken (ϩ: Djeme) eller i en Landsby eller paa et Landgods, eller Palmetræer eller Vandingskanaler»

mangel i Øvreægypten, kunde vel Brændselslageret fortjene at fremhæves; men Adjektivet *σεπτή* bliver dog besynderligt.

Denne Papyrus tilføjer ogsaa efter at have tilsikret Viktor Besiddelsen af alt dette (l. 63 ff.):

«dog at han varetager Bestyrelsen af det hellige Sted i alle Ting, saaledes som han har seet mig gjøre det, med Hensyn til den hellige Gudstjeneste i Klosteret og Omsorgen for det hellige Steds Klæder(?) efter Sædvanen og de forskjellige Tidens Krav samt til Velsignelsen af de forbi-dragende fattige ved Porten og vore hellige Fædres Navne-dage.»

De allerfleste bevarede Aktstykker fra Djeme ere Gave-breve til Foibammons Kloster.

Sproget i vort Testamente er ikke saa vulgært som i de fleste andre lignende Papyruser; de i stor Udstrækning anvendte græske Ord ere givne med de mærkeligste Flexions-former, hvilke jeg dog ikke har taget Hensyn til i min Angivelse af dem i Oversættelsen.

Nærmere at vurdere de her indvundne Oplysninger i deres kirkehistoriske Betydning ligger udenfor den Grænse, jeg har draget for denne Afhandling.

NOGLE PERSONNAVNE
I
STARKADDIGTNINGEN.

SMÅ BIDRAG TIL OPLYSNING OM NORDBOERNES FORBINDELSE MED ØSTEUROPA.

AF

AXEL OLRIK,
DR. PHIL.

Grundtrækkene i Starkad-skikkelsens udvikling er først blevne påpegede af Müllenhoff (Deutsche altertums-kunde V, 304 ff). Han giver hvert af Nordens folk sin del i denne ypperste kæmpe: Starkad-skikkelsen er opstået ved at man sammensmeltede dansk digtning om den gamle kriger, der æggede Ingjald op til faderhævn, med svenske sagn om en uhyre stærk kæmpes sejr mod østlige modstandere; dertil har så Nordmænd senere føjet heltens ungdomshistorie, knyttende sig til sagn om jætten Starkad.

Den ene af Starkad-digtningens spirer, de østnordiske kæmpesagn, vil jeg nu prøve at følge tilbage til deres rod, så langt de foreliggende kilder tillader det, idet jeg gransker Starkads bedrifter i landene hinsides Østersøen. Vi har to førsteangs kilder. Den ene er den opregning af alle Starkads bedrifter, der lægges ham i munden i hans døds-kvad (Sakse, 8de bog. s. 402—4). Den anden er Saksens fortælling om hans ungdom (6te bog, s. 277—81); på et enkelt sted (s. 279) anfører den, hvad Starkad senere «ud-

talte i et af sine kvad»; på et andet sted lader sig af en navneoptælling sammensætte en næsten hel stavrimet strofe; og hele fortællingens karakter lader ikke tvivl om, at vi her har indholdet af et tilbageskuende kvad om Starkads kampe, før han kom til danekongerne. Jeg kalder denne kilde for ungdomskvadet.¹ Et tredje kvad om Starkads ungdom, Vikarsbalken (Fas. III), er for ungt til at have videre betydning her. Af større interesse er de indirekte kilder, Bråvallakvadet og nogle islandske æventyrsagaer. — Ved bestemtere at klare mig hver kildes værdi, håber jeg at undgå nogle svagheder, der knytter sig til Müllenhoffs smukke undersøgelse.

Starkads storværker i Østersølandene er dels enekampe, dels deltagelse i vikingetog. I poetisk ejendommelighed, i navnerigdom og i geografisk område står enekampene ubetinget over vikingetogene; derfor ser jeg i de første en væsentligere del af Starkaddigtningen. Jeg undersøger derfor først Starkads enekampe, for så vidt de findes i flere kilder, og dernæst det øvrige indhold af hvert enkelt kvad.

Af Starkads kampe fremstilles sejren over Hama som den ypperste. Den omtales i dødskvadet og i en fyldigere dansk prosafortælling hos Sakse (s. 281); måske har den også været nævnet i ungdomskvadet, men Sakse har da ikke haft lejlighed til at gengive dets efterretning, da han havde den fyldigere kilde. Hamas hjemstavn er i dødskvadet de østlige lande; hans fald nævnes midt blandt tog til Kurer, Ester osv. Overensstemmende hermed kender Bråv. en Hama i flok sammen med Huner og Livlændere, og en anden Hama blandt Russerne. Derimod gør det danske sagn ham til Saksernes ypperste kæmpe. Dog kan

¹ Jf. min: Kilderne til Saksens oldhistorie II (1894) § 12.

denne ny og ivrig-nationale fortælling ikke regnes af samme værd som kvadene: disse ældre kilder er enige om, at han hører hjemme i de østlige egne. Men hvor? her mælder kvadene intet; vi har det blotte navn at holde os til. Navnet Hama er mærkeligt; vi ventede snarere endelsen -i, og navnlig hvis det var dannet af nordisk stamme (af *hamr*, vel betydende den «hamstærke» eller «hamskiftende» ♂: bersærksagtige), var et hankønsnavn på -a utilstedeligt. Løsningen er sikkert, at Hama er et fremmed ord; ligesom et andet navn på -a i vikingedigtningen er fremmed, nemlig Ella (lånt fra angelsaksisk). Men fra hvilket østligt sprog kan Hama være lånt? Jeg tør maaske vove den gætning, at vi her har navnet Hämä, Hämäläiset, hvormed en finsk folkestamme, Tavasterne, betegnede sig selv. De bor nu østlig i Finland, men havde i vikingetiden bolig i egnene sydøst og øst for Ladoga,¹ — altså i den landsdel, hvor nordiske udvandrere tidligst satte sig fast. Det kan da ikke undre os at finde denne folkestammes navn i nordisk digtning fra vikingetiden; og da Hämäfolket aldrig nævnes blandt de stammer, der adlød Nordboerne, er det rimeligt nok, at man har haft brug for selve Starkad til — i poesiens verden — at overvinde det. Om folkenavne brugte som navn på fortidens helte skal vi siden tale.

En kæmpe, der er fælles for bægge vore kilder er Visinn. Dødskvadet og ungdomshistorien har væsenlig samme efterretning om ham: han er røver, bor på et fjæld, «Anafial» eller «det snedækte fjæld», han kan døve sværdsægg, men falder dog for Starkads klinge. Hans hjemsted tænker dødskvadet sig vistnok i øst, og vor anden kilde nævner udtrykkelig Rusland; en sen islandsk saga (Fas III,

¹ V. Thomsen, Den gotiske sprogklasses indflydelse, s. 13.

377) kender Visinn som tryllekyndig kæmpe i Blökumanna-land (Valachiet). Endnu kan nævnes, at Bráv. kender Visina som den skjoldmø, der fører Venderne i Harald Hildetands hær. — Overfor vejen til Visinns bolig står vi sørgelig vildfarende; ti kvadets «snedækte» bjærg er kun ringe vejledning på den østeuropæiske slette. Et andet træk kan måske byde mere vejledning; Visinn skildres som en stor røver, der hjemsøger landet fra sin utilgængelige fjældbolig. En bestemt egn og folkestamme var i den tidlige middelalder kendt for røveri og grusomhed. Det var en finsk stamme, Vepserne eller Nord-Tjuderne, østen for Ladogasøen i egnen omkring «den Hvide Sø» (Bjelo ozero); folket kaldes af Slaverne for Ves, af Araberne for Visu, nævnes hos Jordanes Vasina og hos Adam af Bremen Wizzi (-i er latinsk flertalsendelse). En arabisk rejsende omtaler dem som et vildt folk, der plyndrer og myrder rejsende, hvorfor ingen arabisk købmand vover sig højere op ad Volga end til [Volga-] Bulgarerne; Adam (IV 19) nævner dem endog som menneskeædere.

Dette røverske folk synes Nordboerne tidlig at have undervunget, måske for at sikre deres handelsforbindelser ad de store vandveje i det indre Rusland; Nestors krønike nævner Ruriks broder Sineus som den, der har grundet et varjagisk rige i Bjelo-ozero. Starkads sejr over Visin bliver da en lignende landfredsgæring som de første Varjagers undertvingelse af Visifolket. Og selve navnet på Starkads modstander Visinn (el. Visinn) minder i høj grad om folkets navn; jfr. især Adams Wizzi, der sikkert grunder sig på mundtlige nordiske kilder. Endelsen -in[n] svarer til navnets form hos Jordanes [og måske også til en af navnets finske

¹ V. Thomsen, Den got. sprogl., s. 13; Müllenhoff V, 310.

kasusformer?]); den kunde ellers muligvis være tilsat for at skelne Visinn fra den anden af Starkad fældede kæmpe Vazi. — Allerede Müllenhoff har i Visin kendt dette folk. Mærkelig nok har dette ikke ført ham ind på at forklare de andre Starkadskæmpers navne på lignende måde; han holder sig i stedbestemmelser til de ydre oplysninger i vore ret unge kilder, han formoder således — med en islandsk saga fra 15de årh. som hjemmel — at Visin havde hjemme i Blókumannalandet ɔ: Valachiet.

Den tredje kæmpe, der er fælles for flere kilder, er Vazi. Sakse nævner ham først Vasce (udtalt Vaze, ligesom man i 12te årh. skrev Ascerus jævnsides med Azerus) og dernæst i dødskvadet Vaza (det er genstandsform: dedi letho Vazam); desuden forekommer Vazi (var. Vaxi) i en ung islandsk saga (Fas III, 259) som en jættestor kæmpe, der overvindes i hugkamp og derefter i brydetag af sagaens helt. Formen Vazi (gf. Vaza) er hermed slået fast.

Som vejledning om hans hjemsted har vi dels Saksers efterretning, at tvekampen med ham stod i Polen, dels Saksers anden efterretning, at Tyskerne kalder Vasce for Vilzce (ɔ: stamfader for det vendiske folk Viltserne ved Odermundingen). Den sidste efterretning kan umulig have fulgt overleveringen i længere tid; det må altså være en ny tilsætning, snarest fra Sakse selv. Altså står Müllenhoffs henførelse (D. alt. 312) til Odermundingen på svage fødder; den tilhører ikke så meget Palnatokes og Jomsborgs tid, som Valdemars og Absalons, da man blev kendt med digte om Didrikssagnkredsen (Wilze == kong Vilcinus i Didrekssaga; Müllenhoff, Zs. dt. alt. 12, 340). Henførelsen til Polen findes i selve overleveringen; men den fører os til en egn, der ingen rolle spillede i Varjagernes færd; vi vil derfor foreløbig lade den ligge og ligesom ellers søge

hjemstedet i navnet. Vazi ser ikke ud som noget nordisk ord; derimod er let at vise et slavisk forbillede for det. Vjatic'i er navnet på en af de slaviske folkestammer, den østligste af dem alle, boende syd for Moskvafloden indtil Oka og Volga.¹ Da Varjagerriget i Kijew udvidede sig henimod Volga, underlagde det sig også Vjatic'istammen (967); men det stridbare folk gjorde atter og atter oprør (Nestor s. 57. 68). Vjatic'erne har altså været en hård modstander for Varjagerne, både da de samlede et russisk storrige og tidligere, da de kun som købmænd færdedes i Volgaegnene; og der var grund nok til at personificere Vjatic'i — i nordisk udtale Vatsi² — som det indre Ruslands stærke kæmpe, som kun den ypperste Nordbo fælder. Denne personifikation lå overmåde nær: ti de slaviske sprog bruger entalsformer til at betegne folket (og landet): Vjatic'i, Veš, Jam (finsk Hämä); omskabelsen af navnet til en sagnhelt lå altså endnu nærmere end ved Danr, Nórr o. l. — Således har Vazi sit forbillede i et folkenavn fra samme egne, hvor også Hama og Visinn har deres tilsvarende. Men herimod vil man indvende, at Sakse henfører ham til Polen (Polonia). Denne indvending er dog ikke væsenlig: ingen af kilderne har noget kendskab til de forbindelser, som navnene åbner os indblik i, egnene om Ladoga og Volga; derfor er deres geografiske oplysninger lidet overbevisende. Dog var det her rimeligt at tage hensyn til efterretningen, da ungdomskvadet er den bedste af vore

¹ V. Thomsen, Ryska rikets grundläggning, s. 8; jf. Krek, Einleitung in die slav. literaturgesch. 230 (og 255).

² Vjatic'i skulde i en Nordbos mund vel snarest lyde *Vatsi, tvetyden ja (udtalt ea; Vjatic'i er opstået af ældre *Ventišti) kunde vanskelig gives, og lydforbindelsen vja var utilstedelig i nordisk (Noreen, Altn. Gram I² § 91). *Vatsi blev efter en velkendt nordisk lydlov til Vatsi, skrevet Vazi.

kilder. Hvis dette har nævnt et *Polnaland eller Pulinaland som kampens skueplads, da kan vi heri finde det gamle navn på Kijew-folket Polanerne, — et navn som senere er ukendt, idet Nordboerne kalder Kijev Kænugarðr. Dette er altså en forklaring på navnet «Polonia», forudsat at det har ledsaget «Vazi» lige fra vikingetiden.

Således er alle de fælles Starkad-modstandere repræsentanter for finske og slaviske folk, bosatte fra Ladoga-søen østover til Volga: Hämä-, Veš- og Vjatic'i-folkenes. De står som minder om Nordboernes østlige forbindelser i 9de og 10de årh., og nævner folkenavne, der er ukendte i den senere nordiske litteratur.

Leder vi nu om kæmper, der er særlige for en enkelt kilde, finder vi i ungdomskvadet en kæmpe Tana, der siges at bo ved Byzantium, og hvem Starkad fælder i brydekamp. «Byzantium» er ellers i Saksens oldhistorie betegnelsen for Asgård i det sydøstlige Europa, der af Snorre henlægges til Tana-kvísl 3: floden Dons munding. Kæmpens navn *Tani, gf. Tana¹ synes dannet af flodens navn Tanakvísl, — forudsat at dette navn er folkeligt og ikke en lærd omdannelse af græsk Tanais. Her har vi da et navn, der vel minder om Nordboernes færd i Rusland, men ikke indeholder navn på nogen folkestamme eller minde om modstandere, de har mødt. Det er en anden og yngre dannelse end Hama, Vísinn, Vazi, ikke forudsættende nogen særlig geografisk viden om Rusland, men benyttende et enkelt af de mest almenkendte flodnavne.

¹ Tana og ikke Tanna synes at være den rette form hos Sakse. Kun Pariser-udgaven har Tānā; derimod har hskr. B Tanam, Rydårb: Tanaem og Tauen. Tānā for Tanā er en ret forklarlig trykfejl; på samme måde har Paris. Trānonē for Tranonem i g og k (2. bog s. 65; jf. isl. sagnkæmpe Trani, Fas II 220).

Denne mangel på særlig viden udmærker også «ungdomskvadets» andre efterretninger. En strofe, der næsten lader sig rekonstruere ud af Saksens navnerække, lader Starkad hærje Østersøkysterne:

Vin jeg fulgte,
 Venders høvding,
 ad Østersø
 — — — — ;
 Kurer — —
 — — — —
 Sember slog jeg
 og Samgaller.

Endvidere et ophold sammen med «Bjarmernes kæmper» og et tog med vikingen Beimuni (Bemonus) mod Russerkongen Flóki (Floccus), hvor de med træsåler sikrede sig mod udstrøede fodangler og nåede at plyndre kongens skattehuler; jf. en Flóki Finnakonungr og en trolld Qgmundr flóki, der til dels optræder i Gardarige, i senere sagaer (Fas III, 540 og Orv.). Navnet Flóki (∩: filtret hår) hentyder blot til et vildt folkeslag, men gemmer ikke på nogen særlig kendskab. Alt dette omfatter kun egne og navne, der var velkendte i hele den norrøne litteratur. Mærkeligt er det da også, at disse oplevelser kun knytter sig til kystegnene; ligesom sagalitteraturen har de intet grundigt kendskab til det østeuropæiske indland.

Heller ikke navnene på Starkadledsagerne indeholder noget unordisk sprogstof. Søkongen Beimuni er dannet af *beimar*, folk, og hans fælle «Fraccus» er = *frakki*, en kriger. En undtagelse herfra gør vistnok Vin (Winus, i dødskvadet fejlskrevet Rinus); ti hans navn har vel ikke så vag en betydning som blot «en ven», oldn. *vinr*. Dette ord vil næppe heller strække til til at fylde i verselinjen: vi behøver et ord med lang rodstavelse:

Vini fylgðak,
Vinda dróttni,

og i dødskvadet:

Fylgðak Vini
Flébaks(?) syni.¹

Sakses Winus gengiver da sikkert et oldnordisk Vinn. Forklaringen på dette navn bør vi næppe søge ved hjælp af den omgivende fortælling om vikingetog i Østersøen; ti alle Starkaddigtningens gamle navne peger hen til ældre sagnformer med videre synskreds. Jeg tror, at også dette navn gemmer et østeuropæisk stednavn: Vinn er en personifikation, der svarer til folket ved Vína (floden Dvina, der falder ud i det Hvide Hav), ligesom Tani til Tanakvísl. At man lod Starkad følges med en repræsentant for de ved Dvina boende Bjarmefolk, er ikke så underligt, da det i Russerkrøniken nævnes, at Varjagerne har haft Bjarmer til forbundsfæller, og jeg tror at finde spor af dette sagn der hvor det i ungdomshistorien hedder, at «Starkad blev tagen i følge af de bjarmiske kæmper»; denne korte antydning henviser os nemlig til et nu tabt fyldigere sagn, som må skyldes en ældre digtningsform end det nuværende ungdomskvad, der kun har øje for Østersøens kystegne. Vinn og Tani, de to efter floder opkaldte kæmper, står da som minde fra et eget alderstrin i Starkaddigtningen, yngre end de fra Varjagers kampe udsprungne stammenavne Hama, Vazi osv., men ældre end de bevarede kvad med deres snævrere synskreds.

Starkads dødskvad indeholder væsenlig samme forestillingskreds som det andet kvad; og det er ikke umuligt, at selve «ungomskvadet» har været dets kilde. Vi finder

¹ Jf. Vikarsbalken: Fylgðak fylki, þeims framast vissak (Fas II, 35).

her hans tog med Vin og en del af de før nævnte lande, der hjem søges; brugen af træsåler henføres til et tog mod Kurerne. Af egne efterretninger finder vi, 1) at Vin nævnes som søn af «Flebak»,¹ 2) en tre gange gentagen tvekamp med «Oles søn», 3) at dræbe Lers fire sønner og (?) «de bjarmiske kæmper». Disse navne synes helt at mangle geografisk tilknytning (mon «Olo» derimod hænger sammen med Starkads tilnavn Áludrengr?); og dette store kendskab til sagnheltenes fædre synes i det hele mistænkeligt, når vi ellers ikke engang kender sønnernes tilværelse. Dødskvadet viser i det hele en ret fremskreden sagnform, hvor Starkads østlige tog blandes ind mellem hans nordiske storværker og enkelte vestervikingsfærder; også synes nogle af bedrifterne at være nyopfundne eller endog selvopfundne af kvadets forfatter, således Starkads uheldige kamp mod de telemarkske smede. Så digtes da også Starkads østlige bedrifter videre, men uden minder om Varjagertogene; forfatterens geografiske kendskab ender ved Østersøens kyster.

Vi har endnu et kvad, digtet i Starkads navn, hvori østens folk omtales; det er Bråvallakvadet. Dette digt er, som Storm har påvist, forfattet i 11te årh., måske først i Harald Hårdrådes tid, til hvis skjælde flere af kvadets islændingenavne hentyder; jf. min afhandling om kvadet i Arkiv f. nord. fil. X, 223, hvorefter jeg i det følgende citerer kvadets strofetal. I kvadet optælles først Harald Hildetands kæmper: Skåninger, Sællændere, Jyder, Angler, Friser og sluttelig Vender, Liver og Huner samt nogle få Nordmænd; dernæst Hrings: Gøter, Nordmænd, Islændinge, Svear og til sidst Russere. Strofen om Haralds østlige

¹ Flebase natus. Mon skrivfejl for flóbakr («med lopper på ryggen»). Müllenhoffs Félagr er en meget vilkårlig ændring.

kæmper (v. 8) frembyder ikke særlig interesse: kun selv-lavede navne, eller minder fra heltedigtningens Hunefolk, samt en enlig Hama lånt fra den ældre Starkaddigtning. Mærkeligere er Russerne i Hrings hær (v. 25):

Holti ok Hendill,
 Holmr ok Læsir
 Hama — —
 — — — —
 Rognvaldr ryzki
 Ráðbarðr nefi.

Af disse tilhører Ráðbarðr de ældre sagn om Harald Hildetand; han er Haralds stedfader. Rognvaldr og Holti minder derimod om forfatterens samtidige Russer: Holti var en af den svenske kongedatter Ingegerds sønner med Jarisleiv (Heimsk. 313), Rognvaldr forekommer oftere i den russiske kongeæt (V. Thomsen, Ryska riket 124). Endelig har vi Holmr (jf. Holmi hos V. Thomsen 123), der efter forfatterens sædvane bruges med hentydning til, at dette er Holmgårds mænd, og ved siden deraf Læsir. Dette navn er ukendt som nordisk personnavn, og skal da sikkert give Russerflokken et mere østerlandsk præg; navnet har tilmed særlig interesseret forfatteren, ti i næste strofe gentager han Læsir blandt søkonger fra Østersøen. Forklaringen på denne persons tilværelse er sikkert, at Nordboerne kendte en folkestamme under navn af Læsar; dertil har da forfatteren dannet enkelttalsformer Læsir. Læsar (el. Læsir?) kendtes af det 11te årh.s Nordmænd som et folk, som Harald Hårdråde havde overvundet, mens han tjente i Gardarige. I skjalden Tjodolvs kvad om Harald hedder det: «Østervenderne bragte han hårdt i knibe, for Læsarne var lidsmændenes (væringernes) rettergang tung» (Heimskr. 547). Af den russiske krønike ses det, at disse Læsar

vare Ljecherne 3: Polakkerne (Munch, Norske folks historie I, II, 53). Haralds sejr over dem og kvadet derom er den eneste kilde, der har bevaret navnet Læsar til vore dage, og sikkert også den eneste, der har bragt navnet til datidens Nordmænd. For en norsk digter ved midten af 11te årh., kort efter Haralds hjemkomst fra Rusland, lå det da nær at give det krigerske østfolk en repræsentant med blandt Bråvallaslagets russiske kæmper, og således findes i kvadet en nyskabt folkerepræsentant Læsir side om side med den ældgamle folkekæmpe Hama, Tavasternes (Hämäfolkets) personifikation: det er som om man endnu var sig dette kæmpenavns oprindelse bevidst.

Det yngste Starkaddigt et Vikarsbalken; det udmærker sig ved at henlægge hele Starkads ungdom så nær til det sydlige Norge som muligt. Her fælder Starkad — foruden norske høvdinger: Hertjov, Geirtjov, Fridtjov¹ — en kong Sisarr. I denne har Heinzel (Über die Hervarasaga 87) genkendt det russiske *Cjesari*, *Cisari* 3: Cæsar, Tsar i den indtil 12te årh. brugelige form. Og dette er sikkert den rigtige forklaring af det ellers i nordisk ukendte navn; at kvadet henfører ham til slettelandet ved Væneren, altså til Vestergötland, er ingen væsenlig indvending; ti når intet af de ældre kvad véd rigtig rede på Starkadsagnetes skueplads, kan dette så meget mindre ventes af Vikarsbalken. Med en mærkelig sprogfølelse har derimod sagaen henført ham til Kijev (*hann var austan or Kænugardi*, Fas III, 23). Tiden for, når navnet Tsar låntes til at betegne Starkads farligste modstander, må være efter at man havde glemt, at Tsarriiget i Kijev var oprettet af Nordboer (3: næppe før 11te årh.), og før Cisari gik over

¹ Se om disse navne Bugge i Arkiv f. nord. fil. VI, 233.

til Carī (o: 12te årh.). Selve Vikarsbalken er da endnu yngre o: tidligst fra 12te årh., men kan af sproglige grunde næppe sættes senere. En anden mulighed er det, at Sisarr-Cisari ikke fra først betegner den russiske Tsar, men den græske kejser; da vilde navnet være lånt i langt ældre tid, omtrent samtidig med Rusfolkets tidligste tog mod Konstantinopel. Men dermed stemmer ikke, at det alene forekommer i så ung (og i sagnhistorisk henseende så afledt) en kilde.

Resultatet af undersøgelsen er da, at de enkelte kvad af Starkaddigtningen kun har det kendskab til Østeuropa, som også findes i mange andre norsk-islandske kilder, nemlig til Østersøens kyster; det yngste af kvadene, Vikarsbalken, strækker end ikke sin skueplads længer end «øst på til Væneren». Når et enkelt kvad antyder et fjærntboende folks tilværelse (Ljecherne; Læsir i Bråv.), lader dette sig forklare af særlige forhold i digterens samtid. Men ved siden af de bevidste geografiske forestillinger i kvadene, møder os en række navne på Starkads modstandere i østlige egne, der ved nærmere eftersyn viser sig hjemmehørende i det indre Rusland. Som det ældste lag af disse sagndannelser må vi opfatte de personificerede folkenavne: Hama, Visin og Vazi, opkaldte efter to finske stammer (øst for Ladogasøen) og den østligste slaviske stamme (mellem Volga og Dnjepr). Lidt yngre (og lidt usikrere) er opkaldelserne efter Ruslands største floder i Tani og Vin. Et tredje trin er det egenlige stammenavn Læsir (dannet i Norge o. 1050). Og et fjerde er Sisarr, opkaldt efter Russerrigets Tsar i 11—12te årh. (eller måske han har navn efter Byzants's Cæsar og kun er lidet yngre end den første gruppe).

Tiden for de ældste af disse Starkadkampes tilblivelse

kan sættes mellem Nordboernes første store fremtrængen i det indre Rusland (862 Kijevs indtagelse) og Vjatic'ernes undertvingelse under Russerriget (967—982); dog sikkert nærmest det første tidspunkt: Starkads sejr over østens kæmper er jo en poetisk fremstilling af Nordboernes storværker, deres fremtrængen i uhyre landstrækninger og sejre over talrige og farlige folkestammer. Stedet, hvor denne Starkaddigtning opstod, må da være enten i de egne af Sverig, der havde størst del i de nye erobringer i østerlandene, eller endnu snarere blandt selve udvandrerne: de var, som ingen andre, interesserede i at skabe en sådan skikkelse. I samme retning peger ungdomsfortællingen hos Sakse; den begynder med, at Starkad er født «i egnene øst for Sverig, der hvor nu Ester og andre folk bor».

Indholdet af den svensk-værjagske Starkaddigtning er en række enkelte sagn om sejrrige kampe; helten er ikke, som han bliver i Danmark og i Norge, knyttet sammen med kongeslægten og indflettet i dens kvad. Han er blot Varjagernes folkehelt, den jættestærke kæmpe, der vandrer fra land til land og overvinder enhver modstand. Her møder os et sagnhistorisk spørgsmål: hvorledes forholder denne kæmpe sig til Finnernes og Esternes omvandrende folkehelt «Klippe-sønnen», Kalevan poika, Kalevipoeg; skulde Finnernes, hvis digtning er så stærkt påvirket af nordiske myteforestillinger (Comparetti, Kalevala), også have lånt træk til denne skikkelse fra de indvandrende Nordboer? En fuldstændig drøftelse af dette spørgsmål er her ikke rum til; men et enkelt lighedspunkt kan fremhæves: Efter Starkads død bærer hans banemand Hader hans sværd Skum bort med sig, men da han går over Roljungbro, springer sværdet ud af skeden og synker ned i åen; mange har set det der, men ingen har kunnet få

det op (SRD I 155). Fra Kalevipoeg bliver sværdet stjålet bort, men det springer fra røveren ud i Käpielven; der kommer Kalevipoeg og ser sit sværd, men — han lader det ligge for ikke at udgyde mere uskyldigt blod med det, og der ligger det endnu (DgF III 800). Det forekommer mig, at man i Starkadsagnet har grundformen, og i det estniske sagn en yngre omdannelse.

OM
REDUPLIKATIONS-VOKALEN

I
VERBERNES PERFEKTFORMER
I DE INDOEUROPÆISKE SPROG.

AF
DINES ANDERSEN,
DR. PHIL.,
BIBLIOTHEKSASSISTENT.

Reduplikation eller Fordobling, Gentagelse af et Ords Rod eller Stamme, har i de indoeuropæiske Sprog til alle Tider spillet en vis Rolle ved Orddannelsen.¹ Exempler herpaa kan iagttages i alle mulige Sprog og fra de forskellige Sprogperioder (smlgn. Brugmann Vergl. Gramm. II. p. 11 ff.). Ved en saadan Dobbeltstilling af Roden kan da enten den første eller den sidste Del af Compositionen fremtræde i en mere eller mindre reduceret Form. I Indo-europæisk fik saadanne Dannelser allerede i den ældste Tid en særegen Betydning derved, at de blev Anledningen til Udviklingen af de bekendte reduplicerede Verbalformer. Her var det altsaa den første Del af Forbindelsen, som reduceredes saa meget som muligt og traadte i Bøjningssystemets Tjeneste som en Slags variabelt Præfix. Denne Art af Reduplikation ser vi nu i stort Omfang sat i System

¹ Om dette Æmne i Almindelighed kan henvises til Aug. Fr. Pott: Doppelung (Reduplication, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache. 1862.

i de ældste indoeuropæiske Sprogarter: Sanskrit (med de iraniske Sprog) og Græsk. Paa den ene Side finder vi Redupl. anvendt i Verbets to Fortidsformer Perfektum og Aorist, og især synes den i Perf. at være en nødvendig Udvidelse af Stammen, idet den findes i næsten alle Verber og ikke blot i de indikative Former. Aorist-Redupl. er af samme Natur, men forekommer ikke i nær saa stor Udstrækning. Paa den anden Side optræder Redupl. i forskellige Præsensdannelser, der paa Sanskrit forekommer i betydelig Mængde; man har nemlig her ogsaa redupl. Præsens med speciel intensiv (frequentativ, iterativ) og desiderativ Betydning. Foruden i de førnævnte Sprog findes der i enkelte andre indoeuropæiske Sproggrupper adskillige Rester bevarede af disse gamle Dannelser, saaledes i Italisk, Keltisk og Gotisk.

De følgende Bemærkninger skal særlig indskrænkes til Perfekt-Redupl. Vi kommer her ind paa et Spørgsmaal, hvis Besvarelse i Hovedsagen altid har faldet Sprogforskerne let, medens Forklaringen af alle de dermed i Forbindelse staaende Enkeltheder dog altid har voldt meget Bryderi. Det drejer sig om Reduplikationsstavelsens Vokal, et Spørgsmaal, som navnlig træder i Forgrunden ved Undersøgelsen af Perf. af saadanne Verber, hvis Rod begynder med en Konsonant.

Kaster vi et Blik paa de to Sprog, Sanskrit og Græsk, der paa Grund af deres Ælde maa formodes at kunne give os den bedste Forestilling om, hvordan Forholdet har været i det fælles Grundprog, da ser man strax, at man her staar overfor to hinanden modsatte Principer. Paa Græsk finder vi, at Vokalen i alle Tilfælde er *ε*, medens vi paa Sanskrit gennemgaaende har *i* og *u* i Redupl., naar Roden har *i*- og *u*-Lyde, i alle andre Tilfælde derimod *a*, en Lyd, der paa Sanskrit maa antages at være Repræsentant for

alle de 3 indoeuropæiske Vokaler *a*, *e*, *o*. I Virkeligheden ser det altsaa ud, som om Fremgangsmaaden i Sanskrit fra gammel Tid har været den, at man gentog Begyndelseskonsonanthen efterfulgt af den Vokallyd, som var fremherskende i Roden, medens man paa Græsk altid anvendte den ene Vokal *ε*. Hvorledes skal vi nu tænke os Forholdet i Grundsproget, da vi staar overfor disse hinanden modsigende Facta? De af de ældre Sprogforskere, som gjorde sig dette Spørgsmaal, antog ligefrem, at Redupl. i Indoeurop. oprindeligt bestod deri, at Begyndelseskonsonanthen (eller -Konsonantherne) gentoges med Rodens Vokal, og denne Formodning støttede de dels paa Forholdet i Sanskrit, dels paa Latinen, som syntes at vise Vaklen, samt paa en vis Art Fordobling, som af og til findes af Rødder med Vokal i Forlyd. Saaledes opfattedes Sagen endnu væsentlig af G. Curtius (Das Verbum d. griech. Spr. II Th. (1876) p. 123) og Delbrück (Das altind. Verbum (1874) p. 127). Der var imidlertid en anden Uoverensstemmelse i Græsk og Sanskrit, som man ikke kunde forklare, den nemlig, at man paa Græsk har *κέ-κλημαι* (af *καλέω*), paa Sanskrit derimod *ca-kāra* (af *karōmi*). Paa Sanskrit gentages altsaa ikke Konsanther af K-Rækken, men de erstattes med Konsantherne af Palatal-Rækken. Dette Fænomen blev særlig bemærket paa den Tid, da Spørgsmaalet om de indoeuropæiske Vokalforhold stod paa Dagsordenen (se Bechtel, die Hauptprobleme der indogerm. Lautlehre, 1893, p. 62). Flere Forskere opdagede omtrent samtidig den saakaldte Palatallov, saaledes V. Thomsen, E. Tegnér, K. Verner og H. Collitz, af hvilke sidstnævnte først gav en sammenhængende Fremstilling af Sagen (Bezzenbergers Beitr. z. Kunde d. indog. Spr. III Bd. 177). Ifølge de nye lagttagelser beror da Lydforholdet i *ca-kāra* derpaa, at

c i Redupl. indtraadte for *k* som Følge af en Indvirkning fra Fordoblingsvokalen; denne maatte da antages at have været *e*, altsaa sskr. *a* = indoeuropæisk *e* (smlgn. Joh. Schmidt, Kuhn's Zeitschr. XXV, 73). Dette stemte godt med den Anskuelse, som paa den Tid var ved at komme til Orde, at Vokalen i Redupl. i alle indoeuropæiske Sprog og i alle Verber opr. var *e*. Dette stod klart for Joh. Schmidt (K. Z. XXV, 32), og han mente endog at have leveret et positivt Bevis derfor. Hans Bevisførelse er dog for kunstig og usandsynlig og anerkendes neppe mere (Brugmann Vergl. Gr. II, 866 og 1205, smlgn. 1213). En Fremstilling deraf er derfor overflødig her, jeg indskrænker mig til at henvise til Osthoff: Morphol. Unters. IV pag. VIII. Ligeledes er det klart, at det Argument, som hentes fra *ca-kāra* o. l., ikke afgiver noget direkte Bevis for, at Fordoblingsvokalen i alle Verber opr. har været *e*. Havde man nemlig af den Grund Former som *ca-kāra*, *ci-kheda*, *ja-gāma*, da maatte man enten antage, at Former som *cu-krodha*, *ju-gopa* fik *c* og *j* (for *k* og *g*) ved Analogi, eller ogsaa, at *u* (for opr. *e*) først indtraadte forholdsvis sent. Antager man derimod, at Fordoblingsvokalen har været beslægtet med Rodvokalen, saa kan de samme Former ligesaa let forklares ved Analogiens Virksomhed: Stammerne med *a* (*e*) og *i* var langt talrigere end de med *u*, man vænnede sig derved efterhaanden til at foretage den samme Operation ved Fordoblingen af Stammerne med *u* som af de andre Stammer. Det drejer sig her om c. 14 Perfektstammer ialt, hvoraf dog kun de 7 kan paavises i det ældre Sprog. (Smlg. hermed redupl. Præs. og Aor. Former som *ju-gupsate*, *a-cu-krudhat*. Se Brugmann II p. 849 Anm. 1.)

Imidlertid fastholdt ogsaa efter den Tid andre Forskere Theorien om *e* som opr. Fordoblingsvokal. Saaledes be-

trakter Osthoff (Zur Gesch. d. Perf. im Indogerm. 1884 p. 264 ff.) Sagen som fuldstændig afgjort; for ham staar der kun tilbage at forklare de Afvigelser, som forekommer paa de forskellige Sprogomraader. Den samme Fremgangsmaade følger ogsaa nu Brugmann, men gaar dog i Forklaringen tildels ad helt andre Veje, som vi strax skal se nedenfor. Fælles for disse to er det, at de væsentlig finder en Støtte for Antagelsen ikke blot i Græsk, der gennemgaaende har *e*, men ogsaa i Forholdet i de italiske, keltiske og gotiske Sprog. Hvad nu for det første de italiske Sprog angaar, saa ser man strax, at Materialet her er yderst tarveligt. I de italiske Sprogarter udenfor Latinen indskrænker det sig til højst et Par enkelte Former. I Latinen har vi derimod overleveret et mere betydeligt Antal af redupl. Perfektformer. I denne Sammenhæng vil jeg om disse kun gøre nogle enkelte Bemærkninger. Gellius (VI, 9), der her, hvad den historiske Udvikling angaar, er vor vigtigste Kilde, siger følgende: *poposci, momordi, pupugi, cucurri probabiliter dici videtur, atque ita nunc omnes ferme doctiores hisce verbis utuntur*. Dernæst giver han Exempler fra Litteraturen paa, at de ældre Skribenter har skrevet *peposci, memordi, pepugi, cecurri*. Paa Gellius' Tid sagde altsaa de fleste «*homines docti*» *momordi* etc., og maaske har ogsaa «*homines indocti*» sagt det. Men hvad «*homines indocti*» har sagt paa Ennius' Tid kan vi egentlig intet vide om; det vilde have været ulige interessantere at vide dette. Der var i og for sig intet i Vejen for, at de ældste latinske Digtere, der kendte og efterlignede græsk Litteratur, kunde have indsmuglet saadanne Former efter græsk Mønster; de har sikkert følt, at i de faa redupl. Former var der et Punkt, hvor det latinske Sprogs Slægtskab med det græske viste sig tydeligt. Forresten kunde der siges meget pro og

contra i denne Sag, og flere Former med *i* og *u* i Redupl. har ikke i Litteraturen Former med *e* ved Siden af sig. Der er paa dette Omraade i Tidernes Løb sket saa mange Forandringer, at vi med de Midler, vi har, umulig kan forfølge dem. En Form som *memordi* vilde forøvrigt let passe til begge Antagelser. Er Roden her «*merd*» (*mordeo* er sikkert en secundær Præsensdannelse), da vilde *memordi* svare nøje til sskr. *ma-mṛdē*. Dette vilde ogsaa stemme med den alm. Antagelse, at Perfektendelsen *i* paa Latin egentlig er en gammel Mediumsendelse, og Fordoblingen med *e* er i ethvert Tilfælde paa sin Plads. I det hele tror jeg ikke, at disse redupl. Former har været videre anvendte i det daglige Sprog; for de allerflestes Vedkommende faldt jo ogsaa Redupl. bort i alle Sætningsformer. Det forekommer mig derfor, at Latinen i Virkeligheden hverken støtter den ene eller den anden af de to Muligheder, og det samme kan man vel ogsaa sige om de keltiske Sprog, hvor Resterne af de redupl. Perfekter er endnu sparsommere end i Latin. Vi har jo ogsaa selv i den ældste keltiske Litteratur en forholdsvis ung Sprogform for os.

Hvad nu Gotisk angaar, da ser vi, at ogsaa her de allerfleste Verber har mistet Redupl., medens iøvrigt den ældgamle Type for Perfektdannelsen gennemgaaende er vel bevaret (naturligvis bortset fra de svage Verber). Kun en enkelt Række af Verber har bibeholdt Redupl., og Vokalen er her overalt *ai*, der vel nok kan repræsentere indoeur. *e* (se Brugmann I p. 59. II p. 1250). Her kunde vi da nærmest finde en sikker Overensstemmelse med den græske Perfektumsdannelse. Dog vil man ved en nøjere Betragtning af disse Perfektformer let blive opmærksom paa, at egentlig ingen af dem saa nøje repræsenterer den opr. Type som de mange, der har tabt Redupl. (man

sammenligne f. Ex. det førnævnte *me-mordi* med Former som *hai-hait*, pl. *hai-haitum!*), og adskilligt synes mig at tyde paa, at vi her ikke har med primære Dannelser at gøre. For Øjeblikket vil jeg lade dette Spørgsmaal staa hen og gaa over til at betragte Redupl. i Sanskrit, et Sprog, som paa Grund af sin Ælde paa Forhaand maatte antages at staa Kilden nærmest.

I Sanskrit finder man i Redupl. altid en af de 3 Vokaler *a, i, u*, af hvilke dog *a* repræsenterer indoeur. *a, e, o*. *a* findes ved alle de Rødder, der indeholder Vokalen *a* eller *ā*, altsaa saadanne, hvis Vokalisation i Lavtrinnet udtrykkes ved *r, l, a* = opr. sonantisk *r, l, ŋ, (ṃ)*, samt i de enkelte *ba-bhūva, sa-sūva*. *i* og *u* har derimod alle de Rødder, der indeholder *i*- og *u*-Lyde. Af Verber, der indeholder Forb. *ya* og *va* har man i nogle *a*, i andre *i* og *u* i For-doblingsstavelsen, kun i nogle enkelte finder man begge Former (med *a* og *i (u)*) repræsenterede. (I en enkelt Rod *cyu* har man Forb. *yu*, og heraf har man baade *cicyuve* og *cucyuve*.) Systemet er i det hele gennemført konsekvent, naar man ser bort fra den Vaklen, der viser sig ved de sidstnævnte Forb. og de to Former *ba-bhūva* og *sa-sūva*. Det laa derfor nær for den, der havde Mistanke om dette Systems Oprindelighed, at angribe det paa disse Punkter. Osthoff antog (Zur Gesch. d. Perf. p. 265), at allerede i Fælles-indoeur. havde de Rødder, der begyndte med *i* og *u*, *i* og *u* i Redupl., saaledes som i Sskr. *i-yāja, u-vāca, u-vāda, u-vāpa, u-vāça, u-vāsa, u-vāha*. Ved Analogi med disse Former har saa *i* og *u* udbredt sig til alle de Perf., der havde *i* og *u* i Roden. Opr. havde man da f. Ex. **sa-svāpa*, part. *sup-tās*, men *u-vāpa*, part. *up-tās*. Formen *su-svāpa* kunde derved let indtræde, saa meget mere som ellers ingen Former af Ordet begyndte med *sa-*, derimod flere

med *su-*, og paa den Maade bredte Bevægelsen sig da videre og videre. Til de Former, som havde *a*, behøvedes naturligvis ingen Kommentar. O. fremhæver (p. 268), at man ikke maa tænke paa en rent lyd-mekanisk Assimilation, men kun paa en Assimilation, der tilstræbtes og opnaaedes ved associative Processer. Former som *va-vāca* i det ældste Sanskrit ved Siden af *u-vāca* maatte da betragtes som Nydannelser, ligesom ogsaa Vedaformerne *ti-tyāja*, *si-syanda*: «de opr. Former blev aldrig helt fortrængte i det senere episke og klassiske Sprog.» Den Vaklen i Fordoblingsstavelsens Kvantitet, som i det ældste Sanskrit var temmelig hyppig, gik nu ogsaa efterhaanden over paa de Former, hvor *i* og *u* havde faaet Indpas. Det hele maa selvfølgelig være foregaaet i Ur-Arisk, da man i de iraniske Sprog gennemgaaende finder Overensstemmelse med Sanskrit. — Alt dette kan nu meget godt tænkes at være foregaaet i Ur-Arisk foruden mange andre Ting, som vi ikke kan vide; men man har jo Ret til at opstille Formodninger, og som en saadan vil vel ogsaa enhver uhildet optage O's Udvikling. Thi et egentlig positivt Bevis for, at *e* opr. i alle Verber har været Fordoblingsvokal, det bliver man os dog bestandig skyldig, selv om man paa en tilfredsstillende Maade kan fjerne de Vanskeligheder, der stiller sig i Vejen for «Antagelsen». Er man saa endelig overbevist om dennes Rigtighed eller Sandsynlighed, saa bliver der dog en Betænkelighed tilbage. Former som *λε-λοιπ-*, *σε-σω-*, *τε-τυπ-* er jo, hvis *ε* er opr. i dem alle, ikke i egentlig Forstand redupl. Former. Hvorfor har man ikke lige saa godt kunnet vælge *λα-λοιπ-* eller *λυ-λοιπ-* etc.? Her burde gives et forklarende Ord; man kan dog ikke godt holde paa en saadan Antagelse uden at forbinde en Tanke dermed, som kunde give den virkelig Sandsynlighed: en Henvisning til beslægtede

Fænomenet eller sligt. Thi O. har vel næppe ment, at *e* var af fælles indo-europ. Oprindelse, men dog repræsenterede en virkelig Fordobling, som egentlig fandt Sted i den graaeste Oldtid!

Vi gaar nu over til Brugmanns Forklaring. Han mener (Vergl. Gr. II p. 1219), at Vokalen opr. var *e* (eller *ê*). I Sanskrit afløstes imidlertid allerede fra ur-arisk Tid dette *e* af *i* og *u* i de Rødder, der havde *i* og *u* i Indlyd og Udlyd, altsaa i *di-dvesa*, *vi-vyādha*, *ru-roca*, *su-ṣvāpa*. Fremdeles antager han, at en væsentlig Del i denne Forandring havde Analogien med de redupl. Præsensformer (p. 1220). Nogle Præsensformer havde nemlig fra gammel Tid *i* og *u* i Redupl., saasom *bi-bheti*, *ju-hoti*. Ved Analogi med disse fik man let Former i Perf. som *bi-bhāya* for **ba-bhāya* og *ju-hāva* for **ja-hāva*, og *i* og *u* kunde derved let udbrede sig til andre Verber med *i* og *u* i Roden, selv om der ikke til disse hørte redupl. Præsensformer af den Art. B.'s øvrige Fremstilling af andre Enkeltheder er meget afvigende fra O.'s og i det hele langt heldigere: for ham er *i-yāja*, *u-vāca* egentlig ikke ur-ariske, ligesom *va-vāca*, *ti-tyāja* ikke ifølge hans Fremstilling kan betragtes som Nydannelser i Forhold til *u-vāca* og *ta-tyāja*. Med Hensyn til *e*'et i Redupl. fremsætter han en Hypothese (se II, p. 85; Anm.), dog med et vist Forbehold. Han gaar ud fra visse Præsens- og Aoristklasser, der fra indoeur. Tid maa have haft Vokalen *i* i Redupl. uden Hensyn til Rodvokalens Natur, f. Ex. *bi-bharti*, *γί-γνομαι*. Dette *i* identificerer han med det, som vi forefinder i visse Intensiver paa Sanskrit, der viser en Redupl. af Roden i dens fulde Form (med et tilføjet *i*): *bhar-i-bhr-ati*; det var nu ikke utænkeligt, at saadanne Fordoblingselementer i sin Tid kunde have haft en mere selvstændig Stilling, som selvstændige Ord, saa at *i* maaske

kunde være en Kasusendelse. Lignende syntaktiske Forbindelser kan træffes i forskellige Sprog: i littauisk *dektè dēga* (brænder i lys Lue), umbrisk *subocau suboco* (*invocatione invoco*). *i*'et i de kortere Former maatte da først have taget sin Begyndelse ved Rødder, der endte paa en Vokal: *δῖ-δω-μ*, *τί-θη-μ*. Nu kunde det da ogsaa tænkes, at *e*'et i Perf. var af en lignende Oprindelse! Dette er i det mindste en nogenlunde plausibel Forklaring, men i Virkeligheden synes den mig dog at have ringe Værdi. Sagen maatte jo dog forstaas saaledes, at det første Led, der opr. havde en vis Selvstændighed som flekteret Form, efterhaanden tabte denne Selvstændighed og smæltede sammen med Verbet til ét Ord; men ved denne Sammensmæltning synes jeg, at der maatte være overvejende Sandsynlighed for, at Kasusendelsen kunde gaa med i Løbet, snarere end at den skulde kunde holdes usvækket og ren i alle Ord. Ja vidste man endda sikkert paa Forhaand, at Redupl. overalt opr. havde *e*, saa kunde man bedre gaa ind paa slige Formodninger; Sagen er ogsaa dobbelt vanskelig derved, at de redupl. Præsensformer viser saa mangfoldige Afvexlinger, og det er endog sandsynligt, at en Mængde af dem kan være Dannelser, der i en vis Periode af Udviklingen er skudt frodig op og senere gaet mere ud af Kurs, eftersom man traf paa nye Midler til at afløse dem. Saaledes gik det i Sanskrit, og i Græsk er alle de bevarede Former indtraadte i Konjugationssystemet som alm. Præsensformer, alle med *i* i Redupl. og uden nogen fra andre Præsensformer afvigende Betydning. De Former paa Græsk med en anden Vokalisation i Præsensredupl. (*παι-πάλλω* etc.), som kunde sættes i Forbindelse hermed, er et yderst vanskelig Materiale at operere med. Imidlertid

er der paa Præsens-Reduplikationens Omraade et stort Felt for videregaaende Analyser.

Som før nævnt, mener altsaa B., at man kan gaa ud fra, at de redupl. Præsensformer, der havde *i* og *u* i Roden, ogsaa fra indoeur. Tid af havde *i* resp. *u* i Redupl.; dette er, til Trods for, at vi paa Græsk her overalt har *i*, en nødvendig Antagelse, da jo netop disse skulde have afgivet Mønstret for de tilsvarende Perfektdannelser! Jeg kan ikke her undlade at gøre opmærksom paa den Tilbøjelighed, som mange af de nyere Forskere, der gerne vil kunne forklare alting, har til at lade Analogidannelser begynde fra Grupper af Former, som man kun kan paavise et ringe Antal af, for dermed at bevise en Antagelse. Kender man en ældre Form af et Ord, hvormed en yngre Form af samme ikke kan forbindes ved at antage en lydret Udvikling, eller er man i Stand til ud fra en talrig Mængde af Former med Sandsynlighed at fastsætte, hvilken Form et Ord tidligere maa have haft i Modsætning til en senere bekendt Form af samme, da er det paa sin Plads at søge Aarsagen i en Udjævning med andre Former. Men hvor det første Led er ubekendt, maa man være yderst varsom. Man maa erindre, at det her drejer sig ikke om helt nye Dannelser ad Analogiens Vej, men om Omdannelser af allerede bestaaende og i Sproget levende Former: her maa det være de talrigste og de mest brugte Former, der giver Tonen an. Efter min Mening gives der intet positivt Bevis for, at Vokalen i Perfektredupl. oprindelig var *e*; man kan derfor ikke med nogen Sikkerhed antage, at *bi-bheti. ju-hoti* og lignende Former, der dog i Antal staa langt tilbage for de ikke redupl. Former med *i* og *u* i Roden, skulde have haft en væsentlig Del i, at alle saadanne Verber i Perf. fik *i* og *u*, efterat de først havde haft *a* (= *e*).

Dette sidste véd vi ligesaa lidt, som vi véd, at selve Præsensformerne *bi-bheti*, *ju-hoti* er nedarvede fra Grundsproget med netop denne Vokalisation. Spørgsmaalet om Vokalen i Perfektredupl. maa derfor efter min Mening henstaa som uafgjort. For en uhildet lagttager maatte Sagen snarest stille sig saaledes, at man skulde formode, at den fra Grundsproget nedarvede Form for Perfektdannelsen endnu ikke ved Dialektspaltningen havde nogen Fasthed, hvad Vokalisationen angaar, men at man snart kunde anvende en stærkere, snart en svagere Form i Fordoblingsstavelsen (vi kender jo intet til de Betydningsforhold, der har været tilstede). Efterhaanden som en bestemt Betydning af Formerne blev den overvejende, kunde der være tilstræbt en Udjævning, som igen kunde foregaa ad forskellige Veje i de nu adskilte Dialekter. Søger man i Sanskritliteraturen at spore noget Tegn paa en historisk Udvikling, faar man da snarest det Indtryk, at en større og større Simplifikation i Systemet har været tilstræbt. Allerede den Omstændighed, at der kun findes 3 forskellige Vokallyde i Redupl., tyder derpaa. De mange Former i det ældre Sprog, der vakler mellem en lang og en kort Vokal, i Modsætning til det senere, hvor kun de korte Vokaler bruges, tyder paa det samme. I det senere Sprog finder man *ta-tyāja* og *sa-syanda* for *ti-tyāja*¹ og *si-syanda*. Optæller man efter Whitneys Rodfortegnelse de Rødder, som har *a* (I), og dem, som har *i* og *u* (II), saa faar man følgende Tal a) af

¹ Jeg forstaar ikke, at man, som Brugmann gør, med Sikkerhed kan opstille en Grdf. **tjeg* og sammenstille det med gr. *σέβομαι*. Betydningen synes ikke at støtte dette, især naar man tænker paa Nominalformen *tyājas* n = Kastevaaben. Man kunde dog ligesaa godt opstille en Grundf. **tiag*; den vilde bedre retfærdiggøre Formen *ti-tyāja*, som dog er en faktisk foreliggende Form, man ikke kan se bort fra. At Part. hedder *tyaktās* viser intet absolut, da man ikke altid finder Lavtrinet i den Slags Former.

Verber, som kun forekommer i den ældre Lit., b) af Verber fra den hele Lit., c) af Verber udelukkende fra den senere Lit.: a) 71 (I) — 70 (II); b) 105 (I) — 74 (II); c) 75 (I) — 37 (II). De med *a* viser altsaa større og større Majoritet. De to Former *ba-bhūva* og *sa-sūva* staar ganske vist i Modstrid med det øvrige System. Men her maa man huske paa, at det ikke blot er Redupl., der afviger fra det i Sskr. ellers almindelige, men ogsaa den Form, Roden har. I Avesta findes Former som *bvāva* (for *bu-vāva*) = sskr. *ba-bhūva* og *bā-bvarə* = sskr. *ba-bhuvur* (Jackson, Avesta Grammar § 593, 2). —

Gik man nu over til den Antagelse, at Perfektredupl. opr. bestod i en virkelig (reduceret?) Gentagelse af Roden (noget, som jo dog ingen fuldtud kan benægte), saa kommer Vanskelighederne frem, naar man skulde give en tilfredsstillende Forklaring af Udviklingen i Græsk. Muligheden for, at det græske *ε* kunde være indtraadt i alle Verber ved en Udjævning, synes mig dog ikke helt at kunne afvises. Hele det græske Verbalsystem og ikke mindst Perfektdannelsen har jo øjensynlig under Sprogets Udvikling undergaaet store Forandringer. Jeg skal her blot indskrænke mig til nogle enkelte Antydninger, da en Fremstilling af det hele Materiale baade for Øjeblikket falder mig vanskelig og vilde her blive for vidtløftig. De Punkter, hvor man da efter min Mening skulde søge Aarsagerne til en saadan Udjævning, er følgende: 1) Forrykningen af det fra gammel Tid nedarvede Accentforhold, 2) Forholdet mellem Augmentstavelsen og Reduplikationsstavelsen, dels a) i Plusquamperfectum, dels b) i saadanne Perfektstammer, der afviger fra det alm. enten paa Grund af vokalisk Forlyd eller visse Konsonantforbindelser, og endelig 3) Virkningen fra de talrige Verber, hvor *ε* hørte hjemme allerede af den

Grund, at Roden indeholdt en *e*-Lyd. — Hvad nu det sidste Punkt angaar, da behøver det ikke nogen videre Forklaring; det er højt sandsynligt, at Rødder med *ε* var de talrigste. Med Hensyn til Accentforholdet er det jo en alm. antaget Sætning, at der paa en vis Tid i Sprogets Udvikling er foregaaet en hel Revolution, eller rettere en gradvis, men stærkt gennemgribende Forandring (den saakaldte «Trestavelleslov», se Brugmann, I p, 543 ff.) Man fik derved Perfektformer med følgende Accentuation: *πέποιθα*, *λέλοιπα*, medens man i Sanskrit bevarede Accentuationen: *pa-páta*. Augmentstavelsen *ε* (= indoeurop. *e*, sskr. *a*) havde opr. været accentueret overalt og blev ved at være det i mange Tilfælde paa Græsk: *ἔ-τροπον*, *ἔ-λιπον* etc. Augmentet og Redupl. traf nu sammen ved Dannelsen af Plusqv. Denne Tempusform anses i Alm. for en relativ ny Dannelse, og det er sikkert rigtigt: man kan med stor Sandsynlighed antage, at Tempusformerne i indoeurop. har været indskrænkede til det mindst mulige, men Dannelsen af en Augmenttempus til Perfektstammen maa dog have ligget meget nær, især da man havde lignende Dannelser indenfor Aoriststammen. Paa Sanskrit kan man ogsaa fra det ældre Sprog paavise forskellige Tilløb til saadanne Former, men de fik aldrig Indpas i Sproget og kan, hvad Betydningen angaar, ikke sammenstilles med de græske Plusqv. Paa Græsk derimod udviklede der sig ved disse Former efterhaanden en virkelig selvstændig og fuldt gennemført Tempusform med en bestemt Tidsbetydning. Alleerede hos Homer er Plusqv. en ikke sjælden forekommende Form. Man havde altsaa Former som *ἔ-τέ-τροπον* ved Siden af *τέ-τροπον*. Om nu den Omstændighed, at Reduplikationsvokalen i mange Former blev et accentueret *έ*, kan have bidraget til en Slags Tilnærmelse, det lader sig van-

skelig afgøre. Faktisk er det imidlertid, at Augment og Redupl. i mange Tilfælde faldt sammen: *ἔ-σπειρε*, *ἔ-σπαρται*, *ἔ-σπαρτο*, i Gortyn-Indskr. finder vi endog *ἔ-γραπσε*, *ἔ-γράτται*, *ἔ-γραττο* (Baunacks Udg. pag. 74). At tro, at *ε* var forskelligt og følte som noget forskelligt i disse Former af den talende, beror paa et falsk Syn paa Sagen. Curtius mener dog (Das Verbum II, 127, sml. Zur Kritik d. neueren Sprachf. p. 86), at man ikke kan antage en saadan Sammenblanding: «Sprogfølelsen vidste altid at skelne mellem Perf. og Aor.; dette fremgaar ogsaa deraf, at *ε* i Aor. kun findes i Indikativ». Denne Indvending siger intet, thi Endelser og Stammeform var selvfølgelig de væsentlige Kendemærker. Derfor var det heller ikke saa sjældent, at Augmentet helt bortfaldt i Plusqv. (Curtius, Das Verbum II, 233).

Hvorledes nu en saadan Udjævning nærmere skulde tænkes foregaaet i det enkelte, kan man først danne sig en Forestilling om ved en fornyet Undersøgelse af hele Sprogstoffet. Ved Betragtningen af de Verber, der begynder med en Vokal, vil man sikkert ogsaa træffe paa mange Fænomener, der langt bedre lader sig forene med det her antydede, men at gaa ind paa dette Omraade ligger udenfor Hensigten med disse Bemærkninger. Foreløbig staar det efter min Opfattelse fast, at man ikke med nogen Sikkerhed kan sige, hvad Oprindelsen til Perfekt-redupl. har været fra først af. Har man Valget mellem de to her fremførte modsatte Formodninger, da beror enhver Stilling til Spørgsmaalet i en væsentlig Grad paa, hvor megen eller hvor liden Vægt og Beviskraft man tør tillægge det Materiale, man har i Italisk, Keltisk og Gotisk.

DE HELLENSKE KOLONIER PAA DEN MAKEDONISKE HALVØ.

UDVIKLINGSHISTORIEN INDTIL PERSERKRIGENE.

AF
K. F. KINCH,
DR. PHIL.

Af de Stater, som toge Del i den store hellenske Kolonisation, laa de eubøiske Stæder Chalkis og Eretria nærmest ved den makedoniske Halvø;¹ det blev derfor ogsaa dem, fra hvem nogle af de bedste Pladser paa Halvøens Sydkyst tidligt bleve besatte. Fra Eubøas Nordspids varede Farten derop selv i Oldtiden næppe længere end 1—2 Dage ved gunstig Vind. Under Vejs ligger den Række af Øer, hvoraf Skiathos, Peparethos og Ikos ere de betydeligste. Fra disse, som toges i Besiddelse af Chalkidierne, ses Halvøens Bjerge og navnlig Athos allerede ganske tydeligt, og den videre Overfart krævede under heldige Forhold ikke en hel Dags Sejlads.

Yderst paa den mellemste af de tre smaa Halvøer,

¹ Dette Navn anvender jeg i Stedet for det gængse «Chalkidike» om den bekjendte Halvø, som Sydøst for Thessalonike strækker sig ud i Ægæerhavet. Mine Grunde har jeg andetsteds anført og erindrer derfor her kun om, at Chalkidike alene ved en Misforstaaelse i vore Dage bruges som Betegnelse for hele Halvøen. I Oldtiden betegner C. kun det af Chalkidierne besatte og beherskede Terræn, d. e. den midterste Tredjedel af Halvøens Stamme og senere tillige den mellemste af de tre smaa Halvøer. I denne Betydning bruger jeg ogsaa Ordet.

som Landet udsender mod Sydøst, ligger en udmærket, naturlig Havn, hvor fra umindelige Tider de søfarende, som færdes i den nordlige Del af Ægæerhavet, pleje at ty ind under Storm og Modvind. Af vore Geografer og Historikere er den endnu kun lidet kjendt; dog har Engländerne i den senere Tid optaget en detailleret Plan over den paa deres Søkort.

Naturen selv synes at have bestemt den til en Nødhavn i det nordlige Archipelagos. Ved sin fremskudte Stilling paa Halvøen, tæt indenfor dennes Sydspids, ligger den næsten i Centrum af Farvandet; og dens naturlige Indretning er ikke mindre gunstig end Beliggenheden. En høj Klipperyg danner Ydersiden ud imod Havet mod Vest; midt paa den findes det smalle Indløb, der kun ved enkelte Vinde kan være vanskeligt at passere. Indenfor breder Havnen sig, og da det omgivende Land ogsaa mod Nord, Øst og Syd hæver sig stærkt, blæser ingen Vind dernede, hvor Skibene ligge som paa en spejlblank Indsø. Paa Grund af dette Blikstille havde den i Oldtiden og har endnu Navnet *Kofos* (*Κωφός*, nu *Kufo*), den stumme Havn.¹

Til *Kofos*-Havnen ere *Chalkidierne* sandsynligvis komne tidligt paa deres Søfarer; de erkjendte Stedets Betydning og grundede i 20 Minuters Afstand derfra mod Nord Staden *Torone*.

Paa den vestligste af de tre Halvøer, *Pallene*, anlagde *Eretrierne Mende*, som ved sin centrale Beliggenhed paa den frugtbare Halvø naaede til større Velstand og Betydning end *Torone*. Af de eretriske Kolonier ved den thermæiske Bugt er *Mende* den, som ligger *Eubøa* nærmest, og er vel altsaa den ældste. I det indre af Bugten, paa

¹ *Kofos Limen* minder i et og alt om *Læstrygonernes* vidunderlige Havn (*Homer, Odysseus, X, 87 ff.*).

Vestsiden, altsaa udenfor den makedoniske Halvø, anlagde Eretrierne Methone (i sidste Halvdel af 8. Aarh.?) og Dikaia; da der endvidere fra Mende udgik mindst 3 Kolonier til Østsiden af Bugten, tør man antage, at Eretrierne en Tid har udøvet et Søherredømme over hele dette Farvand.

Da Øen Andros frigjorde sig fra Afhængighedsforholdet til Eretria, fortsatte den Kolonisationen paa den makedoniske Halvø med Anlægget af *Sane*, *Akanthos* og *Stagiros* ved Strymon-Bugten. Under Periandros, der selv skal have deltaget i den afgjørende Kamp mellem Chalkis og Eretria, blev fra Korinthos anlagt *Poteidaia* paa Pallenes Isthme. Nord herfor, paa den makedoniske Halvøs Stamme, bosatte *Bottiæerne* sig, efter at de, maaske allerede i det 7. Aarhundrede, vare blevne fordrevne af Makedonerne fra deres Hjem paa Vestkysten af den thermæiske Bugt.

Hvorledes udviklede og udbredte Kolonierne sig i de første Aarhundreder efter deres Anlæggelse? Gjennem hvilke Stadier naaede de til det Højdepunkt, hvorpaa vi finde dem i den sidste Tredjedel af det 5. Aarh.? Herom vil man, idetmindste for Perioden indtil Perserkrigen, næsten intet finde hos dem, som i den nyere Tid have skildret Hellenerfolkets Historie. Materialet synes ogsaa meget utilstrækkeligt; det eneste, der foreligger, findes hos Herodot. Han havde selv været paa det nærliggende Thasos; efter Oplysninger, som han sandsynligvis havde indhentet her, giver han nogle Meddelelser om Halvøen og navnlig en fuldstændig Fortegnelse over de Stæder, som laa paa Kysten; men de korte Angivelser, han hertil knytter om Stædernes Nationalitet, synes idetmindste ved første Øjekast meget mangelfulde.

Herodotos har under den første Del af Xerxes' Tog mod Vest fra Hellespont, omhyggelig nævnet de Byer, forbi

hvilke Hæren kom; ved de Stæder, som vare hellenske, har han anført deres Nationalitet og ved enkelte af dem (Ainos, Stryme o. a.) ogsaa den Moderstad, hvorfra de vare anlagte.

Denne samme Fremgangsmaade følger Herodotos i Begyndelsen ligeledes ved Skildringen af Hærens videre Marsch, efter at den havde passeret det inderste af Strymonbugten og var bøjet mod Syd ned paa den makedoniske Halvø. Han nævner her paa Østkysten Argilos og Stagiros som hellenske. Ved den næste By Akanthos anfører han vel ikke strax noget om Befolkningens Nationalitet, men angiver kort efter, at de, som her modtog og beværtede Hæren, vare Hellener (VII, 118). Hele denne Egn og den derefter mod SØ følgende Athoshalvø var forøvrigt omtalt tidligere af ham (cc. 21—22) i Anledningen af Kanalbygningen, og han behøvede nu ikke at vende tilbage dertil. Han havde da nævnt det tæt ved Akanthos liggende Sane som hellensk og ligeledes opregnet alle Byerne paa Athos; i Mangelen paa Angivelse af disse Byers Nationalitet laa tilstrækkelig tydeligt, at de ikke vare hellenske.

Flaaden sejlede, som bekjendt, ikke omkring Athos, men gennem den nye Kanal ind i den singitiske Bugt. Ved dennes nordlige og vestlige Side nævner Herodotos Byerne Assa, Piloros, Singos og Sarte uden Angivelse af Nationaliteten.

Efter at Flaaden derpaa havde passeret sønden om den mellemste Halvø, sejlede man tværs over til Kanastræon og kom saaledes sønden om den toronæiske Bugt. Ved dennes Øst- og Nordside nævner H. fem Byer som hellenske, nemlig Torone, Gale,¹ Sermyle, Mekyllerna og Olynthos.

¹ I Herodots Text staar ved en Fejltagelse Galepsos.

Derefter følger hos H. Opregningen af de Byer, der laa paa Pallene og paa Sydvest- og Vest-Kysten af den makedoniske Halvøs Stamme indtil det inderste af den thermæiske Bugt. Ved ingen af disse Byer anføres Nationaliteten. I Henhold til den Regel, Herodotos ellers iagttaget, synes heraf at følge, at de ikke vare hellenske, eller rettere at H. har antaget, at de ikke var det. Dette kan dog, idetmindste for Pallenes Vedkommende, ikke være Tilfældet; af et senere Sted i H.s Værk, IX, 28, ser man, at han har kjendt Poteidaiaternes Herkomst, og da han i VIII, 128 nævner Strategen fra en anden By paa Pallene, Skione, med hans rent hellenske Navn Timoxeinos, kan han heller ikke have været ubekjendt med Skiones Nationalitet.

Da det altsaa ved nogle af Stæderne lader sig godtgjøre, at den nødvendige Betegnelse af Nationaliteten mangler, falder der saa ikke en Skygge over hele Listen, og kan den i det hele taget benyttes til Bestemmelse af Byernes Befolknings daværende ethniske Karakter?

Ser man nøje efter hos Herodotos, vil man bemærke, at han paa anden Maade har givet det nødvendige Materiale; det findes der fuldstændigt, og kun paa Grund af hans her ikke ganske heldige Fremstilling, kan man overse det, og har man, som det synes, hidtil overset det. Materialet ligger, ved første Øjekast noget skjult, i Herodotos' omhyggelige Angivelse af det Kontingent, de forskjellige Stæder stillede til Xerxes Hær. Man forstaaer ikke strax, hvorfor han saa nøjagtigt angiver, hvem der kun leverede Tropper, og hvem der stillede Skibe og Soldater. Nøglen til Forstaaelsen følger først langt senere, i c. 185, hvor han giver den vigtige Oplysning, at af det Kontingent, Perserkongen modtog fra Landene Nord for Ægæerhavet, vare Skibene,

i et Antal af 120, leverede af Hellenerne i Thrakien og paa de nærliggende Øer.

Alle Hellenerne stillede Skibe, og kun Hellenerne stillede dem, sandsynligvis fordi de vare de eneste, som havde brugelige Fartøjer. Vi kunne nu med Sikkerhed slutte, at de Stæder, hvorom det i Fortegnelsen omtaltes, at de afgave Skibe, vare hellenske; de andre barbariske.

Anvender jeg nu denne Methode, finder jeg følgende Resultat:

De fire Stæder, som laa ved den singitiske Bugts Nord- og Vestside, stillede kun Hær (c. 122 *στρατήν*), ikke Skibe. De vare altsaa i 480 ikke hellenske.

De fem Stæder, som H. selv omtaler som hellenske, ved den toronæiske Bugts Øst- og Nordside leverede saavel Skibe som Hær (c. 122 *νέας τε καὶ στρατήν*); Stæderne paa Pallene stillede ligeledes begge Dele (c. 123 *νέας τε καὶ στρατήν*) og vare altsaa hellenske.

Stæderne ved den sydvestlige og vestlige Kyst af den makedoniske Halvøs Stamme, i Krossaia, afgav kun Hær (c. 123 *στρατήν*); de vare altsaa ikke hellenske.

Ved Stæderne paa Athos omtaler H. ikke noget Kontingent; fra Thukydidens (IV, 109) vide vi imidlertid, at Befolkningen endnu paa den peloponnesiske Krigs Tid hovedsagelig var thrakisk og kun indeholdt faa hellenske Elementer.

Ved Stæderne Therme og Sindos, som laa ved det inderste af den thermæiske Bugt og hvoraf den ene (Therme) sikkert, den anden muligvis maa henregnes til den makedoniske Halvø, nævner H. hverken Befolkningens Nationalitet eller Kontingentets Art. Hekatæos havde i sin Jordbeskrivelse betegnet Befolkningen i Therme som helensk-thrakisk (*πόλις Ἑλλήνων Θρηάκων*).

I de Resultater, som her ere uddragne af Herodotos' Fortegnelse over Troppekontingenterne, er der ikke saa lidet nyt. Det viser sig, at Hellenisationen af den makedoniske Halvø i Aaret 480 var langt mindre fremskreden, end vi hidtil har antaget. Der er ikke, som man ofte har sagt, tidligt her blevet anlagt 32 hellenske Stæder paa Kysten. Af de 34 Stæder, som i 480 laa paa Halvøens Kyst, vare kun de 16 hellenske; i 1 eller 2 var Befolkningen blandet. Hellenerne besade kun Østkysten af Halvøen fra dennes Nordgrænse indtil Athos' Isthme samt Øst- og Nordkysten af den toronæiske Bugt og hele Pallene.

De syv Stæder i Landskabet Krossaia vare endnu i den gamle Befolknings Besiddelse. Man vilde med nogen Ret allerede tidligere have kunnet slutte dette af de ikke-joniske Endelser, hvormed de fleste af Stædernes Navne anføres af Herodotos; nu maa det betragtes som sikkert. Til hvilken Nation denne gamle Befolkning hørte, tror jeg ligeledes at kunne paavise. Den var thrakisk; idetminde ere to af Byernes Navne rent thrakiske. Den ene af Stæderne hedder i vore Udgaver af Herodotos Kombreia; andetsteds i den antikke Literatur omtales den ikke. Ser man nu efter i Haandskrifterne til Herodotos, finder man, at Navnet i de bedste Manuskripter skrives *Κωμβρία*; og der er ingen Grund til at følge de ringere Haandskrifter. Bria er et bekjendt thrakisk Ord, der betyder By, og er paa samme Maade som i Kombria benyttet til Endelsen i de thrakiske Stadnavne Mesambria, Selymbria og Polymbria. Det brugtes endnu paa Brutus' Tid, da Brutobria opkaldtes efter ham. Efter Strabo VII, 319 er den første Del af disse Byers Navne Genitiv af et Personnavn (Selys', Poltys', Menas' (?) By); det samme turde være Tilfældet i Kombria. — En anden af Stæderne i Krossaia hed Gigonos, hvilket

Ord sandsynligvis er dannet af *Γίγων*, et af den thrakiske Vingud Dionysos' Navne.¹

Ved den singitiske Bugts Vest- og Nordside vare, som vi nu have lært, Byerne Singos, Sarte, Piloros og Assa i 480 ikke hellenske. Hvis Assa er identisk med Assera, som oftere omtales i det 5. og 4. Aarh., er den maaske senere blevet helleniseret, da Assera hos Aristoteles (H. A. III, 12) omtales som liggende i det chalkidiske Land. Angaaende de tre andre Byer, Singos, Sarte og Piloros, der laa paa Østsiden af den mellemste Halvø, forlyder der intet om, at de nogensinde ere blevne hellenske. Den gamle indenlandske Befolkning synes altsaa her at have holdt sig langt ned i Tiden. Hvad dens Nationalitet angaar, tror jeg at kunne godtgjøre, at den var Resterne af en bisaltisk, altsaa thrakisk, Befolkning, som oprindeligt før Hellenernes Ankomst havde ejet hele den mellemste Halvø. Dette slutter jeg af Konons Diegeseis Nr. 20. Denne har til Overskrift «Theoklos eller Chalkidierne» og fortæller, hvorledes Theoklos fra Chalkis blev tagen til Fange af Bisalterne, «et thrakisk Folk, som bo overfor Pallene»; fra sit Fangenskab sendte han Bud til sine Landsmænd, som indtog Bisalternes By og fordrev dem. — Böhnecke har, efter min Mening, rigtigt set, at vi i denne Fortælling har Historien eller maaske rettere Sagnet om den første Grundlæggelse af de chalkidiske Stæder paa den makedoniske Halvø, og at Theoklos sandsynligvis er den samme, som under Navnet Theokles fra Thukydidens o. a. kjendes som Grundlæggeren af de ældste chalkidiske Kolonier paa Sikilien. Da nu Chalkidiernes første og, som jeg nedenfor skal paavise, i lang Tid eneste Stad paa Thrakiens Kyst var Torone, maa

¹ Etymol. Magn. s. *Γίγωνίς*. Erw. Rohde, *Psyche*, S. 301 A.

Forfatteren, hvis Skrift har været Kilden til Fortællingen hos Konon, have antaget, at den oprindelige Befolkning paa den mellemste af de tre Halvøer var Bisalter.

Konons Kilde til denne og de talrige andre Sagnhistorier og Sagn, som han meddeler fra den makedoniske Halvø, er som Hoefers¹ nylig har paavist, en indenlandsk Forfatter, sandsynligvis Hegesippos fra Mekyberna. Hegesippos synes at have skrevet sit Værk *Παλληνιακά* i det tredje eller andet Aarh. f. Chr., altsaa paa en Tid, da Resten af den gamle thrakiske Befolkning maaske endnu boede i Egnen ved Singos, Sarte og Piloros. Han har sikkert været vel bekendt med denne Befolknings ethniske Karakter, og der er saa meget mindre Grund til at tvivle, som det af Thukydidens vides, at der ogsaa paa Athoshalvøen boede Bisalter.

Jeg vender mig nu til de hellenske Stæder, som kunne paavises ved Hjælp af Herodotos' Fortegnelse. Da Chalkidiernes Stæder senere kom til at spille en saa vigtig Rolle, vil det være af særlig Interesse at erfare, hvor vidt deres Kolonisation var naaet i Aaret 480. Paa Østkysten vare alle Kolonier anlagte fra Andros; paa Pallene, som i sin Helhed var taget i Besiddelse af Hellenerne, vare Byerne grundlagte fra forskellige Moderstæder, men sikkert ingen fra Chalkis, saaledes som det kan sluttes af deres Holdning under den peloponnesiske Krig, da de, som enten strax deltog i Opstanden eller senere sluttede sig til Chalkidierne, ikke vare chalkidiske Kolonier. Hvis der paa Pallene havde været saadanne, vilde det have været besynderligt, om netop disse holdt sig tilbage.

Tilbage staar nu kun den Mulighed, at Stæderne ved

¹ Konon, Text- und Quellenuntersuchung, von U. Hoefers; Greifswald, 1890.

den toronæiske Bugts Øst- og Vestsider vare Kolonier fra Chalkis. Een Stad var det, som bekendt, nemlig Torone. Det ligger nu nært at antage, at Chalkidierne fra denne sydligt liggende By efterhaanden havde udbredt sig mod Nord langs Kysten. Det var dog ikke Tilfældet. Af de fire hellenske Stæder, Herodotos nævner som beliggende ved Kysten Nord og Nordvest for Torone, fragaar strax en som ikke-chalkidisk, nemlig Olynthos, der indtil 479 tilhørte Bottiæerne (Hdt. VIII, 127). De tre andre Stæder ere, regnede fra SØ—NV, Gale, Sermylia og Mekyllerna. Ved dem alle stiller Sagen sig saaledes, at der ikke foreligger nogen Efterretning, som positivt meddeler, til hvilken hellensk Stamme Befolkningen i dem hørte; der er intet, som tyder paa, at det var chalkidiske Stæder, medens een Kjendsgjerning bestemt taler derimod. Ingen af dem sluttede sig nemlig i 432 til Chalkidiernes Opstand. Hvad Sermylia angaar, fremgaar det af Thukydidens (I, 65) og Fragmentet af den attiske Tributliste fra 430/29, at Byen i de første Aar af Krigen holdt fast ved Forbundet med Athen; senere maa den have sluttet sig til Opstanden, saaledes som Kirchhoff rigtigt har sluttet af den Paragraf i Fredstraktaten, hvori det overlades Athenæerne at behandle Fangerne fra Sermylia efter eget Forgodtbefindende.¹ Med ikke mindre Ret har Kirchhoff af en anden Paragraf uddraget den Slutning, at Mekyllerna og Singos ligeledes, og det lige indtil Nikiasfreden, bleve Athen tro.² Hvad Kirchhoff med sædvanlig Skarpsindighed havde sluttet af Texten i Traktaten, er senere blevet bestyrket ved det nys fundne Brudstykke af den attiske Skatteliste for 425/4. Ved denne nye Skatteansættelse ere Singos, Mekyllerna og Gale blevne

¹ Sitzungsber. d. Berlin. Akademie, p. 930.

² Smstds. p. 922 ff.

ansatte til den minime Skat af 10 Drachmer aarlig, en Sum saa ringe, at den ikke kunde være mindre, hvis Gudinden blot skulde have en Obol i Quotapart. Grunden til denne milde Skatteansættelse er sikkert den, at disse Stæder havde holdt med Athen, og at de under Krigen havde baaret og endnu maatte bære store Byrder. Hvis denne Betragtning er rigtig, er Grunden til at Byen Gale stilles i Kategori med Singos og Mekyllerna den, at den ligesom disse under hele den første Del af Krigen blev Athens Sag tro. I Forening med Sermyllia danne de tre Stæder en lokalt næsten sammenhængende Gruppe, som i Fællesskab uden Vanskelighed har kunnet forsvare sig mod Chalkidierne.

Hvis altsaa de tre Stæder Gale, Sermyllia og Mekyllerna ikke deltog i Opstanden, kan man videre slutte, at deres Beboere ikke vare Chalkidiere. Ifølge Thukydidens var det nemlig Chalkidierne (*οἱ ἐπὶ Θράκης Χαλκιδεῖς*), alt alle C., ikke nogle af dem, som 432 faldt fra Athen. Ved disse Chalkidiere forstaar Thukydidens Beboerne af en Gruppe af Stæder, som bestod af Olynthos og nogle i Nærheden, paa Halvøens Stamme, liggende Byer.¹ Netop i denne Egn laa ogsaa de tre ovennævnte Stæder; hvis disse ligeledes havde været chalkidiske, kunde Thukydidens ikke have brugt det generelle Udtryk, at Chalkidierne gjorde Opstand. Det var nemlig, idetmindste for de to's Vedkommende, ingenlunde ubetydelige Byer; Sermyllia var endogsaa den største Stad i Egnen Nord for den toronæiske

¹ Det Landskab, som udgjordes af dem og deres Omraader, kaldes af Thukydidens Chalkidike. Dertil medregner han ikke Torone, der laa langt derfra. Først i det 4. Aarhundrede, da de mellemliggende Egne sandsynligvis vare optagne i det chalkidiske Forbund, nævnes Torone af Theophrast (H. Pl. IV, 8, 8) som liggende i ἡ Χαλκιδικῆ.

Bugt og betalte til Athens Forbund over dobbelt saa meget i Tribut som Olynthos.

Naar altsaa de tre Stæder i 432 ikke vare beboede af Chalkidiere, har de sikkert heller ikke været det paa Perserkrigenes Tid. Ti i den Periode, som ligger mellem 480 og 432, har det chalkidiske Element ikke blot ikke gjort Tilbageskridt, men haft betydelig Fremgang i denne Egn, den midterste Del af Halvøens Stamme. Det fik første Gang Fodfæste her i 479, da Perserne fratog Bottiæerne Olynthos, dræbte Befolkningen og gave Byen til de i Torone bosatte Chalkidiere; derefter dannede sig efterhaanden, ved ved Havet og i det indre af Landet, den hele Gruppe af Stæder, som gjorde, at Thukydidens i 432 og senere kunde kalde dette Landskab Chalkidike.

I 480 var det endnu helt anderledes; som jeg tror at have vist, fandtes der i dette Aar kun een chalkidisk By, Torone, paa den makedoniske Halvø. Da Eretrieerne samtidig havde det noget større Mende og de herfra udgaaede Kolonier, var Overvægten paa deres Side. Dette Forhold, som sikkert fremgaar af Herodotos' Fortegnelse, synes Forfatteren selv ikke at have bemærket; det har i hvert Fald ikke faaet det rette Udtryk i den Liste, som han VII, 185 giver over de Folk, som stillede Infanteri til Xerxes' Hær. Blandt de Folk, som han her anfører ved Navn og vel altsaa betragter som de vigtigste, forekommer ogsaa Bottiæerne og den «chalkidiske Stamme», medens Eretrieerne indbefattes i den summariske Slutningsrubrik «alle de andre, som bebo Kysten af Thrakien». Man maa her erindre, at Herodot skrev hele dette Afsnit af sit Værk efter den peloponnesiske Krigs Udbrud. I Tiden, som var hengaaet siden Perserkrigene, var Chalkidiernes Magt paa den makedoniske Halvø voxet stærkt, og umiddelbart før Affattelsen af den

senere Del af Herodots Arbejde, havde Bottiærerne og Chalkidierne erklæret deres Frafald paa Athen. Denne Begivenhed, hvorved Chalkidiernes daværende Betydning tydeligt lagde sig for Dagen, har bragt Herodot til at bruge et Udtryk, der ikke ret passede til den ældre Tids Magtforhold.

BEMÆRKNINGER
OM
BRUGEN AF PRÆSENS PAA LATIN.

AF
C. JØRGENSEN,
DR. PHIL.,
ADJUNKT VED METROPOLITANSKOLEN.

Med Hensyn til Betydningen af Præsens plejer man at lade sig nøje med at sige, at det betegner det nærværende; Madvig tilføjer: «hvortil ogsaa hører det, som sker eller er til enhver Tid», og yderligere: «det, som har varet længere Tid og endnu varer ved.»

Præsens Begreb er endnu noget videre, eller om man vil, «det nærværende» tillader flere Opfattelser. Vi udhæve tre:

- 1) det, som nu sker,
- 2) det, der plejer at ske,
- 3) det, man staar i Begreb med.

Den første Betydning er den almindelige, de to andre, hvortil Imperfektum indeholder det tilsvarende Fortidsudtryk (plejede, stod i Begreb med), lade sig ogsaa paavise. At man gør opmærksom paa de nævnte Sidebetydninger ved Imperfektum uden at nævne dem ved Præsens, har sin Grund i, at man nøjere lagde Mærke til Imperfektums Anvendelse for at kunne sondre mellem den og Perfektums.

Naar vi paa Dansk siger: «jeg spiser til Middag hos Nimb,» har disse Ord ofte Betydningen: jeg plejer at spise det nævnte Sted; Plautus (Mil. gl. 24 U): *epityrum illi estur insanum bene*, «man spiser en utrolig god Olivensalat der.» Paa Dansk siges paa samme Maade: «jeg kommer hos Madvigs,» o. l. Denne Betydning af Vane kan flyde noget over i den ovenfor berørte om det, som altid sker (*deus mundum conservat.*)

Men der er i Almindelighed tilstrækkelig Forskel. Den Brug af Præsens, som her er fremdraget, betegner det, som hyppig sker, ofte gentager sig, ved hver Lejlighed kommer igen. Om den forlibte Frue, der faar Øje paa Titelpersonen i Plautus Miles gloriosus, siges det: *Ut tremuit et extimuit, Postquam te aspexit!* «Hvor hun skælver og blev angst, da hun saa Dig.» Dertil svarer den stolte Krigsmand (1267): *Viri quoque armati idem istuc faciunt*, «det samme gør ogsaa bevæbnede Mænd» — ikke altid men — «hver Gang de se mig.» Saaledes bruges Præsens (i en Lignelse) om, hvad Folk i Almindelighed gør (Plaut. Mostel. 98 U.). *Aedes quom extemplo sunt paratae . . . Laudant fabrum atque aedis probant; sibi quisque inde exemplum expetunt* («saa snart Huset er færdigt, roser de Bygmesteren» osv.). 105 *Atque illud saepe fit: tempestas venit* («saa gaar det ofte saadan; der kommer et Uvejr»), og Udmalingen fortsættes i mange Vers med Præsens, om hvad der plejer at ske i et saadant Tilfælde.

De anførte Exempler paa Brugen af Præsens om, hvad der plejer at ske, ville her være tilstrækkelige.

Til at betegne det, der plejer at ske, har senere Digtere undertiden brugt Perfektum i Tilknytning til det græske Aorist (Madv.³ 335 b, A. 3, hvor forøvrigt udtrykkelig

siges: «i Steden for Præsens om noget, der plejer at ske.» Dräger² I S. 253 f.).

Præsens bruges fremdeles om, hvad man staar i Begreb med eller strax vil gøre. Hostrup (Genboerne 3 Akt. 4 Sc.) «Men skrig dog ej saa gefærlig, jeg sla'r Dig jo bare ihjel.» Hos Tacitus (hist. I, 83) *imus ad bellum* «vi skal drage i Krig» (med det første), i en Tale Otho holder til sine Soldater, medens de endnu ere i Rom. Saaledes oftere: *Abeo*, jeg gaar (*fugio* Plaut. Men. 837), *eo hinc ad forum* (Plaut. Most. 837), eller: *Nos prodimus ad forum, jam hic nos erimus*, «vi gaar nu hen paa Torvet, vi skal strax være her igen.» (Pl. Men. 211. — Det er i disse Steder afgjort Meningen, at vedkommende strax vil sætte sig i Bevægelse; paa andre Steder udtrykkes nemlig ved *eo* «jeg er paa Vejen.») — *Manedum parumper; jam exeo ad te, Chrysale* «Vent et Øjeblik, jeg kommer strax ud til Dig» (Pl. Bacch. 789). *Nunc ad eum invito* «nu vil jeg se ind hos ham» (Pl. Men. 108). I samme Betydning siges (Pl. Mil. gl. 1290 cf. 1277) *ego hanc arcesso* «jeg kommer for at hente hende, jeg skal afhente.»¹ Xenophon (An. I, 3, 16) «det er taabeligt at forlange en Vejviser af den Mand (Kyros) *ὃ λυμαινόμεθα τὴν προᾶξιν*, hvis Foretagende vi staa i Begreb med at forstyrre»; denne Ytring falder under en Raadslagning af Grækerne, om de skulle forlade Kyros, fordi han har ført dem mod Perserkongen uden at sige dem det. Ved nu at forlade Kyros vil Grækerne skade ham.

Ogsaa i Spørgsmaal bruges Præsens paa denne Maade om det, man staar i Begreb med: *Ecquis istas aperit mihi fores?* «Vil nogen strax aabne den Dør?» (Pl. Most. 436).

¹ Under Navnet *Conatus* anfører Dräger Exempler paa Præsens i denne Betydning fra andre Forf., Hist. Synt. I² S. 230.

Etiarne aperis? «Lukker Du saa op?» (919). *Jarne abis?* (Most. 974, Men. 430) «Gaar Du saa?» *Cesso ego illis obviam ire?* «Nøler jeg med at gaa dem i Møde?» (= jeg vil ikke nøle med) (Pl. Mil. gl. 894). *Etiarne adstas? etiam audes mea revorti gratia?* (bedende:) «Kan Du ikke blive staaende, vil Du ikke vende om igen for min Skyld?». Endog i en indirekte Spørgesætning *Scitis, quid ego vos rogo?* «Ved I, hvad jeg vil bede Eder om?» (Men. 1132).

Heraf forklares den almindelige Brug af et i Præsens udtrykt nægtende Spørgsmaal i Steden for Imperativ: *Non taces?* «Vil Du ikke tie?» (Most. 720) = «ti stille». *Non tu abis, quo dignus es, Aut te piari jubes?* «Vil Du ikke gaa, hvorhen Du fortjener (Pokker i Vold) eller lade Dig sone (fri for Galskab)?» Og med Spørgeordet *quin* (Madv.³ 351 a, A. 3) *Quin tu te suspendis?* «Gaa strax hen og hæng Dig» (Pl. Men. 897). *Quin tu is in malam crucem?* (900).

Men det daglige Sprog (Plautus) gaar videre i Anvendelsen af Præsens og bruger det som paa Dansk ligefrem i Steden for Futurum om Fremtiden i Almindelighed (ikke blot om det, man lige staar i Begreb med): Plautus Aul. 281 *Sed erus nuptias Meus hodie faciet. A. Quoius ducit filiam?* («Hvem skal han giftes med?»). Ibid. 360 *Si autem deorsum comedent, si quid coxerint, Superi incenati sunt et cenati inferi.* (Hvis Kokkene nede i Brønden spiser, hvad de har kogt, saa faar Oververdenens Beboere ingen Mad.) Bacch. 72 *Malacissandus es. Equidem tibi do hanc operam* («jeg skal besørge det Arbejde»). Ibid. 881 *Et ego te et ille mactamus infortunio* («vi skal gøre det af med Dig»). Most. 1070 *Dat profecto, som Svar paa Nunquam edepol dabit.* Verbet *dare* (give) synes at have en Tilbøjelighed til at rumme noget fremtidigt i sig, Mil. gl. 1143 *omnia dat dono, a se ut abeat* (han vil give Kæresten alle

Kostbarhederne, for at hun skal forlade ham), Bacch. 1190 *Dimidium auri datur; accipias*.

Andre Exempler paa Brugen af Præsens i Steden for Futurum hos Plautus anføres af Dräger Hist. Synt.³ I S. 286, og han tilføjer nogle fra andre Forfattere. Præsens i Betingelsessætninger i Steden for Futurum er hyppigt hos Plautus (Dräger anf. St. og Bacch. 853. 1145. 1186. Capt. 330. Curc. 575. 714. 719). Præsens Infin. i Betydning af Futurum bruges efter visse Verber, se Ussing ad Asin. 439, 597 cf. Dräger II S. 388 og 398 f.

Af den almindelige Brug i daglig Tale af Præsens i Steden for Futurum forklares endnu en egen Talebrug, nemlig Anvendelsen af Præsens (Indikativ) i Spørgsmaal om, hvad man skal gøre: *Quid agimus?* «Hvad skal vi gøre?» (Pl. Men. 830). *Quid ego ago nunc?* (Most. 360). *Voco huc hominem?* «Skal jeg kalde Manden hid?» (Most. 759). *Jam fores ferio?* «Skal jeg strax banke?» (Men. 177). *Jamne dico?* (Curc. 133). *Etiam redditis nobis filios et servom? an ego experior vim majorem?* «Eller skal jeg prøve stærkere Midler?» (Bacch. 1167). *Quam mox incendio rogam?* «Hvor snart skal jeg tænde Dødsbaalet?» (Men. 155). *Quam mox seco?* (Mil. gl. 1400). — Ogsaa hos andre Forfattere forekommer det samme (Madv.³ 339, A. 2 a, Dräger² I, 287).

Brugen af Præsens ved Conjunktionen *dum* («indtil»; Lorenz til Plaut. Most.² 683) og ved *ante quam* og *prius quam* kan vel ogsaa henføres til denne dagligdags Brug af Præsens i Steden for Futurum.

Rækken af forskellige Betydninger af Præsens er ikke hermed til Ende, det bruges ogsaa om hvad man lige har gjort: Pl. Mil. gl. 1109 *Istuc quod das consilium mihi Te cum illa verba facere de ista re volo* («det, som Du raa-

dede mig, derom vil jeg, at Du skal tale med hende»), *ἀληθῆ λέγεις* o. lign.

Man bliver næsten betænkelig ved den udstrakte Anvendelse af «Nutiden»; i et Exempel som *deus mundum conservat* betegner Præsens al Evighed, ved *jamdudum te hortor* betegnes Fortid og Nutid tilsammen; i en Forbindelse som Pl. Bacch. 80 *Locus hic apud nos, quamvis subito venias, semper liber est* («Din Plads her hos os staar Dig altid aaben, hvor pludselig Du saa kommer») betegner Præsens Nutid og Fremtid tilsammen, «historisk» Præsens betegner Fortiden, den omtalte dagligdags Brug af Præsens betegner Fremtiden. «Nutidens» Begreb er paa denne Maade meget udvideligt, og alle Tilfælde lade sig næppe forklare ud fra et Synspunkt. En fuldkommen Begrundelse deraf faar man ikke ved den Forklaring, at Præsens ved Siden af Nutid ogsaa kan udtrykke Verbets Handling uden Hensyn til Tid¹. Lige saa vanskeligt vilde det være paa det her behandlede Sprogtrin at forklare Betydningsforskellen i Præsens ud fra Præsensstammens forskellige Dannelsesmaader².

Det historiske Præsens, som her lejlighedsvis nævntes, er en rhetorisk Anvendelse af Præsens, et søgt Middel til at anskueliggøre en Skildring af noget, som i Virkeligheden hører Fortiden til; man fortæller Begivenheder og Tilstande, som om de foregik og bestod for Ens Øjne.³ Det er en Art

¹ *Delbrück*, Syntakt. Forschungen II S. 89 anfører som fælles Betydning af Præsens i de indoeuropæiske Sprog «eine an keine Zeit gebundene oder eine in der Gegenwart vor sich gehende Handlung.» Som Præsensstammens Betydning i Græsk angives af samme Forf. (Synt. Forsch. IV, 111) «die sich entwickelnde Handlung.»

² *Delbrück*, Synt. Forsch. IV S. 112, *Schleicher*, Compendium § 293.

³ Ogsaa i historisk Præsens kan ligge Betydningen af det hyppig gentagne, Ovid Met. I 297 *Figitur in viridi, si fors tulit, ancora prato*.

fingeret Præsens, hvortil man kan finde Paralleler, men uden at de berøre Fortiden; i Plautus Mil. gl. 352 frygter den talende, at Elskerinden i Stykket, der paa en Gang forestiller to Personer, skal blive afsløret, hvis man forlanger samtidig at se begge de Personer, hun giver; men den listige Palæstrio véd Raad: *Facile est. Trecentae possunt causae colligi: Non domi est; abiit ambulatum; dormit; ornatur; lavat; Prandet; potat; occupata est: operae non est; non potest.* «Aa, det er en let Sag. Der kan anføres tusinde Undskyldninger: hun er ikke hjemme, hun er gaet ud at spasere, hun sover, er ved Toilettet, er i Bad» osv. Alt drejer sig kun om det tænkte Tilfælde (i Fremtiden); det er de Ord, som vil blive sagte, hvis Tilfældet indtræder.

Mange af de Betydninger af Præsens, som her med Anførelse af Exempler ere gennemgaaede, optræde lige godt i flere Sprog, saa at det i Grammatiker til Undervisningsbrug for saa vidt er overflødigt at gøre opmærksom paa dem¹; men de burde dog ikke helt skydes til Side, og den her anførte lille Række positive lagttagelser af Sprogbrugen paa dette Omraade indenfor en begrænset Periode af Sproget vil vel ikke være uden Nytte. Det kunde maaske lønne sig at udvide lagttagelserne over Brugen af Præsens paa Latin ogsaa udenfor Indikativ og udenfor Hovedsætninger og fortsætte dem til det senere Sprog; Forarbejder hertil synes ikke at foreligge.

¹ En Del Betydninger af Præsens er i Forbigaaende anført i V. Henry, *Précis de Grammaire Comparée du grec et du latin*, 2e édit. p. 299.

ARISTOTELES
OG
DE ARABISKE GRAMMATIKERE.

AF
R. BESTHORN,
DR. PHIL.

J o dybere den moderne arabiske Filologi er trængt ind i den arabiske Litteratur og Kulturs egentlige Kærne, desto mere er tidligere Tidens Tro paa Arabernes Originalitet svundet, desto tydeligere har man seet, at det ogsaa her er Grækerne, der have viist Veien. Der er dog eet Omraade af den videnskabelige arabiske Literatur, der synes at bære et afgjort originalt Stempel: den arabiske Grammatik. Den blev da ogsaa længe og bliver endnu ofte betragtet som fuldstændig «national». De senere Aars Forskninger, der have viist, at Aristoteles' Skrifter have øvet en afgjørende Indflydelse paa den arabiske Filosofi og Alt, hvad dermed staaer i Forbindelse,¹ vakte dog Mistanke om, at ogsaa de arabiske Grammatikere vare blevne paavirkede af den store Stagiriter. Den Første, der saa eller rettere skimtede dette Forhold, var Renan, da han

¹ For Kortheads Skyld henviser jeg til W. W's (William Wrights) fortræffelige Afhandling i Encyclopaedia Britannica, 9. Udg., 2. Bd., pag. 225 fg.

skrev¹, at det ikke var umuligt, at visse almindelige Begreber, saasom Inddelingen i Nomen, Verbum og Partikel, oprindelig vare komne fra Grækenland, og at *Περί Ἑλληνείας* paa den Maade havde øvet en fjern Indflydelse paa den arabiske Grammatik; men han hævdede, at dette i ethvert Tilfælde ikke skyldtes bevidst og direkte Laan hos Grækerne. Det var hele det urigtige Blik, Renan havde paa Arabernes Kjendskab til den græske Literatur, hans Overbevisning om, at de saa godt som udelukkende havde faaet dette Kjendskab gennem Syrisk som Mellemed, der hindrede den klartseende og grundige Kjender af baade de semitiske Sprog og den græske Literatur i at see det rette Forhold². Dette Fejlsyn har ogsaa paavirket senere Forskeres Opfattelse. I 1882 skrev Stanislaus Guyard³: «Certains doctrines et certains faits grammaticaux portent manifestement la trace d'une influence grecque s'exerçant par l'intermédiaire du Syrique», han tillagde «les Chaldéens» Æren for at have skænket de arabiske Grammatikere de græske Elementer, de have optaget i deres System. Saa udbredt end denne Anskuelse er, kan den ikke være rigtig. De senere syriske Grammatikere have det samme System som Araberne, men de have aabenbart laant det fra deres politiske Herrer og Mestere. De ældre syriske Grammatikere brugte det gængse græske System.

Men bortset fra Spørgsmaalet om, hvorledes Araberne have faaet deres Kjendskab til Aristoteles og andre græske Forfattere, har den rigtige Erkjendelse, at ogsaa de arabiske

¹ Histoire générale des langues Sémitiques, 3. Udg. 1863, pag. 379.

² Min Opfattelse af dette Forhold har jeg kortelig fremsat i et Foredrag paa 4. nordiske Filologmøde (Forh. paa det 4. nord. Filologm. pag. 122 fg.)

³ Revue critique, 1882, II, pag. 121--22.

Grammatikere have arbejdet under græsk Indflydelse, om end deres interessante og indtrængende Analyse skyldes dem selv, lidt efter lidt banet sig Vei og er blevet til en ret almindelig Troessætning; saa vidt jeg har seet, er der dog ikke hidtil blevet ført Bevis for dens Rigtighed.¹

Spørger man Araberne selv, hvorfra deres Grammatikere have deres eiendommelige System, der behandler Grammatik og Syntax uden Adskillelse under de tre Hovedafdelinger: Nomen, Verbum, Partikel, svare de: Fra Kalifen Ali. En Hovedkilde til vort Kjendskab til den ældste videnskabelige arabiske Literatur, Kitab-al-Fihrist («Katalogbogen»), forfattet af Ibn Abi Jakub an-Nadim omtrent ved Aar 1000; udgivet af Flügel og — efter hans Død — efter hans Manuskript af Roediger og A. Müller, 1871—72) fortæller (I., pag. 39—40) omtrent Følgende: Den første Grammatiker var Abu-l-Aswad ad-Duali. Han sagde til Ali, som tidligere havde meddelt ham Noget af Grundtrækkene i Grammatiken: «Jeg beder om Tilladelse til at gjøre, ligesom (*nahva*) Du har gjort» — deraf Benævnelser paa Sætningslæren: Al-nahvu. Abu-l-Aswad udarbejdede dog først en grammatisk Veiledning, da han hørte en Koranlæser foredrage Sur. 9, 3 saaledes, at Meningen blev: «Gud har ikke Noget at gjøre med Afgudsdyrkelse og med sin Profet» (*varasulihî*) i Stedet for: «og det har hans Profet heller ikke» (*varasuluhu*). — Den Veiledning, som Ali havde givet Abu-l-Aswad, lød ifølge andre Beretninger saaledes: Talen deles i tre Dele: Nomen, Verbum og Partikel.

¹ Hartwig Derenbourg citerer i Fortalen til sin Udgave af «Le Livre de Sibawaihi» en russisk Afhandling af Guirguass om Arabernes grammatiske System, som jeg ikke kjender. Derenbourg selv skriver (pag. XV, n. 4): «Les systèmes grammaticaux des Hindoux ont-ils été connus de Sibawaihi?»

Denne Fortælling, der findes mange Steder, er sikkert rigtig i eet Hovedpunkt: Det grammatiske Studium er fremkaldt ved Frygten for Forvanskning af Koranens Text. Traditionen, der henfører det grammatiske Systems Oprindelse til Ali, kan selvfølgelig lige saa lidt som Forklaringen paa det tekniske Udtryk Al-nahvu tilfredsstillende os.

I Virkeligheden havde Renan viist den rette Vei --- han havde kun ikke fulgt den. Man kan i Aristoteles' *Περὶ Ἑρμηνείας* finde tydelige Spor af, hvorfra de arabiske Grammatikeres Definitioner paa deres Hovedkategorier stamme. De arabiske Grammatikere definere (f. E. Alfijjah, ed. Dieterici. pag. 3) Nomen og Verbum saaledes:

«Et Nomen er det, som henpeger paa et særskilt Begreb uden Forbindelse med Tiden; naar Begrebet forbindes med Tidsbetydningen, er det et Verbum.»

I Aristoteles' *Περὶ Ἑρμηνείας* c. 2. og 3.¹ findes ganske den samme Definition: *Ὄνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνῆ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην ἄνευ χρόνου Ῥῆμα δὲ ἐστὶ τὸ προσσημαῖνον χρόνον.*

Her er aabenbart ikke Tale om «une influence éloignée du *Περὶ Ἑρμηνείας*», men om en ganske direkte Oversættelse. Det maa ganske vist betragtes som et Held, at der er overleveret os et saa udpræget Bevis for, at de arabiske Grammatikere arbejdede efter græske Forbilleder. Exemplet er vel tilstrækkeligt til at paavise, at de arabiske Grammatikere kjendte og brugte *Περὶ Ἑρμηνείας*. Mindre tydeligt, men dog vel tilstrækkelig tydeligt fremtræder denne Efterligning i de arabiske Grammatikeres Definition paa «Talen» (Al-Kalām). «Tale som terminus technicus hos Grammatikerne» — hedder det f. E. Alfijjah, pag. 1 — «er en

¹ Aristoteles, ed. J. Bekker, I, 1831, pag. 16. Smlgn. hermed *Περὶ Ποιητικῆς* c. 20 (Ed. Vahlen, 3. Udg. pag. 47).

Betegnelse for det Udtryk, der giver en saadan Mening, at man dermed kan slutte Sætningen». Denne Definition synes ikke at stamme direkte fra Aristoteles, men fra hans Elev, Dionysius Thrax. «Talen» — hedder det hos denne græske Grammatiker¹ — «er en Sammenstilling . . . af Ord, der fremstille en fuldstændig Sætning», hvilken Definition ogsaa anvendes af Priscian (2, 4, 15): «*Oratio est ordinatio dictionum congrua sententiam perfectam demonstrans.*» I Almindelighed vil det dog være umuligt med afgjort Bestemthed at paavise en direkte Oversættelse eller Efterligning, men de enkelte Steder, hvor en saadan Efterligning kan paavises, tyde paa en langt videre gaaende Benyttelse af græske Forbilleder; man vil desuden i hele den Maade, hvorpaa de arabiske Grammatikere fremstille deres System, finde utvetydige Spor af, at de omhyggelig have studeret Aristoteles og navnlig hans *Κατηγορίαι*, et af de første græske Værker, der blev oversat paa Arabisk.²

Det er Skæbnens Ironi, at de arabiske Grammatikere have faaet ogsaa deres ret uheldige Ramme, Inddelingen i Nomen, Verbum og Partikel, fra den klare græske Tænkter — thi ogsaa dette «System» skyldes utvivlsomt Aristoteles eller dog en eller anden Grammatiker af hans Skole. Forholdet er dog her mindre klart, end Tilfældet er med de anførte Definitioner.

Den ældste arabiske Grammatik, der er bevaret, er Sibawaihis († 796) «Bog», som ogsaa var det egenlige banebrydende Værk i den arabiske grammatiske Literatur. I Hovedsagen er «Bogen» en Materialesamling, og Forfatteren kæmper håardt for at forme sine Definitioner, der ere saare uklare og saare vidtløftige; netop ved Definition af

¹ Bekker, *Anecdota*, II, 629.

² *Aristotelis Categoriae Graece cum versione Arabica*. Ed. Zenker 1846.

Nomen, Verbum og Partikel svigter Evnen ham. Hans «Bog» begynder saaledes: «Dette er Kapitlet, hvor man lærer, hvilke Taledelene ere i Arabisk. De ere: Nomen, Verbum og Partikel, hvilken sidste staar i en Betydning, som ikke er Nomen og ikke Verbum. Nominet er Mand, Hest, Mur. Og hvad Verbet angaaer, ere Exemplerne herpaa tagne af Ord, der udtrykke Nominernes Akcidenser, og de konstrueres efter det, som er forbigangent, og det, som er og ikke endnu er hørt op.»¹

Af dette Sted fremgaaer: 1) at de gængse arabiske Definitioner paa Nomen og Verbum ere fremkomne efter Sibawaihis Tid, og 2) at allerede Sibawaihi kjendte og brugte Inddelingen: Nomen, Verbum og Partikel. Man kunde heraf slutte, at denne Inddeling virkelig, som Araberne paastaa, skyldtes dem selv. Men ogsaa her foreligger dog aabenbart et græsk Forbillede — fra Aristoteles eller fra en Inddeling, som græske og romerske Forfattere tillagde ham. Aristoteles *Περὶ Ποιητικῆς* c. 20.² begynder saaledes: «τῆς δὲ λέξεως ἀπάσης τὰ δ' ἐστὶ τὰ μέρη, στοιχεῖον συλλαβὴ σύνδεσμος ὄνομα ῥῆμα ἄρθρον πῶσις λόγος. Der findes i de her fremhævede Ord et Forbillede for den arabiske Inddeling: Nomen, Verbum, Partikel — men Aristoteles inddeler Talen i otte Dele. Stedets Ægthed kan være tvivlsom³, og allerede Dionysius fra Halikarnas opstillede en Tredeling: *ὀνόματα, ῥήματα, σύνδεσμοι* som

¹ Ed. Derenbourg, pag. I. Sibawaihis Definition minder lidt om *Περὶ ποιητικῆς* c. 20: τὸ δὲ βαδίζει etc. (Aristotelis De arte poetica. Ed. Vahlen, 3. Udg. pag. 48.) Sibawaihi bruger ogsaa det til *βαδίζει* svarende arabiske Verbum som Exempel.

² Ed. Vahlen, pag. 45.

³ Angaaende dette Spørgsmaal og de følgende Citater henviser jeg til: Steintal, Gesch. der Sprachw. bei den Griechen und Römern 1863, pag. 254 fg.

aristotelisk. Ogsaa Quintilian omtaler den aristoteliske Tredeling.

Man har saaledes allerede i Oldtiden henført en Inddeling af «Talen» i tre Dele og netop i de tre Dele, der danne Grundlaget for de arabiske Grammatikers System, til Aristoteles. Der er da heller ikke Grund til at tvivle paa, at Araberne have faaet denne Inddeling fra Grækerne. Sibawaihi og andre af den ældste arabiske Grammatikere vare Persere, og Studiet af den arabiske Grammatik er opstaaet i Kalifatets persiske Provinser, hvor man netop i den nærmeste Tid før den arabiske Erobring ivrig dyrkede den græske Literatur under Veiledning af fordrevne græske (nestorianske) Munke.¹

¹ Hovedpunkterne i denne Afhandling har jeg udviklet i en Besvarelse af Universitetets Prisopgave i østerlandsk Filologi for Aaret 1882—83. Jeg har nu, uden at have min Prisafhandling ved Haanden, paany undersøgt Spørgsmaalet og er i alt Væsentligt naaet til de samme Resultater som den Gang — forhaabenlig ogsaa til større Klarhed.

SKYLD OG NEMESIS HOS ÆSCHYLUS.

AF

A. B. DRACHMANN,

DR. PHIL.,

DOCENT VED UNIVERSITETET I KJØBENHAVN.

Kierkegaard har sagt et Sted, at det Problem, der ligger til Grund for hele den græske Philosophies Erkjendelseslære, er dette: hvad et Menneske er. Han føier til, at dette er «ligesom et kort Indbegreb af Græcitetens Betydning, et Epigram, den selv har skrevet sig, og hvormed den da ogsaa er bedre tjent end med det stundom meget vidtløftige, der stundom skrives om den». Han mener hermed aabenbart, at ikke blot i den græske Philosophie, men i hele den græske Tænkning, uanseet om den har Videnskabelighedens Præg, er dette Problem det fremherskende, og Grækernes Besvarelse af det deres religiøse Bedrift. Et Par Exempler til Belysning af Kierkegaards Sætning, hentede fra den ældre græske Poesie, kan afgive en Baggrund for en Skizze af Æschylus's eiendommelige Livsanskuelse.

Hvor Kierkegaard fremsætter hin Sætning, taler han med specielt Hensyn til Sokrates; og ganske vist kan det siges, at Sokrates's egentlige Opgave var at bestemme, hvad et Menneske er, og at stille Mennesket rigtigt ind i Forhold til Tilværelsen eller til Guddommen, hvorledes man

nu vil udtrykke det. Saaledes lader Platon ham selv formulere sit Livs Formaal i Apologiens bekjendte Skildring af hans Herkulesarbeide i Gudens Tjeneste, hvor han gaer omkring og lærer Menneskene den «menneskelige Visdom» eller aabner deres Øine for den menneskelige Uvidenhed. Men denne Sokrates's Virksomhed er et Udslag af det fælles græske Tankearbeide i samme Retning; det han siger, er det samme som Andre før ham har sagt, det er den ægte græske Levevisdom, anvendt ganske specielt paa det intellektuelle Omraade (hvortil Sokrates i en vis Forstand begrænsede sig) og her udtrykt ikke blot i en Læresætning eller anden opbyggelig Form, men i et Liv, der ikke udtrykker andet end dette Ene. Det er det gamle «kjend Dig selv», «priis Ingen lykkelig før han er død» o. s. v., i speciel Anvendelse. I mere eller mindre rene Former kommer det Samme igjen hos næsten alle ældre græske Digtere overalt, hvor de «philosopherer» over Livet.

Een af de Digtere, der har givet denne græske Livsopfattelse det reneste og mest umiddelbart tilgængelige Udtryk, er Pindar. «For eet Gode giver Guderne Menneskene to Onder; det forstaaer Daarerne ikke at finde sig i med rolig Hengivelse, men de Gode, idet de vender det Skjønne udad» (P. III, 81). Kjend Livet og Dín egen Stilling i det; husk at al menneskelig Lykke og Storhed er menneskelig, det vil sige usikker og forgjængelig, og lev derefter — det er Omkvædet paa alt, hvad han har sunget. Det er bestandig den samme klare og ubedragelige Erkjendelse, der for os lyder som Pessimisme og dog ikke er det, fordi Erkjendelsen af Sandheden for Pindar ubevidst, som for Sokrates bevidst, faldt sammen med Anerkjendelsen af den, medens der i al Pessimisme ligger en Revolte mod den erkjendte Sandhed. En saadan kjender Græciteten

ikke; den spørger kun, hvordan Livet er, og er tilfreds, naar den har erkjendt, at det er, som det er.

Pindar fremhæver i sine moralske Betragtninger i det Hele mest Livets gennemsnitlige, dagligdags Usikkerhed og Foranderlighed. Men den samme Tanke lader sig frugtbargjøre paa en anden Maade: ved at sammenstille Extremerne; ved at vise, at intet Menneske kan stige saa høit eller staae saa fast, at ikke det Rædselsfulde, der overtræffer enhver Forestilling, i ethvert Øieblik kan bryde ind over det og knuse det. Denne Form er særlig egnet for dramatisk Behandling, og dens reneste og mægtigste Udtryk findes da ogsaa hos en Dramatiker: i Sophokles's Oidipus Tyrannos. At dette er Tanken i denne saa meget omstridte Tragedie, siger Choret selv med rene Ord i Stykkets sidste Vers,¹ og man skulde vel mene, at Tanken i sig selv var betydelig og slaaende nok til at være Bærer for eet af Verdenslitteraturens mest gribende Værker. Men man har nu engang ondt ved at finde sig i den græske Objektivitet, der nøies med at sige den Ting, som er, og sige den ligefrem, uden at have en højere Formel i Baghaanden og dog uden at fornegte Livets Værdi.

Paa denne Høide af objektiv Betragtning var det da heller ikke givet alle Grækere at holde sig. Den fremtræder med Styrke i kunstnerisk Behandling af enkelte Phænomener, hos Pindar endog som gennemgaaende, sjelden let plumret umiddelbar Anskuelse, og hvor den findes saaledes i sin Renhed, kan den betragtes som det

¹ «Beboere af Thebens Stad, see Oidip her, som kunde raade den berømte Gaade og var den største Mand, til hvis Lod enhver Borger saae hen med Misundelse, see i hvilken Malstrøm af forfærdelig Ulykke han er kommen ind. Derfor skal man overfor enhver Dødelig have Blikket fæstet paa hans sidste Dag og ikke prise nogen lykkelig, førend han har naaet sit Livs Ende uden at have oplevet nogen Sorg».

fuldkomneste Udtryk for den eiendommelig græske Religiositet, som Kierkegaard har karakteriseret. Men den findes sjelden ren. Langt hyppigere optræder den i den af Overtro og andre Motiver modificerede Form, som kaldes Nemesistheorien. Vi kjender denne Form bedst fra Herodot; men den er langt ældre og har haft en videre Udbredelse.

Den objektive Betragtning siger: husk at Du er et Menneske, og husk det fremfor alt, naar det gaaer Dig godt; thi da forledes Du lettest til at glemme det og troe, at Du er en Gud; og da vil Du blive ynkelig skuffet. Nemesistheorien siger: husk at Du er et Menneske, og husk det fremfor alt, naar det gaaer Dig godt; thi da er Ulykken Dig nærmest. Guden taaler ingen ublandet Lykke, fordi han ikke taaler, at et Menneske bliver hans Lige; og han afveier Lykke og Ulykke nogenlunde lige. Jo høiere han derfor lader En stige, desto vissere og desto dybere lader han ham falde. — Begge Betragtninger har det tilfælles, at de vil bestemme Menneskets Forhold til det Guddommelige. Men den objektive Betragtning holder sig til Mennesket som det Givne og har kun Guden med som Grænsebestemmelse; Nemesistheorien udsiger tillige noget positivt om Guddommen. Den fine Grænse er overskreden, der adskiller det frie Religieuse fra det Dogmatiske.

Hvad Nemesistheorien har af Nyt, er for det Første den overtroiske Forestilling, at Lykken medfører Ulykke. Den er let at forklare, men i denne Forbindelse uden videre Interesse. Men dernæst har den et andet Moment, der maa bestemmes som en Fordring til Tilværelsen. Tilværelsen skal være retfærdig, for saa vidt som Lykke og Ulykke skal være ligelig fordelte. Den misundelige Græker kan ikke finde sig i, at en Enkelt er begunstiget fremfor Andre; eller, om man vil, Grækerens Sans for Harmoni

stødes ved, at en Enkelt rager for høit op. Derfor siger han, at det ikke er saaledes: Lykke og Ulykke er ligelig fordelte; Guden stækker de Store, medens de Smaa «ikke generer ham» (Herodot). Og han er glad, hvergang han kan paavise, hvorledes den Fremragende slaes ned, eller hvorledes overvættes Lykke paa eet Punkt kompenseres med Ulykke paa et andet. Herodot har i syvende Bog en Historie om en Mand, der blev umaadelig rig ved at samle det Guld, der skyllede op paa hans Strandmark efter den Persiske Flaades Skibbrud ved Magnesia; «men (tilføier han) i andre Henseender var han ikke lykkelig; ogsaa han fik nemlig sin Sorg i Form af en uhyggelig Tildragelse med et Drab paa et Barn af ham». Herodot siger ikke «heldigvis»; men han mener det igrunden, naar han siger «ogsaa han». Den samme Forestilling overfører Herodot endog paa Verdensdelenes naturlige Beskaffenhed, idet han mener, at det sydlige Europa har det bedst tempererede Klima, men «de yderste Dele af Jorden» de kostbareste Produkter (III 106).

Hele denne Side af Nemesistheorien staaer i direkte Modsætning til den objektive Betragtning; den er, for saa vidt den hævder Ligelighed, netop ikke objektiv, passivt erkjendende, men subjektiv, aktivt fordrende. I Virkeligheden er imidlertid Afstanden mellem de to Opfattelser saa ringe, at de stadig gaaer over i hinanden. Nemesis-theorien har Plads for alle de samme Betragtninger som den renere Anskuelse. Samtalen mellem Solon og Krøsus hos Herodot holder sig, trods Udtrykket «den guddommelige Misundelse» ganske indenfor den objektive Betragtningens Ramme og virker netop derved saa stærkt. Selve den Blasphemi, der ligger i Udtrykket Gudernes Misundelse, er egentlig heller ikke saa slemt ment. Naar Grækeren siger:

Guddommen er misundelig, saa mener han egentlig kun: Tilværelsen er lunefuld, og det gaaer snarest ud over de Lykkelige («det Guddommelige er misundeligt og ustadigt», siger Herodot; Udtrykket viser ret, hvor upersonlig Betragtningen er). Paa samme Maade taler Æschylus i Perserne om «Gudens lumske Bedrag». Hans nyeste Kritiker falder over ham for denne nedværdigende Forestilling om Guddommen; og dog udsiger den ikke Andet end hvad man kunde kalde Tilværelsens Svigefuldhed. Seet rent upersonligt er Tilværelsen svigefuld; det former sig uvilkaarlig for Grækeren derhen, at der er En, der vil narre ham. Saaledes hypotaserer han stadig; men dersom man vilde tage ham paa Ordet og paastaae, at han altsaa anseer sine Guder for Bedragere, saa vilde han nedlægge en energisk Protest; thi naar han tager sit Udgangspunkt i selve Forestillingen om Guderne, er hans Betragtning af dem af en ganské anden Art.

Som det ikke er Alvor med det theocentriske Udgangspunkt i Nemesistheorien, saaledes heller ikke med Retfærdighedskravet. Begreber som personlig Skyld og Fortjeneste og deraf flydende Straf og Belønning, der for os er uadskillelig forbundne med Retfærdighedsideen, er Theorien som saadan fremmede. Dette ligger først og fremmest i, at Udgangspunktet ikke for Alvor er subjektivt, men objektivt. Nemesistheorien vil forklare Tilværelsen som Helhed; idet den gjør det, paavirkes den vel ubevidst af den Enkeltes Ønsker, men den tager ikke sit Udgangspunkt i dem; den er forvansket objektiv, ikke ufuldkommen subjektiv Betragtning. Men dernæst er selve det Krav, der i den stilles til Tilværelsen, ikke væsentlig seet et Retfærdighedskrav. Det er en Fordring om udvortes Ligelighed, om en Orden, der paa intet Punkt støder en stedse vaagen

Sans for Harmoni; dens subjektive Moment er langt mere æsthetisk end ethisk. Naar altsaa Retfærdighedskravet ikke kommer afgjørende frem, da beroer det i sidste Instans paa, at det ikke er levende tilstede hos Betragteren.

Saaledes bliver ogsaa Nemesistheorien i Hovedsagen indenfor den objektive Betragtning. Interessen koncentrerer sig om Erkjendelsen af Menneskets Stilling, i Overensstemmelse med Kierkegaards Sætning, og dens religiøse Gehalt kommer til at ligge i Bestemmelser af, hvad Mennesket er, af ganske samme Art som de fra den rent objektive Betragtning udgaede — ikke i Paastande om, hvorledes Verdensindretningen bør være.

*

*

*

«Fra Fortids Dage gaaer et gammelt Ord mellem Menneskene; naar en Mands Lykke har voxet sig stor, saa faaer den Afkom og dør ikke barnløs; af Lykken fremspirer der for Slægten uendelig Fordærv. Men jeg har min egen Tro og deler ikke Andres: den ugudelige Handling føder flere efter sig, der ligner deres Ophav; men i det retfærdige Hus trives Lykken altid, Slægt for Slægt. — Gammel Synd føder gjerne før eller senere, naar Tidens Fylde til Fødslen er inde, hos slette Mennesker ny Synd og den uimodstaaelige, uovervindelige Dæmon, den vanhellige Trods, der drager mørk Fordærvelse over Huset, og som ligner sine Forældre. Men Retfærdighedens Gudinde lyser i sodede Hytter og ærer den redelige Vandel; fra guldvirkede Sæder med Spor af smudsige Hænder fjerner hun sig med bortvendt Blik og holder sig til, hvor Fromhed raader. Hun agter ikke Rigdommens Magt, selv om den bærer det falske Stempel af Menneskenes Roes; og Alt styrer hun mod Maalet.»

I disse berømte Ord af Æschylus's Agamemnon slaaer der den, der er fortrolig med græsk Tankegang, en Luftning imøde som fra en anden Verden. I direkte og bestemt udtalt Modsætning til Nemesistheorien opstilles her en Række andre Begreber: Ulykken kommer ikke af Lykken, men af Skyld; Lykken er derimod Belønningen for den Gode. Man kan ikke forlange Modsætningen bestemtere udtrykt, baade negativt og positivt. Og vi er ligesaavel udenfor den objektive Betragtning; i Stedet har vi en skarp subjektiv Fordring til Tilværelsen, omend naturligvis udtrykt objektivt. Og Fordringen har sin prægnante Form, sit Slagord: Retfærdighed.

Et Sted som det her anførte skulde efter sin Beskaffenhed synes at være afgjørende for Opfattelsen af Digterens Livsbetragtning. Saaledes har man ogsaa almindelig behandlet det, og jeg troer man har haft Ret; men saa ligefrem er Sagen ikke, som den ved den her tilrettelagte Modsætning kunde synes at være. Ogsaa andre Grækere end Æschylus — man kan vel sige alle andre Grækere — har troet paa Gudernes Retfærdighed og udtalt denne Tro med Styrke; Betragtninger af denne Art er saa almindelige, at der ingen behøver at anføres her.¹ En saadan Tro er uforenlig med Nemesistheorien og i Grunden ogsaa med den renere objektive Betragtning; men den har heller ikke samme Udspring. Den er ikke udgaaet af en Betragtning af Livet som det er; den er Frugten af en Spekulation over Gudernes Væsen. Dem maa man selvfølgelig tillægge Retfærdighed; og naar man derfor tænker over Tingene fra dette Synspunkt, saa udtaler man sig ofte, som om man mente, at Retfærdighed var Tilværelsens Princip, og man glæder sig over at finde Exempler, der kan bekræfte Ens Regel. Men i Virkeligheden ligger der

¹ En Række Steder er samlede hos Nägelsbach, Nachhom. Theol. I § 18.

gjerne bag disse Exempler den daarlige Samvittigheds Interesse, der veed, at det, den anfører for at bekræfte Reglen, dog kun er en Undtagelse; og i Virkeligheden mener heller ingen almindelig Græker, at Retfærdighed er Tilværelsens Princip. Han veed bedre: naar han seer paa Tilværelsen med sine egne skarpe Øine, ikke gennem theocentriske Brillen, saa erkjender han dens Lov: for eet Gode to Onder, eller hvorledes han ellers formulerer den. Og naar han udtaler den, saa er der ingen daarlig Samvittighed bagved; han føler sig paa sikker Grund, fordi han er indenfor den objektive Betragtning, der svarer til hans eget Væsens centrale Evne. Ikke stort anderledes er det med Nemesistheorien; ogsaa her føler Grækeren sig sikker i sin Sag — hvad der atter kun vil sige, at Nemesistheorien væsentlig ligger indenfor den objektive Betragtning. — Vil man see den Modsætning, der saaledes er indenfor den Græske Betragtning, erkjendt som saadan og forsøgsvis hævet, saa læse man Goethes Digt: Das Göttliche; det bevæger sig netop om dette Problem.

Hos Grækerne gaaer de to Standpunkter, der hos Goethe søges formidlede, uformidlet ved Siden af hinanden. Man kan derfor strengt taget intet slutte af enkelte Udtalelser; og saaledes er der da ogsaa i den nyeste Tid fremkommet en Paastand om, at hin Passus hos Æschylus ikke er at tage for mere end et lyrisk Udbrud; den er ikke et Udtryk for en Livsanskuelse, der staaer i Modsætning til den gjængse, men er betinget af Sammenhængen paa dette Sted og modsiges af mange andre Steder. Det er Richter, der har gjort denne Opfattelse gjældende i sin Bog «Zur Dramaturgie des Äschylus» (Leipz. 1892), hvori han i det Hele stiller sig i Opposition til den hidtidige spekulativt farvede Betragtning af Æschylus og ved

en Gjennemgang af samtlige Stykker søger at naae en sikrere Bestemmelse af hans Eiendommelighed og en mere uholdet Vurdering af hans Fortrin. Saa fortræffeligt det nu end er at kræve en objektiv Undersøgelse af en Forfatters Personlighed og ikke at lade sig Forstaaelsen af hans hele Produktion diktere af et enkelt Sted, saa burde dog maaskee netop dette Sted have gjort Richter opmærksom og forsigtig. Man skal ialtfald have ondt ved i den ældre græske Poesie at opvise en Udtalelse, der saa stærkt bærer Præget af personlig Overbevisning, ja næsten af en Bekjendelse. «Jeg har min egen Tro og deler ikke Andres» — Grækeren fremsætter ellers sine almindelige Betragtninger paa sit Folks eller sin Stands Vegne. Det er derfor maaskee værdt at revidere Grundlaget for vor Betragtning af Æschylus, ogsaa efter Richters Revision. Men skal man gjøre det med nogen Sikkerhed, saa tør man ikke gaae ud fra enkelte Udtalelser, selv om de er nok saa signifikante. Kun i det hele Anlæg, Æschylus giver sine Stykker, eller i de Betragtninger, der aabenbart er afgjørende for, hvorledes han vil have dem opfattede (hvad hint Sted af Agamemnon, der dreier sig om Troias Fald, netop ikke er), tør man søge en Støtte for en sammenfattende Betragtning. Det er overhovedet det Vanskelige ved Grækerne, at de kan sige hvadsomhelst, naar de faaer Anledning dertil; de kan derfor aldrig tages ligefrem paa Ordet, men man maa undersøge, hvad de siger mest og bedst og mest interesseret, for at finde, hvad der i Virkeligheden ligger dem paa Hjerter; og det maa man saa fastholde ved Siden af og paa Trods af Modsigelse fra dem selv.

Af de syv overleverede Stykker byder *Hiketiderne* under denne Begrænsning mindst til Belysning af Problemet. Det er Indledningsstykket til en Trilogie, der behandlede

Danaidesagnet; og hverken Stykket selv eller den øvrige Overlevering giver nogen sikker Oplysning om, hvorledes Æschylus stillede sig til de ethiske Problemer, som Sagnet gav Anledning til at reise. Uagtet derfor Hiketiderne indeholder en hel Række Udtalelser netop om det Spørgsmaal, der her beskæftiger os (tildels meget berømte Steder), saa kan vi dog ikke benytte dem for vort Formaal, da det er uklart, hvorledes Æschylus har opfattet deres Forbindelse med Handlingen som Helhed. Kun saameget kan vi sige, at dersom Slutningen har været Begyndelsen lig, saa har Digteren i rigeligt Maal tumlet med Begreber som Skyld, Straf og Retfærdighed; thi disse Slagord er som Omkvæd paa de fleste Chorsange i Hiketiderne.

De Syv mod Theben er Slutningsstykket af en Trilogie, hvoraf de to første Stykker har behandlet Laios's og Oidips Skæbne. Den største Del af Stykket er optaget af Skildringen af den beleirede Bys Tilstand og af Forberedelserne til Kampen; men der findes enkelte Steder, hvor Digterens Opfattelse af Begivenhedernes Sammenhæng træder afgjørende frem. Det er fremfor alt Chorets Betragtninger efter Eteokles's Bortgang (720 ff.): «Jeg gyser for, at Slægtens onde Guddom, der ikke er Guder lig, den usvigelige Varsler af Ondt, den fædrene Bøns Erinye skal fuldbyrde den afsindige Oidips vrede Forbandelser; denne fordærvelige Brodertvist vækker den. En Fremmed skifter Arven, Chalyberen, der kommer fra de fjerne Skyther, en haard Fordeler af Godset, det ubarmhjertige Staal, som skifter imellem Brødrene og kun tildeler dem netop saa meget Land at beboe, som man giver de Døde at eie; af de store Agre gaaer de glip. Naar de er faldne, gjennemboede af hinandens Haand, og Jordens Støv har drukket deres røde Blod, der størkner mørkt, hvem vil saa

bringe Renselsesoffer, hvem vil tvætte dem? ak, nye Ulykker forener sig med Slægtens gamle Sorger. Thi jeg maa tænke paa den gamle Overtrædelse, der hurtig krævede sin Bod; og den virker endnu i tredje Led: Laios bød Apollon tre Gange fra sit Pythiske Orakel i Jordens Midtpunkt, at han skulde frelse sin Stad ved at døe uden Afkom; men han trodsede Guden, bukkede under for den fristende Daarskab og avlede sin egen Død, Fadermorderen Oidip, som formastelig befrugtede sin Moders Liv, hvor han selv var fostret og som han skulde have holdt helligt, med blodig Sæd; Forblindelse stiftede det afsindige Ægteskab. Et helt Hav af Ulykker vælter nu sine Bølger ind over Slægten; naar een synker tilbage, rejser det en ny, den tredje og værste Braadsøe, der netop nu fraader om Stadens Stævn. Til Værn ligger kun den smalle Mur her imellem. Jeg frygter, at Byen skal gaa under med dens Konger. Thi fuldt ud kræver de gamle Forbandelser deres haarde Bod». Og efter Meddelelsen om Ulykken hedder det (832 ff.): «Du Slægtens og Oidips sorte, ubønhørlige Forbandelse, uhyggelig, isnende Rædsel lægger sig om mit Hjerte. Faderens Bøn har virket, den har ikke tabt sin Kraft; Følgerne af Laios's Ulydighed har strakt sig lige til nu». Der er kun faa almindelige Betragtninger i Stykket, men de har alle (paa een Undtagelse nær) dette Indhold. De viser, at Æschylus har anlagt en fælles Grundbetragtning for hele det Sagn, der behandles i Trilogien. Betragtningen er den, at Labdakidernes Ulykker stammer fra Laios's Skyld, der som en arvelig Sygdom følger Generation efter Generation af hans Efterkommere, idet den bestandig bryder ud i ny Skyld, der drager ny Ulykker efter sig. Tanken om Slægtens Skyld behersker det Hele — altsaa et Skyldbegreb, omend af egen Art.

I *Perserne* er vi maaske paa sikrere Grund end i noget andet Stykke af Æschylus. For at finde Digterens Betragtning af Stoffet er vi i Reglen henviste til Chorsangene; herved er der den Mislighed, at Choret ikke alene er Digterens Talerør, men tillige, omend i forskjellig Grad, handlende Person. Det bliver da ofte vanskeligt, undertiden, som i Hiketiderne, umuligt at afgjøre, hvor det Dramatiske holder op og det Lyriske begynder. I *Perserne* bestaaer Choret af gamle Persere, der er blevne hjemme, medens Xerxes gjorde sit Tog mod Hellas; efter Sagens Natur fungerer det helt igjennem væsentlig dramatisk. Til Gjengjæld har Æschylus lagt en Scene ind, der tydelig nok væsentlig skyldes hans Ønske om at faa sagt sin Mening om Begivenhederne. Da Budskabet om Ulykken er kommet, og Choret har givet sin Sorg Luft i en længere Sang, opfordrer Enkedronningen Atossa, Dareios's Hustru, uden videre Motivering Choret til at mane den afdøde Kong Dareios op af Graven. Han kommer, og giver nu i en Samtale med Atossa en Forklaring af, hvad der er skeet. Den gaaer ud paa, at Persernes Ulykke skyldes Xerxes's Overmod (Hybris, det almindelige Udtryk hos Æschylus for Skyld og Synd). Det hedder først (733): «Naar En selv er ivrig (for at det skal gaae galt), saa tager Guderne ogsaa Haand i med»; dernæst i det store Vaticinium ex eventu om Slaget ved Plataæ: «(Boioternes Land) hvor der venter dem de værste Ulykker til Straf for deres Overmod og Gudsforagt . . . Fordi de har gjort Ondt, maa de lide i Forhold dertil, og mere venter dem; endnu har de ikke naaet Ulykkernes Bund; der vælder endnu nye frem. Et vældigt Blodblad skal forøves paa Plataæ's Grund af den Doriske Krigsmagt; Ligdyngerne skal som stumme Vidner forkynde hvem der seer dem, endnu i

trede Slægtled efter dette, deres Lære: at en Dødelig ikke skal hæve sine Tanker for høit. Thi naar Overmodets Blomst springer ud, sætter den Forblindelsen som Frugt, og af den sanker man en Høst af Graad Zeus sidder som Tøiler af altfor overmodige Tanker, og med Strenghed driver han Retfærdighedens Fordring ind». Det er her Æschylus, der taler gennem Dareios's Mund; og Æschylus siger ikke, som Pindar og Sophokles, at man ikke skal være overmodig, fordi man aldrig veed, hvornaar det gaer galt; han siger med rene Ord, at naar man er overmodig, saa straffes man, og straffes, fordi man er overmodig.

Prometheus er vel det mest omstridte af alle Æschylus's Stykker. Jeg skal kort fremsætte min Opfattelse uden at inlde mig paa Polemik. Stykkets bærende Tanke er den hos Andre saa sædvanlige, hos Æschylus som Grundtanke sjeldne: Intet til Overmaal, hold Maade, kjend Din Begrænsning. Det Eiendommelige ved Stykket er, at denne Betragtning anstilles, ikke overfor et Menneske, hvor den passer, men overfor en Guddom, hvor den egentlig ikke passer. Det er som om Æschylus havde ment at ville faae Tanken frem i dens hele Omfang ved at bringe den i Anslag, ikke overfor et endeligt, begrænset Sujet, men overfor et Væsen, der er Inkarnationen af dens Mod-sætning og ikke er Andet. Prometheus hos Æschylus repræsenterer det hos Mennesket, der ikke vil nøies med det Givne, der vil ud over dets Grænser; og dette er selve den menneskelige Tanke som Kulturens Kilde. At Æschylus virkelig har seet det saaledes (for saa vidt dette kan paa-staaes om nogen Græker), fremgaaer af Udviklingen v. 438 —508, der efter en Opregning af alt det, Prometheus har lært Menneskene, slutter med de Ord: «Alle Færdigheder har Menneskene fra Prometheus» — med det betegnende

Ordspil, der ligger i, at Prometheus paa Græsk ikke blot forstodes som Navn, men som Begreb: «Fremtanke», Om-tanke og Forudskuenhed. — Det sees let, at denne Idee aldeles ikke lod sig behandle i denne Form uden Skyldbegrebet. Til Mennesket kan man sige: husk at Du er et Menneske; derimod ikke til Prometheus. Æschylus fremstiller derfor ogsaa Prometheus som skyldig (det siges med rene Ord af ham selv); men nogen bestemt Skyld angiver han egentlig ikke. «Da Zeus havde faaet Verdensherredømmet», siger Pr., «fordelte han sit Rige mellem Guderne: men de stakkels Dødelige tog han intet Hensyn til, men vilde tilintetgjøre hele deres Slægt og skabe en anden ny. Imod dette traadte Ingen op undtagen jeg. Kun jeg dristede mig til at sætte mig derimod; jeg frelste Menneskene fra at knuses og vandre til Hades. Derfor pines jeg med disse Lidelser». Endvidere beretter Prometheus, at han har faaet Menneskene til at lade være med at tænke paa Døden ved at «indpode Forhaabninger i dem, der gjorde dem blinde», og at han har givet dem Ilden. Choret siger hertil, at Prometheus har forsyndet sig, og Prometheus indrømmer det selv; men for Tilskueren (og Læseren), der selv hører til dem, der har nydt godt af de anførte Velgjerninger, vil dette være lidet indlysende, hvor klart det end maa have staaet Digteren.

Dramatisk er dette en Mangel; men fra Tankens Side er det korrekt: Pr.s Skyld er, at han er den han er, at «han hjælper de Dødelige mere end Ret er», som det hedder engang (507). Dette er en «Hybris»; hans Skyld er Menneskets, naar det fortrøster til sin egen Kraft og sætter sig ud over Gudernes Styrelse — netop Hybris, den æschyleiske Grundskyld. Utvivlsomt har dette været nærmere udviklet i det følgende Stykke «Prometheus's

Befrielse»; men de tarvelige Rester af dette giver ingen Oplysninger om Digterens Behandling af Skyldspørgsmaalet.

Om Trilogien er det overflødigt at tale; det er almindelig anerkjendt, at den er helt gjennemsyret af Retfærdighedsideen. Det er karakteristisk, at denne intetsteds kommer klarere frem end i Æschylus's sidste Storværk, og intetsteds, saaledes som her, i polemisk Form. Et Par af de vigtigste Steder skal jeg i fri Gjengivelse citere af Hensyn til den sammenfattende Betragtning.

Agam. Vs. 367 ff. (om Troerne efter Budskabet om Troias Fald): «De kan melde om Zeus's tugtende Haand; saa meget kan man da skjønne. De har haft Skjæbne, som han har styret. En og anden har vel ment, at Guderne ikke værdises at tage sig af de Mennesker, der har traadt det Urørlige under Fødder; men han har ikke tænkt vel om det Guddommelige». — «Der er ingen Redning for den Mand, der, opblæst af Magt og Rigdom, har haanet Retfærdighedens høje Alter».

Eum. 516 ff.: «Der er Steder, hvor Frygt gjør godt; der bør altid være en Throne for en Magt, der kan vogte over Sindene. Det er gavnligt at lære Tugt under Suk. Hvilken Stad eller hvilket Menneske vil længere ære Retfærdigheden, naar Sjælen voxede op uden at kjende til Frygt? Du skal hverken prise et Liv uden Herre eller i Trældommens Aag; Guden giver altid Middelveien Fortrinet, om han end griber ind paa forskjellig Maade. Hermed stemmer en anden Lære: Ugudeligheden avler saa sikkert som Noget Brøde; men af Retsindighed kommer den Lykke, der er Alle kjær og forønsket. — Som uforanderligt Bud nævner jeg Dig: agt Rettens Alter, og spark ikke til det med vanhellig Fod, saasnart Du øiner en Vinding; thi Straffen følger; Verdensordenen rokker Du ikke. — Den

der er retfærdig af fri Villie, uden Tvang, han vil ikke mangle Lykke; og helt elendig vil han aldrig blive. Men den trodsige Forbryder, der slæber sin megen Rigdom med sig, som han uretmæssig har skrabet sammen fra alle Sider, han skal engang med det Onde komme til at tage Reb i Seilene, naar Nøden bryder ind over ham, saa Raaben splintrer. Saa raaber og kalder han hjælpeløs midt i Hvirvelstormen, men for døve Øren; Guden haanleer over den Snedige, naar han seer ham, der aldrig havde troet det, myg i hjælpeløs Rædsel og ude af Stand til at vinde om Pynnten; med Lykken, der før havde fulgt ham i Livet, strander han nu paa Retfærdighedens Klippe og gaar tilgrunde, ubegrædt, uden Spor.»

Vi har hermed tilendebragt vor Revision. Efter hvad man kan slutte af vort fattige Materiale, har Æschylus anset et Skyldmotiv for nødvendig medhenhørende til en ordentlig Tragedie (i Eumeniderne og vel ogsaa i andre, tabte Stykker Skyldens Soning). De udførlige Betragtninger, der foreligger i Trilogien, især den, hvorfra vi gik ud, bekræfter ikke alene dette Resultat; de viser os tillige, at denne Eiendommelighed ved den æschyleiske Tragedie beroer paa Digterens Betragtning af Livet som Helhed; de viser, at han er sig denne bevidst, og at han er sig den bevidst som eiendommelig for sig. Den lyder paa, at Verden er indrettet retfærdig: Skylden drager Straffen efter sig, det er i hvert Fald sikkert; og det Gode følges af Lykken (det er dog mindre sikkert). Tilværelsens øverste Princip er Retfærdigheden; dennes Haandhæver, ja dens Inkarnation er Zeus, den øverste, almægtige Styrrer, hvis Veie er uudgrundelige, men hvis Lov er aabenbar og uforanderlig.

Denne Betragtning er det, der egentlig interesserer

Æschylus; det er dette, han har haft at sige sin Samtid; det fremgaaer af den Maade hvorpaa han lægger sine Stoffer tilrette, af de Betragtninger han anstiller over dem. Og dette er, troer jeg, singulært, naar man da ikke tager den filosofiske Spekulation med; thi hos Platon kan visselig findes tilsvarende Ting. Allerede dette maa give Digteren en høi Grad af Interesse. Men Interessen stiger, naar man lægger Mærke til, hvorledes denne eiendommelige Anskuelse former sig. Hvor vi ellers finder Retfærdighedsforestillingen, er det karakteristisk, at den fremkommer, naar der reflekteres over Gudernes Væsen, theocentrisk, ikke naar Tanken fra Menneskets Standpunkt, anthropocentrisk rettes mod Tilværelsen. Hvis det var ligesaa hos Æschylus, vilde han kun staae som et interessant Exempel paa, at denne Betragtningssmaade, der forekommer hos alle Grækere som underordnet, hos en Enkelt kunde rykke op i første Linie. Men Æschylus's Udgangspunkt er ikke theocentrisk. Det Primære hos ham er aabenbart selve Retfærdighedskravet, hans Forestillinger om Guddommen kun det Afledede. At dette er saa, kan direkte vises ved en Analyse af en Chorsang i Agamemnon (vs. 149 ff.):

«Hvo end Zeus er: hvis det er ham kjært at kaldes med dette Navn, saa tiltaler jeg ham med det. Jeg kan heller ikke, naar jeg betragter hele Tilværelsen, finde Andet at ligne ved ham end netop Zeus — naar jeg da for Alvor skal kaste Daarskabens Byrde af mit Sind.

Selv den, der forhen var stor, og pukkede paa uovervindeligt Kampmod, skal end ikke nævnes som den, der engang har været til; og den, der kom efter ham, har fundet sin Overmand og er forsvunden. Men naar man med villigt Sind forherliger Zeus som den Altbeseirende, da gaaer man aldrig feil; —

Ham, der har vist Menneskene Veien til at naae Visdom; der har sat den urokkelige Lov: Lær ved at lide. Selv i den Sovendes Sind sniger Tanken om Straf for det Onde sig ind; selv den Trodsige tvinges til at besinde sig. Der findes Naade¹ hos Guderne, om de end med Vælde styrer fra deres ophøiede Sæde.»

Det sees let, at der er en Feil i Udtrykket i Begyndelsen. Den «ham», der tales om, og hvem Navnet Zeus (ligesom i Mangel af Bedre) tillægges, er intetsteds i det Foregaaende nævnt eller defineret. Der begyndes med et Ubekjendt, et x, som saa først forsynes med et Navn: Zeus (og dette begrundes udførligt), og derpaa defineres og i denne Definition afslører sig som selve Retfærdighedens verdensstyrende Idee. Dette er karakteristisk. For Tanken er Retfærdigheden som Tilværelsens Lov det Første; men blandt alle menneskelige Forestillinger findes kun een, der svarer til denne Lov: Forestillingen om Zeus, Altbetvingeren, der i Gudeverdenen som i Menneskeverdenen fører Loven til Seir. Med Rette, mener Æschylus, sammenfatter vi derfor vore Begreber om det dybest tilgrundliggende i Tilværelsen i Navnet Zeus. — Der ligger i denne Betragtning, at Æschylus's Hævdelse af Retfærdighedsprincippet ikke lader sig aflede af en almindelig Retning mod det specifikt Religieuse, men beroer paa en Grundtendens i hans Sjæl. Den psykologiske Modsætning til den objektive Betragtning bliver saaledes langt dybere.

Det har hidtil været Opgaven at stille Æschylus's Eiendommelighed i Relief paa Baggrund af den fælles Græske Tænkemaade. Men Billedet af hans religiøse Personlighed vil fjerne sig altfor langt fra Sandheden, dersom

¹ Dette er den almindelige Oversættelse, som dog neppe er rigtig. Der kræves blot Tanken: der gives en guddommelig Styrelse.

ikke de stærke Kontraster mildnes ved en Paavisning af de Momenter, hvori der gjør sig Overensstemmelse mellem Digteren og hans Nation gjældende. Æschylus var Græker, og hans nationale Eiendommelighed fornægter sig ikke. Ikke blot i enkelte, uforvarende Udtalelser, men i selve hans Livsanskuelses Kjerne lader der sig efterwise Berøringspunkter med hvad jeg kalder den objektive Opfattelse.

Æschylus bestemmer for det første al Synd og Skyld som Hybris, som Formastelse. Han gjør dette ikke blot, hvor han taler om Forholdet mellem Skyld og Straf i Almindelighed; ogsaa hvor der foreligger bestemte, konkrete Retskrænkelser, ynder han at see dem under dette Synspunkt. Saaledes fremfor Alt i «Perserne». Hvad der for Æschylus staaer som Xerxes's Skyld, der har medført hans Fald, er ikke hans umotiverede Angreb paa et frit Folk; det er det Overmod, hvormed han i indbildt Uovervindelighed sætter sig ud over alle Hensyn, som om han var en Gud og kunde beseire Guderne. Naar dette exemplificeres ved Overgangen over Bosporos, og denne opfattes som en Krig mod Poseidon, da forekommer det os komisk; men til Grund for det Hele ligger atter her den Græske Objektivitet, der snarere er beundringsværdig i sin naive Sandhed, — ikke mindst hvor, som her, Grækeren er den overfaldne Part. Thi at Æschylus er Sandheden nærmere i sin Betragtning af Grunden til Xerxes's Nederlag, end han vilde have været, dersom han havde anlagt den rent subjektive Retfærdigheds Maalestok, er vel klart. Men overhovedet er denne Kombination af det fælles græske «Kjend Dig selv» med Skyldforestillingen overordentlig interessant; det er den samme, der vender tilbage i Pro-

metheus, hvor Skylden netop er (eller skulde være) Overskridelsen af Menneskets Begrænsning.

Af samme Art er den Forskjel, der gjøres med Hensyn til Sikkerheden af Straf og Belønning. Straffen for det Onde fremhæves regelmæssig som det Sikre, aldeles ligesom det skeer hos andre Grækere, naar de udtaler sig derom; Belønningen for det Gode har Æschylus kun netop i det først anførte Sted af Agamemnon hævet sig til at stille lige dermed. I Eumeniderne er Tonen en anden (se ovenfor S. 189). Det er den objektive Betragtning, der melder sig som den onde Samvittighed: at det som oftest gaaer galt, veed Grækeren saa godt, at han kun i sjeldne Øieblikke faaer Mod til at benegte det.

Endda har det med Stedet i Agamemnon en lidt egen Sammenhæng, der noget formindsker dets Værd som Udtryk for den absolute Retfærdighedsidee. Naar det hedder: i retfærdige Huse trives Lykken altid, Slægt for Slægt — saa tænkes der aabenbart mere paa Slægten end paa den Enkelte; og det kan godt være dette, der har givet Udtrykket den usædvanlige Bestemthed. Vi staaer her overfor den eiendommeligste Side af Æschylus's hele Livsopfattelse: hans Betragtning af Slægten som Bærer af Skyld og Fortjeneste. Begrebet Slægtsskyld er ikke alene herskende i De Syv mod Theben, men ligesaavel i Trilogien. Agamemnon lider ikke blot for sin egen, men for hele Pelopideættens Skyld; denne er som en Vredens Dæmon, der sætter sig fast i Huset og bestandig kræver nye Ofre. Særlig interessant er den Maade, hvorpaa Slægtsskylden virker i den Enkelte. Da i De Syv mod Theben Eteokles skal stille sig mod sin Broder og fortsætte Rækken af Labdakidernes Rædsler ved at foranledige det gjensidige Brodermord, lader Æschylus ham selv motivere det ved at

henvise til Faderens Forbandelse¹, ɔ: han lader uden videre Objektivt slaae over i Subjektivt, med den mægtigste dramatiske Virkning, men uden psykologisk Forberedelse eller Forklaring (Eteokles har ellers ikke paa noget Punkt i Stykket vist sig under Indflydelse af Slægtens Dæmon) og aabenbart ogsaa uden Gjennemarbeidelse i Tanken. — I Agamemnon gaaer Slægtens og Agamemnons personlige Skyld fredelig Side om Side paa en for vor Forestilling ubegribelig Maade, der bedst af Alt viser, at der for Digteren ikke bestod nogen Modsætning mellem de to; ligesaa i Choëphorerne for Klytæmnestras Vedkommende.

Det er i dette Forhold, kombineret med Forestillingen om Skyld som Hybris, at Æschylus's Slægtskab med den almindelige Opfattelse træder skarpest frem. Synd er for ham Opsætsighed, Overtrædelse af Verdensordenens Love; det er det objektive Brud meget mere end det subjektive Sindelag, det kommer an paa (Agamemnons Ofring af Iphigenia, Orests Drab af sin Moder) — undtagen naturligvis hvor Synden er selve det opsætsige Sindelag (Prometheus, Perserne). Derfor gjælder det ogsaa, saasnart et saadant Brud foreligger, fremfor Alt om, at Verdensordenen gjenoprettes, «at Maalet forbliver urokket,» som Æschylus udtrykker det. At Straffen rammer netop den Skyldige, er

¹ Choret: Hvad tænker Du paa, min Søn? lad ikke den blodtørstige Forvildelse, der fylder Dit Sind, rive Dig med sig; kvæl den onde Lyst i Spiren. — Eteokles: Siden Guden endelig vil det saaledes, saa lad kun hele Laios's Slægt under Phöbus's Vrede for fulde Seil gaae ned ad Kokytos's Ström, hvor den dog skal havne. — Ch: Hadets bitre Lyst driver Dig over al Maade til at begaae et Drab, der krænker de høie Love og vil bære bitter Frugt. — Et.: Ja; min kjære Faders fjendske Forbandelse sætter sig ved min Side med tørre, taareløse Øine og tilhvisker mig: jo før Du døer, des bedre.

i Forhold hertil underordnet; dog maa det ikke glemmes, hvor stor Vægt hele den ældre Græcitet lagde paa Familie-sammenhørigheden, paa Slægtens Enhed og fælles Ansvar (i den græske Strafferet lader dette sig forfølge langt ned gennem Tiderne; man sammenligne ogsaa Forestillingen hos et Folk med saa udpræget Skyldbevidsthed som Jøderne).

Man seer let, hvor nær vi her er ved Nemesis-theoriens rent udvortes Ligelighed. Standpunktet er det samme: i Betragtningen af Verdensordenen som saadan, uden tilstrækkeligt Hensyn til Individets Krav. Men de Fordringer, der stilles til Verdensordenen, er til Gjengjæld grundforskjellige. I Nemesis-theorien er Kravet et æsthetisk: at Lykke og Ulykke skal fordeles lige, at den almindelige Harmoni ikke maa brydes af forstyrrende Undtagelser. Hos Æschylus er Kravet et ethisk: at det retfærdige Princip, der kræver Straf over Skyld, skal skee Fyldest. Og dette Synspunkt, saa lidet gennemført det end er efter vore Forestillinger om Konsekvens, aabner Udsigt til Regioner, hvorom Nemesis-theorien har lidet eller intet Begreb, fremfor Alt til Forestillingen om en opdragende Verdensstyrelse (lær ved at lide) og til et Gudsbegreb, der nærmer sig stærkt til den rene Monotheisme paa ethisk Grundlag.

Fraset Manglerne og Egenhederne ved selve Grundsynet findes der hos Æschylus enkelte Steder (de er kun faa), hvor der ved en ligefrem Uagtsomhed udtales Tanker, der direkte strider mod Retfærdighedsbegrebet som Æschylus selv forstaaer det, og som hører hjemme i Nemesis-theoriens populærere Opfattelse. Det vil ikke have nogen Interesse at behandle alle disse Steder; et enkelt kan staae som Exempel. Det hedder i *Agamemnon*, da Choret har faaet Vished om Troias Fald, men aner Ondt for den hjemvendende Seirherre: «Jeg kan ikke slippe for Bekym-

ringen for at faae Noget at høre, der skjules af Natten. Guderne glemmer ikke dem, der har forvoldt manges Død. De mørke Erinyer nedslaaer engang i Tiden ved en brat Vending i Skjæbnen den, der er lykkelig uden Ret, og naar han er mellem de Tilintetgjorte, er der ingen Redning. Overvættes Berømmelse er farlig; thi Zeus's Lyn rammer de høieste Spidser (det græske Ord, der skulde betegne «de høieste Spidser», er forskrevet i Haandskrifterne, men Meningen er sikker). Jeg foretrækker en Lykke, der ikke vækker Misundelse; hverken ønsker jeg at være Stad-indtager, ei heller at opleve at erobres af Andre». Saa langt som til Udtrykket «den, der er heldig uden Ret», er her Æschylus's sædvanlige Tankegang fastholdt; hvad der følger, er ren Nemesistheori og lader sig ikke forlige med det Foregaaende. Inkonsekvensen lader sig ikke bortforklare; men den lader sig let forklare. Disse Betragtninger, at for Meget af al Ting er af det Onde, at der er sørget for, at Træerne ikke groer op i Himlen o. s. v., er Grækerne saa tilvante, at de uvilkaarlig falder ind i dem, hvor de passer og hvor de ikke passer. Her skulde Æschylus sige: Agamemnon er skyldig, og hans Skyld er saa meget større, fordi han har raadet med usædvanlig store Ting; han kan derfor ikke undgaae Straf. Men denne Tanke ligger for nær ved den anden, hvormed enhver Græker er fortrolig fra Barnsben af, og som har den Fordel at være formuleret i alment Udtryk; og Æschylus kan derfor ikke overholde Grændsen, men glider over i det Selvmodsigende. — De andre Steder (Syv m. Theb. 768 f.; Ag. 374; 1331 ff.) er alle af samme Art; de er oplysende for en Eiendommelighed ved Grækernes Maade at tænke og udtrykke sig paa, men de kan ikke rokke ved det almindelige Resultat, hvortil man maa komme med Hensyn til Æschylus's Livs-

anskuelse. Dette Resultat er, at Æschylus indtager en Særstilling; at det, der hos ham bestandig er i første Linie, hos andre er i anden, og omvendt. Æschylus har kun givet ringe Bidrag til Udformningen af den objektive Livsbetragtning; derimod har han hævet Retfærdighedsbegrebet, der andetsteds er underordnet, til det verdensbeherskende Princip.

Er dette noget Individuelt? eller er der en Sammenhæng at finde mellem ham og andre Phænomener? — Æschylus er for os den ældste Repræsentant i større Stil for gammelattisk Tænkemaade; men der findes dog en ældre — desværre kun fragmentarisk overleveret. Jeg tænker paa Solon. Enhver, der kjender Brudstykkerne af hans Digte, vil vide, at han stedse opererer med de samme Begreber som Æschylus: Hybris som Skyld; Visheden for Straf over den; Retfærdigheden som det herskende Princip, der ikke lader sig sætte tilside eller ustraffet forhaane; Zeus som Retfærdighedens Haandhæver, der bestandig har «Maalet» (Ϛ: Opretholdelsen af den retfærdige Verdensorden) for Øie. Det er ikke blot de samme Tanker, det er endog Stykke for Stykke de samme ligesom tekniske Ord og Formler, og dog med en saadan Variation, at der ikke lader sig tænke paa direkte Benyttelse. Forholdet er netop af den Natur, at det uvilkaarlig leder Tanken hen paa en fælles Kilde; og denne Kilde kan i saa Fald neppe være andet end selve den Attiske Folketro.

Ikke faa Ting tyder paa, at der i det gamle Attika har været en stærk og eiendommelig udviklet Interesse for Begreber som Skyld og Retfærdighed — en Betragtningmaade, som i denne Form, med sin nøie Sammenhæng med det Religieuse, er Homer fremmed. Det er sikkert, at Attika har været et Centrum og eet af de ældste Til-

holdssteder for den orphiske Bevægelse. I denne sekteriske Retning spiller netop Skyldforestillingen, i Forbindelse med allehaande Lære om Rensning her i Livet, om udlignende Retfærdighed efter Døden, en Hovedrolle. Hvad enten Sekten er opstaaet i Attika eller indvandret dertil, saa er det antageligt, at den har fundet en gunstig Jordbund dér, netop paa Grundlag af lignende Forestillinger, som vi finder hos Solon og Æschylus (der ikke viser Spor af egentlig orphiske Lærdomme). Paa samme Maade forholder det sig med Athens Stilling til den kathartiske Bevægelse. Efter Drabet paa Kylon og hans Tilhængere plagedes Athen mange Aar igjennem af Forestillingen om en Besmittelse, som hele Staten havde paadraget sig ved den Krænkelser af guddommelige og menneskelige Love, som dens høieste Embedsmænd havde gjort sig skyldige i; paa en eiendommelig Maade filtrede denne religieuse Uro sig ind i de samtidige og af samme Anledning opstaaede politiske Stridigheder. Processen mod Kylons Mordere og den paafølgende Renselse af Folket ved Epimenides er henholdsvis den profane og den religieuse Afslutning paa denne uhyggelige Tilstand — begge karakteristiske Udslag af Folkeeiendommeligheden. Hvad der kunde faaes ud af denne Eiendommelighed endnu to Aarhundreder efter, naar den benyttedes af hensynsløse Politikere i uvedkommende Formaalets Tjeneste, det har man et tydeligt og afskrækkende Billede paa i Hermokopideprocessen.

Det er muligt, at den stærke Betoning af disse Forestillinger om Skyld og Soning har strakt sig videre ud over det gamle Hellas; Et og Andet hos Hesiodos kunde tyde derpaa. Men i hvert Fald: hos det Attiske Folk har de haft en Betydning langt ud over den, de har i det ioniske Epos. Der er i dette Forhold givet Udgangspunktet for en

Udvikling, der naaer sit Høidepunkt i Æschylus, hvor den endnu i det Væsentlige er ren for Paavirkning af fremmede Elementer; der er maaskee tillige givet en Antydning til Forklaringen af den eiendommelige Sammenknytning af Begreberne Hybris og Skyld, som sikkert lettest forstaaes hos en tænkende Digter, der øser umiddelbart af de hos hans Folk levende Forestillinger, uden helt at vrage Noget og dog med Trangen til at arbeide en vis Enhed ud.

Æschylus betegner Høidepunktet og tillige Afslutningen. Det Billede, vi har søgt at tegne, vilde ikke være fuldstændigt uden et Blik ogsaa paa den næste Generation, hvis Repræsentant for os er Sophokles. Her møder os et ganske andet Forhold. Sophokles anerkjender naturligvis den guddommelige Retfærdighed, og han har mange smukke Ord om den; men den interesserer ham ikke afgjørende, og han har aldrig bygget et helt Drama over den, som Æschylus sin Trilogie. Derimod griber den nu og da forstyrrende ind, som en Reminiscens, Digteren ikke kan frigjøre sig for, skjønt den ikke passer til hans Tænkesæt. Aias er Billedet af en Karakter, der kan brydes, men ikke bøies; hans Undergang er ligefrem Følgen af hans Natur i Forbindelse med Omstændighederne. Saaledes er Sujettet virkelig opfattet af Digteren og ogsaa gennemført. Men paa et enkelt Sted (758 ff.) faaer vi pludselig at vide, at Aias's Undergang er en Straf for et ubesindigt Ord, som er undsluppet ham, da han drog mod Troia, og som har fornærmet Athene. Dette Stykke Overtro virker som en kold Straale midt i det gribende Sjælemaleri, hvor Alt ellers gaaer ganske naturligt til, trods det overnaturlige Apparat. Og det er ikke bedre i Kong Oidip. Hvad dette Drama betyder, har jeg allerede sagt; for at belyse Modsætningen til Æschylus kan det yderligere noteres, at Slægtsskylden slet ingen Rolle

spiller. Og dog stikker ogsaa her det antikverede Skyldbegreb Hovedet op og forplumrer det rene Indtryk. Allerede Oidips urimelige Hefthighed overfor Kreon, da han i ham troer at see den Skyldige, er noget generende; endnu mere dog den følgende Scene med Iokaste, hvor hun og Oidip bliver enige om, at Orakelsvar ingenting betyder, og Choret i den Anledning anstiller sine Betragtninger over det Ugudelige heri og derved specielt fremhæver den guddommelige Retfærdighed. Utvivlsomt udtaler Sophokles i Chorsangen 863—910 sin oprigtige Mening om Gudernes Væsen, og unegtelig virker det hele Motiv paa dette Sted, lige for den fuldkomneste Opfyldelse af de gamle Orakelsvar, med en gribende Kontrast; men det forleder tillige til generende Betragtninger. Man spørger sig selv: skal dette være det, der afgjør Oidips Skjæbne? og maa svare: nei; det har ingen Betydning for Handlingen, der gaer sin Gang uden Hensyn dertil; det berøres neppe heller med et Ord i de afsluttende Scener, fremfor alt ikke i den berømmelige Chorsang 1080—1122, der drager Facit af Stykkets Indhold.¹ Det er en Tribut til en Opfattelse, der stadig har

¹ «Åi Menneskeligt, hvor er Du dog at regne for et Intel paa Jorden! Hvilken Mand vinder mere af Lykken end et Salm, der i næste øjeblik er forsvundet! Med Din Skjæbne der Ole, mange Oidip vil jeg aldrig have mere Ødsel og Væde! — Med helg Hænder gret Du til, og væk! — Åi Gud! — en fremkommen Lykke! Du vrede Søsmændesken med de træde Bæver, og stød som en Mærke til Færdene med Døden. Hvor vrede Du også til Konge, og til det bedste Lær, det Du kendte — det store Døder! — Og til — hvem kan nævne vakkelligere end Du! — hvem er det at så nærtende Færdene, hvem er såkaldte i Guder som Du, som for Lige er vakkellig. Åi Oidip, mit eneste Færd, der samme Færd der vakkellig og til De Færd, der mottaget Dig — Hvor kunde jeg De Færd i de såkaldte store Dig i såkaldte sørgige! — Med vakkellig og til det der vakkellig Dig, med i Din Mækkend, og samme Dig som den vakkellig Færdene til det Døder med Dig og til Mækkend. Åi Oidip, som og og vakkellig store det Dig i Lækkend.

et vist Hold paa Digteren og hans Publikum, men hvis virkelige Herredømme er forbi. Den objektive Betragtning og Retfærdighedsbegrebet forholder sig hos Sophokles og hos Æschylus omvendt til hinanden. Dobbelt Betydning faaer dette Forhold, naar man erindrer, at Sophokles uden Tvivl har været under stærk Paavirkning af Herodot, Dattidens betydeligste Repræsentant for ionisk Tænkemaade.

Hvor man ikke kan belyse historisk fra oven, har det ofte sin Betydning at gjøre det fra neden. Her faaer vi Bekræftelsen paa, at Æschylus er Endepunktet af en Udvikling, ikke Begyndelsen. Overhovedet træder det Gammelattiske, for den, der beskjæftiger sig med Spørgsmaal om Grækernes Livsanskuelse og Tænkesæt, bestandig tydeligere frem i sin Eiendommelighed. Denne, der hos Sophokles allerede er ved at udviskes og hos Euripides træder tilbage for den sophistiske Dannelse, er hos Æschylus tilstede i ublandet Renhed, og tillige, som hos alle betydelige Mennesker, i ensidigere Udvikling, i dybere Gjennemarbeidethed end hos Gjennemsnitsmennesket. Det er en streng og alvorlig Maade at opfatte Verden paa; det er et fromt Sindelag, der holder stærkt mod det positiv Religieuse; men det har ikke Hengivelsens passive Form; det optræder krævende, reformerende overfor Tilværelsen. Og endelig bærer denne Aandsretning et eiendommeligt Præg af Trang og Evne til at bruge Tanken, men paa sin egen Maade; til at fordybe sig i Tilværelsen og trænge ind i dens Væsen; hvormed atter følger den fra al energisk Tænkning uadskillelige Dristighed i at drage Konsekvenserne uden alt for meget Hensyn til, hvorledes de stemmer med Virkeligheden. Ikke

som overgaaer Alt; jeg maa klage med høie Veraab! Med Sandhed kan jeg sige om Dig: som Du har været mig Livets Sol, saaledes har Du sænket mig i Dødens Mørke.»

FREMMEDE ORDS BEHANDLING I OLDNORDISK DIGTNING.

AF

FINNUR JÓNSSON,

DR. PHIL.,

DOCENT VED UNIVERSITETET I KØBENHAVN.

Den gamle norsk-islandske digtnings betydning for det norsk-islandske sprogs udviklingshistorie er for tidsrummet 800—1200 omtr. enestående; denne digtning danner i sproglig henseende en fortsættelse af norske indskrifter med de ældre runer og udgør bindeledet mellem disse og det norsk-islandske litteratursprog; de ældste norske og islandske håndskrifter stammer fra tiden c. 1200—50; disse er imidlertid forholdsvis få, idet hovedmassen af de gamle håndskrifter stammer fra tiden c. 1300 og derefter. Digtningens betydning er derfor ikke ringe også for det 13. århs vedkommende, ja, endogså digtene fra 14. og 15. årh (helgenkvad og rimur) har for os en meget stor sproglig betydning, navnlig fordi det gamle sprogs kvantitetslove endnu bevares og overholdes. Den gamle digtning er således overbevist en udmærket vejleder, uden hvilken vi ikke bestemt kunne afgøre flere tidels meget vigtige sproglige spørgsmål.

I udvalgte steder gives noget over halvandet hundrede
notiser om de ældre fremmede ord, hvoraf størstedelen

er egennavne; vi vil nu undersøge og påvise, hvorledes disse ord er blevne behandlede af Nordmænd og Islændere.¹ Det vil her blive nødvendigt at opregne de steder, hvor ordene findes, d. v. s. de skjaldelinjer, hvori de står, da ordenes form og selvlyds-forhold står i den allernøjeste forbindelse med linjens metriske form.

Disse fremmedord er for største delen af hebraisk og græsk-romersk oprindelse; endel er keltiske, nogle få romanske ord.² Først og fremmest er det disse ords selvlydsforhold, kvantitet og aksent, der kommer i betragtning, og vi mener det hensigtsmæssigt at behandle dem i en rækkefølge, der bestemmes af deres stavelse-antal. I det følgende betegner ' over = hovedtone, ` bitone.

Enstavelsesord:

I. *Bár* ɔ: snarest *bár*, lat. *Bārium* (by i Apulien): *Bróðir* gekk í *Bár* út síðan Mark. Eindr. 111.³ — *Krit* ɔ: *krit*, lat. *Crēta*, gr. *Κρήτη*, mht. *cridē*: lítk of ɔxl til *Kritar* *Armóðr* 4 s. — *Kípr* (?) ɔ: *kípr* (?), lat. *Cíprus*, gr. *Κύπρος*. mht. *Kipper*: *Krit*, *Kípr*, *Lygra* SnE II, 492. — *Mont*, lat. *Montes* (ɔ: *Alperne*): *Stóðk á Mont* ok *minntumk* Sigv. Lv. 201. — *Nil* ɔ: *nll*, lat. *Nilus*, gr. *Νεῖλος*: *Gylling* ok *Níl* SnE I, 577, jfr. den nyislandske udtale *Níl* (ikke *nil* ɔ: *da. nel*). — *Róm* ɔ: *róm*, lat. *Rōma*, oht. *Rōma* (ù), mht. *Rōme* (*Róm*): *helga dóma* út frá *Rómi* Mark. Eindr. 122 | *flutt heim* í *Róm* (rim: *fróm* (Prøver 560 | jfr. ɔld í *Rómaveldi* Ragn-

¹ I sproglærer er disse ord så godt som fuldstændig forbigåede.

² Jeg ser med vilje bort fra navnene i Sigvats Vikingarvisur, ligesom også fra de ældste låneord som akkeri, ketill, kálkr, bikarr og lign.

³ Vokalens længde er ikke ubetinget bestemt ved versmålet; men der kan næppe være tvivl om a'ets længde, jfr. skrivemåden *bár* Hauksb. 176, 26. 27.

arss. 304 (med ú: Rúms veg suman Knútsdr. 106¹) og *rúms-* St. Hom. 46³³ osv., *rúma* sst. 39²⁵. — *Spánn* ɔ: *spán-n*, lat. Hi-spānia; oht. Spānija, Spāni: vānar hart fyr Spāni Røgn kal. Icel. s. 168 | einum út fyr Spāni 169 | vān ak út á Spāni 167 | vānar dags á Spāni Skvaldri Útfrdr. 2^e | At ordet er masculin *a*-st. ses f. ex. af Fms. VII, 80: *Spán hinn kristna ok Spán hinn heiðna*. — *bréf* ɔ: *bréf*, lat. brēve; nyisl. *brjef*: oht. brief, oldsax. bréf: páfinn skipar í björtu bréfi Bisk. II, 214, jfr. bréf gullstøfum sullat Leiðarv. 68 og sagði bréf hvat brygði 81; i verslinjen: bréfi kom hann pá brott að hofi (Bisk. II, 195) bör der sikkert som anden fod læses *köm 'ann þá* (opløsning); angående 'ann se K. Gíslason Nj. II, 999 f. — *fill* ɔ: *fil-l*; nyisl. *fill*; pers. fil: filinn gat hann í fylking sótt Málshkv. 77. — *krúz(s)* ɔ: *krūz(s)*, lat. crūc- (cruX); oht. crūci, krūzi, ags. crūc: mæztr lið merki krūzis Líkn. 521 | hvé's ef ek hleyp at krūsi SnE II, 138. Det alml. isl. ord er ellers *kross* (mange exx.). — *nón* ɔ: *nón*, (nyisl. *nón*), lat. nōn-us, oht. nōna, osax., ags. nōn: hvénær? helzt at nóni SnE II, 248. — *kórr* ɔ: *kôr-r* (nyisl. *kór*), lat. chōrus, gr. χορός, oht., ags. chōr (kōr): byskup órr með kóra Ámundi 38, jfr. St. Hom.s: *córpile*. — *múrr* ɔ: *mūr-r* (nyisl. *múr*), lat. mūrus, oht. mūra, osax. mūr(a), angels. mūr: musteri guðs í múri traustum Bisk. II, 218. — *skrin* ɔ: *skrin* (nyisl. *skrin*), lat. scrīnium, oht. scrīni, mht. schrin, angels. scrīn: sínar hendr at skrīni Þjóð A. Magnfl. 54. — *klúss* (adj.) ɔ: *klūs-s* (nyisl. *að klúsa*), mlat. clūsus, jfr. oht. chlúsa 'ensiedelei', angels. *clús* fem. = fængsel: klúss² Pétrúsi Sigv. Kndr. 108.

¹ Denne linje er ikke noget bevis for *u*'ets korthed, da Sigvatr hyppig ellers anvender halvrim i de lige linjer, hvor halvrim plejer at stå.

² Jeg opfatter dette ord som Svb. Egilsson i Lex. poet. «addictus alicui», 'nøje bunden, sluttende sig til'.

II. *Jón* se *Jóan*. — *Jób* ∴ *jōb*, lat. *Jōb*, gr. Ἰώβ: framr sem *Jób* enn gamli Plac. 1 8; jfr. *iób* f. ex. St. Hom. 75 26 osv.

III. *Íl* ∴ *il*(?): *Íl* fyr ítrbóla St. Hrafn. 7 7.

Hertil má vel også regnes låneordet *lād-maðr* (= isl. *leið*), der er angels. *lād-mann* 'en fører': harra spjalli *lādmenn* snjalla Mark. Eir. 26 5, samt *frjá* i *frjá morginn* (hvor udtrykket er forkortet for *frjádagsmorginn*, jfr. *laugarnætr* for *laugardagsnætr*), der er angels. *frig(dæg)*, oht. *fría(tag)*: Akrsborgar *frjá morgin* Icel. s. I, 175, hvor *frjá* snarest er at læse som én stavelse og ikke *fri-a*. Også i ord som *pálm-*, *sálm-* er vokalen uden tvivl at betragte som lang, i det mindste efter at *a* var blevet forlænget i rent nord. ord (som *hálmr*).

Tostavelsesord:

I. *Brútus* ∴ *brútt-*, lat. *Brutus*: kend er við *Brútum* Merl. Hauksb. 281 28. — *Magnús* ∴ *magnūs*, lat. *Magnūs*: *Magnús* konungr fagna Sigv. Ástr. 2 8 (Bers. 17 4) | *kappfúsum* *Magnúsi* Bj. Gull. Kfl. 6 6 | *Magnús* í grøf *fúsir* Þjóð. Lv. 10 4 og flere eksempler. — *Nerbón* ∴ *nerbön*, jfr.? lat. *Narbön-*, gr. *Ναρβών*: *hvalfrón* til *Nerbónar* Røgnv. kal. Icel. 161 | *líftjón* til *Nerbónar* sst. 173. — *Petrús* ∴ *pétrūs*, lat. *Pétrūs*, gr. Πέτρος, oht. *Pétar*: klüss *Pétrúsi* Sigv. Kndr. 10 8; islandiseret findes navnet i formen *Pétarr*, sluttende sig til *Einarr*, *Gunnarr* og lign.: *María* ok *Pétarr* megu þat skýra Bisk. II, 191 | jfr. *ráðasnjallr* ok *Pétars* hallir sst. 195, samt i formen *Péturr*: *gumna* hverr í *Péturs* knerri sst. 202. Endelig haves formen *Pétr*, vistnok med *ē*, jfr. nyisl. *Pjetur*: *Pétr* hefr eignazk ítra *Rúnolfr* 1 7 | *Pétr* vann gløp með gráti Harms. 50 7. — *Róma* ∴ *rōma*, jfr. *Róm* (ovf.): *Rómam* hitti rekr enn aumi Bisk. II, 195 | *fædd* í *Róma* (rim: *fróma*) Prøver 559. — *Júðar* ∴ *júð-*, lat. *jūd-*, gr. Ἰουδ-, oht. *júdo*: sveitum þeim er *Júðar* heita Lilja 48 6. —

drómundur ɔ: *drómundr*, lat. *drōmon-*, gr. *δρόμων*, mht. *dromunt*: *drómundur* ok *prámr* SnE I, 582 | *fleinlundr* at *drómundi* Rognv. kal. Icel. 173 | gekk ek á *drómund* *dþokkvan* sst. — *késarr* ɔ: *kés-*, lat. *Cæsar*, osax. *késar* (angels. *kásere*): *Jóta grundar késars fundi* Mark. Eir. 26 s, *vistnok* således, jfr. *Pētarr*, skönt *versemålet* ikke er afgørende. — *korvús* ɔ: *korvūs*, lat. *corvūs*: *korvús geri* SnE II, 488. — *léparðr* ɔ: *léparðr*, lat. *leopardus*, gr. *λεοπάροδαλος*, oht. *lēbartō*, oldeng. *lepard(e)*: *léparðs höfuð* Merl. Hb. 275²¹ | *lépartar* sjau sst. 276 s; en mere islandiseret form er *hlébarðr*, der er et af de ældste låneord og betyder — ikke leopard, men — björn: *balti, hlébarðr* SnE I, 589 | es *hlébarðr* (*h* rimstav) *Grettiss.* 60. — *míla* ɔ: *míll-*, lat. *mília*, oht. *míla* (angels. *míl*): *hvílask stund ok mílu* Þorl. p. 129. — *prími* ɔ: *prím-*, lat. *prím-*, angels. *prím*, mht. *príme*: *lími bardan príma* E. Skúl. Lv. 6 s. — *prísa* ɔ: *prís-*, middellat. *prētiare*, mht. *prísen*: *vísa drottins gǫrvöll prísat* Bisk. II, 101 | Íslands þeir er *Guðmund prísar* sst. 188. — *skóli* ɔ: *skól-*, lat. *schōla*, gr. *σχολή*, angels. *scól*, oht. *scuola*: *sól réttlætis krapta skóla* Bisk. II, 204. — *plága* (subst. og verb.) ɔ: *plág-*, lat. *plāga*, gr. *πληγή*, oht. *plāga*: *plágur holdsins klerkar þágu* Bisk. II, 211 | *plágat* mest í *Hjörungavági* sst. 215. — *glósa* ɔ: *glós-*, jfr. lat. *glōsa* (ss), gr. *γλῶσσα*, mht. *glōsen*: *himna kóngrs sem glósar imni* Bisk. II, 212 o. fl. st. — *imni* ɔ: *ímni*, lat. *hymnus*, gr. *ἕμνος*, oht. *immīne* (dat.) se næst foranstående verslinje. — *rósa* ɔ: *rós-*, lat. *rōsa*, oht. *rōsa*, angels. *rōse* (ō?): *glæsilig sem roðnust rósa* Lilja 25 s | *rósa blóm ok kinnamómum* Bisk. II, 219 | *skær sem rósa* (= rim: *drósa*) *Prøver* 560. — *áve* ɔ: *áv-*, lat. *āvē*: *frægast víf þér færíg áve* Lilja 28 s. — *lilja*, mht. *lilje*, oht. *lilja*, angels. *lilje*: *vilk að drápan heiti Lilja*, Lil. 98 s. — *sféra* ɔ: *sfēr-*, lat. *sphæra*, gr. *σφαίρα*:

hefr hann langt yfir sféras efri Lilja 72 6. — Hertil kan vel også regnes ordet *Kristín* ɔ: *kristln* (Christina): son Kristínar Nor. kgt. 70 2 | Kristínar burr sst. 68 2.

II. *Árón* ɔ: *árøn*, lat. *ārōn*, gr. *Ἀαρών*: áðr en *Árón* flýði Ól. hvít. | inn gekk *Árón* manna Bisk. I, 521 | *Áróns* gøfug þjónan SnE II, 246; jfr. skrivemáden *aaron* (St. Hom.), der vistnok ikke er at opfatte som *ä-äron*. — *Dávið* ɔ: *dávið*, lat. *Dāvið*, gr. *Δαβίδ*: *Dávið* konung(r) Ívarr 34, Merl. Hb. 283¹⁴ | *Dáviðs* konungs á múri hávum Bisk. II, 210.¹ — *Jákob* ɔ: *jákob* (-*öb* eller -*öb*?; for det sidste taler måske den færøske form *jakup*; jfr. *byskop*, *byskup*), lat. *Jācōb* (*iācōb*), gr. *Ἰακώβ*: ɔnd á *Jákobs* landi E. Skúl. Sig. 2 2 | stund til *Jákobs* fundar Guðm. Svert. 34 | ván lofar *Jákobs* einum SnE II, 246. | *Jórdán*, -*dón* eller rettere: *Jórdón* (jfr. K. Gíslason: Udvalg 206 f.; i Larsson: Ordförr. skrives ordet altid med *d*; exx. fra St. Hom. og Rímb.; nom. skrives allevegne -*dón* (én g. -*don*) ɔ: *jórdón*; lat. *Iordānēs*, gr. *Ἰορδάνης*: *Jórdón* við þrek stóran Ól. hvít. *Árón* 2 6 | *Jórdánar* gramr fjóra Sigv. Erf. Ól. 28 2 | ránheim til *Jórdánar* Røgnv. kal. Icel. 161 | gráns *Jórdánar* (-*dáni* hdkrr.)² Stuttfd. 5 8; jfr. *Jórdán* er á lesti SnE I, 578. — *Jóseppr* ɔ: *jðseppr* el. *Jósef* ɔ: *jðsef* (*ðf* el. *ðf*?; nyisl. *Jósef*); lat. *Iōsēph* (*iōsēph*), gr. *Ἰωσήφ*, *Ἰωσήπος*(*φ*): *Jóseppr* af hvalfjósum Eil. Snorr. 34 | grepp *Jóseppi* Sturl. I, 178 | skýrr lofar *Jósefs* ævi SnE. II, 246. I Ordförr. findes både *iosep* og *ioseph*. — *Mikall* (el. -*áll*?) ɔ: *mīkal-* (*ál*?), lat. *Mīchaēl*, gr. *Μιχαήλ* (*Μη-*): *Mikall* vegr þats misgørt þykkir

¹ Ordet synes at være blevet omdannet ved folkeetymologi til *dáfiðr*, *da(g)viðr*, *dagfiðr*; jfr. *Dafinns* liðum Ívarr 4, 2 (Mork. 202); *dagviðr* *Njála* I, 877, l. 6 (v. l. *davið*), 880, l. 2 (v. l. *davið*), 904, l. 4 (v. l. *davið*, *daviðr*), jfr. vekslingen *Arn-fiðr* og *Arn-viðr* *Egilss.* s. 7.

² K. Gíslason: Udvalg 206—7.

Arnórr Lv. 11 | vas fyr Míkalsmessu Odd. kík. 11 | brauzt und Míkal mæztan Illugi 41. I Ordförr. *mikall, mikaél (ch)*. — *Simon* ɔ: *simön*, lat. *Simōn*, gr. *Σίμων*: Símon skalpr of hjalpask E. Skúl. Eyst. II, 24; for den sidste vokals korthed¹ taler biformen *Simun*, se f. ex. registeret til Fms. VIII—X; jfr. ovf. *Jákob*. — *Sátán* ɔ: *sātān*, lat. *Sātān*, gr. *Σατανᾶς*, mht. *satān*: Sátáns miðja Prøver 560. — *Tómás* (opr. *Þó-?*) ɔ: *tómás*, lat. *Tomas*, gr. *Θωμᾶς*: Glíkan Tóme at ríki Kolb. Lv. 92 | teitr gefr Tómas ýtum Ól. hvít. Tóm. 22 | Íslands blóma sælum Tóme Bisk. II, 206 | blásvandar Tómási Guðm. Svert. 24. I Ordförr. både *þomas (-ás)* og *Thomas*; den anden linje forudsætter dog *t* i forlyd. — *Ábél* ɔ: *ábèl*, lat. *ábèl*, gr. *Ἄβελ*: Ábels lofar æfi SnE II, 246, jfr. Ordförr.s *abél*. — *Ádám (d?)* ɔ: *ādām*, lat. *ādām*, gr. *Ἀδάμ*: Ádám sá þann alt í heimi SnE II, 242 | Ádám nefndur alls í heimi Lilja 123 o. fl. | forn Adám af Jesús kvámu sst. 644, jfr. Ordförr.s *adám*. — *Énók* ɔ: *énòk (o? jfr. Ordförr.s enóch)*, lat. *ēnōch*, gr. *Ἐνώχ*: öld lofar Énók mildan SnE II, 246. — *Éva* ɔ: *ēva*, lat. *ēva*, gr. *Ἔβα*: Évu brátt sem Móises vátta Lilja 132 | sem próvandi segir til Évu sst. 161 o. fl. — *Ísák* ɔ: *tsák*, lat. *Isaac*, gr. *Ἰσαάκ (-αάκ)*: Ísák lofar vísan SnE II, 246, jfr. Ordförr.s *isaác, ysaác*. — *Jésus* ɔ: *jésus* (vistnok *-ús*, jfr. Ordförr.s *iesús* og nyisl. *jesús* og udsagnsordet *að jesúsa*), lat. *Iesús (Iēs-)*, gr. *Ἰησοῦς*: umsníðningar Jesús pryði Lilja 353 | Jesús sjálfr í musteris hválfi sst. 368 | Jesús tígna engla rásir sst. 401 o. fl. — *Júdas* (vistnok *-ás*) ɔ: *júðas (-ás)*, lat. *Iudas*, gr. *Ἰουδας*: Júdás nefndr er óvænt stefndi Lilja 484.

¹ Den har mulig også kunnet være lang, da St. Hom. én gang (men også kun én gang, ved fejltagelse?) skriver *simön*, ellers altid *simon, simcon, symeon*.

III. *Sintré* ɔ: *sintrè*, folkeomdannelse af Cintra (en by i Estremadura, Portugal¹): *Sintré* konungs inna Skvaldri Útfr. 24. — *Gíparðr* (el. *giffarðr?*; ordet skrives i hdskrr. dels med *ff*, dels med *p* (Hkr.); jfr. Njála II, 1015, anm.) ɔ: *gíp*; ordet er = Gebhardt, Gebahard, Gevehard, Gifard (Förstem.): hvaljarðar Gíparði Eldjárn 18 | Gíparðr í hel barðir sst. 28 | Gíparðr þars lið barðisk Anon. nið. — *sinjórr* ɔ: *sinjörr*, lat. *sēniōr*: *sinjórr* laga þinna Sigv. Bers. 154 | *sinjór* framm í brinju Erf. Ól. 84; jfr. *sinjór* siklingr SnE II, 469.

IV. *Fívi* ɔ: *flvi*, eng. Five: Færð ór Fívi norðan Sigv. Lv. 143. — *Dufgús* ɔ: *dufgūs*: fúss Dufgúsi Ámundi 54. — *Kváran* ɔ: *kváran*: hann's Kvárans son Gunnl. Sigtr. 24, jfr. skrivemåden: *kuorans* Flat. I, 150, *kuoran* sst. 218; se også Ldn. 58, anm. 6. — *Lundún* ɔ: *lundün* (jfr. *Lundúnir*); kelt. *dún*: *Lundún* saman bundit Þ. Kolb. Eirdr. 114 | *Lundúna* þér snúnat Ótt. Høfuðl. 74. — *Skíði* ɔ: *skíði*, øen *Shy*: tók fyr Skíði Gils 91 | hríðar gagls á Skíði Krepph. Magn. 62. — *Kónan* ɔ: *kónan*: kalla nam Kónan Merl. Hb. 2816. — *grjúpan* ɔ: *grjúpan* (skr. *grúpan* Flat.) el. *-án* (?): neitti hann grúpans granna Hallr Icel. 140. Dette ord opføres hos Björn Halld. i formen «*Grjúpan* v. *Grjúbán*» og i Vesterskaftafellssýssel hedder ordet nu *grjúbán*,² hvilket altsammen taler bestemt for *a*'ets længde. — *Úsa* ɔ: *úsa*, nu floden *Ouse*: æst fyr Úsu vestan Ótt. Knr. 57 | vísi vel nær Úsu Arnórr Har. 93 | ungr vísi lézt Úsu Steinn Oldr. 21. — *Vína* ɔ: *vína*, et ubestemt sted i England: *Vínu* nær of mínum Egilss. 174.

V. *Vína* ɔ: *vína*, floden Dwina (Rusland): orð á *Vínu*

¹ *Fabricius*: Norden og den spanske halvø s. 106.

² Meddelt mig af hr. distriktslæge 'Asgeir Blöndal. Selv har jeg aldrig haft lejlighed til at høre ordet på Island.

borði Glúmr Gráf. 58 | því kom vöxtr í Vínu Vellekla 12 s.
— *Lésir*, Ljacherne: vasa Lésu¹ létr Þjóð. Runh. 17.

VI. *plóma* ∴ *plōma*, angels. plūme, mht. pflūme; plóma, spíra SnE II, 482. — *spíra* ∴ *spra*, angels. spír, se næstforeg. ord. — *pípa* ∴ *pīpa*, angels. pípe, oht. pfifa, middellatin pīpa: skrípalát ok pīpur Máni. Herhen hører endnu flere ord, som har fået borgerret i sproget, som *pína* osv.

Hvor en selvlyd, der i og for sig er eller kunde være lang, står foran en anden selvlyd, dér gælder, som bekendt, den regel i oldnordisk, at selvlyden bliver kort,² ligesom i latin og græsk. Efter denne regel behandles også fremmede navne uden undtagelse; men der er kun få, der her kommer i betragtning: *leó(n)* ∴ *lēð(n)*, lat. lēo, gr. λέων, osax., angels. leo: hugskæðr leó flæði Plac. 23 s | ok leó vargar Merl. Hb. 280 s, jfr. grálíga leóns báru Svarfd. 126. — *Jóan* ∴ *jōan*, lat. Jōannes (iō-), gr. Ἰωάννης: Joan est hreinstr und háva Nik. Jónsdr. 37 | Joan leyfðir ok þá Eil. Snorr. 17 | Joan mun eigi frýja Hkr. 640; den samme form foreligger vel også i følgende eksempler: Joan kōllum svá allrar Geisli 9 s | sás Jóan fœddi Nor. kgt. 74 s, jfr. 77 s. 827 | Joan heyrðir þú orða Nik. Jónsdr. 25, jfr. ovf. | Joan postoli dýrð ok kosti Gamli Jónsv. 38 | Joans ættstudill einatt Gull-Ásup. 13.

Derimod haves den sammentrukne (og nyisl.) form *Jón* (det er vel dativen *Jóani*, der først er bleven sammen-

¹ Ordet er skrevet *Læsum* Hkr. 547, *Læsum* Fris. 194, *Læsum* Fms. VI, 132, *Lesum* Flat. III, 289; efter oplysning af prof. K. Verner må ordet skrives med *é*.

² Hofforys teori om tunge og lette stavelser (lange og korte vokaler, Eddastudien 91 ff.) er afgjort og grundig tilbagevist af Bugge og Sievers i Paul-Braunes Beiträge XV, 391 ff.

trukken til *Jóni*, hvorfra *Jón-* har trængt sig ind i de øvrige former) i følgende linjer: *Jón baptista drotni þjónar Lilja 374* | *Jón laut í hqll hreinum Nikdr. 21* | skíran *Jón* er hjálpar ljónum¹ *Bisk. II, 101*. I Ordförr. findes kun formen *ioan*, dat. *ioani* (også skr. *ioh-*; jfr. *iauhan* Íslb. 1226, min udg., medens den islandske biskop, Jon Ögmundsson, i samme bog altid hedder *ioan*). — *Nói* ɔ: *nói*, lat. *Nōa*, *Nōē*, gr. *Nōē*: fjólkænn *Noi* grænni *Leið. 164* | *Noe* lofask oflug ævi *SnE II, 246*. — *Brian* ɔ: *brtan*: *Brian* fell ok helt velli *Njála I, 903*; således er sikkert dette ord at skrive og ikke *Brján(n)*, jfr. keltisk *Brian* (i to stavelser). — *Kiarr* ɔ: *ktarr*: land mens *Kiar* sanda *Eyj. dáð. 24*. Dette ord skal ifølge Holtzmann Altd. grt. (1870) s. 99 (jfr. H. Falk Arkiv III, 300) være opstået af *Cæsar* (jfr. en *Volum Kíar Herv. 696*, sml. *Völundarkv. indledn.*), men denne afledning må dog betragtes som usikker.

I modsætning til de foran anførte ord, der alle synes at måtte have haft lang første selvlyd (undt. hvor en selvlyd følger umiddelbart på denne), står følgende ord med kort første stavelse: *Atall* ɔ: *átal*: á *Atalsfjalli Örvar-Odd. 392*. — *Grikir* ɔ: *grtkir*, angels. *Crécas* (creá-), oht. *Kriahhá*: hjalmskæð *Grikir flæðu Geisli 528*. Ellers hedder dette ord *Girkir*: gráligt mark en *Girkja Þjóð. Sex. 67* | *virk Jórsali ok Girkjum Stúfr 24* | *golli merkðr í Girkja Geisli 447*; jfr. dog: *Gríklands himinríki Loft. Hqfuðl. 12*. — *Manork* ɔ: *månork* (el. -ørk?), øen *Minorca*: grams ferð *Manork verða Skvaldri Útfd. 104*. — *sira* ɔ: *stra*. oldfr. *sire* (af *senre*, *senior*, eng. *sirrah*, *sir*: *sira Guðmund á hverri stundu Bisk. II, 205*. — *galeið* ɔ: *gǽleið*, *midd.gr.*

¹ *ljónum* er rektor J. Þorkelssons træffende rettelse for *hónum*. Jfr. *Njála II, 932*.

γαλαία, oldfr. galie, middeleng. galeie, mht. galie, galide, galeide: fátt lið galeiðr átta Skvaldri Útfd. 18 | fura vigg galeið SnE I, 582.

II. *Aleinn* ɔ: *ál*: Aleinn lífdvalar St. Hrafn. 148. — *Tesa* ɔ: *tësa*; nu *Tees* (i England): allnær Tesu falla Ótt. Knr. 62. — Ordet *Valir* (*vábir*) ser jeg her i denne sammenhæng bort fra.

Trestavelsesord.

A. af typen ⁴ ≅ 0 (ɔ: hovedtone — bitone — ubetonet)

I. *Afrika* (el. *affr*-?¹) ɔ: *afrik*-, lat. Africa: Vasat Afrika jöfri Þjóð. Sexst. 32. — *Affrikar* ɔ: *affrikar*: þeim er Affrikar Merl. Hb. 2792 | ok Affrikar sst. 28126. — *Éneas* ɔ: *énëas* (*-ás*?), lat. Aeneas: Éneas lofi launar Prøver 557. — *Andreas* ɔ: *andrëas*, gr. Ἀνδρέας: fekk Andreas yndi Prøver 558 | Andreas var með bandi sst. | þá er Andreas endi sst. — *Eufrátes* ɔ: *eúfrátes*, lat. Euphrátēs: ok Evfrátes SnE I, 576. — *Antekja*, *antëkja*, lat. Antiochia, gr. Ἀντιόχεια: í Antekju Ævidr. 676. — *Cécilja* (jfr. *Lilja*) ɔ: *Cécilja*, lat. Cæcilia: mey Cécilja (rim: *vilja*) Prøver 559; men mere latinsk: *Cécilia* (rim: *pia*, *fria*), sst. 560; nyisl. lyder navnet *Sesselja* (opstået af *Setselja*, c i indlyd = ts). — *Plácítús* ɔ: *pláctiūs*, lat. plácitūs: íðn Plácítús frída Plac. 116 o. fl. — *Rábitar* ɔ: *rábitar*, lat. Arabitæ, gr. Ἀραβῖται: «et folk i Gedrosien, østfor floden Arabis»; at *Rábitar* bör identificeres med det anførte lat.-gr. navn er næppe tvivlsomt, men man har trot, at *Arabes* og *Arabitæ* var ét og samme folk: munu *Rábitar* Merl. Hb. 28125, jfr. *Rábitaland* = Arabien. *Trájánús* ɔ: *trájänūs*, lat. Trājānus: Trájánus vel ráni Plac.

¹ Efter K. Gíslason, Njála II, 995 er skrivemåden *Affr*- nyisl., uagtet den forekommer i Hauksbók, og han henviser til Þjóðólfs anf. linje. Dette er dog tvivlsomt, eftersom ordet skrives med ff allerede i St. Hom.; se Ordförr. Jfr. angels. *Affrica*.

334. — *Stéfanús* ɔ: *stěfǎnūs*, lat. *Stēphanus*, gr. *Στέφανος*: penna kendi *Stéfánús* standa SnE II, 242. — *Úrbánús* ɔ: *úrbanūs*, lat. *urbānus*: viðr *Úrbánum* (rim: *lánum*) *Prøver* 559. — *Bolgarar*, *bolgárar*, gr. *Βούλγαροι*: en *Bolgara* brennir Þjóð. Sexst. 1 s. — *Peizína-* ɔ: *péizl̥na-*: gjöll *Peizínavöllum* *Geisli* 524. — *María* ɔ: *mǎr̥ta*, lat. *Mǎr̥ta*, gr. *Μαρία*: *Hlaut* *María* mætum *Harms*. 521 | rǫðuls *María* rǫðlask sst. 594 | hrein *Márfu* sveini *Eil. kúl.* 22 | *María* hlýð þú orðum *várum* *Lilja* 282¹ o. ff. | frú *María* (rim: *fria*) *Prøver* 560. — *Pátéra* ɔ: *pát̥era* (el. *-ëra*), lat. *Pätära*, gr. *Πᾶτᾶρα*: borg *Pátéra* sorgum *Nikdr.* 32. — *ákvila* ɔ: *ákv̥l̥ta* (*ǎkv-?*), lat. *ǎkvila*: ok *ákvila* SnE II, 488. — *altári* ɔ: *alt̥ari*, lat. *altāre*, oht. ags. *altāri(e)*: *altári* lög *sára* *Líkn.* 374, jfr. *grand altári* standa *Geisl.* 508, jfr. *altári* (masc. og ntr.) i *Ordförr.* — *kóróna* ɔ: *kǫr̥ðna*, lat. *cōrōna*, gr. *κορώνη*: *kórónu* lét *kristni* stýrir *Sturl. Hrynh.* 12 | *kórónu* lét *St. Hákkv.* 294 | gløðum *kóróna* *Jésús* þjóni *Bisk. II*, 215; jfr. *skafa* *sveinar* *klif* *krúnu* SnE II, 500 og pros. *króna*, der svarer til oldtyske og angels. former. — *náttúra* ɔ: *nátt̥úra*, lat. *nātūra*: í *nátt-úru* skærleik *sínum* *Lilja* 72; nyisl. *náttúra*. — *persóna* ɔ: *pers̥ðna* (nyisl. *persóna*), lat. *persōna*: *feðrpersónan* *engli* *einum* *Lilja* 243 | *ein persóna* þrennar *greinar* sst. 318. — *musteri* ɔ: *must̥ëri* (?); [lat. *monasterium*]; angels. *mynster*, oht. *munnstiri*, *munistri*, mht. *münster*, ofr. *moustier*: *fróns* *musteris* *festir* *Harms*. 503 | *höfuðmusteri* *ens* *hæsta* sst. 603 | *musteri* *guðs* í *múri* *traustum* *Bisk. II*, 218 | *Jésús* *sjálf* í *musteris* *hvalfi* *Lilja* 368. — *postoli* ɔ: *post̥ōli*, lat. *apostolus*, gr. *ἀπόστολος*, angels. *apostol*, oht. *postul*: *Jóan*

¹ Når Th. Wisén i sin udg. af *Lilja* (Carm. Norr.) skriver *Márja*, er dette sikkert urigtigt, hvad de 3 første exx. viser tilligemed mange steder i digtet selv, hvor trestavelsesformen kræves. Det nyisl. *Marja* (ikke *Márja*) er en meget sent opstået form.

postoli dýrð ok kosti Gamli Jónsv. 3 s. — *prófeti* ɔ: *prōjèti*. lat. *prōphēta*, gr. *προφήτης*, mht. *prophēte*: mál prófeta Merl. Hb. 283¹⁸. — *saltari* ɔ: *saltári*(?), lat. *salterium*, gr. *ψαλτήριον*, oht. *saltári*, angels. *saltere*: sǫng saltara Ívarr 45¹ | þás saltara sst. 46 s. — *rábía* ɔ: *rábīa*, 'en slange', lat. *rābiēs*?: *ráðr rābía* SnE. II, 487. — *gallina* ɔ: *gallina*, lat. *gallina*: ok *gallína* SnE II, 488. — *óleum* ɔ: *ðlèum*(?) lat. *ðlèum*: *óleum rétt sem ritning vátтар* Bisk. II, 219 *óleó smurður veitt eg verða Lilja* 83 s (mulig hører dette ord ikke herhen, betoningen snarere(?) 'o' (hovedtone — ubetonet — bitone).

II. *Móises* ɔ: *mōtses*, lat. *Mōysēs* (Mōs-), gr. *Μωυσις* (*Μωσ-*): *Móisen lofar ljósan* SnE II, 246 | *lagavísium Móisi* Leið. 18 s | *fjǫlvís* (hdskr. *-hress*) *guðs vin Móises* Leið. 19 s. — *Lazarús* ɔ: *lazárús* (el. *láts-*?) gr. *Λάζαρος*: *hvar? þars Lazarús jarðask* SnE II, 248. — *Jóannes* ɔ: *jòannes* (ɔ: *jōhannes*?, jfr. *Joan ovf.*): *Lét Jóhannem ítran* Leið. 24 s. —

III. *Alkassi* ɔ: *alkássi* (d. e. *Algesur* i *Algarve*)¹: *Alkassi styr hvassan Skvaldr. Útldr. 4 s.* — *Ímbólur* ɔ: *imból-* (nom. usikker); er ordet en forvanskning af gr. *ἐμποριον?* (skal være en by i Lille-Asien): *góligr í Ímbólum Røgn. kal. Icel. 177.* — *Íviza* ɔ: *ivítsa* (nu: *Iviza*, en ø i Middelhavet): *fríðslits til Ívizu Skvaldr. Útldr. 9 s.* — *Hertil vil jeg fǫje navnet på Sicilien: Sikiley* ɔ: *síkil-*, lat. *Sicilia*, gr. *Σικελία*. *Sikileyju gekk heyja Þjóð. Sexst. 2 s* | *Sikiley liði miklu Bǫlv. 4 s = Valg. 1 s ofl.*

IV. *Alfifa* ɔ: *alfifa*, angels. *Ælfgifu*: *Alffu son drifa Þjóð. Magn. fl. 3 s.* — *Lundúnir* ɔ: *lundünir*, jfr. *Lundün ovf.*: of *Lundúnir* Merl. Hb. 275²⁶. — *Merlínús* ɔ: *merltnūs*(?) latiniseret: *hét Merlínús* Merl. Hb. 272 s. — *Santiri* og

¹ *Fabricius*: Norden og den spanske halvø s. 107.

Sátiri ɔ: *santíri*, *sátíri*, den skotske halvø, der nu hedder Kantlyre: *Santíri* laut sunnan Krepph. Magn. 7 s. | sárs um *Sátíri* Sturl. Hrafn 9 s. — *Súð-virki* ɔ: *súð*-, Southwark ved London: *Súðvirki* lið *prúðir* Sigv. Vík. 6 s. — Hertil vil jeg endnu føje: *Feneyjar* el. *Fenn*- ɔ: *fén* el. *fénn*-; lat. *Vēnētia* *Feneyjar* lið *dýrð* at venja Mark. Eindr. 104; men herom mere senere.

B. Af typen ⁴ o ≅ (hovedtone — ubetonet — bitone).

I. *Skorpión* ɔ: *skorpiðn*, lat. *scorpiō(n)*, gr. *σκορπίων*: snákr *skorpión* SnE II, 487. — *pessimús* ɔ: *pessimús* lat. *pessimus*: ok *pessimús* (rim: *fús*) Prøver 559. — *Paradís* ɔ: *pärädís*, lat. *părădísus*, gr. *παράδεισος*: allvíss *paradísar* Ingj. G. Brand. 56 | sannvíss *paradísar* Harms. 246; jfr. *visa* gaf hann þeim *paradísar* Lilja 134.

II. *Dániél* ɔ: *dánièl*, lat. *Dāniēl*, gr. *Δανιήλ(-ος)*: segir *Dániél* Merl. Hb. 28311. — *Faraón* ɔ: *färäðn*, gr. *Φαραώ (-ών)*: líftjón *Faraóni* Leið. 18 s. — *Gábriél* ɔ: *gábrièl* (gǽ-?). gr. *Γαβριήλ*: *Gábriél* sem geisli sólar Lilja 27 s; jfr. Ord-förr. *gabrièl*.

III. *Lizibón* ɔ: *lizibðn*: *Lizibón* á fróni Skvaldr. Útfdr. 34.

IV. [*Aðalbriktr* ɔ: *äðäl*:- við *Aðalbrikti* Ívarr 1 s.] — *Apardjón* ɔ: *äpärdjðn* (el. *äp*-?), Aberdeen (af kelt. abar 'sump', bret. aber, 'havn, munding'): *Apardjónar* lið E. Skúl. Eyst. I 54, men: ok *Ápardjón*(?) SnE I, 577. — *Kolidón* ɔ: *kölldðn*: *Kolidónis* skóg Merl. Hb. 27295.

V. *Bálagarðr*: *bála*-, et sted i Finland: *Bálagarðs* at *borði* Sigv. Vík. 37. — *Jarizleifr* ɔ: *järiz*-, Jaroslav: *Jarizleifr* of sá þjóð. Runh. 21.

Firstavelsesord:

I. *Adriänūs* ɔ: *adriänūs*, lat. *Hadriānus*: andrán *Adriánús* Plac. 587. — *Ágapitús* ɔ: *ágapitūs*, gr. *Ἀγαπητός*

Ágapítús fága Plac. 6_e. — *Ambrósiús* ɔ: *ambrōsiūs*, lat. Ambrōsius, gr. ἀμβρόσιος: Merl. Hb. 277²⁸. — *Evstakiús* ɔ: *évstákiūs*, gr. Ἐυστάχιος: Evstakiús vaknat Plac. 6_z. — *Almáchiús* ɔ: *almáchiūs*, (rim: *fús*): Prøver 559. — *Þeópista -ús*, ɔ: *þeópista, -ūs*, gr. θεόπιστος: Þeopista vel Kristi Plac. 6₄; Þeopistús trú misti Plac. 6₈. — *Grégóriús* ɔ: *grégōriūs*, gr. Γρηγόριος: Grégórió líkan stórum Bisk. II, 207. — *Váleriánús* ɔ: *váleriánūs*, lat. Valēriānus: Váleriánum (rim: *lánum*): Prøver 559. — *abbadissa* (el. *disa?*), lat. abbatissa, angels. abbudisse, oht. abbatissa: oss lét abbadissa E. Skúl. Lv. 51. — *karðínáli* ɔ: *karðináli*, lat. cardinālis: varrbáls hǫtuðr karðínáli Sturl. Hryn. 1_z. — *kinnamómum* ɔ: *kinnamómum*, lat. cinnāmōmum, gr. κιννάμωμον: rósablóm ok kinnamómum Bisk. II, 219.

II. *Akvítánar* ɔ: *ákvitánar* (ǎkv-?), jfr. lat. Āquitānia: með Ákvitánum Örv. O. 160 ! es Ákvitána sst. 117. — *Forminterra* ɔ: *forminterra* (el. *téra*), nu: Formentera (en af Pithyuserne): Skvaldri Útfdr. 1₄.

III. Latiniserede brittiske navne: *Britannía* ɔ: *britānniā*, lat. Britannia, Brettānia: Merl. Hb. 281²³. — *Kóríneús* ɔ: *kōríneūs*: Merl. Hb. 280²⁵. — *Légiónum* ɔ: *légionum* (en by): sst. 279₄. — *Menelógia* ɔ: *mēnēlōgiā*: sst. 279₅. — *Venedócia* ɔ: *vēnēdōciā*: sst. 280₂₄₋₅. — *Vintónia* ɔ: *vintōniā*: sst. 272₁₀.

Af alt det anførte er det klart, at i énstavelsesord er selvyden, vistnok uden undtagelse, lang, hvor den efterfølges af én medlyd.

I tostavelsesord hviler, hvad der af de anførte verslinjer bliver uimodsigeligt, hovedtonen på første stavelse — ligesom i sprogets egne ord — og denne stavelse (dens selvyd, når den efterfølges af én medlyd) er i regelen

lang¹; hvor dens selvlyd efterfølges af flere medlyde end én, er den i de fleste tilfælde egentlig kort, men bliver lang ved position (*Magnús, Nerbón, Petrús, imni, Sintré* osv.); hvor den umiddelbart efterfølges af en selvlyd, er den altid kort (jfr. ovf. s. 212--13). — Undtagelser fra den første regel er kun få: *Átall* synes at bero på en folkelig opfattelse, idet man har sat ordet i forbindelse med det oldn. adj. *atall* (barsk, grum); i Symbolæ ad geogr. med. ævi (1821) forekommer et *Atalsfjórðr*, som «Grækerne kalder Gullus Satalie»; men det er ikke sikkert, om dette «Atalsbjærg» skal søges i Syden. — Udtalen *Grtkir* er måske digterens eget påfund, hvis han ikke her har begået en rimfejl (og sagt *Girkir*, hvad han bevislig har gjort på et andet sted i sit digt, se ovf.); en lignende fejl findes Geisli 22: (*døglings riks af liki*, skönt *-ings* næppe er så stærk betonet som *-skæð*), jfr. 39: og 29: (*frán beit egg at leggja*), 65: (*heilagr viðr sem biðjum*); men intet af disse eksempler er i fuld overensstemmelse med den her pågældende linje. — Hvad *-män* i *Manork* angår, kunde den korte selvlyd forklares ved en folkefortolkning, idet man havde sat ordet i forbindelse med navnet på den velbekendte danske og irske: *Møn*, gen. *Manar*. Men med hensyn til dette ord som også de øvrige (*sira, galeið, Tesa*) kan selvlydens korthed bero på den (fremmede) udtale, Nordboerne har hørt, da disse ord for største delen ikke er boglån (d. e. ikke overførte fra fremmede bøger af stuelærde forfattere). -- Ordet *sira* plejer at skrives *sira* (ordbøger og formlærer), men, som den anførte verslinje viser, med urette; den nyisl. form *sjera* synes også bedre at kunne forstås som udviklet af *stra* end *sira* (jfr. *hëri*, nyisl. *hjeri?*). — At navnet *Aleinn*

¹ Jfr. Gislason: *Quantitet* (Aarb. 1866), § VIII. I det hele ligner forholdene i oldn. meget de angels.; s. Pogatscher: *Lehnw. im altengl.* (1888).

beror på en identificering med adj. *aleinn*¹ (alene), er muligt, men naturligvis ikke sikkert.

Hvad den sidste del (stavelse) af ordet angår, er den kort i alle de ord, som m. h. t. til böjning kunde slutte sig til hjemlige ord, f. ex. *Mikall*(?), *Pétarr*, *prími*, *skóli* osv., *míla*, *plága*, *Úsa* osv., samt alle eller de fleste på *-an*, *-arr* (undt. ntr. *grjúpán* se ovf.; har måske *a* i alle de keltiske navne på *-an* været langt? altså f. ex. *Kónán*?) og *-on* (*-un*), f. ex. *Simon*, der også hedder *Simun* (se ovf.); det er da en lighedelse efter *Hákon(-un)*, *Auðon(-un)*. Derimod er den sidste selvlyd altid lang i alle andre, særlig de hebraiske navne (undt. *Jákob*; i de ord, som ikke sikkert kan belægges med verslinjer, må man bedømme selvlydens tidsmål efter analogier. Det er altså efter min mening klart, at disse navne (som f. ex. *Áðám*, *Ísák*, *Ábél* osv.) havde en hovedtone på første og en — forholdsvis stærk — bitone på anden stavelse. Jeg er således ingenlunde enig med dr. L. Larsson, når han af aksentens anbringelse i Stockh. Homil. — den står her så godt som altid over den sidste stavelse — slutter, at hovedtonen har hvilet på denne². Herimod taler på det bestemteste de ovenanførte verslinjer, hvor den første stavelse står på en af linjens allerstærkest betonede pladser, samt sprogets, om jeg så må sige, betoningssånd; at hovedtonen kunde — falkultativt — hvile på en anden end den første stavelse i visse sammensatte ord, er en anden sag, der ikke vedkommer os her; i usammensatte ord har den altid hvilet på første stavelse, og samme regel har de fremmede ord åbenbart fulgt. At ak-

¹ Uagtet dette ord ikke kan påvises i oldlitteraturen, kan det dog meget godt have eksisteret.

² Se hans afhandling i Arkiv IX., 117 ff., særlig 118—19 for dette punkts vedkommende. Jfr. de træffende ord af Pogatscher i Lehnw. s. 19.

senten i St. Hom. er anbragt over den sidste stavelse (el. over en anden end den første i fremmede navne og ord overhovedet) er let forklarligt. Den stavelse, hvorpå hovedtonen hvilede, d. e. den første, mente skriveren det unødvendigt at betegne med aksent, da hverken han eller hans læsere kunde tage fejl; dér var ingen større grund dertil, end at betegne aksenten (stavelsen) i rent isl. ord, og dette sker, som bekendt, i et forsvindende antal af tilfælde; derimod har skriveren fundet det nødtigt at betegne den stærke bitone i disse fremmede og fremmedlydende ord; dér var han ikke så sikker på, at hans læsere — uden hjælp — vilde kunne læse ordene rigtig, da en sådan betoning netop stred mod den hjemlige. At denne forklaring er den eneste rigtige, kan jeg ikke betvivle.

Trestavelsesordene har i regelen to betonede stavelser (hovedtone, bitone) og én ubetonet, der enten står imellem de to andre eller bagefter dem; i ordene på -ús synes endogså to at have haft bitone. Også her bærer første stavelse hovedtonen, den anden eller tredje (eller bægge?) altså en bitone; jfr. hvad der ovenfor er sagt om tostavelsesordene¹. De betonede stavelser er, såvidt skønnes kan, i regelen lange, hvad enten de er lange i og for sig eller ved position.

Tvivlsomme stavelseforhold finder sted i *Stéfanús*, der, forudsat, at ordet er rigtigt, synes at være $\acute{ } \grave{ } -$ men, man væntede bestemt $\acute{ } \grave{ } -$, eftersom ordet nu på Island hedder *Stefán* (e langt) eller *Steffán*, jfr. også Ordförr., hvor böjningen *stefán*, *-áns* (også skrevet med *ph*) findes; på det

¹ Også her gælder min indvending imod dr. Larssons betragtning; han mener således (Arkiv IX, 121—2), at *altäre* i St. Hom. betegner, at hovedtonen hvilede på anden stavelse, hvad de anførte verslinjer bestemte modsiger.

pågældende sted (i codex Wormianus) skrives ordet forkortet: *steph's*¹; det er muligt, at denne form hidrører fra skriveren og ikke fra digteren. I *Lazarús* (vistnok snarest *latsárús*) er anden stavelse også mod forventning brugt som kort. *Bolgar-ar*, *saltari* er vistnok dannet efter hjemlige ord som *skipari* og lign.; metriske grunde forbyder iøvrigt ikke at læse *-ár-*; men det er dog næppe rigtigt; ligeledes er *mustëri* (eller *músteri*?) dannet efter ord som *akkeri*², *misseri*. Versemålet viser ikke, om der bør læses *Pátëra* eller *Pátëra*; det sidste er det sandsynligste. *Prófeti* er mulig en ligedannelse efter *feti* og dettes sammensætninger som *léttfeti* og fl.

Undtagelser fra regelen om, at den første stavelse er lang, er følgende: *Aparðjón*, hvis ikke Einarr egenmægtig har forkortet første stavelse, hvad den anden anførte linje kunde tyde på, da versemålet dér kræver lang første selvlyd. — M. h. t. *Färaón* og *päradis* skulde vi bestemt vente første selvlyd (stavelse) lang; hvad *paradis*, hvor selvlyden i andre germ. sprog også er kort, angår, er det muligt, at vi i Lilja har bevis for, at den var lang, da den 3. betonedede stavelse i linjen altid ellers i Lilja er lang (se Wisén: Carm. Norr. I, 209), hvilket ikke er eller behøver at være tilfældet i andre digte i samme versemål (hrynhent): Sturlas, Markus', Arnors. — *Järizleifr* (jfr. *Järizkarr* i Goðr. forn. (I), 191-4; interpoleret) og *Stikiley* er mulig at forklare på samme måde som *sira* osv. (ovf. s. 219), hvad der næppe gælder det vistnok vilkårlige *Kölidón*. — *Feney* hos Markús (i gen. *Feneyjar*) som *œ* — strider mod versemålet, der her kræver *æ* x. Ganske vist siger man nu på Island *Feneyjar*,

¹ Islands grammat. litter. i middelald. II, 149.

² Skönt oprindelig fremmedord følte ikke som sådant, hvorfor det her betragtes som et hjemligt ord (jfr. *kk f. nk*).

men det er et stort spørgsmål, om der i virkeligheden er en historisk kontinuitet mellem det gamle navn og det nye og om ikke forholdet meget mere er det, at man i nutiden eller for ikke længe siden, hvad der i mange andre tilfælde bevislig er sket, har fra de gamle skrifter, således som de forelå trykte, optaget formen *fëney-* og da naturligvis sat *fen-* i forbindelse med det velbekendte *fen* = sump; det kunde jo godt passe («sumpørne»).

Jeg har ikke nu lejlighed til at undersøge, hvorvidt navnet findes i isl. skrifter fra 15.—17. årh. eller hvorvidt det har været levende i sprogbevidstheden på Island hele tiden igennem¹. Hvad der taler for min opfattelse (at *Feneyj-* ikke behøver at gå tilbage til et oldn. *fën-*) er den vigtige omstændighed, at ordet skrives *fennœyíar* Hauksb. 176³², i et (norsk) stykke, hvor retskrivningen er meget regelmæssig; tyder også skrivemåden *Fæneyjarborg*, Prøver 106, på, at stavelsen var lang? *Fenn-* vilde hos Markús både passe til versemålet og rimstavelsen; hos en så omhyggelig digter som Markús vil jeg nødig uden de mest tvingende grunde antage rimfejl; i dette tilfælde vilde han desuden med stor lethed have kunnet undgå en sådan.

Firstavelsesordene består dels af typen $\acute{x} \acute{x} \acute{x}$ (*abbadissa*, *Adriánús* osv.), dels af typen $\acute{x} | \acute{x} \acute{x} \acute{x}$ (*Ambrósiús*, *Britanniá* osv.); i *Þeópist-* er første selvlyd, ganske i sin orden, forkortet; i *Venedóciá* og *Menelógiá* synes de to første stavelser at være blevne betragtede som en opløsning af én lang, vistnok af rimtvang (Gunnlaugr, forfatteren til Merl., var ingen skjald). Mere påfaldende er det, at anden stavelse i *Evstakiús* er brugt som kort (af rimtvang?), vi væntede bestemt *Evstakiús* $\acute{x} | \acute{x} \acute{x} \acute{x}$. —

¹ I den lærde provst Jón Halldórssons *Hirðstjóraannáll* (Safn II, 643) finder jeg navnet *Fenedi* to gange (intet *Feneyjar*).

Hvor ordet kunde böjes efter hjemlige mønstre, er den sidste stavelse (selvlyd) kort (abbadissá og lign.).

Enkelte andre lydforhold:

Foran to medlyde synes selvlyden *i* og for sig altid at have været kort (skönt stavelsen ved position bliver lang), jfr. rim som *Alkassi : hvassan, slits : Ívizu* (*z = ts*) osv., *Þeópistús : misti* osv. Undtagelse herfra gör ordet *náttúra*; nu til dags hedder ordet *náttúra* (*á = da. av*), og her har vi sikkert med en sproglig kontinuitet mellem oldsproget og nutidssproget at gøre. I enkelte tilfælde kan det ikke afgøres, om selvlyden er kort eller lang, som f. ex. i *musteri*; udfaldet af en nasal efter *u* skulde tale for, at selvlyden var bleven forlænget, men nu hedder ordet på Island *musteri* (*u = da. ø*), og her synes sproglig kontinuitet også at måtte eller kunne være tilstede.

I forlyd er selvlyd bortfalden, ikke blot i låneordet *postoli* (hvor den var bortfalden i det sprog, hvorfra ordet låntes), *biskup* (flere exx.), men også i *Rábitar* (på nordisk grund?). Ellers synes så godt som ingen forandringer at være foretagne, jfr. *låd-* (i *lådmaðr*, hvor *låd* er = oldn. *leið*), og det ovf. ikke anførte *Ermingærðr* (Icel. s. 161 ter, 165, hvor hdskr. har *erm-*, ikke *jorm-*), *mekt* (= oldn. *mátt*), jfr. *Maktildr* osv. Ingen omlyd er indførte. K. Gíslason har ment (Njála II, 853), at skrivemåden *træyianus* (Plac. 33) betyder *træjánus*, hvor altså *á* på grund af det følgende *j* var blevet omlydt; dette forekommer mig højst tvivlsomt, men hvis det er rigtigt, er omlyden her enestående. Mulig har man dog haft *u*-omlyd i *Magnús* (ɔ: *mø-*), jfr. Ågr. (Dahlerup) s. X, men ved hjælp af digtene kan dette ikke sikkert bevises.

For *y* findes i regelen *i*: *Móises, imni*.

Dobbelt *d* findes i *Maddaðr*: syni Maddaðar staddir E. Skúl. Eyst. II, 12.

Dobbelt *f* findes i *Affrika*, *Giffarðr(?)*, *offr*, m. h. t. det sidste henvises til: austr í heim með offri kómu Lilja 36 s. Dobbelt *p* i *Jóseppr*, dobbelt *t* i *náttúra*.

Spirantisk *g* findes i *Ágapítus*, *plága*; spirantisk *b* ɔ: *v* i *próva* (sem próvandi segir til Évu Lilja 161) — *h* er bortfaldet i forlyd i *imni*, *hi* i *Spánn*, *p* i *sálmr.* — *t* svarer til *t* (*Tems*, *Tesa*) og undertiden til *þ* (*Tómás*), medens *th* som oftest(?) gengaves med *þ* (*Þeopístús*, *-a*). — Til lat. *c* (i indlyd) svarer isl. z d. e. *ts*, (*krúzis*); jfr. Wimmer: Döbefonten i Aakirkebykirke s. 45; i en yngre periode findes rent *s* for dette *z* (se ovf.).

En folkelig omdannelse af *-(m)on* (i *dromön* ɔ: *drómon*, jfr. ovf. *Símön*) til *-(m)undr* foreligger i *drómundr* i lighed med de mange ord på *mundr* (*-undr*); jfr. dog også mht. *dromunt* (se ovf.).

Bøjning.

De fremmede ord beholder undertiden deres oprindelige bøjning; således f. ex. *Jésús*, der i dat. og gen. altid hedder *Jésú* (ikke *Jésúsi* osv.), *Kristús*, *Márta*, *Tómás*, der undertiden i gen. hedder *Kristi* (vok. *Kriste*), *Marie*, *Tome* osv. Ellers kan det siges at være regelen, at fremmednavnene bøjes, såvidt muligt, efter hjemlige bøjningsmønstre, hvorved den fremmede nom. i visse ord bliver betragtet som en del af stammen, hvortil de oldn. endelser da føjes.

Maskuline *a*-stammer¹:

Aðalbrikt(r) (dat. *-i*), *Jób*, *Jákob*, *Kristr*, *Dávið*, *léparðr*

¹ I det følgende medtages nogle ord, som ikke er anførte i det foregående.

(hlé-), *Giffarðr, Maddaðr, Móises* (dat. *-i*, gen. *-s*), *Pétr, sinjór, Spánn, Áðám, Énók, Ísák, diktr, sálmr, kórr, múrr, fill*. Hertil hører alle på *-all*: *Atall* (i *Atalsfjall*), *Ekkjall, Mikall*; på *-an*: *Brian, Jóan, kváran, sátán, Mastan, sultan*; på *-el*: *Abél, Dániél, Gábríel*; på *-ón*: *Faraón* (jfr. *Jón*), *léón, Símon*; på *-arr, -urr*: *késarr, Kiarr, Pétarr, Péturr*; fremdeles ord som *drómundr* (der dog rimeligvis i gen. hedder *-mundar*), for ikke at tale om *Aleinn* og *Jarizleifr*.

Nomin.-mærket *-r* er, som det ses, ofte udeladt, forudsat at skrivemåden i håndskrifterne falder sammen med digternes udtale, hvad der ganske vist langt fra er sikkert, så meget mindre, som vi virkelig finder det tilføjet i *Jóseppr*, biform *Jósef* (se ovf.); jfr. hvad der ovf. er anført m. h. t. *Dávið*; af *Jákob* findes nom.formen *Iacobr* i Hauksb. 177 s. 8, af *Áðám, Adamr* sst. 152²⁵, 1577.11, 169²⁰. Genetiv har vistnok i alle tilfælde haft endelsen *-s*, undt. i *drómundr* og *Maddaðr*.

Hertil hører fremdeles alle på *-ús*: *Tómás, Júdás, Enéás, Andreás(?)* og på *-ús*: *Ágapítús, Adriánús, Almáchiús, Ambrósiús, Dufgús, Engús, Evstakiús, Kórineús, Magnús, Petrús, Plácítús, Trájánús, Grégóriús, Þeópístús, Stéfanús, Lazarús, korvús, Úrbánús, Váleriánús*, hvor *-ás, -ús* bliver betragtet som sidste del af stammen.¹

Om nom.-mærket *-r, ɔ*: assimileret, altså *-s*, har eksisteret i disse ord hos skjaldene, kan ikke af kvadene bevises. I dat. har de endelsen *-i*, jfr. *Tómás, Dufgús, Pétrús, Magnús* (ovf.). Gen.-endelsen er *-s*, således som følgende exx. viser: *Magnúss faðir gagni Sigv. Erf. Ól 66 | Magnúss*

¹ Jfr. forholdet i oht., *Braune*: Ahd. grt. § 195, i osax. Gallee Alts. grt. § 159; Wackernagel Kl. Schr. III, 312 f.

liðar Gils 12 z | Magnúss fǫður Nor. kgt. 46 4 osv. I nyere tid har dette ord — i lighed med flere andre — fået genendelsen *-ar*.

Neutrale *a*-stammer er: *Róm (Rúm)*, *Lundún* (pl. tant.), *Sintré*, *nón*, *bréf*, *krúz*, *port*, *vers (vess)*, *offr*, *skrin*, *organ* (*Sólarljóð*).

Neutrale *ia*-stammer: *Alkassi*, *Santiri (Sát-)*, *Fivi*, *Skiði*, *altári*, *musteri*, *imni* og *miðhæfi*(?); det sidste findes kun hos Røgnv. kal. Icel. 177: ógæfa miðhæfi; det hedder i sagaen, at dette ord var et tilråb i byen *Imbólur*; når to mødtes og den ene skulde sagtne sin fart, så råbtes der: *miðhæfi*, *miðhæfi*; ordet synes at være blevet opfattet som navneord. Guðbr. Vigf. antager (Dict.), at ordet er en forvanskning af gr. μεταβῆθι 'gå til siden'?

Til feminine *ō*-stammer regner jeg: *Apardjón*, *Bár*, *Lizibón*, *Nerbón*, *íl*, *Mont*(?), *Jórðón*, *Kristin*, *Krit*, *Kipr*, *Nil*, *Manork*, *Temps*, *paradis*.

Maskuline *i*-stammer er *Grikir* (se ovf.), *Serkir*, *Lésir*.

— Feminine *i*-stammer: *Lundúnir* (pl.), *mekt* (kun i sing.).

Hertil skal jeg knytte en omtale af navnet *Dyflinn* (Dublin); således hedder dette ord i nom. (rodvokalen er vistnok kort [ikke lang, som jeg tidligere har antaget (se reg. til Egilss.), jfr. skrivemåden: *dybblinnar* (Egilss. 324³¹⁻²), hvor *b* næppe var skrevet to gange, hvis selvlyden havde været lang]. Dette ord hedder i dat. *Dyflinni*: hugr es minn í Dyflinni Magn. berf. 6 z, gen. *-innar*: Þorfinnr til Dyflinnar Arn. Þorf. 23 4; dette ord er vel at betragte som en *iō*-st., der slutter sig til ord som *Þórunn*, *Íðunn*, (Wimmer § 42, Noreen² § 319 med anm. 2), samt et hjemligt (norsk) stedsnavn som *Mærinn*, hvis rigtige böjning (dat. *-inni*, gen. *-innar*) findes flere steder i hdskr. f. ex. af

Heimskr; (flere gange er det forvansket til *Mæri* t. ex. Hkr. 183 18; rigtig sst. 182 4. 16. 31.)

Til konsonant-stammer hører *galeið*, flt. *-r*.

Til *-ān(-jān)*-stammer bör regnes følgende: *Noi*, *Affrikar*, *Bolgarar*, *Rábitar*, *Júðar*, *Akvítáнар*, *Girkjar*, *karðináli*, *primi saltari*, *greifi*, *skóli*, *postoli*, *prófeti*, samt *sira* (ubøjeligt).

Til *-ōn(-jōn)*-stammer hører¹: *Affrika*, *Alfifa*, *Antekja*, *Britannia*, *Cécilja*, *Forminterra*, *Íviza*, *Mária*, *Menevia*, *Mundia*, *Pátéra*, *Peita*, *Tesa*, *Úsa*, *Venedócia*, *Vina* (2), *Þéópista*, *Éva*, *Róma* (2), samt *Imbólur* (pl.; G. Vigf. opstiller *Imbólur* masc., se Dict.: *miðhæfi*), *abbadissa*, *ákvila*, *kóróna*, *krúna*, *krisma*, *mila*, *péra*, *plóma*, *náttúra*, *lilja*, *pipa*, *persóna*, *rósa*, *messa*, *mitra*, *plága* o. fl., samt *ingja* (?): *ingjan* *gamanþinga* Magn. berf. 66, der af G. Vigf. (Corp. poet. II, 599) opfattes som et keltisk ord.

Af tillægsord findes kun *klúss*.

Af udsagnsord findes: *kóróna* (Merl. Hb. 279 29), *offra* (Lilja 36 7), *prófa*, *pressa*, *prisa*, *penta* (Lilja 27 2), *plága*, — der alle bøjes efter 4. svage klasse (Wimmer, 1. svage Noreen), samt *pína*, der bøjes efter 1. svage kl. (Wimmer; 3. svage Noreen).

Spørmålet om, hvorfra hvert enkelt af disse ord er lånt, kan desværre ikke behandles her. På grund af sin store interesse, eftersom det vilde belyse de forbindelser. Nordmænd og Islændere havde med fremmede folk, hvilket i vore tider har en overordenlig stor betydning, burde det grundig behandles særskilt; men da måtte alle låneord, også de, der kun findes i prosaiske skrifter, medtages og

¹ For så vidt som de ikke bör skrives *-á*; så er de ubøjelige.

helst betragtes kronologisk, for så vidt som dette lader sig gøre. Mig har det her været særlig magtpåliggende, at vise den form, som de fremmede ord har fået, ved hjælp af et så sikkert grundlag, som der overhovedet kan gives. Muligvis vil jeg få lejlighed til senere at behandle spørgsmålet i dets helhed.

ÜBER EINEN „GUTTURALEN“ NASAL IM URFINNISCHEN.

VON

E. N. SETÄLÄ,

DR. PHIL.,

PROFESSOR AN DER UNIVERSITÄT HELSINGFORS.

In einigen finnisch-ugrischen sprachen findet man einen nasal in vielen fällen, wo man im finnischen davon keine spuren sieht. Einige beispiele mögen hier angeführt werden.

a) Fälle, wo im finnischen ein langer vokal oder ein daraus entstandener diphthong steht.¹

fi. *jää* (liv. *jei* < **jäi*, südestn. *ägjä* od. *eä*) ‚glacies‘; lapp. *jięņa*, gen. *jięņa* id., wog. *janċ*, *jonċ*, *joanċ* id.; ostj. *jeŋk*, *jonċ* id.

fi. *pää* ‚kopf, ende‘; wog. *pänċ*, *punċ* ‚kopf, haupt‘; wotj. *puŋ*, *pun*, *pum* ‚ende, grenze, anfang‘, syrj. *pom* ‚ende, ziel, grenze‘.

fi. *sää* ‚tempestatas, variatio tempestatis‘; kolalapp. *šanŋ* ‚wetter‘.

¹ In dem verzeichnisse werden nur die am meisten aufklärenden, nicht alle verwandten wortformen aus den verschiedenen finnisch-ugrischen sprachen angeführt. — Bemerke zu der transskription der lappischen wörter: *c* = *ts*, *č* = *čs* und *ʒ*, *ʒ* die entsprechenden stimmhaften lautkombinationen. Das zeichen *y* bedeutet einen hinteren vokal (etwa russisch *ы*). — Abkürzungen: fi. = finnisch, liv. = livisch, wot. = wotisch, mordw. = mordwinisch u. s. w.

- fi. *luo-n* (< *lō-) ‚ponere, jacere, fodere, trajicere, creare‘; kolalapp. *loñi-* ‚heben‘, *loñyⁱne-*, *loñe-* ‚sich heben, aufliegen‘, lulelapp. *logñije-* ‚erheben‘, *logñone-* ‚gehoben werden‘; ersamordw. *luñgīdⁱu-ms* (in einem anderen dialekte:) ‚*luvod^e-ms* ‚losgehen, platzen‘, mokschamordw. *luñkfta-ms*, ersamordw. *lufta-ms* ‚los winden, spleissen‘.
- estn. *poo-ma* ‚aufhängen, henken, intr. hängen‘; ersamordw. *pongo-ms*, *pongavo-ms* ‚hineingeraten, hängen bleiben, stecken bleiben‘, *pongavto-ms* ‚hängen, aufhängen, henken‘; vgl. damit ersamordw. *pova-ms* ‚erwürgen, ersticken, erhängen‘, *povavo-ms* ‚sich erhängen, mokschamordw. *pova-n* ‚greifen, reißen‘, *povai* ‚henker, erwürger‘.
- fi. *suo* (< sō), palus; lapp. *suogno*, gen. *suono* ‚palus, stagnum gramineum‘.
- fi. *suo-n* (< *sō-) ‚haud invidere, concedere, bene optare‘; ? lapp. *soagno* ‚petitio matrimonii‘, *suognodet* ‚in matrimonium petere‘, wog. *tañxa-m* ‚wollen‘; ostj. *tañ-m* ‚wünschen, wollen‘.
- fi. [*myö* -< *mō:] *myöhä* ‚serus‘, *myöstä-n*, *myöstytä-n* ‚widerrufen, zurücknehmen‘; *myönnän* (*myöntä-*) ‚concedere‘ etc.; lapp. *mañña*, *mañne*, *mañnje* ‚qui post est, posterior, serus‘; tscher. *möngö* ‚quod quis reliquit, sedes pristina‘, *möngöse* ‚relictus, posterior‘.
- fi. *hüri* ‚maus‘; wog. *täñgyr*, *täñkyr*, *täñer* id., ostj. *teñer*, *leñgyr* id.; lulelapp. *šn^er^ra* id.
- fi. *pü* ‚dens pectinis, dens occae‘; wog. *päñk*, *puñk* ‚zahn‘; ostj. *peñk* id.; lapp. *badne*, gen. *bane* ‚dens, gradus scalae‘; syrj. *pin^e* ‚zahn, zacke‘, wotj. *pin^e* id.; mordw. *pej*, ersamordw. *pev*, *pej*, auch *p^een^e* (in der evangelien-übersetzung aus dem j. 1821), *p^eeñ* (Первоначальный учебникъ русскаго языка для Мордвы-эрзы, Kasan 1892, s. 4) id.

b) Fälle, wo im finnischen ein *v* zwischen den vokalen steht.

ovi ‚thür‘; ostj. *uη*, *uηx*, *oη* ‚mündung, öffnung‘, *uηηyl*, *uηgyl* ‚mund, öffnung, höhlung‘, (daneben doch ostj. *ou*, *ovi*, *ov* ‚thür, mündung eines flusses‘, wog. *au*, *avi*, *övi* ‚thür‘); lapp. *vuonas*, gen. *vuognasa* ‚capistrum, proprie quo os canum occluditur sive obturatur, ne mordeant rangiferos‘; ersamordw. *oηks’l* (plur.), *ojkst* (plur.), mokschamordw. *ovs*, *ovks*, *oves* ‚das gebiss am zaum‘.

povi ‚busen‘; lapp. *buogna*, gen. *buona* ‚ingluvies avis‘, lulelapp. *puəkna* ‚der teil des lappenrockes, welcher mittels des bandes aufgegürtet wird und in welchem man allerlei dinge trägt‘; Lindahl & Öhring: *puogn*, *puogna* ‚sinus‘, kolalapp. *p̄yηη*, *p̄ūηη* ‚busen‘; ersamordw. *pongo*. mokschamordw. *pova*, *pov* ‚busen‘; tscher. *pomuž* ‚sinus‘.

fi. *suvi* ‚sommer, tauwetter‘; ostj. *luη*, *loη*, *toη* ‚sommer‘.

fi. *tyvi* ‚truncus‘; tscherem. *tüηg* (*tüη*), *teng*, *ting* (*teη*) ‚stirps, basis arboris, principium‘; ? syrj. *din*, *d’yn* ‚dickes baumende‘.

fi. *vävy* ‚gener‘; ostj. *veη*, *voη* ‚schwiegersonn‘; tscher. *vènge*, *vinge*, *vine* id. (lapp. *vivva* ist dem finn. entlehnt).

Hieher gehört auch:

fi. *juovukka*, *juovikka*, (*juolukka*, *juolikka*, *juomukka*, *juomikka*, *juopukka*, *juopikka*), karel. *juomuηgan’e*, *juomuηgan’e* od. nordkarel. *juopukkain’i*, wot. *jōmukas* ‚vaccinium uliginosum‘, wot. *jōvikas* ‚vaccinium oxycoccus‘, estn. *jōhvik*, *jōhvikas*, *jōvik*, *jōvikas* id.; lapp. *jogηa*, gen. *joηa* ‚vaccinium‘. Die etymologie des wortes ist nicht klar, aber jedenfalls ist der zusammenhang des lappischen wortes mit den finnischen offenbar. Die finnischen formen des wortes sind volksetymologisch vielfach umgestaltet

worden (mit anlehnung an fi. *juopu-a* ‚sich berauschen‘, *juova* od. *juomu* ‚streif, strich‘, wot. *jōvi*, estn. *jõhv* ‚pferdehaar‘).

Möglicherweise ist auch hieher zu rechnen

?fi. *jouda-n* (*jouta-*) ‚vacare a negotiis‘; tscher. *jongo* ‚amplus, vacuus a labore‘.

c) Fälle, wo im finnischen ein diphthong auf *u* od. *i* vor einem sibilanten steht.

fi. *jousi* od. *joutsi* ‚arcus jaculatorius‘; mordw. *jonks* ‚bogen‘; tscher. *jongež* id.

fi. *seiso-n* (< **saiso-*, südestn. *saiza-*) ‚stehen‘; kolalapp. *čyæn'ča-*, norw. lapp. *čuoššo-t* id.; wog. *ton'dža-m*, *tun'dža-m* id.

fi. *veitsi* ‚messer‘; ersamordw. *iŋks* ‚hobel‘. (Auf diese zusammenstellung hat mich mein freund dr. H. PAASONEN aufmerksam gemacht.)

Hieher gehören auch die finnischen nomina auf *ise*, z. B. *punaise-* (nom. *punainen*) ‚rot‘, *suomalaise-* (nom. *suomalainen* ‚finne‘, kolalapp. *sāmelan'č* od. *laj*, st. *lan'čy-*, norw. lapp. *sabmelaš*, st. *-lašša* ‚lappe‘.

Den finnischen konditionalformen auf *isi* (z. b. *sanoisin* ‚ich würde sagen‘) entsprechen im lappischen die formen des konjunktiv präsens, wo, wie das kolalappische ausweist, ursprünglich ein nasal vorgekommen ist, z. b. kolalapp. *cilkin'č* ‚er mag sagen‘, *lin'čem* ‚ich werde sein‘, norw. lapp. *lonučam* ‚ich mag auslösen‘, *læšam* ‚ich mag sein‘.¹

d) Fälle, wo im finnischen ein kurzer vokal vor einem sibilanten steht.

¹ Zur ansicht über die identität des finnischen konditionals und des lappischen konj. präs. bin ich durch mündlichen gedankenaustausch mit meinem freunde K. B. Wiklund gekommen.

- fi. *kusi* ‚urina‘, *kuse-n* ‚mingere‘; kolalapp. *kon'č* ‚urina‘, *kon'čy-* ‚mingere‘; norw. lapp. *gošš'a* ‚urina‘, *gušš'a-t*, *gošš'a-t* ‚mingere‘; wog. *qun's'a-m*, *qussa-m* ‚mingere‘, *qun's-vit'* ‚urina‘.
- fi. *nisä* ‚femella‘; kolalapp. *n'in'če*, *n'in'č*, norw. lapp. *njišš'e* (vgl. norw. lapp. *njiηelas* l. *njiηalas* ‚femina, sc. de bestiis‘, kolalapp. *n'inηelas*, *n'enηelas*, *n'inlās* ‚weibchen‘, ostj. *neη*, *nē*, *ne* ‚weib, weibchen‘, wog. *nē*, *nea*, *neu* id., magy. *nő* ‚weib, frau‘).
- estn. *oza* ‚fleisch‘, liv. *uošā* id.; kolalapp. *vyən'če*, *uə'n'č*, norw. lapp. *oašš'e* ‚caro, corpus, libidines‘.

Dass in den verschiedenen finnisch-ugrischen sprachen verwandte wortformen mit und ohne nasal nebeneinander stehen, ist schon von früheren forschern bemerkt worden. BUDENZ (Magyar-ugor szótár s. 197, 424, 440 u. a.) nimmt in sehr vielen fällen einen ursprünglichen «ugrischen» nasal an, welcher im finnischen, ohne irgend ein bestimmtes gesetz, teils bewahrt, teils geschwunden sei. Das fi. *tunke-a* ‚trudere‘ vertrete einen ‚ugrischen‘ stamm, **t¹ng¹*,¹ fi. *laukea* u. *lakea* ‚flach‘ sollen aus einer älteren form **langeda* stammen, fi. *raukea-* ‚corruere, collabi‘ sei mit *lankea-* ‚cadere, labi, procidere‘ identisch; ebenso sei *jäykkä* ‚rigidus, stabilis‘ = *jänkiä* id., *kaukalo* ‚alveus‘, ‚trog‘ = *konkelo* ‚arbor intus cava‘, *hiki* ‚sudor‘ = *henki* ‚halitus, anima‘. Den hier oben angeführten finnischen wörtern *jää*, *pää*, *myö-*, *hiiri*, *püi*, *ovi*, *povi*, *vävy* setzt er folgende ‚ugrische‘ ur-

¹ Mit dem zeichen *y* bezeichne ich einen von Budenz angenommenen unbestimmbaren vokal (*y¹* = ein unbestimmbarer tiefer vokal, *y²* = unbestimmbarer hoher vokal).

formen an: $*j^2ng_y^2$, $*p^2ng_y^2$, $*m^2ng_y^2$, $*t^2ng_y^2r_y^2$, $*p^2ng_y^2$, $*ang_y^1$, $*p^1ng_y^1$, $*v^2ng_y^2$. Den lautlichen vorgang denkt sich Budenz so, dass z. b. $p^1ng_y^1$ im finnischen erst *pouge* und dann *pouve-*, *pove* geworden sei.

Auch DONNER (Vergleichendes wörterbuch der finnisch-ugrischen sprachen, III, s. 160 f. u. a.) hat beispiele von dem vorkommen und fehlen des nasales in verwandten wortformen angeführt. Er scheint aber den nasal als etwas später hinzugekommenes zu betrachten und er hat diese erscheinung in zusammenhang mit einer (ganz willkürlich) angenommenen «dehnung» und «steigerung» der von ihm aufgestellten «wurzeln» gebracht.

Dass der nasal kein späterer zusatz sein kann, geht schon daraus hervor, dass derselbe in verwandten wörtern in ganz verschiedenen, geographisch weit von einander entfernten sprachen vorkommt. Dass aber auch Budenz, wenn er ein ursprüngliches *ng* annimmt, unrecht hat, erhellt aus dem gegenseitigen verhältnis der lappischen und finnischen formen.

Einem finnischen *nk* (ɔ: ηk) entspricht im lappischen ein *gg* (kolalapp. ηk), nie ein η od. *g η* , z. b. lapp. *bagge* ‚halfter‘ = fi. *panka*, lapp. *gagga* ‚hebel‘ = fi. *kanki*, lapp. *vuögga* (kolalapp. $v\bar{y}\eta k$ ‚angel‘) = fi. *onki*. Dass im finnischen ein η vor *k* (*g*) geschwunden wäre, lässt sich gar nicht beweisen, vielmehr müssen alle diesbezüglichen zusammenstellungen von Budenz als unhaltbar bezeichnet werden.

Die lappischen formen wie *jiēg η* , *buog η* , *vuog η* s u. s. w. setzen notwendig solche urformen wie $*j\bar{a}\eta i$, $*p\eta e$, $*\eta e s$ voraus.

Nur aus solchen urformen lassen sich auch die betreffenden finnischen wörter erklären. Es sind folglich auch für das urfinnische solche formen anzusetzen wie: $*j\bar{a}\eta\bar{a}$

(woraus *jää*) od. **jähi* (voraus **jäi*), **pää*, **sää*, **loho-* (der stammauslautende vokal ist nicht sicher zu ermitteln), **pono-*, **möñö-*, **soho*, **šihire*, **pihi*, **ohe*, **pone*, **suhe*, **tühe*, **vähü*, **juhu(kka)* od. *juhi(kka)*. Das verhältnis zwischen den finnischen *püi*, *hiiri* und den entsprechenden lappischen formen bietet einige schwierigkeiten dar, auf welche ich hier nicht näher eingehen will. Jedenfalls ist wohl in den angenommenen urfinnischen formen **pihi*, *šihire* ein sehr präpalatales *η* (etwa **pihi*, **šihire*) anzunehmen.

Nach dem obengesagten setzen die finnischen formen *jousi* od. *joutsu*, *veitsi* urformen **jonse*, **vehse* voraus. In den *u-* und *i-*diphthongen sehen wir deutliche reflexe des zwiefachen charakters des nasals (*ou* < *oη* = *o* + ein postpalataler nasal, *ei* < *eη* = *e* + ein präpalataler nasal). Das *t* in *joutsu*, *veitsi* vertritt offenbar einen schon früh eingeschobenen konsonanten (**jonse* > **jontse*, **vehse* > *vehitse*), ganz wie im mordwinischen ein *k* eingeschoben ist in *jonks*, *inks*.

Ebenso wäre ein präpalataler nasal auch für die urformen des finn. verbums *seiso* (< **sañso-*), der nomina auf *ise* (< *ñse-*) und der konditionalformen auf *isi* (< *ñsi*) anzusetzen. Wir haben freilich nicht hier, wie in den früher besprochenen fällen, deutliche beweise für die ursprünglich palatale («gutturale»), d. h. nicht-dentale beschaffenheit des nasals; dafür spricht jedenfalls die gleiche behandlung des nasals. Ein übergang *ñs* (> *ñč*) > *nč* durch einen urlappischen einschub des dentalen konsonanten ist ja auch phonetisch leicht verständlich.

Schwieriger zu verstehen sind die finnischen wörter *kusi*, *nisä*, estn. *oza*, wo der nasal spurlos geschwunden ist. Ist hier vielleicht ein ganz verschiedener nasal vorauszusetzen? Der wahrscheinliche zusammenhang zwischen

den lapp. *njiŝŝe*, *n'in'če* ‚femella‘ und *nijnēlas* ‚weibchen‘ scheint auch in diesen fällen für ein ursprüngliches *η* (*ij*) zu sprechen.

Die lautentwicklung im finnischen ist folglich nach meiner ansicht so vor sich gegangen, dass ein postpalatales *η* überhaupt *u* und ein präpalatales *ij* *i* ergeben hat; in intervokalischer stellung zwischen zwei gleichen vokalen ist der nasal gänzlich geschwunden. Einige fälle des schwundes vor den sibilanten sind unklar.

Es erübrigt noch die frage, ob im urfinnischen auch ein *η* im auslaut existiert habe.

Im wogulischen und ostjakischen giebt es ein adjektivsuffix *η*, z. b. ostj. *keviη* ‚steinig‘ (*keu* ‚stein‘); wog. *kavyη* id. (*kau* ‚stein‘); ostj. *toxlyη* ‚beflügelt‘ (*tōyol* ‚flügel‘), wog. *touliη* id. (*toul* ‚flügel‘).

Mit dieser endung ist sicher das mordw. suffix *ν, j* (mokscha-mordw. *i, u*) zusammenzustellen, welches deutlich aus einem nasal entstanden ist. Den gewöhnlichen formen *kežev*, *kežej* (mokschamordw. *kāzi* ‚zornig‘) entspricht in der ältesten evangelienübersetzung aus d. j. 1821 *Kežen'* (PAASONEN, Mordw. lautlehre s. 45), und in der kleinen schrift *Первоначальный учебникъ русскаго языка для Мордвы-эрзы* (Kasan 1892), auf welche dr. H. PAASONEN mich aufmerksam gemacht hat, kommen solche formen vor wie: *kežev* u. *kežen* ‚zornig‘, *p'ežet'ev* u. *p'ežet'en* (bei WIEDEMANN *pežeten'* u. *pežetev*) ‚sündig‘, *sep'ev* u. *sep'en* (WIED. *s'äpev*) ‚gallig, bitter‘, *ser'ej* u. *ser'en* (WIED. *serev*) ‚hoch‘, *kulov* u. *kuloη* (mokscha mordw. *kulu*) ‚asche‘ u. s. w. Dass hier der nasal und nicht *ν, j* (wie PAASONEN noch in

seiner Mordw. lautlehre a. o. o. annahm) der ursprünglicher laut ist, scheint mir klar zu sein, eben weil der wechsel zwischen dem nasal und *v, j* in denjenigen fällen vorkommt, wo nach dem zeugnis der übrigen sprachen ein ursprünglicher nasal gestanden hat; z. b. in der erwähnten kleinen schrift *p'ej* u. *p'eη*, in der evangelienübersetzung aus d. j. 1821 *p'en'* ‚zahn‘ (vgl. oben das fi. *piü*).

Ohne auf die möglicherweise hieher gehörenden suffixformen aller verwandten sprachen hier näher einzugehen, will ich nur bemerken, dass die magyarischen adjectiva possessiva auf *ú, ü* (z. b. *lábú: két lábú* ‚zweifüssig‘, *szemü: két szemü* ‚blauäugig‘) aller wahrscheinlichkeit nach mit den wogulisch-ostjakischen adjectiven auf *η* zusammenzustellen sind, d. h. dass hier dasselbe verhältnis besteht, wie zwischen magy. *hattyú* ‚schwan‘ und wog. *xotaη, quatiη* id., ostj. *xōtaη, xōtyη* id.

Im tscheremissischen giebt es possessive adjectiva auf *an* (z. b. *ukšan* ‚zweigig‘, *vüdän* ‚wässerig‘), die ich auch als mit den besprochenen adjectiven zusammenhängend auffasse; im tscheremissischen wäre demnach ein übergang *η > n* im auslaut anzunehmen.

Hieher wollte ich auch die lappischen adjectiva possessiva auf *j, i* führen, z. b. *čalbmaj* ‚vieläugig‘, *njalbmai* ‚der einen grossen mund hat‘, *jedni* ‚starkstimmig‘. Im lappischen wäre folglich das *η (ń)* in einer unbetonten (nicht haupttonigen) silbe (im auslaut) in von der sonstigen behandlung ganz abweichender weise verändert worden, d. h. in *j* übergegangen. — Aus einem nasal ist sicher das kola-lappische auslautende *j* im nominativ von den *n'čy-* (*n'i-*) stämmen entstanden, z. b.: *olmuj, olmyj* (auch *olmun'č*) ‚mensch‘ (= fi. dial. *ilminen* id.), *oaysaj* ‚zweiglein‘ (illat. *oaysan'i*), *vælkalaj* ‚schuldner‘ (illat. *vælkalan'č'i*). In den

letzterwähnten nominativformen scheint ein kürzeres suffix (nur $j < \eta$, nicht ηs), als in den übrigen kasus angewandt worden zu sein.

Ich möchte jetzt die frage aufstellen: sind die finnischen nominativformen auf *inen* nicht in ähnlicher weise, wie die letzterwähnten nominativformen im kolalappischen aufzufassen? Darf man hier vielleicht einen übergang von $\eta > n$ im auslaut annehmen, was daneben auch zu der annahme irgendeiner anhäufung (oder verdoppelung) der suffixelemente nötigte.¹

Ich gestehe gern, dass die finnischen nominative auf *inen* jedenfalls etwas unklar sind, aber es giebt einen anderen fall, wo nach meiner ansicht im finnischen ein n im auslaut sicher einen ursprünglichen «gutturalen» nasal vertritt.

Im mordwinischen findet sich ein lativ auf ν od. j (mokschamordw. *u*, *i*) z. b. *alov* (mokschamordw. *alu*) ‚nach unten‘, *m'äk'ev* od. *m'ek'ij* (mokschamordw. *meki*) ‚zurück‘. Nach der ziemlich allgemein angenommenen erklärung, welche von Budenz her stammt, vertritt das ν od. j ein

¹ Ich stelle mir den vorgang so vor: dem kolalappischen verhältnis sollte im urfinnischen ein verhältnis: nom. **kalaŋ*: gen. **kalaŋsen* entsprechen, welches **kalan* (*kalain*?): *kalaisen* ergeben würde. Ein nominativ *kalain* mit *i* wäre, wenn nicht lautgesetzlich, jedenfalls nach der analogie der übrigen kasusformen gebildet worden; diesem nominativtypus entsprechen die nomina propria auf *in*, wie *Siitoin*, *Langolain* und die dialektischen formen *suomalain*, *nuorukain* etc. wie auch die livischen formen *nai* (< **nain*), *pun'ni* u. s. w. Die nominativformen auf *inen* wären durch eine kontamination mit diminutiven auf *ne* (= mordw. *-ne*, *-nā*, z. b. *tš'orane* ‚knäbchen‘, mokschamordw. *kutnā* ‚häuschen‘) entstanden. Dadurch könnte man auch die sehr von einander abweichenden bedeutungen der nomina auf *inen* erklären. — Der gedanke liegt sehr nahe, dass das finnische suffix *-va*, *-vā* (*kätevā* ‚gewandt in der hand‘, *jalkava* ‚schnellfüssig‘) einem ηs , $\eta ā$ vertrete. In einigen fällen vertritt das ν jedoch sicher ein urspr. *b* (*p*), welches auch in allen diesen wörtern der ursprüngliche laut sein kann. In den magy. und mordw. wörtern könnten auch die beiden suffixe mit *b* und η zum teil zusammengefallen sein.

ursprüngliches lativsuffix *k* (*g*). Gegen diese erklärung muss eingewandt werden, dass man den übergang von *g* > *r*: *j* im mordwinischen nur in intervokalischer stellung konstatieren kann; in den lativformen aber sieht man keine spur von einem auslautenden vokal. Dazu kommt noch der sehr wichtige umstand, dass in der ältesten mordwinischen evangelienübersetzung sehr oft lativformen auf nasal (auf *n'*, nach den hinteren vokalen auch auf *n*, *m*, wobei wahrscheinlich auch die satzphonetik eine grosse rolle gespielt hat) vorkommen, z. b. *p'el'en'* ‚zu‘ neben *p'el'ev*, *p'el'ej*, *m'äk'en'* ‚zurück‘ neben *m'äk'ev*, *jonon*, *jonom* ‚an die seite‘ neben *jonov*, *malan*, *malam* ‚herbei‘ neben *malav*. *kom* ‚wohin‘ neben *kov*, *alom* ‚nach unten‘ neben *alov* (sieh PAASONEN Mordw. lautlehre s. 45). Die annahme einer lautentwicklung *v* > *m* (> *n'*) (PAASONEN a. a. o.) scheint mir aus den schon oben angeführten gründen wenig berechtigt. Die ähnlichkeit der lautbehandlung spricht nach meiner ansicht dafür, dass auch hier ein ursprüngliches auslautendes *η* anzusetzen ist.

Im tscheremissischen könnte man das *n* in den lativformen auf *an* (*än*) für einen regelrechten vertreter eines ursprünglichen *η* im auslaut betrachten, z. b. *ülän* ‚nach unten‘, *lišan* ‚in die nähe‘, *tüan* ‚hinaus‘, *mündürän* ‚weit‘, *tembalan* ‚hieher‘, *tumbalan* ‚dorthin‘ (vgl. die adjektive auf *an*).

Durch diese hypothese könnten auch die lappischen lative auf *j*, *i* die bisher allen erklärungsversuchen getrotzt haben, erklärt werden. Ganz wie in den oben besprochenen adjektiven sehe ich hier in *j*, *i* den vertreter eines früheren nasals. Z. b. *goattaj* ‚nach der hütte, nach hause‘, ill. von *goatte* ‚hütte‘, *sulluj*, ill. von *suolo* ‚insel‘, *jokki*, ill. von

jokka ‚fluss‘, *dobbeli* ‚in locum citeriorem‘, *dobbeli* ‚in locum ulteriorem‘.

Im finnischen wird das fragliche suffixelement von dem auslautenden *n* in den illativ- und allativendungen vertreten, z. b. *veneeseen* ‚in das boot‘, *kylään* (< **külähen* < **küläzen*, oder nach meiner hypotese **küläzen*) ‚in das dorf‘, *isälle* (früher **isälen*) ‚dem vater‘. Das finnische **len* des allativs ist folglich mit dem mordw. *lev*, *lej* oder sogar *len'* (*ik'el'ev*, *ik'el'ej*, in der evangelienübersetzung aus d. j. 1821 auch *ik'el'en'* ‚vor‘), tscher. *lan* (*tembalan* ‚hierher‘, *tumbalan* ‚dort-hin‘, *jumolan* ‚deo‘: *jumo* ‚deus‘), lapp. *li* (wie in *dabbeli*, *dobbeli*) gleichzustellen und aus einem ursprünglichen **len* abzuleiten.

Dies sind also die gründe, auf welche ich die annahme einer finnischen lautentwicklung $\eta > n$ im auslaut stütze.

Über das chronologische verhältnis der entwickelungen des «gutturalen» nasals im finnischen zu den übrigen lautveränderungen ist es sehr schwierig etwas sicheres zu ermitteln.

Die behandlung des inlautenden nasals betreffend dürfte es hervorgehoben werden, dass in den nomina auf *ise* und in den konditionalformen auf *isi* das *s* nicht in *h* übergegangen ist, welcher übergang sonst überhaupt in intervokalischer stellung stattgefunden hat. Es scheint folglich, als könnte man schliessen, dass der schwund des nasals später vor sich gegangen sei, als der übergang $s > h$ in intervokalischer stellung (d. h. dass *s* in *ise* und *isi* damals noch nicht intervokalisches gewesen sei). Ich bin früher

¹ Hat sich vielleicht in den lativformen der personalpronomina *munji*, *dudnji*, *sudnji* eine spur des ursprünglichen nasals erhalten?

(Yhteissuomalainen äännehistoria s. 261) zu dem schlusse gekommen, dass der übergang $s > h$ in den anfang der periode des älteren germanischen einflusses auf die finnischen sprachen falle. Später habe ich jedoch meine ansicht etwas verändert, indem ich jetzt glaube — die beweiße werde ich an einer anderen stelle vorlegen — dass in den finnischen sprachen ein übergang von $z > h$ und nicht $s > h$ stattgefunden hat. Das erscheinen des intervokalischen z nach dem vokal der unbetonten silbe muss von sehr frühem datum sein; dagegen mag der übergang $z > h$ etwas später vor sich gegangen sein, als ich früher (in bezug auf den übergang $s > h$) annahm. Weil weder in der verbindung $ʃs$, noch in der daraus entstandenen is ($iš$) in urfinnischer zeit z , sondern s vorgekommen ist, kann der übergang $z > h$ keinen chronologischen haltpunkt von grösserer bedeutung für unsere frage darbieten.

Ein nicht unwichtiger umstand ist der, dass wir in den aus dem $aʃ$ entstandenen i -diphthongen den vokal a und nicht o haben (*kalaiset* pl. ‚fischreich‘, *valaisi* ‚er würde giessen‘, dagegen: *kaloissa* ‚in den fischen‘, *valoi* ‚er goss‘). Mag man nun hier eine veränderung $ai > oi$ in *kaloissa*, *antoi*, oder im gegenteil $o > a$ in *kala*, *valan* voraussetzen, jedenfalls muss das verhältniss $a : oi$ sich schon vor dem entstehen der ai -diphthongen aus $aʃ$ festgesetzt haben, denn sonst hätte man oi statt ai in *kalaiset*, *valaisi* zu erwarten. Über das alter des verhältnisses $a : oi$ wissen wir aber nichts anderes, als dass dasselbe urfinnisch ist und zu den älteren urfinnischen eigentümlichkeiten gerechnet werden muss.

Von der allergrössten bedeutung für die chronologie der gemeinfinnischen lautveränderungen sind die in gemeinfinnischer zeit aufgenommenen baltischen und germanischen lehnwörter in den finnischen sprachen, die VILH. THOMSEN

so meisterhaft behandelt hat. In der jetzt zu untersuchenden frage sind aber diese quellen sehr wenig ergiebig, weil es unter diesen lehnwörtern überhaupt nicht solche giebt, wo ein ursprüngliches η in den fraglichen stellungen vorkäme. Das fi. *ahdas* (weps. *ahfaz*) < lit. *ànksztas* kann uns sehr wenig helfen; der nasal steht ja hier vor \acute{s} (*št*) und nicht von *s*.¹ Interessanter wäre das liv. *āistar* (*āis* < *ais*) ‚finne im gesicht; maden in der haut des viehes‘, welches Thomsen zweifelnd mit dem lett. *angsteri*, lit. *anksztirai* zusammengestellt hat. Wenn man im finnischen *ais* < *aīš* annehmen könnte, wäre ja das wort sehr wichtig; man könnte schliessen, dass die baltischen lehnwörter im finnischen noch an der veränderung des nasals im finnischen teilgenommen haben. Aber — und das ist ein grosses aber — das wort *āistar* kommt nur im livischen vor, weshalb dessen existenz im urfinnischen gar nicht sicher ist; dazu erregt noch die abweichende behandlung des lit. *sz* bedenken.

Schliesslich mag noch bemerkt werden, dass, wo ein urspr. η im silbenauslaut (vor *s*) gestanden hat, die explosiven überhaupt nicht, wie in geschlossenen silben behandelt worden sind (*velkaiset*, *antaisin*: *velan*, *annan*), welcher umstand auf einen sehr frühen übergang des «gutturalen» nasales in einen nasalvokal hinzuweisen scheint (vgl. auch lapp. verhältnisse in den lativen und adjektiven auf *j*).

¹ Ein nasal scheint doch auch sonst vor \acute{s} vorgekommen und im finnischen gänzlich verschwunden zu sein; vgl. das fi. *pohta-n* (*pohta*) ‚schwingen, werfeln‘ und das mordw. *ponžavta-n*, mokschamordw. *pondžavta-n* id. Ob aber hier ursprünglich ein η vorgekommen sei, ist sehr unsicher. — Zu merken ist auch das verhältnis zwischen dem fi. *juha-n*, mordw. *juža-n* und tscher. *jongože-m* ‚mahlen‘. Darf man hier im finnischen *juha* < *jušä* ansetzen? Die verschiedene heandlung des nasals könnte durch die verschiedene silbenstellung des \acute{s} (*h*) im finnischen erklärt werden.

Wir können folglich auf grund alles oben gesagten nichts anderes mit sicherheit wissen, als dass der «gutturale» nasal in intervokalischer stellung und vor *s* schon in urfinnischer zeit und wahrscheinlich in einer sehr frühen urfinnischen periode seine nasalität verloren hat.

Was die chronologie der entwicklung des wortauslautenden nasals im finnischen betrifft, kann man darauf aufmerksam machen, dass der vertreter desselben eben in illativ- und allativ-formen, sowie auch in den nominativen auf *inen*, in vielen finnischen dialekten, wo *n* sonst im auslaut stehen bleibt, geschwunden ist (s. SETÄLÄ, Äännehistoria, s. 373). Es ist nicht unmöglich, dass hier eine, von der behandlung des gewöhnlichen auslautenden *n* abweichende vertretung des ursprünglichen «gutturalen» *ŋ* vorliegt.

Hier auf die entwicklung in den übrigen finnisch-ugrischen sprachen näher einzugehen, würde uns zu weit führen, besonders weil die ursprünglichen verhältnisse oft durch formübertragung getrübt worden sind. Gewisse satz- und überhaupt stellungssphonetisch entstandene lautgestaltungen haben sich auch für nicht-ursprüngliche fälle festgesetzt; und — es muss zugestanden werden — in den einzel-sprachlichen entwickelungen kommen auch viele schwierigkeiten vor, die vielleicht bei dem jetzigen stande unseres wissens nicht aufgehellt werden können. Ich glaube jedoch davon überzeugt sein zu können, dass das hauptergebnis nicht von diesen schwierigkeiten beeinträchtigt wird.

Die voraufstehenden bemerkungen sind nur andeutungen, die ich als einen vorläufigen, abgekürzten auszug aus einer grösseren arbeit (Yhteissuomalainen äännehistoria, 3:ttes heft)

hier habe veröffentlichen wollen, damit auch von finnischer seite ein beitrug zu der VILH. THOMSEN gewidmeten festschrift nicht fehle. Mag dieser beitrug zugleich als ein zeichen meiner tiefgefühlten verehrung und dankbarkeit demjenigen manne gegenüber dienen, dessen arbeiten die geschichte der finnischen sprachen in so mancher hinsicht aufgehellt haben und dem ich selbst so vielfache belehrung und anregung verdanke.

BIDRAG
TIL
DEN ALBANESISKE SPROGHISTORIE.¹

AF
HOLGER PEDERSEN,
CAND. MAG.

I. HIATUS.

I Løbet af det albanesiske Sprogs Udvikling er ikke få intervokaliske Konsonanter bortfaldne; den herved fremkomne Hiatus fjærnedes ved Kontraktion, se Meyer Alb. St. III, S. 37. Den Antagelse, at undertiden et *g* er indskudt som Hiatus-Skel, skal jeg andetsteds afvise. Jeg tror heller ikke på, at *h* spiller denne Rolle (*pl'uhur* «Støv» *bahə* «Slynge» og *nagha* = *nga* er de Ord, man eventuelt kunde beråbe sig på). Derimod indtræder *j* og *v* efter min Mening ofte som Overgangsl lyd ved Hiatus, dog naturligvis kun i sådanne Tilfælde, hvor ingen Sammentrækning har fundet Sted, altså navnlig, hvor en Ordgrænse ligger mellem de to Vokaler. Således *me aft* og *me jaft* «nok»; *əmə* «Moder» hedder med Artiklen *e jema* eller *e jəma* (f. Eks.

¹ Mine Citater vil uden videre være forståelige; kun bemærker jeg, at jeg citerer Rada Raps. efter første Udgave. Af Citater hos Meyer ser jeg, at S. 24 i første Udg. svarer til S. 36 i anden, og S. 68 i første til S. 106 i anden. Derefter vil man sikkert let kunne opsøge de af mig citerede Steder også i 2. Udg. — L. 5: Dialekten i den nu ødelagte Landsby L'akúrəsi ved Santi Quaranta; M. 5: Dinleækt i Mursi ved Konispoli.

Cam. II 100); af *jat* «Fader» *tə jatit, i ati* (Meyer Kl. Gr. S. 70, fra Calabrien; S. 68 (skrevet *tə i ātit*) gegisk); Rada Raps. S. 21 *ej e mbajtın* «e'l rattennero», S. 33 *ej e bil'a* «e la figlia», S. 72 *ej e ngriti* «e l' agghiacciò», S. 83 *ej e marr* «e la prenderò»; fra K'eparó (i Chimara's Område) *tš janə di vašazə tšift! kuš t i kiš, praj è tə dis!* «hvem der blot havde dem (de to Piger) og så døde!» (*praj* = *pra*). På denne Måde har Ordet *ap* «giver» fået Sideformen *jap*, fordi det næsten altid vilde danne Hiatus med sit pronominalt Objekt: *t a jap* «jeg giver Dig den» (Formen *nap* er vel udgået fra Imperativ *nəmə* «giv mig» (sml. Dozon S. 258), som i Virkeligheden indeholder Partiklen *na*, der uden pronominal Bestemmelse betyder «der, tag»). Men langt almindeligere er det, at Ord, som ender på Vokal, antager et udlydende *j*. Dette er Tilfældet med en Række Imperativer f. Eks. *škruaj* «skriv» (*škruaj e* «skriv det»); derimod *martó gən'é* (Meyer Kl. Gr. § 109); dog *štrangoj e* «tving ham» *kəroj e* «rens det» (M) *kərkój e* (L). Det personlige Pronomen for 3. Person hedder i Dativ Femininum *asáj*, men en ældre Form er bevaret i Sammensmeltning med et possessivt Pronomen: *sa-te* «Din». *muaj* «Måned» *huaj* «fremmed» *duaj* «Neg» er opstået af **mua* o. s. v. (man eftersé Etymologierne hos Meyer).

Mærkeligt nok har dette *j* nu den Virkning, at der (analogisk) tilføjes et *ə* (sml. d. *Hode* for *Hoved*, *Kele* for *Kedel* og (ældre) *Konge* af *Konning*, *Penge* af *Penning*, it. *amano* af lat. *amant* o. s. v.) Således *huajə* Meyer Kl. Gr. S. 60, L. 39, *sājə* S. 61, L. 2, *tijə* S. 62, L. 13 o. s. v. Adverbiet *tej*, *tejə* er identisk med *te* (relativt Adverbium og Præposition); *ujə* «Vand» er opstået af **u* (ikke, som Meyer vil, af **udnio-*, da *n* i så Fald vilde være bevaret, sml. *zon'ə* «Frue» af **zotnia*); dette **u* er ievr. **ud-*.

Præpositionen *prej* er identisk med *pər* (der endnu i visse Tilfælde har bevaret sin oprindelige Konstruktion med Ablativ, f. Eks. *pər sə l'argu* «i Afstand»); betonet og ubetonet Form står ved Siden af hinanden ligesom ved *mbi: mbə. moj*, Tiltale til Kvinder, forklares lettest som Afkorting af *motrə* «Søster»; altså for **mo*: sml. *moj e hola*, Hahn Tekster, Side 128 o. s. v.

Dette *j* spiller også en Rolle i Artiklens Historie. Artiklen hedder i Nom. Masc. *i*, Fem. *e*, Neutr. *tə* eller *e*, Acc. Masc. og Fem. *tə* eller *e*, Nom. Acc. Plur. *tə* eller *e*: de øvrige Kasus har enten *tə* eller *sə*. Forholdet mellem *tə* og *e*, hvor disse Former står ved Siden af hinanden, fremgår af følgende Eksempler: *tə bil'əne* «Datteren», *tə bükurəne vajzə* «den (overordentlig) smukke Pige», *n'ə vajzə tə bukurə* «en smuk Pige», men *vajzən e bükurə* «den smukke Pige», *bil'ən e mbretit* «Kongens Datter»; dog atter *djal'anə šumə tə bükurə* «den overordentlig skønne Yngling» (M); *vənd e babait tim edé tə dajkos tim* «min Faders og min Morbroders Land» (M). Ganske analog er Fordelingen i Pluralis og i Neutrum: *tə bükuratə vašaz* «de smukke Piger», *vašast e bukura* d. s., *gl'uhət e kafšəvet edé tə zoget* «de firbenede Dyrs og Fuglenes Sprog» (M), sml. Dozon S. 205. Formen *e* optræder altså kun ved et Attribut, der følger umiddelbart efter et Substantiv i den bestemte Form. I L'əkúrəsi's Dialekt bruges *e* afvigende fra den almindelige Regel endnu i ét Tilfælde; det hedder *vajzəs e bükurə* «den smukke Piges» (sædvanlig *vajzəsə [sə] bükurə*).

Et bestemt Substantiv med efterfølgende Attribut (at Attributet går forud, er meget sjældnere) kræver efter den nuværende Sprogbrug to Artikler, en postpositiv til Substantivet og en præpositiv til Attributet. Dette er uoprindeligt; thi den efterhængte Artikel tilhørte oprindeligt

(ganske som på Dansk) det følgende Attribut. Af *pus i þelə* «Brønd hin dybe» abstraheredes *pus i* «Brønden», som derefter indførtes i den Formel, hvoraf det var opstået; altså *pusi i þelə* «Brønden hin dybe»; men dette lyder i flydende Tale altid *pus i þelə*. Den nedarvede Formel er altså i Virkeligheden bevaret, men den er omtydet af Sprogfølelsen. På samme Måde omtydedes **miku tə mirə* «den gode Vens» til *mikut tə mire* uden nogensomhelst Forandring i Udtalen (Dobbeltkonsonanter kendes i det nuværende Albanesisk ikke). Men i nogle Tilfælde var en simpel Omtydning ikke mulig; at opfatte **mik u mirə* «Ven hin gode» som **miku u mirə* lod sig ikke gøre, da den præpositive Artikel fuldstændig havde opgivet Formen *u*; man omformede det da til *miku i mirə*. Ganske ligeså gik det i Acc. Sing. At opfatte **núsenə búkurə* «den smukke Brud» som **nusen nə búkurə* var selvfølgelig umuligt, da den foransatte Artikel aldrig har haft Formen **nə*. *nusenə* er opstået af **snusəm tām* (sml. hvad jeg har udviklet om Ordet *nuse* i BB XIX): heraf opstod først *Fermer* som **núsendə *zón'əndə* «Fruen»; *mt > nd* er regelmæssigt; i ubetonet Stilling blev *nd* til *n*, sml. Verbernes 3. Person Pluralis: *púpənə* «de kysser», opr. *-onti*. Da en simpel Omtydning altså ikke var mulig overfor **núsenə búkurə*, indførtes ved den læmpeligste Forandring *nusen e búkurə* i Analogi med de nedarvede Former *i* og *e* i Nom. Sing. Masc. og Fem. Dette nydannede *e* udbredte sig da videre til Nom. Acc. Plur. (*vašast e búkura*) og Nom. Acc. Neutrum (*ujət e ftohətə* «det kolde Vand»). I L'əkúrəsi trængte det også ind i Genitiv Fem. (*vajzəs e búkurə*), fordi den præpositive Artikel i denne Dialekt fuldstændig (bortset fra forstenede Talemåder) har opgivet Formen *sə* (det hedder *tə búkurəsə vajzə*).

Som det ses, var Nom. Masc. og Fem. Sing. oprindelig de eneste Former af Artiklen, der ikke begyndte med en Konsonant. Af de øvrige Kasus havde nogle *t*, nogle *s*. Identisk med Artiklen er sidste Led af Pronominet *ai'*, Acc. *at'*. Her optræder *s* 1) i Genitiv, Dativ Fem. *asaj* 2) i den såkaldte Ablativ (der også har lokativisk Funktion) Masc. *asi* Fem. *asó*. Denne «Ablativ» foreligger også i Adverbierne *si-vjet* «iår» geg. *simvjet* (*simjet* Jungg S. 93; Lecce S. 199 *sinvjet*) (*vjet* er masc.) *sot* «idag», *sonde* «inat» (*ditə* og *nate* er fem.) *sante* hos Jarník indeholder Genitiv-Dativformen; Sammenblanding af Genitiv og Ablativ har i Alb. fundet Sted i stor Udstrækning. Den samme Ablativ foreligger i *siprə* af *si* og *pər* (= *prej*); Ordet bruges endnu sædvanlig som Adverbium, f. Eks. *j u-l'əšua derri djal'it siprə* «Vildsvinet styrtede løs på Drengen» (*djal'it* er Dativ; *siprə* egentlig «derover»). Ligeså er *pas* «efter» egentlig **pa si* «derefter»: *t i vetš pas* «gå bagefter ham» (Ordet er nu hyppigt Præposition: *pas vajzəsə* «efter Pigen»); det bortfaldne *i* synes også at foreligge i *pasi-k'irə* «Spejl» (Meyer Wtb. *k'ürón'*). Da Meyer har givet en fuldstændig urigtig Etymologi til *pas*, tillader jeg mig udtrykkelig at gøre opmærksom på, at *pa* særdeles hyppig har Betydningen «så, derefter». Således hedder det i et Eventyr (M) om Hörren: *neve e punojmə ðen, pa e kpejmə. pa e mbjeləm, pa e təharrim, pa e škul'im o. s. v. (med 30 Gange gentaget pa)* «vi pløjer Jorden, og så ompløjer vi den, og så sår vi det, og så luger vi det, og så rykker vi det op» o. s. v. Hyppigt *pa pastaj* «og så». Meyer Kl. Gr. S. 58, L. 8: *hik' e bl'i ti gəsendi ndə fšat, pa tšupazət i ruan' unə* «gå Du hen og køb noget i Landsbyen, så skal jeg passe på Pigerne», S. 59, L. 20: *do tə vete ndə ðə tə huajə tə fitón' parə, pa pər tre vjete vin' pərapə* «jeg drager til et fremmed Land for at

tjene Penge, og så om tre År kommer jeg tilbage«. Herhen hører Brugen af *pa* ved Imperativ: *pa eja kətū* «så kom herhen». (Dette *pa* «så» skrives af Mitkos Ἀλβ. μ. *πα* f. Eks. S. 168 *e mvari (korðanə) mbə k'afət; pa i ɣa səməs* «han hængte Sabelen over sin Hals; derpå sagde han til Moderen»; derimod *παα* «uden» f. Eks. S. 169). I samme Betydning som *pa* forekommer *pra*, der vel er Ordets ældre Form; sml. *pe* = *prej*. Jeg tilføjer endnu nogle Eksempler på Brugen af Ablativen; Mitkos Ἀλβ. μ. 170 *pəpəra sīj*, 175 *prej sījə*, 183 *prej sīj*, 189 *asij viti* «samme År». Formen for Abl. Plur. er en Efterligning af Singularformen (*asīs asós*). Hos Mitkos Ἀλβ. μ. S. 174 står *prej süreš*, et godt Eksempel på Sammenblandingen af Ablativ og Genitiv. I Landsbyen sə Vasijə har jeg i Sange forefundet Genitiver som *vəndi sinə* «vort Lands», hvilket egentlig er en Ablativform.

På Grund af denne Fordeling af *t* og *s* i ét Paradigma er jeg utilbøjelig til med Meyer i *s* at se et ievr. palatalt *k* (lit. *szis*). Jeg betragter *s* som opstået af *tj* og antager, at der mellem *t* og *j* i en tidlig Tid er udfaldet en Vokal; Ablativ Fem. vilde altså opr. have haft Formen **tojă*. En Stamudvidelse med *j* er trådt istf. den Stamudvidelse med *sj*, som vi finder i Sanskrit; det samme er sket i Slavisk.

Efter denne Forberedelse gælder det om at undersøge, hvad der ligger til Grund for Nominativformerne *i* og *e*. Iflg. Meyer Alb. St. III S. 79 og S. 40 er det **is* og **jă*. Heri kan jeg ikke være enig med ham. I Maskulinum foreligger Formerne *a-ü', k-ü', mik-u* «Vennen», *bir-i* «Sönnen» *i* (præpositiv Artikel). *u* kan ikke forklares af et ældre *i* (der vilde have forvandlet *k* til *k'*); altså må omvendt *i* være opstået af *u*. Dermed falder Meyers Tydning. Over-

veier man Ligheden mellem den albanesiske Artikel og det ievr. Pronomen *so*. ligger det åbentbart nærmest at forsøge. om *i*, *u* og *e* ikke lader sig forklare af **so* og **sā*. Herved gør Vokalerne ingen Vanskelighed: i Indlyd bliver ganske vist *o* og *ā* til hhv. *a* og *o*. men der er intetsomhelst usandsynligt i at opstille en anden Udviklingsgang for Udlyden. Vanskeligheden ligger i at forklare, hvorfor *s* er gået til Grunde: thi den af Meyer antagne Overgang fra *s* til *h*, der da undertiden er faldet helt bort (Alb. St. III 43), tror jeg ikke på: herom vil jeg snart komme til at udtale mig på et andet Sted. Men hvis *s* ikke kan være faldet bort ad lydlig Vej, kan man naturligvis med Lethed tænke sig en analogisk Proces, hvorved det forsvandt. **vlqos so *noqtis sā* blev til *vlqoso noqtisā* enten ad lydlig Vej eller i Analogi med *snusā sā gheimōn so* (alb. *u'k nat' nuse dimər*); derefter delte man **vlqos-o *noqtis-ā*. Neutrum *tə* er ievr. **tod*; det alb. Neutrum har Prædiketet i Singularis; jeg ansér det derfor ikke for et oprindeligt Plur. Masc. Se herom Dozon S. 326 ff.

Denne Udvikling af den alb. Artikels Historie, der er bleven til en temmelig Digression, var nødvendig for Bedømmelsen af Formerne *ajó* «hun», *núseja* «Bruden». Her er *j* det sædvanlige Hiatusindskud, *núseja* har analogisk overtaget Endelsen i *bil'a* «Datteren» ganske ligesom den ubestemte Genitiv *núseje* er en fuldstændig uoprindelig Dannelselse i Analogi med *vajze* «(en) Piges». *j* er ligeledes indskudt i *puna jote*, *puna jonə* «Din Sag, vor Sag».

Endnu et Eksempel på *j* som Hiatusindskud er det personlige Pronomen for 2. Person Plur. Som proklitisk Objekt bruges *u*, der er = skr. *vas* (Meyer Alb. St. III, S. 39). Denne Form skulde man også vente i Nominativ, sml. *na* = skr. *nas*, der forener begge disse Funktioner.

Istedenfor optræder *ju*: dette er opstået i den overordentlig hyppige Forbindelse med et foregående Verbum: *hani ju* «I spiser»; analogisk overføres dette *ju* til også at gælde som proklitisk Objekt (Meyer Kl. Gr., S. 61: *as përallë s ju rrëfeva, po deša ë ju gën'eva* «end ikke et Eventyr har jeg fortalt Jer, men jeg har med Forsæt narret Jer»). *ju* har altså ikke noget at gøre med lit. *jūs* got. *jus*, som Meyer antager (Alb. St. III, S. 40). Dermed falder den væsentligste Støtte for Meyers Anskuelse, at ievr. kons. *i* og *j* er repræsenterede på forskellig Måde i Alb. Sammenstillingen af *je* «Tilladelse» med skr. *yos* lat. *jus* er ikke tvingende. Svarende til skr. *y* lat. *j* har Albanesisk i Forlyd altid *g*. (Overhovedet er der til Dato ikke ført nogetsomhelst Bevis for, at en Dobbeltthed kons. *i*: *j* har været tilstede i Ursproget; Græsk alene kan ikke bevise det, sml. Havet, Mém. soc. lingu. VI, 324 f).

Men det er ikke blot *j*, der optræder som Hiatusindskud; også *ν* synes at spille denne Rolle. Aoristformer som *karkova* «jeg søgte» af *karkón'* «søger» anses af Meyer for Lån fra Latin; det skal være det latinske Imperfekt på *-bam*: *pəl'k'eva* «behagede» = *placebam* o. s. v. Dette er af flere Grunde umuligt; såvel i Latin og Romansk som i Albanesisk holdes indtil den Dag idag Imperfekt- og Aoristkategorierne skarpt ude fra hinanden. Det er da meget misligt at aflede det albanesiske Aorist af et latinsk Imperfektum; overhovedet er Optagelse af en Tempusendelse i dens levende Brug fra et fremmed Sprog et yderst påfaldende Fænomen. Tilmed strider Antagelsen mod Lydlovene, thi et intervokalisk *b* bliver i Alb. ikke til *ν*, men falder bort. — Det alb. Aorist er formodentlig, bortset fra Levningerne af det sigmatiske Aorist, en Fortsættelse af det ievr. Perfektum. *voða* «jeg stjal» har samme Vokalisa-

tion som on. Plur. *bārum* (ievr. *ē*). 3. Person Sing. uden Endelse (*muar* «han tog») er den ievr. 3. Person på *-e*; Endelsen *i*, der veksler med *u*, er Pronominet *i* (Artiklen, *a-ü*'). Endelsen *a* i 1. Person Sing. kan ikke direkte gå tilbage på nogen ievr. Udlydsform; hvordan den er opstået, ved jeg ikke, og ligeså lidt ved jeg om Endelsen *e* i 2. Person. Men hvordan end Endelserne i *voða voðe voði* er fremkomne, kan det gælde for sikkert, at de afledede Verber simpelthen har overtaget disse Endelser fra de primære; således opstod **karkoa *karkoe karkoi*, ved Indskud af *v* fremkom dernæst *kerkova kerkove*. På samme Måde forholder det sig med Endelsen *-ve* i Genitiv Pluralis af Substantiverne; dette *-ve* anser Meyer Alb. St. III 40 for at være = skr. *bhyas*, men Lydlovene forbyder denne Antagelse, da *bh* måtte være faldet bort. *núseve* «Brudens» har overtaget den Endelse, der foreligger i *vásaze n'éræze* o. s. v. (*e* = ievr. *ōm*). Af **nuse-e* opstod *núseve*. Endelsen *-ve* har derefter analogisk udbredt sig meget, og står nu også efter Konsonanter: *mik'və n'erəzve* (Et Eksempel på Aoristendelsen *-va* efter Konsonant er *mul'va*, se Meyer Et. Wtb.)

Camarda II 129 har *trim i rivo* for *rī* «ung», S. 130 *hæn e revo* «luna novella». *o* er egentlig Vokativtegn; også i daglig Tale forekommer *zon'əzó* «kære Frue» *djal'ó vajžó motró djel'mó*. I Vers må dette *o* gøre de vidunderligste Tjenester (se f. Eks. Dozon, Manuel S. 101). Hos Camarda forekommer fremdeles *katəvo* II, 180, L. 14, *sāvo*, S. 186. L. 2 f. n. *kivo* S. 188, L. 13.

Af samme Art som disse *v*'er er vel også Forlyden i *veš* «Øre» ievr. **ōs-* (**ōus*); ievr. *ō* bliver til *e* på Alb.; om en Diftongering til *uo*, *ue* kan der altså ikke godt

være Tale; *ν* kan derimod være indskudt i Tilfælde som *tə dü veštə*.

ν-Indskudene tilhører måske en tidligere Periode end *j*-Indskudene.

II. PRÆPOSITIONER.

De fleste alb. Præpositioner har den Ejendommelighed, at det styrede Ord står uden Artikel. Bestemtst fremtræder denne Ejendommelighed ved *ndə*: *ndə štəpi* «i Huset». Den tilhører imidlertid også *ndər mbə pər mə ndəne ndəpər*. Nærmere at undersøge denne Ejendommeligheds Omfang må jeg her undlade. Jeg vil derimod pege på et Par Præpositioner, som på en påfaldende Måde afviger fra denne Regel. *nga*, *ka* «fra» (også med distributiv Bet.), der af Meyer sammenstilles med gr. *κατά*, kræver bestemt Nominativ: *nga štəpia* «fra Huset». Den samme Konstruktion har *te* (*nde*, *ne*) «til» *tek*, *nek* «til». Man behøver blot at spørge om Grunden til denne Ejendommelighed for straks at have Svaret på rede Hånd. *ka* og *te* er nemlig slet ikke Præpositioner. *te* betyder «hvor» (relativt Stedsadverbium); i samme Bet. *teku* Cam. II 112, Meyer Kl. Gr. S. 57; *tekə* Rada Raps. S. 96, L. 8 f. n.; *nekə* M, *tek*, *nek*. *teku* er egentlig «der hvor» (*te* = *tej*, *tejə*, sml. ovenfor); deraf er *tekə*, *tek* opstået. At *te* også uden *ku* kan bruges i relativ Betydning, stemmer med en almindelig Tendens i Albanesisk. Således var *se si* og *sa* oprindelig demonstrative Ord (Kasus eller Afledninger af Artiklen). *muarrə miš sa mundə* er egentlig «de tog så meget Kød, de kunde», *i đə sa i kərkoj* «hun gav ham så meget, han forlangte af hende»; *nga sa ješəm aljə, as n'ə s e kupətoi* «af så mange vi var dér, mærkede ingen det». Fra sådanne Eksempler (hvor *sa* indbefatter i

sig det demonstrative og det relative Begreb) er Overgangen til afhængige Spørgesætninger let: *u s e di sa tæ kærkój* «jeg ved ikke, hvor meget jeg skal forlange». Derfra er kun et lille Skridt til den direkte Spørgesætning: *sa do næ muaj?* «hvormeget forlanger Du i Måned?» — *te* har tilbagelagt Vejen for Demonstr. til Rel. (uden at gå over til at blive spørgende); *te pifti* betyder altså egentlig «hvor Præsten (sc. er)» > «til Præsten, hos Præsten».

Også *nga* bruges som relativt Ord (og har da ofte Formen *ngaha*): *næ udæ ngaha vijn* «på Vejen, ad hvilken de gik» ∴ «undervejs». Oprindeligt er det spørgende *ngaha vjen ti?* «hvorfra kommer Du?» *e pjeti ngaha is* «han spurgte ham, hvor han var fra» *ngaha vete udæ pær næ fsat tæ mæd?* «hvor går Vejen til den store Landsby?» (Med Hensyn til Betydningen i dette og det første Eksempel sml. nygr. *πᾶμε ἀπὸ ῥόδῳ* «lad os gå denne Vej» o. s. v. Opr. Betydning altså «hvorfra»). Overgangen fra spørgende til relativ Betydning har også fundet Sted ved selve Pronominet *kuš* Acc. *kæ* «hvem» (ievr. *qo-*). *nga štæpia* er altså egentlig «hvorfra Huset» ∴ «derfra, hvor Huset (sc. er)» (sml. Relativets Attraktion i Oldgræsk) > «fra Huset». Med *κατά* har *nga* intet at gøre. — I Gegisk bruges Adverbiet *ke* «hvor» som Præposition; *ke ti* «til Dig», Hahn Tekster S. 146, *ke na* «til os», S. 141, 2, *ke tsésmeja* «ved Kilden», S. 148, 7; *del' ke dera* «kom ud i Døren», Mitkos *Ἀλβ. μ.* S. 92, 9. Geg, *tu* = *te*, se Jungg, Elementi S. 89.

Denne Anvendelse af relative Ord istf. Præpositioner er kun et enkelt Udslag af en Trang til også efter Præpositionerne at give Bestemhedsbegrebet Udtryk, en Trang, der kolliderede med de nedarvede Formler. Denne Trang formåede ikke at sætte den bestemte Acc. istedenfor den ubestemte (**ndæ dorænæ* istf. *ndæ doræ*: derimod *ndæ tæ šta-*

tætən patosi «i syvende Stokværk»); den formåede kun i en Del Dialekter rent mekanisk at tilføje Artiklen (*ndə dorət*), hvorved der fremkom en ny Kasus, som går under det meget uheldige Navn «Lokativ» (rigtigere «præpositionel Accusativ»).

SAMMENFALD OG BERØRING.

ET BIDRAG TIL DANSK BETYDNINGSLÆRE.

AF
VILH. ANDERSEN,
CAND. MAG.

Der trænges [ved Undervisningen i Modersmaalet] til et forfriskende og befrugtende Pust fra Sprogets konkrete Liv.

Vilh. Thomsen i Forordet til Kortfattet dansk Lydlære af Verner Dahlerup og Otto Jespersen.

Man har oftere hævdet, at for at kunne bruge Ordene i et Sprog med Liv og Skønhed maa man kende deres Oprindelse.

Wenn du deinen Ausdruck willst beleben,
So dass er nie todtgeboren sei,
Musst auf Wortes Ursprung Achtung geben,
Wie auch fern er ihm verloren sei —

forlanger Rückert i en Strofe, som N. M. Petersen citerer med Begejstring. Men saaledes forholder det sig ikke. Tværtimod; ved et Studium af Sprogets konkrete Liv, i dets højeste kunstneriske Uddannelse og i dets friskeste Folkelighed, vil man snart erfare, at til Ordets Oprindelse tages der begge Steder grumme lidet Hensyn.

Vil man undersøge den nærværende Slægts Sprogbevidsthed og dens levende Udtryk, gælder det da først at

afføre sig sine etymologiske Forudsætninger for med et ulærd Øre frit og bevægeligt at kunne følge Ordets frie Bevægelser mellem Sudere og Skindere paa Gader og Stræder, i Bøger og Blade hos Digttere og Dagskrivere, og saa, men ogsaa først saa, ruste sig med sine Redskaber og indføre sine Resultater paa de sidste Blade af den historiske Sprogvidenskabs store Aarvog.

Forlader jeg da mit Studereværelse og træder ud i Sprogets konkrete Liv, støder jeg f. Eks. en Dag paa det Ord, der skrives SKÆR, og gør da følgende lagttagelser. Ordet synes først at betyde noget lysende, tydeligst i Substantivet et *Skær*, svagere i Adjektivet i Forbindelsen *ren og skær*, endnu svagere i Udtrykket *skær af Hud* (næsten: fin), i *kuldsvær* (d. e. hvis Hud er saa skær, at den ikke kan taale Kulden) og maaske i *Skærsommer* (Sommerens fineste Væsen? de lyse Nætter?) Dernæst, og her føles sikkert et nyt Ord, sættes det i Forbindelse med at *skære*: *skært Kød* betyder Kød, man kan skære i, *den skæreste Misundelse* er det skarpeste Nag, en *Skærslipper* er den, der sliber skærende Redskaber skarpe. Med stor Tydelighed føles bestemt paa Grund af den fremtrædende Betydningsforskel et tredje Ord i *et Skær* (i Havet) og dets Sammensætninger. I *Skærmyssel*, *Skærtorsdag*, vistnok ogsaa *Skærsild* kommer første Led ikke til Bevidsthed.

Jeg vender saa tilbage til mine Reoler, sætter mine Redskaber, Ordbøger og gamle Skrifter, i Virksomhed og ser saa, at der bag ved Ordenes Brug i det nuværende Sprog ligger en betydelig og lærerig Forskydning af de oprindelige Forhold.

Et germansk Adjektiv, hvis gotiske Form er *skir-s*, som paa norsk-islandsk hedder *skirr*, og der endnu føles i sit Slægtskab med Verbet *skína*, betyder blank, skinnende

ren (clarus): enn skíre dagr (Vsp.). Paa dansk-svensk, hvor Tilknytningen til Verbet at skinne er tabt i Aflydsformen *skær*, er Betydningen, saa langt man kan naa tilbage: ren (purus). Heraf: ren og skær, den skære Hud, det skære Kød, den skæreste Misundelse, Skærsommer (Navn for Juni allerede i de ældste Almanakker). Skærtorsdag (hvor skær er Gengivelse af *viridis*, syndefri, i *dies viridium*; tysk, mindre heldigt, *Gründonnerstag*) og i Skærsild (for: Skærselsild, af skær i sidstnævnte Betydning). Fra samme Ord udgaar i en forholdsvis sen Tid (16. Aarhundrede?) Substantivet Skær, løsrevet af Forbindelserne: Dagskær, Morgenskær (d. e. det første rene Lys efter Solopgangens Farvespil) og Aftenskær (det sidste efter Solnedgangen). Sammensætningerne, oprindelig tilhørende det poetiske Sprog, vare i ældre Tid af Fælleskøn (deilig Dageskær!) ligesom de ganske ensartede: Morgenrød(e), Aftenrød(e) (jvfr. ogsaa Blide af Sommerblid); det løsrevne Adjektiv blev som Substantiv et Intetkønsord ved Tilslutning til et Skin, et Lys (jvfr. et Stævne, et Vita o. lgn.). Paa umiddelbar Sammenhæng med oldnordisk *skæra* (Dæmring og Skumring) er næppe at tænke. Kuldskær indeholder et ganske andet Ord; det betyder oprindelig: kuldesky, on. *skjarr*. som endnu lever i danske Dialekter. Skærslipper er dannet af det neder tyske *schère* (Saks) og *sliper* (Sliber). Skærmyssel er nt. *schermussel* (italiensk *scaramuccia*, muligvis et germansk Laanord). Et Skær i Havet er on. *sker*.

Hvad jeg har lært, kan da udtrykkes saaledes:

Et Ord har i Tidens Løb og under Sprogets Udvikling skilt sig ud fra sin etymologiske Sammenhæng, optræder ensomt, maaske kun i en eneste Forbindelse, og bringes saa af Tanken, hvis Væsen er Association, i Forbindelse med et andet, oftere fremkommende Ord, hvormed det

har megen eller helst fuldstændig Lighed i Lyd, nogen, om end nok saa ringe, Berøring i Betydning, men slet ingen etymologisk Tilknytning. Her sker da et Sammenfald: det svagere Ord gaar op i det stærkere med Hud og Haar, i Form og i Betydning; det udslettes og lever fra nu af som særligt Ord kun i Ordbøger og nogle faa sprogdannedes Bevidsthed (kulds*skær*). Et andet, oftere fremkommende Ord, der ligesom det første har fjærnet sig fra sit naturlige Frændskab og føles som enestaaende, bliver svagt og usikkert i sin Betydning (*skær*). Tanken ser sig da atter om efter Tilknytning. Nogen selv en fjærnere Lighed i Lyd, en tilsvarende i Betydning er tilstrækkelig; om Oprindelse spørges ikke. Her indtræder da en Berøring, som kan være af en lettere og af en mere gennemgribende Art. I sidste Tilfælde høres det ved Associationen fremkaldte Ord som en tydelig Bilyd, der medfører en afgørende Forandring i det associerede Ords Betydning (*skært* Kød — *skære*); ved den lettere Berøring klinger kun en svagere Bitone igennem, som vistnok ogsaa kan have en mindre Afskygning i Ordets Betydning til Følge, men nok saa ofte alene berører dets æstetiske Værdi (i ren og *skær* genvinder *skær* ved sekundær Henførelse til et *Skær*, et Skin sin oprindelige Betydning: skinnende ren, og bliver malende f. Eks. Jeanne d'Arc staar nu saa ren og *skær* i Historiens Lys. Joh. Steenstrup 1894). Hvor slet ingen Berøring i Ordenes Betydning finder Sted, holdes de selv under den fuldstændigste Lighed i Lyd bestemt ude fra hinanden (et *Skær* paa Himlen — et *Skær* i Havet).

En Undersøgelse af disse sproglige Fænomener, hvor et Ord paavirkes i sin Betydning mere end i sin Form ved Henførelse til andre lydligt nærliggende, men etymologisk ubeslægtede Ord, vil ikke kunne undgaa at berøre

de interessante Former af sproglig Forvanskning, som sammenfattes under Navnet Folkeetymologi, og som ogsaa for de nordiske Sprogs Vedkommende oftere ere behandlede. Mange af de Fænomener, der komme i Betragtning, ville saaledes kunne henføres til, hvad man har kaldt den omtydende Folkeetymologi, Tilfælde altsaa, hvor den populære Omtydning af Ordet ikke ledsages af nogen Omdannelse af Ordets Form. Idet jeg da søger saa vidt muligt at holde mig klar af de foreliggende Behandlinger af nordisk Folkeetymologi, som da ogsaa have taget mest eller udelukkende Hensyn til dennes omdannende Former, skal jeg fremsætte nogle nye Iagttagelser af den lydlig Berøring mellem ubeslægtede Ord, væsenlig som et Bidrag til det danske Sprogs lidet behandlede Betydningslære.

I.

Den stærkeste sproglige Berøring indtræder, naar Ordene ere hinanden ganske lige i Lyd. Ved Homonymer er Muligheden for et Sammenfald naturligvis størst. For at dette kan ske, maa som Regel en vis Betydningslighed finde Sted, eller dog et bestemt, om end nok saa svagt, Tilknytningspunkt for Tanken kunne opledes.

Hvor dette ikke er Tilfældet, formaar den umiddelbare Sprogfølelse ganske godt at holde et Par Homonymer ude fra hinanden i Betydningen, medens formelle Forandringer i Køn, Bøjning, stundom maaske det ene Ords Forsvinden vise, at Tilknytningen alligevel har været virksom. At *vinde* (Garn) føles endnu som væsentlig forskelligt fra at *vinde* (Sejr), skønt Verberne, on. *vinda* og *vinna*, efter en gammeldansk Lydlov formelt er falden sammen. En *Svær* (on. *svǫrðr*), kan umuligt løbe sammen med et *Sværd*

(on. sverð), skønt den i Rigssproget almindelige Kønsforandring i det første, sjældnere Ord (et Fleskesvær, Grønsværet) tyder paa, at en Paavirkning fra det sidste og mere almindelige ikke er undgaaet. En *Lem* (on. hlemmr) holdes bestemt ude fra et *Lem* (on. limr), støttet af den sekundært udviklede Kønsforskel, der skyldes det sidste Ords Henførelse til et *Led* (on. hlið, ntr.), og heller ikke i dette Ord kan det antages, at der uden for den naiveste Sprogfølelse er sket Sammenfald: et *Led* (Markled) føles vistnok endnu forskelligt fra et *Led* (Knæled, Kædeled, on. liðr), skønt atter her Kønskiftet i sidste Ord røber en formel Tilknytning og Betydningerne heller ikke ligge fjernere fra hinanden, end at de gennem et Mellemed (Kædeled, af liðr) kunde synes at glide over i hinanden og, saa at sige, dreje sig om samme Hængsel.

Ogsaa en Række af flere end to Homonymer kan Sproget holde adskilte, naar en bestemt Betydningsforskel hindrer Tanken i at knytte sine Traade. Fra de to Intetkønsord *Led* udskilles med Bestemthed Fælleskønsordet en *Led* (Kant, i: paa denne Led; Biform til Lid(e), on. hlið) hvori saa rigtignok det forældede *Led* (Vej, i: langt af Led, Østerled, nogenledes, on. leið), som nu kun forekommer i de sprogdannedes Bevidsthed, selv her er redningsløst forsvundet. Ligeledes iagttages der mellem de tre Verber at *lide* — det første med Betydningen at taale, af nt. liden, det andet i Forbindelsen: at lide paa, af on. hlíta á, det tredje, det forældede at lide, d. e. at gaa — ingen anden Forbindelse end den rent lydige Lighed og ingen anden Følge af Konkurrencen end maaske den, at det sidste Verbum er forsvunden af den daglige Tales Sprog saavel i sin egenlige som i sin overførte Betydning i Udtrykkene: Hvor lider du? Jeg lider vel (for: lider dig, mig d. e. gaar det dig,

mig. Kærl. u. St. I, 1. Sv. Dyr. Hus I, 8). Derimod er der i det første Verbum sikkert sket et Sammenfald. Betydningen er at døje ondt; i Forbindelse med en Nægtelse eller i Spørgsmaal, der forudsætte en Benægtelse, siges derfor naturligt: Jeg kan ikke lide ham. Hvem kan lide ham? Men naar det nu, stadig efter det af Betydningen taale fordrede «kunne», hedder positivt: Jeg kan godt lide ham, eller: Det kan jeg lide, og i Pf. Particip. og i Kunstsproget forældet uden «kunne»: Han er godt lidt. Jeg lider Dig fast som Du varst en Kvinde (Oehl.). Hvilket jeg lider meget godt (Poul Møller), saa har her Verbet at *lide* paa Grund af det nære Slægtskab i Betydningen slugt det gamle danske Verbum at *lige* (on. líka, no. líka, sv. lika, eng. like), som oprindelig, efter sin Grundbetydning: at være lig med, passende for, tiltalende for, forbandtes med Personen i Afhængighedsform: det eller du liger mig (jvfr. Udviklingen i eng., sv., no. og i en Række danske Verber: jeg huer det eller dig — Blicher, Poul Møller — jeg synes det, hvad fejler du? hvor lider du? Verbet at lide har saaledes, efter at have optaget at lige, faaet et noget bredere Leje, end det havde før Sammenløbet; før betød det kun: at døje, nu tillige: at synes om, vel eller ilde. Endelig er der en Mulighed for, at det andet Verbum: at lide paa, on. hlíta á, har modtaget et nu næppe sporligt Tilløb fra on. líta, at se. Det gammeldanske at *lide til* (DgF. II, 326: yeg lyder tiill etthers naade), hvoraf *Tillid*, betyder ikke: at stole paa, men: at gøre Regning paa, ligesom on. líta, sjá til, og forklares naturligt ud af dette.

Og saaledes sker det ikke sjældent, at det stærkeste, d. e. det oftest forekommende af to Homonymer i al Stilhed eller ganske umærkeligt gør det af med det svagere og enten tilintetgør eller arver dets Betydning.

Sammenfald mellem to Substantiver, som have levet jævnsides indenfor Grænserne af samme Sprogperiode, kan iagttages i et Ord som *Pust*. Her har engang været to, næppe oprindelig beslægtede Ord: *et Pust* (opr. en Pust, no., sv. *pust*, nt. *püst*; hvoraf: at puste) med Betydningen: et Vindstød, et stærkt Aandedrag, og: *en Pust* (on. *pústr*, sv., no. *pust*), som betød et Næveslag, en Kindhest (Huo der vil haffue den sidste drick, hand skal haffue den første Pust. Ped. Palladius Visitatsbog v. Grundtvig, S. 131) og overført et Slag, et Stød (det første Pust er værst). Det sidste Ord er nu ganske gaaet op i det første. Udtrykket: Det var et drøjt Pust, et ordentligt Pust o. lg. bruges nu kun, naar man efter et udført Stykke Arbejde er naaet til Pusterummet og hviler ud i Betragtningen af sit Værk. I Kuskesproget, der indeholder en Mangfoldighed af fortrolige, snart kælende, snart haanende, Navne paa Hesten, forekom tidligere Ordet *Klode* og forekommer nu Ordet *Kugle* som et almindeligt Skældsord til et dovent Øg. Intet af Ordene er oprindelig nedsættende. Klode (d. e. en Kugle, en Klump, en «Klods» som Skældsord til Personer) har optaget gl. da. *Klod* (sv. dial. *kladd*, en *Plag*); *Kugle*, hvoraf ved Tankeforbindelse: Kanon, indeholder nt. *gúl*, sv. dial. *kul*, *kula* (= ht. *gaul*). Det gamle Ord *Foder* med Betydningen Hylster (Saksefoder, Flaskefoder hos Leon. Chr., af nt. *voder*), hvoraf den macaroniske og fordanskede Afledning *Federal* (ht. *Futteral* af mlat. *fotrale* af oht. *fôtar*) er for den umiddelbare Sprogfølelse faldet sammen med det andet *Foder* (on. *fóðr*, Føde for Dyr), som oprindelig vistnok er et andet Ord, skønt det allerede i gotisk har samme Form som det første. Der kan altsaa skrives: «Han lukker sig inde med et helt

Flaskefoder» (H. Schwanenflügel) i Betydningen: et ordentligt «For» af flydende Varer.

Nogle Verber have tidligere konkurreret og ere nu faldne sammen. Saaledes temmelig tidlig at *thoræ* (on. Þora, vove) og *thurwæ* (on. Þurfa, behøve). Sammenblandingen er fuldbyrdet i Reformationstiden under Indflydelse fra det tyske dürfen, der i Formen svarer til on. þurfa, men i Betydningen kan nærme sig til on. Þora. I Trykkene af Chr. Pedersen og Ped. Palladius iagttages en Bestræbelse for at holde de to Ord ude fra hinanden, i Hans Tausens Skrifter og Christian d. 3.s Bibel er Konkurrencen i fuld Gang (se Sv. Grundtvig i Udgaven af Visitatsbogen S. 224). Den er vistnok udgaaet fra Fortidsformen og har derfra bredt sig videre. I moderne Dansk har Betydningen: at vove sejret og kun i den noget forældede Anvendelse af Verbet efter tysk Mønster for at udtrykke en tvivlende Formodning (Det turde være Løgn! Hunde tør ikke medtages) og i digteriske Arkaismer (I tør ikke græde. Han tør ved, oftere hos Chr. Winther) skimtes endnu det gamle *tørve*. — Paludan-Müller skriver (Adam Homo II, 275):

Ak, det var Galgenfrist, jeg nok det veed.
 Hvergang jeg Flasken greb, jeg godt det vidste.
 Men Herregud, det var jo dog den sidste,
 Den allersidste Trøst, der smilte ned!
 Fra Dag til Dag jeg lod mig galgenfriste,
 Fra Aar til Aar jeg Frist'ren bedre led — —

Han synes da, som vistnok de fleste, at anse de to Verber at *friste* (Livet; on. fresta, opsætte; jvfr. en Uges Frist) og at friste (en; on. freista, sætte paa Prøve) for eet og samme. Det første Verbum betyder derfor nu ikke længere: at opsætte, men: at prøve paa at faa Bugt med (at friste en kummerlig Tilværelse, en tung Sorg). — Ud-

trykket: at *gaa* og *hive* opfattes i Betydningeu: at *gaa* og *kæmpe* med en genstridig Sygdom og føles at indeholde det almindelige Verbum at *hive*: «han har længe gaet og hivet eller hevet i det». At *hive* er i denne Forbindelse det gl. da. at *hige*, hvis Grundbetydning er: at snappe efter Vejret («Vilde diur staa paa høylene oc hige effter vær», Jer. 14, 5. Bb. 1550), og som i Skriftsproget i den overførte Betydning: at *attraa* (jvfr. lat. *inhiare aurum*) endnu har bevaret sin oprindelige Form. (Fra en Biform: at *hibe*, sv. dial. *hipa*, udgaar forhippet, ligesom *hikke* af *hige*). — I at *krybe* er at *klyve*, i at *støde* undertiden at *støbe* (at «støbe» Kolbøtter endnu i Adam Homo) forsvundet. — Stærkest er i det udannede Talesprog Konkurrencen mellem Verber af samme Stamme: *ligge* og *lægge*, *sidde* og *sætte* o. s. v. I Skriftsproget og det dannede Talesprog er der nu her indført større Sikkerhed end det tidligere var Skik (Oehlen-schläger endog: Ha, *vaagn* ei denne *Kiæmpe*), men ogsaa her har f. Eks. at *ryge* i alle Forbindelser fortrængt at *røge*, at *smøge* at *smyge*, at *syde* at *søde* o. s. v., at *levne* (at blive tilovers), at **leve* (hvoraf nt. *leveren*). De to Verber at *hænge* ere hjælpeløst konfunderede, at *synke* har gjort stærkt Indgreb i at *sænke*, at *rende* i at *rinde*. Udvikling af fremtrædende Betydningsforskelle betrygger naturligt mod Sammenfald: *stinke* (i den nuværende Bet. fra tysk) og *stænke* o. fl.

I Adjektiver iagttages kun faa Konkurrencer. Maaske *fix*, som det bruges f. Eks. i Paludan-Müllers Vers i «Danserinden»:

Elsk fixe Stjerner, som paa Natten throne,
Men bliv ei dunkle Fixideers Rov;
Nei, tvert imod, o Venner! holder Eder
Til fixe Damer, fixe Vittigheder —

virkelig oprindelig er to Ord, det ene det latinske *fixus* (i fiks og færdig), det andet (i fiks og ferm) opr. en Adverbialform til det gamle Adjektiv *fig.* beslægtet med *Fig*, at *fige* (jvfr. on. bragðs, fluks, straks, gl. da. hugs (hox), en fultags (-tax) Mand). Det tyske *fix* er endnu uopklaret, og det danske Ord kunde have hjemlig Oprindelse. I »et *brat* Fald» (1. et stejlt Fald, 2. et pludseligt Fald) vil man almindelig høre samme Ord: «Med et for alle Sprog naturligt Billede er *pravat*, stejl, brugt om Tiden, ligesom vort *brat* baade er stejl og pludselig.» (Vodskov.) Første Betydning udgaar fra on. *brattr*, om Tiden er det det on. *bráðr*, gl. da. *brad*, Ntr. *brat*.

I det ældre danske Sprog konkurrerede flere Ord, i Teksterne i DgF. f. Eks. *Helgen* og *Helled* (paa mange Steder), *Orlov* og *Orlog* (f. Eks. Orloffsmend I, 125), *usen* (on. (at) úsynju ☉: i en ulykkelig Stund) og *usel*, (meget ofte, se Grundtvigs Anm. i III, 536), *Ulv* og *Ugle* (at ligge for Ugle og Ørn, f. Eks. III, 530 jvfr. en *Varugle*, *Ugler* i Mosen, at *uglese*). I det 17. Aarhundrede konkurrerede de beslægtede Ord *Vild* og *Vilje*: [De] skrifve ufordult, slet efter egen *Ville*, At Jorden svinger om, men Himmelen staar stille (Arreboe). *Vild* høres endnu stundom i Udtrykkene: med, efter ens *Vilje* og i Talemaaden: at være en til *Vilje*, gøre en noget til *Vilje*, on. gera e-m e-t i vild; senere forsvinder ogsaa *uvildig* i *uvillig*. I Oehlen-schlägers poetiske Stil konkurrerede *Harm* (on. harmr, no. og sv. og gl. da. harm, Sorg, Krænkelse) med det i en temmelig sen Tid af Adj. *harm* (oprindelig kun brugt i den upersonlige Vending: mig er harmt paa ham) dannede *Harme* (Vrede). *Harm* er nu forsvunden af Talesproget og har ogsaa hos Digtere sjælden sin oprindelige Betydning. (J. P. Jacobsen: Der rinder Sorg, rinder Harm af Roser røde.)

Efter at være faldne sammen i et fremmed Sprog ere nogle opr. forskellige Ord optagne i Dansk som eet Ord; saaledes *Kalk* af lainsk calix (Drikkekar) og græk κάλιξ (Blomsterbæger), sammenfaldne i tysk Kelch, nt. kalk; *Diæt* af mlat. dieta (Dagpenge) og gr. διαίτα (Levemaade), sammenfaldne i Diät; at *fixere* af lat. fixare (fixere med Øjnene) og lat. vexare (Vil din Slyngel fixere mig. Holberg), sammenfaldne i tysk daglig Tale. For Stilistiker skreves tidligere Stylistiker, ligesom i Tysk, paa Grund af Forveksling mellem lat. stilus og græsk στυλος, for satirisk (af satira): satyrisks (af σάτυρος).

En ejendommelig Konkurrencen indtræder, naar ikke længere to Ord, om end af samme Stamme, som Vild og Vilje, Harm og Harme, men to Betydninger af samme Ord løbe sammen. Den ældre eller forældede Betydning, der gaar tabt i Konkurrencen, kan da enten være den oprindelige, mere omfattende Grundbetydning eller en uoprindelig, snevrere Bibetydning. Det sidste er Tilfældet, naar f. Eks. Ordet *lattermild* nu opfattes som den med den milde Latter: «Den danske Spøg er . . . mindre revsende og blodig. Vi have selv betegnet vor Lyst til at le ved at kalde den latterlystne for den lattermilde» (G Brandes), og ikke som den, der er mild (mods. karrig, knap) paa Latter (on. mildr af gulli, fé-, gjaf-, hlátrmildr), eller naar en *Kardinaldyd* (en af virtutes cardinales) aflægges sit Purpur og verdsliggøres til en — Borgmesterdyd. Her har Bibetydningen fortrængt Grundbetydningen. Det omvendte er Tilfældet, naar Ordsproget: Mands Vilje er Mands Himmerig, hvor *Vilje*, som oftere i gl. Dansk, vistnok har Bibetydningen: Elskovslyst, forstaas efter Grundbetydningen, eller — for at tage et Eksempel fra de allersidste Dage — naar en ung Digter (Helge Rode) i Anmeldelsen af en

norsk Broders Vers skriver, at disse synes saa sønderrevne «i rent *figurlig* Forstand» og mener, hvad der tilstrækkelig fremgaar af det følgende («med aabne Rum og Prikker og Streger og hvad alt det Djævelskab hedder»), i bogstavelig og netop ikke i «*figurlig*» Betydning.

Saaledes kunne selv Ord, hvis Betydning har ligget klart i Dagen, falde sammen. Men i de faste Forbindelser, hvoraf Sproget vrimler, især i de tautologiske Sammenstillinger, hvor det ene Leds selvstændige Betydning ofte slet ikke kommer til Bevidsthed, og i de staaende Talemaader, hvis Billedformer ere udviskede under Brugen, i dette sproglige Halvmørke synes Sammensmeltningen at være allervirkosomt paa Færde. Hvis det ene af de konkurrerende Ord er saa svagt befæstet, at det maaske slet ikke forekommer uden for det staaende Udtryk, og det andet giver blot en Smule Mening i Teksten, bliver Følgen meget ofte den, at det svagere Ord langsomt fortæres af det stærke. Nutidens Talesprog indeholder et ikke ringe Antal af saadanne myrdede Ord. Saaledes gemmer den noget forældede Sammenstilling: Haan og *Had* ganske sikkert Liget af det gammeldanske Haad (on. háð = nt. hân). Formen *Had* kan skyldes Dissimilation fra Haan. I Forbindelserne: *Liv* og *Levned*, *Liv* og *Sjæl*, *Liv* og *Lyst* lyder første Led overalt ens som det danske Ord *Liv*, der i Modstillingen *Liv* og *Sjæl* almindelig forstaas efter sin egenlige Betydning, sjældnere, som i *Liv* og *Lyst*, efter den overførte: Han gaar op i sit Arbejde med *Liv* og *Sjæl* = med *Liv* og *Lyst* = overordenlig livfuldt. Men *Liv* og *Sjæl* indeholder det nt. lif, ht. Leib og betyder i det ældre Sprog: Legeme og *Sjæl*. Ordet *Liv* forekommer endnu oftere i Dansk i denne Betydning i S sammensætninger (Underliv),

sammensatte Udtryk (sætte til Livs, at have Hjerter i Livet) og poetisk i den overførte Betydning: skøn Skikkelse (Mit favre unge Liv. Hertz, snarest dog af Livs; jvfr. tysk: mein Lieb, men i begge Tilfælde forstaaet som mea vita); uden for disse Tilfælde har det nu ligesom i nt. Betydningen: Midje. Og *Liv og Lyst* er en i den seneste Tid foretagen Fordanskning af det ht. Lieb' und Lust, hvad da ogsaa Udtrykket: min Liv og Lyst til Tydelighed godtgør.

Nogle Talemaader have paa denne Maade faaet deres Billedpræg forvansket, uden at Betydningen mærkelig forandres. Som oftere oplyst formodes Talemaaden *løs paa Traaden* (sv. lätt på tråden) oprindeligt at have indeholdt Intetkønsordet Traad (med kort Vokal), som betyder Fodtrin (Skyttens Traad. Kingo. Trad af flere Fødder. Blicher), hvoraf den nu noget søgte Talemaade: at falde i Traad med, hvor Traad med lang Vokal giver en meget tvungen Mening. Dog er dette næppe helt sikkert. Bording bruger Talemaaden om Kvinder, der ere skødesløse med deres Hænders Gerning og det huslige Arbejde (den Quinde, som er lærd i Bog, er let paa traad. Poet. Skr. I, 2), og dette er maaske Udtrykkets oprindelige Mening (jvfr. en Rendemaske). Ped. Palladius har et Sted (Visitatsb. s. 78) Talemaaden: løs paa tøylene d. e. opsætsig og egenraadig, hvor Billedet er hentet fra en Hest, der tager løse Tøjler. Herefter kunde det foreliggende Udtryk være dannet. — Talemaaden *at gaa en i Bedene* bruges uden videre Refleksioner om et ulovligt Indgreb i ens Næringsfrihed. Naar Billedet kommer til Bevidsthed formodes det at skulle betegne et Indbrud i ens Have for at plyndre Blomster og Bede. Men Udtrykket, der især anvendes om ubelejlige Rivaler, betyder oprindeligt at lade sin Hest græsse paa anden Mands Græsgange. Bedene ere det bestemte Flertal ikke af *Bed* (on. beðr, ty. Bett), Blomster-

seng, men af *Bed* (on. beit, gl. da. bed), Græsgang. Billedets Udvikling iagttages i en Vise (DgF. IV, 164), om en Ridder, der forfører en Jomfru og dræbes af hendes Brødre. Omkvædet lyder: Och Sti bieder i wor enge med uret. — Talemaaden *at gøre en Rangen stridig* er en fortolkende Gengivelse af det tyske: einem den Rang ablaufen, hvori *Rank*, Krumning af Veien (Flt. Ränke, dansk: Rænker) er sammenblandet med fr. *rang* (af tysk Ring). Den tyske Talemaade betyder saaledes oprindeligt det samme som det on. aka e-m á *bug* (svinge uden om ham paa Vejen) og det da. at faa eller vinde *Bugt* med, opr. *paa*, en.

Andre lignende Vendinger, som vel intet billedligt indeholde, men forekomme med et fast Præg som staaende Bestanddele af den daglige Tale, have i Tidens Løb ved et sprogligt Sammenfald faaet deres Mønt fornyet. Hvor man nu siger: gal i Hovedet, sagde man tidligere: *gal i Huen* (i huen vred Dg. F. I, 125, v. 24. 29. i huen ræd III, 646. Smeden bliffuer saa gald y sinn hou. Ranch 184). I dette Udtryk kom da Hu-en (on. hugr) til at konkurrere med Hue-n (on. húfa), hvad der paa den ene Side førte til de friskere Udtryk: Hætten, Parykken, Kalotten o. lgn., paa den anden til det farveløse og ikke ret træffende: gal i Hovedet (der snarest maatte betyde: sindsforvirret), som saa atter ved Betydningsberøring forfriskes til: Skalle-n, der igen ved lydlig Berøring fører til: Skall-en og Skrallen. Sammenblandingen af *Hu* (Huen, i Hue, af vred Hue) og *Hue* synes ogsaa at forudsættes af en Talemaade, som anføres af Moth: hans hue løber om, d. e. han er drukken (men f. Eks. Bording: Min Hu løb om saa vide). — Udtrykket *op ad Dage* indeholder maaske (efter Formodning af Dr. O. Siesbye) den plattyske Vending: up und daal, op og ned, d. e. ganske og aldeles. Den danske Talemaade, der

er indskrænket til at anvendes om Lighed mellem ældre og yngre, giver vel efter sin danske Ordlyd en vis tvungen Mening: han er sin Fader op ad Dage, d. e. naar man gaar op efter til det Tidspunkt, da Faderen havde Sønnens nuværende Alder. Men da Udtrykket ikke forekommer paa on. eller i gl. da. og vistnok er yngre end den Tid, da slige Nydannelser med ad kunde ventes at forekomme, synes denne Mening, som ganske vist har bevirket den omtalte Indskrænkning i det danske Udtryk, at være indlagt i den plattyske Vending, som har en langt mere omfattende Betydning. — En interessant Konkurrencens foreligger i Talemaaden: *Her hjælper ingen (ikke nogen) kære Moder!* Udtrykket giver fortræffelig Mening, men har formelt det paa-faldende ved sig, at det substantiverede Sætningsudtryk ikke som andre lignende (et Fadervor, et jublende Kongen leve), og som det selv forekommer i andre Forbindelser (han blev ved med sit Kære Moder), er Neutrum. Dette forklares deraf, at man tidligere sagde: *Her hjælper ingen Kære* (d. e. Klage. Kommer, her hjælper slet ingen kiere, Com. de mundo et paupere v. Birket Smith s. 57) og senere, da *Kære* fortrængtes af *Klage*, opfattede Substantivet som Tiltaleform af Adjektivet *kær* og til større Tydelighed tilføjede: *Moder*. Bevidst spøgende er den populære Omtydning af Talemaaden *at give, faa Ris*, hvor *Ris* (on. hrís, et Bundt Kviste og Slag med et saadant) opfattes som *Ris* (mht. ris, ital. riso, fr. riz, af østerlandsk Oprindelse, en Ret kogt Mad). Men Spøgen har dog haft sine Følger. Paa Svensk siges: ett kok stryk for: ett kok ris (af Ris₂), ligesom paa Dansk: en Dragt Prygl for en Dragt Ris (af Ris₁). I noget ældre Dansk sagdes ofte med et formildende Udtryk for *Ris* en *Produkt*: hun anbefalede min Rector at give mig en god Product (Ewald); nu høres almindelig ved

en Tankeforbindelse, hvorpaa ethvert borgerligt Middagsbord giver Forklaringen: at give eller faa *Kanel*. — Udtrykket: *Hvordan er det fat?* har, som endnu paa Svensk, lydt: *Hvad er fat med dig?* har da indeholdt det on. fått (Ntr. af får, hvoraf da. Flt. faa, at fattes) og har betydet: *Hvad er løs?* Saaledes sagdes almindelig i ældre Dansk: *Er Eder noget fat?* *Mig er intet fat* (Eks. hos Kalkar). Paa Reformationstiden er den isolerede Intetkønsform bleven berørt af Verbet at fatte (i Pf. Part. fat, hvoraf at have, faa, tage noget fat)¹, der brugtes i Betydningen at bringe noget i en vis Tilstand. I Stedet for *Hvad er Eder fat?* d. e. *Hvad fattes Eder?* sagdes saa: *Hvorledes er det fat* (d. e. beskaffen) med eder? eller: *Min Ting er saaledes fat*. Et Minde om Udtrykkets oprindelige Mening er det vel, at: Det er fat kun bruges i negative Sætninger (galt, ilde fat) og at Spørgsmaalet: *Hvordan er det «fat»?* endnu indeholder en Formodning om, at noget fattes.

Men ikke alene Betydningens Usikkerhed, ogsaa Betoningens Unøjagtighed kan bevirke eller fremme en Sammensmeltning af flere Ord til eet Ord med flere Betydninger. I Sammensætninger, Afledninger og ubetonede Smaaord fortsættes de skjulte Sammenstød, der berøve svage Ord og ubefæstede Stavelser Livet i Kampen med bedre udrustede Konkurrenter.

I Sammensætninger fordres fremtrædende Lydlighed og, hvis det svagere Ord er betydningsbærende, Betydningsberøring, ellers ikke. Ligesom i de nylig omtalte tautologiske Sammenstillinger, saaledes er ogsaa i Sammensætninger *Liv* tre forskellige Ord, som i den ureflekterede Sprogbevidsthed ere løbne sammen, skønt Ordet er et be-

¹ I Analogi med dette Udtryk, hvor fat opfattes som den blotte Verbalstamme, er atter dannet: at gaa *glip*, at løbe *sur* o. fl.

tydningsfuldt Led i S sammensætningen: *Livrente* (liff), *Livrem* (liv), *Livret* (Lieb i Mit Liv = meine Lieb? abstraheret af Libhaver? støttet af Livgarde, Livlæge o. lign. af liv? Adj. lieb? Formodentlig noget af hvert. S sammensætningerne optræde sent paa Dansk.) *Langlivet* kan saaledes være to Ord, *Livfarve* endogsaa tre: 1) Livsens Farve, modsat Dødens Bleghed (Chr. Pedersen), 2) Kødfarve (almindeligt i tidligere Tid), 3) Yndlingsfarve. — Mellem *Hvermand*, *Hverdag*, *Hvergarn*, *Dan(n)ekonge*, *Dan(n)emand*, *Dan(n)efæ* er fremtrædende Betydningsberøring. En Hverdag er en Dag, som enhver anden (hverdagslig = triviell), en Hvergarns-klædning en simpel hjemmegjort Dragt til Hverdagsbrug; Dannekongen er den danske Konge, Dannemanden hans tro og ærlige Undersaat, og Dannefæet det herreløse Gods, der tilfalder ham (se f. Eks. Nyrup Peder Syvs Ordsprog S. XVI). Men Hverdag staaer i al Fald til dels for Værkdag (on. verkdagr), Hvergarn er nt. werkgarn (da. diall. værken, no. verken, sv. värken. Skrivemaaden Hverken indeholder en omtydende Folkeetymologi, Tøjet vævedes af Uld og Linned). Og Navnet Dannemand tilkommer ikke alene den danske Mand, ogsaa Nordmænd og Svenskere kunne kalde sig saaledes: de goda dandemän (dande, isl. dándi, gl. da. dande, dannes, brav, optaget af nyere Digtere i Betydningen dannet). Men at Ordet netop i Danmark har slaaet saa godt an og er indgaaet i en Mængde S sammensætninger skyldes ganske sikkert Henførelse til Folkenavnet. Endelig betyder Dannefæ ligesom Danearv (on. dánar-) død Mands Efterlædskab. — Det nu noget usædvanlige Udtryk *Hestelykke* opfattes som det under Indflydelse af tysk Schwein (Held) deraf dannede Svineheld («saa lykkelig en Hest som jeg var aldrig før» Kærl. u. Str. II, 1), men indeholder,

som formodet af V. Dahlerup, det i forrige Aarhundrede almindelig brugte Verbum at *heste* d. e. at raffe.¹

I andet Sammensætningsled, hvor Betoningen er svagere, kunne Ord af meget forskellig Oprindelse konkurrere. I *Møggreb* er Grev (on. grēfr) faldet sammen med Greb (i Dørgreb) til Trods for den endnu bevarede Kønsforskel. Men et *Hovedgærde* (af en Gærd) har ogsaa formelt nærmet sig til et *Havegærde*. Af de mange adjektiviske Sammensætninger med *-vorn* (Pf. Part. af at vorde; jvfr. *-dan*) udskiller sig for denne Orddel Betydningen: udstyret med en eller anden Lyde, og dette vorn slaar saa igennem i det isolerede *uvorn* (af *uvurden*, no. *uvyrden*, stærkt Pf. Part. Akt. af *vrude* d. e. *æense*, jvfr. formelt on. *úrøkinn* af *røkja*, eller *afslebet* Pr. Part., jfr. *ordholden*), hvor paa Trods af al Fornuft u- forstærker den nedsættende Betydning. — I *særdeles* (gl. da. *særlestes*) og *fremdeles* (gl. da. *fremledes* d. e. *frem* paa *Vejen*, jfr. *nogenledes*) er i alle nordiske Sprog sidste Sammensætningsled faldet sammen med *deles* (i *endeles* nt. ein *dêls* d. e. *dels*). I *Drukkenbold*, *Drukkenbolt* konkurrere de danske Ord *Bold* og *Bolt*, ligesom der paa Tysk høres *Trunkenbolz* for *Trunkenbold*. Men dette sidste tyske Ord indeholder formodenlig den fra Personnavne kendte Endelse *-bold* (= da. Adj. *bold*) ligesom *Raufbold*, en *Slagsbroder*²; ja kunde se ud som en spøgende Oplivelse af Personnavnet *Weinbold* (omsat *Baldewein* af *bald-* og *win*, da. *Ven*)³.

¹ Wessel Anno 7603 S. 37, Dansk Tilskuer 1791 S. 490, 1794 S. 347, 1806 S. 611.

² Jeg finder nu i sidste Udgave af Kluges *Etymologisches Wörterbuch* (1894) denne Formodning bekræftet.

³ Man kunde tillade sig et Tankeeksperiment. Naar der nu paa Dansk almindeligt siges: en *Drukkendiderik*, kunde her foreligge en sproglig Udvikling i fjerde eller femte Led. Først er *-bold* paa Dansk blevet op-

Nogle oprindelig sammensatte Ord føles ved Konkurrens som afledte. *Langsom* (oht. langseimi, jvfr. sen) og *sælsom* (oht. seltsâni, jfr. on. sjaldsénn, sv. sällsyn) ere paa Tysk faldne sammen med Afledningsendelsen *-som* og overleverede saaledes paa Dansk. — *Rædsel*, *Barsel* (barns-øl) og *Handsel* (hand-sal) føles alle afledte ved *-sel*, *Løndom* (i lønd-um) opfattes som *Rigdom*, og saaledes videre.

I høj Grad forvirrende er Konkurrencen mellem en Række ubetonede Smaaord. Hvilken Usikkerhed hersker der ikke i Nutidens Dansk i Brugen af *ad* og *af*? I Ud-

fattet som *Bold*, hviket ingen Mening giver, eller som *Bolt*, der giver endnu mindre, og saa ved en videregaaende Tankebevægelse eller, om man vil, et fortvivlet Tankespring, dette sidste erstattet af det betydningsbeslægtede *Dirik*, det noget ældre Navn paa en Dirk af nt. dierk ht. Dietrich, som ved en lempelig Forandring til Personnavnet *Diderik* (hvorfra det er udgaaet) giver ypperlig Mening. Thi der er nu vundet en Benævnelse: Drukken-diderik med Hunkønsformen *-diderikke*, der foruden at indeholde det af Analogien krævede Personnavn, tillige ved sin blotte Lyd maler, hvad der skal betegnes: Diderik lyder som en hikkende eller kærtegnende Reduplikationsform til Drik. Saaledes staar man ved Enden af en af Sprogets desperateste Tankebevægelser, netop der, hvor man begyndte, da det gammeltyske Personnavn Weinbold ved en omtydende Folkeetymologi opfattedes som den vinstærke. Før jeg strækker Vaaben over for den Indvending, som straks vil slaa mit Tankeeksperiment til Jorden, at Indsættelsen af Diderik her, som af andre Personnavne i lignende Udtryk, naturligvis er vilkaarlig, et Lune af Sproget, skal jeg blot bemærke, at de Personnavne, der komme for i saadanne Sæmmensætninger, naar ikke særlige Aarsager fordrer andet (som i Malene, se ndfr. S. 298) ere Sprogets almindelig brugte Navne: Peder, Jens, Hans, Mads og Mikkel. En *Drikkebroder* (on. drykkjumaðr) kaldtes da ogsaa tidligere paa Dansk en *Drukkenmads* (Matz drucken Ped. Pallad Visitb. 130) eller, som Ordet nu lyder i sin folkeligste Form, en *Drukkenmaas*. Heller ikke kan jeg se, at Springet fra Bolt til Dirk er større end fra «Kugle» til Kanon eller fra Ris til Kanel, og den flerleddede Tankebevægelser er ikke ganske uden Sidestykke i det friskeste Folkemaal (se Forklaringen af Københavnerudtrykket: mør paa Maatten i mine Danske Studier S. 51 Anm. 2 og jævnfør de mange Videreførelser af det repræsentative *Hans* (Klodshans): *Hals* (i Skabhals), *Hane* (i Snushane), *Hank* (i Sladderhank af Sladderhane — saaledes paa Svensk — af Sladderhans, hvoraf Hun-kønnet: Fabelhøne hos Moth.)

talen ere de i ubetonet Stilling forlængst faldne sammen til *a*, og der skal nogen Refleksion til for at holde dem ude fra hinanden i Skrift. Man ser saaledes ofte: at gaa ud af en Dør, ned af en Trappe, op af et Bjærg; op af Dage; at tage fejl, gaa glip af; at le, smile, knurre, gø, kaste paa Nakken af en; endog: af Glemme (P. Møller, S. Birket Smith, H. Schwanenflügel o. fl. udaff glemme DgF. II, 14) — alt for *ad*. Der skrives næsten altid: stor af Vækst (at væxti): bange af sig (at sér); men: een ad Gangen (at sinni); at gøre Stads af, meget af (Kongen gjorde særdeles ad hende. Ingemann oftere); hvad gaar der af dig (Hvad hannem gik ad. Leonora Christine. Hvad gaar der ad Dem. Adam Homo, to Gange, jvfr. on. mér gengr þat til, græsk *τί σοι ἐπήει*). Det hedder altid: at nyde godt af, oprindeligt: at nyde godt (eller ondt) ad, og altid: hvoraf (Her see I nu en Klippetop, hvoraf en Vandrers stiger op. Oehlenschl. Hvoraf jeg blæser. Pal. Müller), medens man undertiden kan træffe: han lo derad (Chr. Winther). I «af Sted» ere ligeledes af og ad faldne sammen. Det hedder: at komme galt af Sted med noget, men at adstedkomme en Ulykke. I Sætningsbygning, som Adverbium og som Præposition undertiden foran en Vokal, i Forbindelser, hvor Udtalen *a* vilde frembringe en Hiatt, er ad urokket: Adfærd, at bære sig ad, ad Aare, hen ad Aften. Her kan endog ad have sejret; man siger: at kunne et Digt, en Lektie udenad, tidligere f. Eks.: han kan den uden til Ende. I den senere Tid er man bleven opmærksom paa Forholdet og er tilbøjelig til at indsætte *ad*, hvor det oprindeligt ikke hører hjemme. Man ser saaledes ofte i Steden for at gøre Nar af en (jvfr.: at gøre Daare af en Brandt Gammeldansk Læsebog S. 179; — hand gjorde Pus-sinel aff sig. Leonora Christines Jammersminde, 141): at

gøre Nad ad en; Grundtvig og Forfattere af den grundtvigske Retning skrive: at holde ad en (on. halda af, nt. halden van, lat. stare ab), ved Siden ad, endog «at læse op ad en Bog» kan træffes. — I den daglige Tales Sprog ere *og* og *at* faldne sammen i *aa* og det første Ord føles jævnlig for det sidste: Værsgo og sid ned! Se nu og bliv færdig! Han har været ude og gaa en Tur, eller: og gaet sig en Tur; i Gadesproget endog: Han har glemt og gjort det. Lad vær og grin (tredobbelt Imperativ). I Skriftsproget undgaas Sammenblandingen vel i Reglen af dannede Skribenter, men Vendinger som: Pernille har været henne og kigge, eller: Bliv kun ved og syng (Chr. Winther VIII 184. 228) høre paa ingen Maade til Sjældenhederne. — Præpositionen *om* har sejret over *og* i nogle bekendte Dobbeltord: langt om længe, halvt om halvt (oprindelig formodenlig i Udtrykket: halvt om halvt for at anskueliggøre Tvedelingen, ligesom i det fortræffelige «det gaar lige o—p op» baade Svingningen og den indtraadte Ligevægt males for Øret) Hurl om Hej; over det franske *à* i det folkelige: pø om pø (Analogi til: langt om længe) og over det gammeldanske *aa* i: om Kap (*aa* kap, f. Eks. H. J. Ranch S. 220, jvfr. at kæmpe paa Liv og Død.)

Mindst lige saa mange oprindelig forskellige Ord ere løbne sammen i Lyden *end*. I *endnu*, *endog* og *end* før en Komparativ ligge on. *enn* (etiam), i *end* efter en Komparativ on. *an*, *en* (quam), men «end mindre» synes umiddelbart at indeholde saadanne Ord som «mindre end». Og der lever et tredje *end*. Man kan endnu, dog næppe uden for de litterært dannede Kres høre Vendingen: End jeg (du, han) da? hvor end betegner en Modsætning og svarer til det almindelige men. Ordet er det on. *en* (eng. and, ty.

und), som endnu er almindeligt i ældre Dansk som Bindeord, oftest et modsættende. Hvor det forekommer i nuværende dansk Talesprog, er det vistnok støttet af litterære (norske) Erindringer: End Grete, Mette da? (Wessel) End om vi klædte Fjældet? (Bjørnson). Paa gl. da. forekommer dette modsættende end foran en betingende Sætning (en j wille herre giøre saa, thet ma eder til ere gaa I vand Løveridder 1432 f.) og giver den, støttet af et efterfølgende *det* eller tydeligere *dog at*, indrømmende Betydning (f. Eks. ieg gider icke druckitt enndt thett y giffuer mig vinn DgF. III 743). Det er da dette end, der findes i *endskønt*, som oprindeligt forekom i Ordstillingen: end (d. e. men) skulde jeg (d. e. hvis jeg skulde) skønt (d. e. alt, jvfr. schon) dø. Endelig er der en Mulighed for, at der i *end* «sige» (gl. da. end sider, d. e. endnu mindre) ligger ikke det sædvanlige end som i end mindre, men den gamle Pronominalpartikel *en, in* (= lat. eo), der er bevaret paa on. i Forbindelserne in heldr og in siðr, men ellers er sammenfaldet med enn. End har i endsige endnu paa Dansk sammenlignende Betydning, ikke: endnu mindre, men: saa meget mindre. Et femte *end* kunde man mene at have for sig i saadanne gammel-danske Vendinger som: Hvad heller I vinde mig eller end saa væn en [Mæ]. Thi vistnok giver Betydningen end (ty. noch so schön) en fuldt tilfredsstillende Mening, men Antagelsen af en Forvanskning af gl. da. æm, em (= on. jafn, ty. eben so schön) giver en «end» saa god eller end bedre.

Højest interessante Konkurrencer foreligger, hvis mine Formodninger ere rigtige, i et Par tilsyneladende syntaktiske Fænomener.

Som bekendt anvendes undertiden paa Dansk ved intransitive Verber en Afhængighedsform af de personlige

Pronominer og Refleksivet for at meddele Udtrykket en egen Følelsesbetoning («dativus ethicus»). Paa oldnordisk findes næppe noget fuldt tilsvarende, i Folkevisens Sprog, hvor denne Udtryksmaade ofte forekommer, betegner «Dativen» i al Almindelighed, at Personen føler sig i Situationen: han rider sig under Ø (i et bestemt Ærende, oftest for at fri); gaar sig i Rosenlund (forskelligt fra at gaa, = nt. spasseren), bor sig ude ved Aa (velbehagelig), er sig en ypper Helt (selvbevidst), jeg var mig saa liden (elegisk). I Nutidens Talesprog findes af herhenhørende Fænomener næppe mere end den bekendte Anvendelse af Afhængighedsformen af første Persons personlige Pronomen efter en Imperativ for at betegne en harmfuld Forundring hos den talende: Se mig til ham! (almindeligt). Kom mig ikke med det! (sjældnere) og den underlige Brug af Refleksivet i Udtrykket: det være sig. Og hermed har det maaske en ganske egen Sammenhæng.

Allerede er det noget paafaldende, at der i det første Tilfælde altid bruges første Person aldrig anden — det hedder aldrig, hvad der dog undertiden kunde være ganske rimeligt: Se dig til ham! og aldrig Flertal — der siges aldrig, som man kunde vente: Kom os ikke med det! Videre kan dette mig eller me kun bruges efter en Imperativ; i spørgende Form kan man maaske paa Papirdansk, men aldrig i levende Talesprog sige: Hvor tør Du vove at komme mig med det? end sige i afhængig: Han sagde, at jeg ikke maatte komme ham med det, eller: forbød mig at komme ham med det. Denne ejendommelige Indskrænkning i Sprogbrugen kan forklares ved Antagelsen af en Konkurrence: me er i disse Udtryk ikke Pronominet, men det nt. Adverbium *men, man*, der betyder *kun* og ofte anvendes netop som i de danske Udtryk til Forstærkelse af

en Imperativ. I ældre Dansk forekommer dette men ofte i det 16. Aarhundredes Litteratur i Betydningen: kun, blot, bare i betingede, ønskende og bydende, en enkelt Gang ogsaa i fremsættende Sætninger (se Eksemplerne hos Kalkar II, 74). Formelt faldt da dette Ord i sin ubetonede Form me sammen med den oprindelige og Følelsen af at have dette sidste Ord styrkedes ved Analogi fra Udtryk som: Tag mig den Bog! Læs mig det Stykke! hvor Dativen er oprindelig, og i de sprogdannedes Bevidsthed ved Indflydelse fra fremmede Sprog, hvor den etiske Dativ anvendes (især Latin og Tysk). Paa Svensk, hvor det neder-tyske Adverbium ogsaa har været til Stede, er det i betonet Stilling løbet sammen med det ubestemte Pronomen man; i Steden for det oprindelige: Se man på! (= Se blot der!) siges nu: Ser man på bara! Mulig er det samme sket paa Dansk ved en mindre svagt betonet Stilling af Ordet, men et Udtryk som: Ser man det! behøver jo ikke at være opstaaet ved Forvanskning af Se man (blot) det! I denne Stilling foran et Objekt eller et Adverbium har ellers det ht. *mal*, engang, indtaget Pladsen: Hør mal her! Kom mal her! Et frygteligt: Divider mal væk! lyder endnu i mine Øren fra min tidligste Matematikundervisning.

Er dette rigtigt, udgaar den følelsesfulde Dativ *mig* ved intransitive Verber af den danske Syntaks som en formummet plattysk Skælm. Ikke mindre forloren forekommer mig det etiske *sig* i det ganske upersonlige Kancelli-Udtryk: *det være sig*. Her er jo slet ingen Følelsesbetoning. «Det være sig» indeholder slet intet andet end Potentialis af at være, ikke mere end f. Eks.: es sei denn paa Tysk, soit que paa Fransk og it may be paa Engelsk. Udtrykket, som nu alene tilhører Skriftsproget, ved jeg ikke at have set paa Dansk før i Chr. Pedersens Oversættelse af det ny

Testamente. Her læses f. Eks. 1. Kor. 3, 21 Vere sig Pouill eller Apollo . . . vere sig liffruit eller døden, vere sig de nerwerende eller tilkommende ting, Allting hør eder til (Luther es sey — es sey). Ligesaa 1. Pet. 2, 13 vere sig Kongen . . . eller fogeder (Luther: es sey — oder). Men Kol. 1, 16: Huad heller det er troner eller herskaff førstedømme eller macter Alle ting ere skabte af hannem. (Luther: beide — und). Saaledes har ogsaa Bibelen af 1550 paa de to første Steder: være sig, paa det sidste: baade — og, medens der i Oversættelsen fra 1607 læses: være sig paa alle tre Steder. Heraf kunde maaske sluttes, at Udtrykket endnu for Chr. Pedersen havde en svag Følelsesbetoning og derfor kun kunde have Personer (Povl eller Apollo) ikke Ting eller Begreber til Subjekt, men at enhver Bevidsthed om Udtrykkets etiske Oprindelse 50 Aar senere var tabt. Og det kunde herved anses for bevist, at Formen være sig, senere: det være sig er en rytmisk Udvidelse af: (det) være, fremkaldt af en Tilslutning til den i poetisk Stil almindelig forekommende Vending: var sig.¹

Og saaledes forholder det sig sikkert ogsaa. Alligevel er der en Mulighed for, at *sig* i denne Forbindelse har optaget et ganske andet Ord. Som bekendt forekommer den gamle Konjunktiv af at være: *se* (on. sé, ty. sei) endnu almindelig i Middelalderens Dansk ved Siden af den nyere: *wæræ* (saaledes i Jyske Lov) og træffes endnu i det 16. Aarhundrede. Saaledes læses i DgF. I, 169 i et Hdskr. fra Begyndelsen af Aarhundredet: Sier Konning Seffred

¹ Omskrivningen: det var sig N. N. findes ikke i Folkeviseshaandskrifterne fra ældre Tid. I Hdskr. fra 17. Aarh. til Niels Ebbesens Vise er Vendingen: Det var Niels Ebbesen af rytmiske Grunde varieret til: Det var alt N. E., Det vare N. E., Dette var N. E., men ikke til: Det var sig N. E.

dynn fader, du est hannem icke halle ulig. Formen *sier* ser ud som en Kontamination af den ældre Konjunktiv og Indikativen af at være. Længst synes den gamle Form at have holdt sig i Udtrykket: Gud *seet* for kiertt (det være klaget for Gud), der skrives saaledes i Slutningen af Aarhundredet hos Ranch (s. 222) medens der i DgF. IV. 184 i Hdskr. fra 17. Aarhundrede læses: Dett *were sig* herre Gud for kiertt. Ligesom det sjællandske «ejede og aatte» kunde da Formerne «være sig» og «sier» opfattes som tautologiske Sammenstillinger af den ældre og yngre Bøjningsform af Verbet. Og herved kunde muligvis den Ejendommelighed forklares, at Dativen sig er indskrænket til Præsensformen, idet der aldrig siges: det skulde da være sig, eller: det var sig, men f. Eks. Hvem den i Tanden koer, han Doctor *var*, Magister o. s. v. (Holberg). Men hvorom alting er «sig» (s. v. v.): i det upersonlige Udtryk være sig var den gamle Konjunktiv aldrig bleven bevaret, hvis ikke Sætningsrytmen og Konkurrencen med Hensynsformen havde holdt paa den.

I saa godt som alle hidtil behandlede Tilfælde er i den umiddelbare Sprogbevidsthed eet Ord med to eller flere Betydninger blevet Udfaldet af Konkurrencen. Sjældnere sker det, at Ordene vedblive at leve Side om Side og blot lejlighedsvis indtræde for hinanden. Til en saadan *Substitution* (jfr. mine Danske Studier s. 45, Anm.) fordres ikke Betydningsberøring, selv en fjern lydlig Lighed kan gøre det. Det er nok, at i al Fald det ene, undertiden begge Ord ere utydelige for Sprogfølelsen. Fænomenet er derfor almindeligt, naar Almuesfolk uden sproglig Dannelse benytte fremmede Ord i deres Tale (Auktion — Aktion, konversere — konservere, Atlask — Atlas) og jævnlig benyttet i Litteraturen til komisk Karakteristik (fra Holberg og P. A. Heiberg

til Henrik Ibsen). Men ogsaa i den dannede daglige Tale høres f. Eks. *Ranson* for *Ration*, at tage en i *Kardusen* for: i *Kabusen*, *Kardæsk* for *Kartæsk*, *krabat* for *probat*, *Patron* for *Person*.¹ *Noder* for *Moder*. I Gadesproget høres: Du skal ikke *kede* dig! for: *kere* dig (om det). Tidligere konkurrerede dette sidste (ty. sich an etwas kehren) med det gl. da. at *kære*: *Kiær* dig ikke om Poetens Pladdersnak (Kingo). I daglig Tale siges nu almindelig: let som en *Sveske*, og sjælden: let som en *Visk*. Substitutionen har vel oprindeligt været spørgende som det tyske: Er hat mehr Glück als Ferdinand (d. e. Verstand). Og saaledes forekommer den jævnlig bevidst, især eufemistisk: Al Landsens *Parykker* for Ulykker. I, du *balstyrige!* for alstyrende, en *Poet* for en *Potte*. Den modsatte Bevægelse iagttages i Udtrykket: det *pære* Snavs. Skribenter af udpræget Renlighed som Hertz skrive: det pure Snavs (Digte III, 160); Baggesen siger: det pære Snavs, Povl Møller bredt og saftigt: det pæreste Pøjt (med tydelig Bilyd fra Hestepære). Lejlighedsvis træffer man ogsaa gængse og gyldige danske Ord forbyttede paa Grund af usikker Forstaaelse. I Trykkene af Holberg forblandes at *besværg* og at *besvære*, Chr. Winther, der ikke føler sig ganske sikker til Søs, skriver i «Hjortens Flugt»: Han passede *Gjøs* og *Skjøde* for: *Pøs* og *Skjøde*; *Gøs* er Navnet paa det lille Flag paa Bovsrydet af Orlogsmænd. Baggesen bruger begge Ordene, *Gøs* og *Pøs*, rigtigt i «Knud Vidfadme paa Landjorden». I Thor Langes Oversættelse af *Antigone* læses: Og den, som spænder Sejlets *Skjøde* altfor fast og aldrig firer, gaar med Baaden *over Stag*, for: sejler den i *Kvag*.

¹ Risum teneatis, amici! For *Person* substitueres ved Lydlighed *Patron*, der opfattes som *Patron* (en «Fyrbold») og erstattes ved Betydningsberøring af — *Fyr!* jvfr. Kule, Kugle, Kanon, Ris, Ris₂, Kanel eller Produkt.

II.

Efter at have undersøgt de foreliggende Former for lydligt Sammenfald mellem ubeslægtede Ord og Orddele i Dansk og den Indfyldelse, som Sammenfaldet ses at have haft paa Udviklingen af Ordenes Betydning, skal jeg, idet jeg stadig befinder mig i en Anmærkning til de uskrevne Paragraffer af Modersmaalets Betydningslære, gaa over til at behandle de Tilfælde af lydlig Berøring mellem ubeslægtede Ord, som ikke føre til et Sammenfald, men vel til en mere eller mindre gennemgribende Ændring af det ene Ords Betydning. Jeg begynder med de Tilfælde, hvor Berøringen er kraftigst og Betydningsforandringen føleligst.

For at Bilyden fra et Ord skal kunne virke paa et andet, fordres der undertiden en vis Lighed i Betydningen. Saaledes kunde vel det isolerede Pf. Part. *hoven* (d. e. hævet: et hovent Ansigt) af sig selv faa Betydningen stolt (et «hovent» Ansigt, jvfr. opblæst og blaseret af tysk blasen, efter lat. *inflatus*). Langt sandsynligere er det dog, at den overførte Betydning har udviklet sig ved Bilyd fra *Hovmod* og *hovmodig* (nt. *hovmôt*, «Højmod», gl. d. *ho(g)mod*, *hovmod*). *Hov-* føles saaledes som det sproglige Udtryk for en ubehagelig Tilkendegivelse af Stolthed, og Betydningen slaar igennem i Verbet at *hovere*, der oprindelig betyder: 1) at holde Hus og leve lystigt, (nt. *hovéren* = *hoven*, af *hof*), dernæst — og i latindannedes Mund næppe uden Indflydelse fra det latinske Verbum *ovari* — 2) at juble, og til sidst, ved Berøringen med *hov* —, 3) at triumfere med en ubehagelig Stolthed. Undervejs har det slugt det gl. d. at *hoffere* = *hof-færde*, af *Hoffart* (nt. *hovart*), medens dette sidste Ord og dets Afledninger ere gaaede andetsteds hen, til Hof og hvad dertil hører. — Den i Løbet af de sidste to Aarhundreder foregaaede

Betydningsudvikling i Verbet at *gide*, fra «at formaa» til «at have Lyst til», maa sikkert forklares af sig selv.¹ Derimod synes Anvendelsen af Ordet som modalt Ønskeverbium uden det sædvanlige ønskende Adverbium (gerne, blot) i Udtrykkene *jeg gad vide* og, især, *jeg gad vidst* (d. e. jeg fik at vide) i al Fald stærkt støttet af Bilyd fra *gid* (d. e. give'd) eller rettere vel fra Fortidsformen *gave'd*, der i Udtalen formodentlig blev til *gad* (nu gæde thet Gudh, Rom. Digtn. II, 33; Gad Dalilæ du varst besmitt, Ranch, S. 259) og saaledes kom til at konkurrere med Fortid af *gide*. Men at Bilyden fra *gid*, *gad*, skulle strække sig videre end til denne Form, eller at denne: *jeg gad vidst* (= *gid* jeg vidste) skulde være Udgangspunktet for den gennemgribende Overgang i Betydningen fra at kunne til at ville, er meget lidet troligt. Det svenske Verbum at *gitta*, som ingen Bilyd og sikkert heller ingen dansk Indflydelse kan have forvirret, har gjort samme Bevægelse.

Det stejleste Eksempel paa radikal Betydningsforandring ved Bilyd uden Betydningsberøring er vistnok Adjektivet *treven*. Ordet, oprindeligt det isolerede Pf. Part. af at trives, betyder endnu langt ned i det 17. Aarhundrede: rask og rørig: Kingo er paa Convoyen Admiral saa kiekker og saa treven (Jac. Worm); Treven tryder icke Vaaben (Ped. Syv). Nu er Betydningen lige modsat: dorsk og doven. Denne Betydning havde i gl. dansk Privativet *utreven* og man har tænkt det muligt, at det moderne *treven* er udgaaet fra dette ved, at Præfikset *u* er «glemt». (E. Jessen). Men saa betydningsfuld en Lyd kan dog umulig glemmes uden Grund. En Grund vilde det nu være, hvis Forholdet

¹ Overgangen iagttages paa følgende Steder: Hun gid vel drucket, hun kand vel tære (Ranch). Selv gid hand (Noaf) ey for Sorg i hende (Arken) mere kige.

treven—utreven kunde tænkes at være forvansket ved Henførelse til en Række Ordpar, hvor den privative Form virkelig havde den positive Betydning, saaledes som man i Svensk har faaet oförvägen for förvägen (ty. verwegen) paa Grund af: oförskräckt og oförfärad. En saadan betydningsbeslægtet Række findes vel i Forholdene: fortruden, fortrøden — ufortrøden (af fortryde, nt. verträgen) og fortraaden, forträden — ufortraaden (af fortraade, nt. vordreten). Men simplest bliver det dog vist at antage, at treven har forandret sin Betydning til det modsatte ved Bilyd fra disse Ord og især fra træg, trøg, trøden, maaske træt og tøve, som maaske betyde: utreven.

En mindre gennemgribende, men bestemt Forandring i Betydningen uden fremtrædende Berøring er foregaaet med Ordet *lun*. Oprindeligt anvendtes det, ligesom det gl. da. Substantiv lu(g)n, og ligesom paa on., no. og sv. udelukkende om Vejret: stille og roligt. Gennem Udtrykket: der er noget lunt ved ham, overføres det som Karaktermærke for et menneskeligt Væsen, men faar nu udvidet Betydning: en lun Fyr er noget andet og noget mere end et stille og roligt Menneske. Her har for det første virket Bilyd fra *Lune*, der opr. betyder Maaneskifte, Vejrskifte, veksellende Tidsrum, af lat. luna, saaledes i nt. og gl. da. (se Eksemplet hos Kalkar, hvor Betydningen ikke er tilfredsstillende forklaret); derpaa: enhver stærk, pludselig og forbigaaende Bevægelse, især af Sindet (at have Luner, at være lunefuld) og endelig, i en meget sen Tid og ejedansk, en bevægelig Ro i Sindet (at have Lune, være fuld af Lune). Den sidste Betydning er det saa, der har paavirket Adjektivet *lun* i Forbindelser som: en lun Fyr, et lunt Smil. Men en lun Fyr er atter noget mere end en Mand med Lune; der er som Regel noget fordækt ved ham. Denne

Bilyd kommer fra *lur-* i: at lure, Lurendrejer, Filur (af fr. *filou*) nt. *lûr*, *lurer*, et underfundigt Menneske. Eksemplet er særdeles oplysende for de fremmede Kræfters skjulte Indgriben i Betydningsudviklingen. Henførelsen sker næppe paa noget med mere end en ubevidst Bevidsthed. — Noget usikrere forholder det sig med Ordet *spag*. I sin nuværende Betydning synes det ganske vist paavirket af Bilyden *spæd*. Man kan næppe mere sige: en *spag* Mand, naar man mener: en mild og sindig, «spagfærdig» Mand, end sige da, som paa isl. og undertiden paa gammeldansk, en klog og kyndig; derimod nok: Han er yderlig *spag*! Se, hvor *spag* han blev! i Betydningen: myg og kraftløs. Men denne Anvendelse lader sig vistnok uden Vanskelighed forklare ud fra Grundbetydningen: tam (om Dyr, modsat vild. Syffuert hand haffuer en fuolle, den er saa spaag, DgF. I, 16.) Derimod høres af den umiddelbare Sprogfølelse i Udtrykket: at *spæge* (d. e. at tæmme) sit Kød, der nu nærmere betyder at sætte sig paa smal Kost, næppe andet end i: at spæde sin Suppe — det skulde da være en ganske let Berøring af Spegekødet. — Adjektivet *sløj* i Rigssprogets Betydning: forsømmelig, doven, slap, forklares vistnok naturligst som en Betydningsoverførelse af *sløi*, der opføres af Moth i Betydningen vid, løs (om Klæder, jvfr. en Sløje, Sløjkjole) og formodenlig er laant fra nt. (hollandsk slooien, slæbe, jvfr. dog on. *slóða*, *slóður*.) Den adjektiviske Form forekommer imidlertid hverken i nt. eller paa gl. dansk, svensk eller norsk. Moths Form synes at være uddraget af Sammensætningen. Den synes mig derfor at være nogen Sandsynlighed for, at det danske Adjektiv *sløj*, med Betydningen sløv og slap, virkelig udgaar fra det gammelnordiske *slógr*, kunstfærdig (hvoraf *slógð*, svensk sløjd), og at da dettes oprindelige Betydning i Rigssproget

er bleven overstemt af en Række Bilyde fra sløve, slap og loi (nt. loi, svensk loj), medens den i Dialekterne flere Steder har holdt sig uforandret: i Jylland som sløv, paa Falster som sløj, begge Former med Betydningen: snild, ligesom Biformen (?) *slu*, gl. da., no., sv. slug, almindelig forvansket til *snu* (Bilyd fra: snuse) endnu lever i Almen-sproget. Tydeligere er Forholdet med *ilte*, hvis oprindelige Betydning er ondsindet (af ilde, ond, med fastvokset Nominativmærke i Analogi med det langt ned i Tiden forekommende ildsker?) men som nu nærmest betyder: fuld af Fyr og Flamme (Bilyd: Ild og ildsindet). Særdeles forstaaelig er endelig Betydningsudviklingen i *lukt*. Ordet er som bekendt oprindeligt en Adverbialform af nt. lucht (= ht. Luft) og saaledes paa sin Plads i den tautologiske Sammenstilling: *lukt i Vejret*. Overførelsen til Forbindelser som: «*lukt ind i Løvens Strube*» skyldes Bilyd fra lukke (*lukt igennem* er Substitution for *durk igennem*).

Mindre gennemgribende er nu Betydningsforandringen i en Række Tilfælde af «omtydende Folketyologi». Saaledes modtager Adjektivet *blødsøden*, af det forældede at syde, nu sin Betydning fra sød; en *blødsøden* Sentimentalitet er ikke andet end et sødladent Føleri. Men især i Ord, optagne fra fremmede Sprog, virker Bilyden saa meget des stærkere, jo mindre Grundlyden bliver forstaaet. Et Ord som *Kræft* (nt. kreft 1) en Krebs, 2) et Brystharnisk, jfr. «at tage en i Krebsen», 3) en Sygdom, lat. cancer) bæres nu, især i overført Anvendelse: en Kræftskade, en ædende Kræft, alene af Bilyden fra at *afkræfte*. Som Ordet opfattes af den umiddelbare Sprogfølelse, er det saaledes et veritabelt Eksempel paa den sproglige Umulighed *Lucus quia non lucet*: Kræft, fordi den ta'r paa Kræfterne. Ogsaa i *Bønhas*, (nt. bonehase, Fusker), høres nu kun Bilyden.

Ordet betyder en Pjalt, en Skrælling i anden Potens (Bønne, Has); i *Vindspiller* (af tysk Windhund, Windspiel, af mht. wint, Bibelen Wind d. e. Hund) høres kun Bilyden Vind (jvfr. Vindbeutel, Vindtak, Vindhas); i *Postyr* (jvfr. positure, «tragisk Postyr»), Wessel kun Styr, (i «gøre Styr», af Ustyr nt. unstuure, u'et glemt ved Bilyd fra (for)styrre, Støj); i *Maskepi* (nt. måtschop, måtschopie, gl. da. Madskabi, d. e. Kompagniskab) høres Maske, Betydningen er: skjult Forstaaelse; i *Hib* (af tysk Hieb, Hug) mærkes kun et Smæld, et Svip; der skrives ofte Hip, og Betydningen er: en Snert; i *bevaagen* (tysk gewogen) at vaage, i *forvoven* (tysk verwegen) at vove o. s. v.; en *Skvadronør*, dannet af sydtysk schwadern efter fr. raisonneur, betegner især en militær Storskryder (Bilyd: Eskadron, t. Schwadron). *Gripominus* betyder oprindeligt Retsbetjent (nt. griphomines makaronisk af gripen og lat. homines) og forekommer saaledes hos Holberg (Hexerie eller Blind Allarm II, IV: Gripomines; Jeppe V, 4: Gripomenuer) og endnu hos Heiberg (De Uadskillelige 11. Scene: Gripomenuer). Naar Ordet nu anvendes, betyder det blot, som allerede hos Heiberg (Nina III, 2: en styg Gripominus), en grim og løjerlig gammel Herre (Bitoner Jeronimus, grim) og danner Hunkønnet Grippenille (ældre: Grebbenille, jvfr. skaansk gribba, en Pige). Udtrykket «i een Kørelejs» er temmelig udbredt i danske Almuemaal og skriver sig fra det kirkelige Omkvæd Kyrieleison, der f. Eks. i Kingos Salmebog gentages efter hver Strofe i de tre Helligdagssalmer Nr. 14, 15, 16 (Nyrop Sprogets vilde Skud s. 133). I Almensproget er det ved Bilyd fra «at køre» og Tankehenførelse til Vendingen «som Kæp i et Hjul» blevet til «i een Kørevæk», i «een Kørevælling» (fra «een Pærevælling») eller blot «i een Køre» («i et Kør», Bj. Bjørnson, Paa Guds Veje 110). Ogsaa et

andet Udtryk kunde som en eufemistisk Fordanskning have udviklet sig af det græske (eller, om man vil, ugræske) Herre forbarm Dig. Men Talemaaden «i een Guddommelighed» er vel snarest en Videreførelse af: en Evighed, en Evindelighed, eller en spøgende Substitution for: en Langsommelighed.

Saaledes ere i Almuesmaalene Bilydene fra de hjemlige Ord særdeles virksomme overfor Ord af latinsk (græsk) og fransk Oprindelse og medføre ofte en gennemgribende Betydningsforandring. I danske Dialekter bruges saaledes *gratis* (af staa lige gratis op og ned) i Betydningen: *gerade*, *kra(d)s* (crassus) om stærke kradsende Drikke, i svensk: *aktiv* i Betydningen aktsam og *fantisera* betyder at stryge om som en Fjante. I det dannede Sprog træffes saadant efter Sagens Natur ikke meget. Et Ord som *skurril* forstaas dog vist nok af de færreste efter sin oprindelige Mening (lavkomisk af *scurra*); det opfattes som: flov og smagløs (Bilyde: at skurre, futil). Paa Tryk har jeg truffet følgende Sætning (af O. Borchsenius): Chr. Winther har endogsaa i «Sommerfuglen» leveret et helt poetisk Indlæg for sin *flagrante* Letsindighed (flagrende). I Almindelighed er dog i de dannedes Sprogbevidsthed den bestemte Følelse af Ordets Fremmedhed en Hindring for, at danske Bilyde kunne frigøres og paavirke Betydningen. Saadanne fremmede Ord ere klangløse. — Noget andet er det, at Bilydene med Forsæt kunne fremhæves. Flertalsformen *Orthodoxerne*, som jævnlig brugtes i forrige Aarhundrede fra rationalistisk Side, kan fremkalde stygge Bilyde. Særdeles fint og spidst klinger Bilyden et Sted hos Goldschmidt i en Artikel om Henrik Wergeland (Corsaren 1845), hvor han bebrejder den norske Digter, at han aldrig har udbragt en eneste Toast for nogen af vore liberale Høvdinger og slutter: «Følgelig

har heller *intet* liberalt Koryphæ udbragt en Skaal for ham og gjort ham berømt».

Paa det omvendte Forhold, at danske Ord angribes i deres Betydning af Bilyde fra fremmede, vil man ikke vente at finde mange Eksempler; for at dette kan ske, maa det danske Ord være sjældent eller forældet. Jeg har ovenfor antydnet, at det latinske Verbum *ovari* mulig paa denne Maade kan have grebet ind i Betydningsudviklingen af det tysk-danske *hovere*. Virkelig synes nogle saadanne latinske Bilyde at kunne efterspores, i al Fald i den individuelle Sprogbrug. Oehlenschläger benytter paa flere Steder («Da trylled moxen til en Ulv, den bistre Odin Narfe». Poet. Skr. III, 236, IV, 10, XXIII, 116) Adverbiet *moxen* (nt. mach-schên, d. e. maaske) i Betydningen flux i en utydelig Erindring om det latinske *mox* og vildledt af danske Bilyde fra flux og strax. I sit Svar paa Abrahamsons Recension af de Nordiske Digte tilstaar han sin Fejltagelse, men lader alligevel sit Udtryk uforandret gennem alle Udgaver. Fra almen Talebrug hører maaske herhen Ordet *Pusling*, hvoraf et lille Pus,¹ hvis oprindelige Betydning er: Troid (Kingo). Overførelsen kan være støttet af lat. *pusillus*. Ordet *dorsk*, søvnig, tidligere skrevet daarsk (af Daare), som betød: taabelig, kan mulig være paavirket af *dormire* (jvfr. sv. dial. *dorsk* og no., sv. dial. *dorma*, sove, af *dormire*?) Bilyden kommer dog vel snarere fra Ord som dvask, dase, døse. Begge Eksempler ere saaledes usikre. Uden at angribe Betydningen kan en tilfældig Overensstemmelse med Endelser, der føles som karakteristisk latinske,

¹ Morsomt nok synes man for at betegne smaa Ting at ynde smaa Ord, Diminutiver i bogstavelig Forstand, saaledes: et lille Kræ (af Kreatur). Omvendt bruger man, naar man skal betegne noget langvarigt, lange Ord: langsommelig, kedsommelig, evindeligt.

give et Ord en særegen latinsk Klang for Øret. Saaledes *flux* (jvf. «der er Flux i ham», af lat. fluxus) maaske *fix*, *Dumrian* o. s. v. (dummer Jan, sv. dummer Jöns), *Dana* («Danas Have», af Gen. Fl. Dana i: Danakonning, Danarige, jvfr. *Svea* af Svearike). Paa lignende Maade lyder *Efeu*, *Epheu* (mht. ep-höu ty. dial ep-heu, besl. Eppich), besynderlig græsk og udtales af sprogdannede Danske jævnlig med græsk eu. — *Moro* klinger helt italiensk. — En overraskende Bilyd fra Fransk kunde man tro at have for sig i et grundtvigsk Salmever: «Guds Fingrene *grande* slog Kors for din Pande». Men Ordet, hvis Grundbetydning er fin, forekommer et enkelt Sted i Kingos Salmebog i Betydningen ren og syndefri. Her kan Grundtvig vel have set det og har saa, tænker jeg, ladet staa til, fortrøstende sig paa, at Vorherre ikke regner det saa nøje med en Glose.

Fra nærmere liggende Sprog vilde Bilydene formodenlig ved en indgaaende Undersøgelse vise sig at være noget hyppigere. Vistnok ikke fra noget nordisk Maal, det skulde da være fra Islandsk i de lærde Etymologier, f. Eks. i Morgenstund har Guld i *Mund* — vore Digtere generes vistnok ikke af islandske Fornemmelser¹ — men derimod fra Tysk. Hvad jeg har iagttaget, er dog kun lidt og tilhører atter mest den individuelle Sprogbrug. Adverbiet *sær* bruger Oehlenschläger ofte med stærkere eller svagere Bilyd fra tysk *sehr*: «I er sær bedrøvet.» «Sær est Du mig velkommen». I poetisk Stil klinger nu *fejer* (af on. Komparativ fegri, gl. da. feier) med hørlig Bilyd fra *Feier*, feiern, feierlich: en højtidelig Skønhed. Drachmann skriver etsteds:

¹ Undtagen den ene Karl Gjellerup. Gjellerup, som er meget lærdere end Oehlenschläger, bruger f. Eks. paa flere Steder Ordet «meenglad», der efter naturlig dansk Sprogfølelse maatte betyde skadefro, i Betydningen smykkevær (isl. *men*, et Halsmykke).

«den fejre blandt de friske» i Betydningen: primus intet pares, de friske Brødrer «feirede» Høvding.

Oftere forvirres gamle Ord, der væsenlig tilhøre den poetiske Stil i deres nedarvede Betydning af moderne Bitioner. Adverbiet (og Adjektivet) *fage* (nt. Biform til voge, da. føje) bruges af ældre Digtere (f. Eks. Ambr. Stub: «Vore Dage rinde fage som en Piil i Luften hen». Storm i Zinklarvisen) overalt i Betydningen: hurtig. Oehlenschläger synes at opfatte det som en Slags bestemt Form til *fager*: «Loke fage» forekommer flere Gange i Thors Rejse som episk Stereotyp (= «den fagre Laufeis Søn»). Og saaledes har Baggesen brugt det: «Du gav os de fage, de rolige Dage», og Drachmann: «En Jomfru saa fin og saa fage» (Prinsessen og det halve Kongerige, S. 29). Paa samme Maade er Order *Fore*, der er saa almindeligt i Folkeviserne, og endnu hos Oehlenschläger og Chr. Winther o. fl. (endog i Prosa, hos Jul. Lange) forekommer i sin uforandrede Grundbetydning: Adfærd og Optræden, i nyeste Tid paa Grund af nærliggende Bilyde (en Fole, at fore) blevet forstaaet som en gammeldags Benævnelse paa Hesten og, i al Fald et enkelt Sted brugt saaledes (af R. Schmidt i Digtet «En Erindring»). Om Solopgangen brugtes i det 16. Aarhundredes folkelige Sprog og bruges endnu i Dialekter: Solen gaar *til Bjærg* (d. e. Skjul, jvfr. Solen bjærges), som af Arreboe betegnes som et «Bundespraack». Hos moderne Digtere mener jeg at have set Udtrykket anvendt i Aftenskildringer fra et Fjældlandskab, medens det undgaas som en formentlig mindre passende Betegnelse for en Solnedgang over de danske Marker. Det gamle Udtryk for Solopgangen: *rinder* op (d. e. løber op) forstaaes vistnok endnu; dog har jeg hos en Forfatter med et poetisk Øre (Vald. Vedel) truffet følgende Sætning: «den ædle Hær holder

Aftenbøn, mens Solen rinder» (altsaa: gaar sagtelig ned; Bitoner: *svinder*, Tiden *rinder*). Ejendommeligt forholder det sig med Ordet *trøst*, der oprindelig betegnede en objektiv Egenskab: støt, paalidelig, men nu, overdøvet af Bilydene fra de beslægtede Ord: Trøst, trøste, Fortrøstning, trøstig, giver Udtryk for en subjektiv Følelse: fuld af Fortrøstning. Det er jo ikke netop sin Paalidelighed, Drachmann vil betegne med det uhistoriske Pseudonym paa Bindet af sine schubothiske Værker, men et frisk og tillidsfuldt Sindelag. Til *Svend* klinger som Bilyd Fællesnavnet en Svend, til *Trøst* trøstig. Det hele betyder paa andet Dansk saa meget som: en frisk Fyr.

En ejendommelig Art af Bilyd, som kun i en bestemt Anvendelse af Ordet lader sig høre og ganske forandrer dets Betydning, som den uden for dette enkelte Tilfælde lader urørt, iagttages i en Række substantiviske Ordformer, som udelukkende tilhøre den lunefulde Sprogbrug i Skældsord og Kælenavne. *Φύλλα* og *ρείκος* ere endnu, som de altid have været, kraftige Aarsager til Vækst og Vorden i Sproget. Til Betegnelse for den af et Menneskes Egenskaber, der har vakt min Foragt eller Beundring, forsmaar den følelsesfulde Tiltale ofte det prædikative Adjektiv og vælger Substantivet. Adjektivet er fattigt og betænksomt, det siger: du har den Egenskab blandt andre flere. Substantivet er udtømmende og hensynsløst, det siger: den ene Egenskab har gennemtrængt dit hele Væsen, dens Navn er dit Navn. Men har nu Sproget ikke udviklet noget substantivisk Navn som det, jeg søger, saa kan jeg lave et, og jeg benytter da helst et af de repræsentative Egennavne. Vil jeg udtrykke min Beundring over for en storstilet Gavnildhed, siger jeg altsaa ikke besindigt prædicerende: Du er flot! men raskt identificerende: Du

er den flotte Mand! eller: Du er en Flottenberg (af —berg i Personnavne jfr. Trunkenbold) eller: en Flottenhejmer. Saaledes kan jeg kalde en Person, der har ærgret mig ved sin Klodsethed: en *Klods* (tidligere almindeligt: en Klode), en *Klodshans*, en *Kluddermads*, en *Kluddermikkel*, en *Klodrian* (vistnok dog en af Klods og Klode fremkaldt Forvanskning af nt. *klokerjan*, en ironisk Benævnelse paa Dumrianen som Sobrian paa Snapsen). Men det kan ogsaa ske, at man i Trangen til Substantivet griber en af Sprogets færdige Gloser, der i sin Lyd ligger nær ved det, der skal betegnes, men slet ikke ligner det i Betydning, indpuster det en Bilyd fra det Ord, der ligger en paa Læben, og gør denne hørlig ved energisk Betoning. Saaledes kunde man for at betegne den klodsede uden Frygt for at blive misforstaaet i tidligere Tid benytte Ordet *Klodsmager* (Træskomager, af det paa Fyn og i Jylland almindelige Klods, nt. klotz, fr. galoche, altsaa et helt andet Ord end Klods = ht. Klotz), hvoraf det nu brugelige *Klodsmajor*. Eller, hvis Lyden klodderlaa paa Læben, kunde den, og kan den endnu, komme ud i Lignelsen af en *Klokker* (dog vel ikke af Klokkerjan?) eller som et *Klokkefaar*, der betyder en baade dum (-faar) og klodset (Klokke-) Person. Og saaledes bærer man sig ofte ad. En tør Person (en tør Hund, en tør Rad) kaldes en *Tørre* (Tørv) eller en *Tørretriller*, en snurrig Person (en snurrig Patron eller Fyr, en snurrig Broder eller Fætter) en *Snørestøvle*, en livlig Dame et *Livstykke* (aldrig om Mandfolk, jfr. løs paa Traaden), en «død» Person en *Dødbider* (nt. dodenbidder, Bedemand); en Dumrian kan forfriskes til en *Dumpap*, et Fæ og et Mæhæ kombineres til et Mæfæ (Karl Larsen), og dette erstattes af en *Mæfik* (af nt. meve, en Maage). Et særdeles kraftigt Skældsord var eller er det uskyldige Navn *Hundestejle*, hvis første Del allerede er

haanende nok, og hvis sidste Led synes at indeholde en hel Forbandelse i kort Begreb («den Unde *stejle* Dig!»).

Af herhenhørende Kæleord har jeg kun iagttaget eet. En *Kællingunge* betyder øjensynlig et blødagtigt og klynkevornt Barn (og anvendes saaledes f. Eks. af P. A. Heiberg), men i en Moders Mund, som i Moderens i Poul Møllers Scener fra Rosenborg Have, klinger det mildt og blødt uden anden Bilyd end *kær* og *kælen*:

Sov i mit Silkeklædes Læ,
 Min egen *Kiællingunge*¹!
 Mens Fugle Dig fra høien Træ
 En Vuggevise sjunge.

Alle disse Ord, i hvilke der ofte hersker den bestemteste Skilsmisse mellem Lyd og Mening og kun sjælden en fremtrædende Betydningsberøring, høre til den Gruppe af billedlige Udtryk og Vendinger, som Kr. Nyrop har behandlet under Titlen «forblommede Ord». Lignende Former kendes naturligvis ogsaa fra andre Sprog; paa Svensk bruges saaledes en *näbbgädda* (Hornfisk) om en *näbbig* (næsvis) Person, paa Fransk f. Eks. *Nicolas*, *Nicodème* om en enfoldig (*nigaud*). Fra Tysk ere nogle saadanne Ord blevne overførte til Dansk, hvor de unægtelig forekomme meget forblommede. Saaledes har Navnet paa Bibelens *Laban*, om hvis Legemsbygning intet er bekendt, i Nordtyskland og derefter i Danmark antaget Betydningen en Lemmedasker, ved Bilyd fra *labben*, hænge slapt ned: ein langer Laban, medens den i Danmark nu almindelige paa Tysk ukendte Betydning: Lømmel vistnok skyldes hjemlige Bilyde, fra *Flab*, *flabet*. Paa samme Maade bliver Navnet *Malene* paa Tysk og derefter paa Dansk almindelig

¹ I Forfatterens Manuskript er r'et i dette Ord rettet til et l.

brugt om et dovent Fruentimmer, som idelig falder i Staver (Bilyd: *lehnen*). Talemaaden: at drikke *som en Børstenbinder*, saufen wie ein Bürstenbinder, forklares ved Bilyd fra *bürsten*, der bruges for at drikke. Heraf atter: at bande som en Børstenbinder og, ved Bilyd fra Børster, krasbørstig: at være grov som en Børstenbinder. Børstenbinderen bliver saaledes ganske uforskyldt en Art Prygledreng, der maa holde for ogsaa ved andre Lejligheder; saaledes endog: Du voterer som en Børstenbinder (Pol. Kandest. II, 1).

III.

Jeg skal nu til sidst anføre nogle Exempler paa den fineste Grad af sproglig Berøring, som jeg, for at minde om Overtonen i Musikken, har kaldt Bitonen. En Bilyd forandrer Ordets Betydning, en Bitone dets Værdi. En Bilyd høres som oftest tydeligere end en Bitone, der kan være saa svag og flygtig, at der skal Opmærksomhed til for at indfange den. Videnskabsmænd have iagttaget den: «Ett svenskt öra, åtminstone om det är vant att höra poesi, torde ofta vid ordet *dufva* förnimma en liten biton från det samklingende ordet *ljufva*, liksom för engelsmannens känsla säkert orden *dove* och *love* stå i något sammenhang» (E. Tegnér). Digterne kende dem og have lejlighedsvis givet Bidrag til deres Teori. Om Ordet *Pligt* (med norsk *i* og stærke Bitoner fra *Pig*, prikke, stikke) veksles i Henrik Ibsens Bygmester Solness følgende Bemærkninger: *Hilde*: Å, jeg kan ikke udstå det stygge, fæle ordet. *Solness*: Hvorfor ikke det da? *Hilde*: Nej, for det høres saa koldt og spidst og stikkende: Pligt — pligt — pligt. Finder ikke De også det? At det ligesom stikker en.

Det er saaledes Ordenes maleriske eller i Almindelighed æstetiske Værdier, som Bitonerne kunne bestemme; med

Moralen have de kun forsaavidt nogen Berøring, som den æstetiske Moral kan siges at være en Del af den sociale Etik. Saaledes ere nogle Ord helt eller tildels forviste fra det gode Selskabs Sprogbrug alene for de stygge Bitoner, de fremkalde. Ord som at *bemøje sig*, *Morgenbrækning* maa vistnok nu af let forstaaelige Grunde siges at være Umuligheder i den finere Udtryksmaade, i al Fald fordres der en vis stilistisk Haardførhed for at kunne bruge dem uden for den spøgende Stil, saaledes som endnu Pontoppidan bruger det sidste Ord paa første Side af sine «Minder» (1893). Ord som at *loppe af* (nt. lopen, gl. da. loppe Ranch S. 159), *møjtræt* (nt. moie) have vistnok altid tilhørt Gadesproget og have ganske sikkert ingen Udsigt til at komme højere paa Straa. Skræderheltens Udbrud i Kærlighed uden Strømper: Det *over Skrævet* gaaer! (Lauremberg, 4de Skæmtedigt: orig. över den schreve, overs. offver skriften, nuv. da. over Stregen), føles af en Udgiver — og føltes vistnok allerede af Wessel — som «en ægte Skræderlignelse» og kan nu næppe bruges i Samtale med Damer. Talemaaden at *være paa Potten*, d. e. at blive underkastet en pinlig Prøve, vilde ogsaa umulig gaa an i Konversation; med Potten er vistnok oprindelig ment Smeltediglen, ligesom den tyske Talemaade: auf die Kapelle (for Kupelle, fr. coupelle) setzen, bringen betyder: at underkaste en streng Prøvelse. I Foredraget af de forskellige Videnskabers Begyndelsesgrunde ville adskillige Lærere have følt de smaa Ørers Opmærksomhed forstyrret ved alt for morsomme Bitoner i Ord som: Poet, det engelske Lord, Matematikkens Rombe, o. m. fl. Mest overraskende er det at iagttage Virkningen af Bilydene i de to Ord: *bare* (gid) og at *bare sig* (dy sig). Det var for ikke længe siden, og er vistnok saaledes endnu i de høje Sale, ikke vel muligt at tage disse to Ord i sin Mund.

Naturligvis; de ere jo ganske *bare*. Iøvrigt hænge begge Ordene for en Fejls Skyld virkelig sammen med *bar*; bare som elliptisk Ønskeord (= det ønsker jeg blot, at —, maaske paavirket i sin Form af give og gave), og vistnok ogsaa at bare sig, som er oprindeligt i Udtrykket: at bare (eller blotte) sig for en Fjende, d. e. at turde lægge sine Vaaben i hans Nærværelse, og derfra er ført videre i Analogi med: at holde sig, nære sig, «dy» sig (det sidste vistnok kun oprindeligt i Udtrykket: Vil du dy dig, d. e. skrubbe af, af gl. da. at dyge = at pakke sig). Til andre Tider vender Smagen det døve Øre til. Udtrykket at *gaa i Svang* (nt. swank: Sædvane) støder næppe nogen mere, derimod maaske nok det overførte Udtryk *gaa svanger* med, hvorfra hint dog modtager en hørlig Bitone, ja endog i sin Form er paavirket. Ogsaa Ordet at *bagvaske* (gl. da. vaske, ty. waschen, snakke, besl. Vis-vas, Vaas) glider glat over Tungen uden at vække den slumrende Bilyd. Drachmann erstatte det etsteds (Derovre fra Grænsen S. 45) med: at polere ens Rygstykker, ikke af Sømmelighedshensyn, men for at opnaa Tilslutning til: at garve ens Rygstykker.

Omvendt kunne Bitonerne gøre et Ord baade udtryksfuldere og skønnere. Overalt hvor der males med Ordet, i den fineste Poesi og i den livfulde daglige Tale, er det først og fremmest Ordets egen lydmalende Klang, Beskaffenheden af dets Vokaler eller Konsonantforbindelser — men dernæst Bitonerne, som bestemme dets malende Værdi og give det dets Farve. Der er saaledes Ord i Sproget, som for en umiddelbar Sprogfølelse bæres alene af Bitoner. *Myg*, i sig selv et ualmindelig blødt og smidigt Ord, bæres i de dannedes Bevidsthed af *smyge*; *vag* (lat. *vagus*) føles vistnok kun som et udvisket *svag*; *fad* (fr. *fade*; allerede hos Moth) er *fladerø* end det *flade*, saa fladt, at

det smitter. Man skammer sig næsten ved at tage det i sin Pen.

Men for ikke at forvildes i min Søgen efter de gæk-kende Bitoner, der ikke ere nær saa vanskelige at fange som svære at bestemme — da jeg jo stadig hører først Ordets Betydning, dernæst Bitonen, og tilmed ikke har andet at høre med end mine egne Ører, der i al Fald have den Fejl, at de ere mine og ikke tillige alle mine Landsmænds — skal jeg anstille et Par praktiske Prøver paa Bitonernes Vægt og Værdi paa Omraader, hvor de omtalte Ulemper ere indskrænkede til det mindst mulige. Rigtig justeret bliver Maalingen alligevel ikke.

Jeg kan først prøve Bitonernes Betydning i Navne, altsaa Ord, som i sig selv intet betyde. Et Navn er en Lyd paa Mening tom, siger *Mefistofeles* i «En Sjæl efter Døden». Jeg skulde dog tro, at Heiberg selv og hans intelligente Samtid i Navnet paa den vittige Djævel meget vel har kunnet finde en særdeles diabolisk, *mefitisk* Betydning, og at omvendt St. *Peder* har lydt for hans Øre med en himmelsk Enfoldighed. Formen *Peder* betegner nu et Menneske, som enten er meget dumt eller meget kedeligt (Bitoner: *Bede*, *Bedemand*). Og saaledes faa mange Navne ved Bitoner en vis Betydning. *Signe* er højtideligt som en Velsignelse, *Sine* plat som en ganske almindelig Stine eller Trine. Det franske *Annette*, som af Chr. Winther tages for gode Vare, føles af nyere Forfattere (Rist, E. Christiansen) gammeldags sirligt, næsten i Fru Gyllembourgs Stil (Bitone: den *nette*), det nedertyske *Anneke*, der lugter af Hønsegaarden (*Hønneke*, *And*) er nu gaaet af Brug (ligesom naturligvis *Ludse*). *Bengærd* er det personliggjorte onde *Begær*: Bitonen til Navnet har virket paa Opfattelsen af Personen. Oehenschlæger forvirres jævnlig i de islandske Navne af

danske Bitoner. Dværgen *Sindre* forekommer ham «sindrig», *Siofna* er ham «Nattens Mø og Søvnens Dis». Baggesen leger vittigt med ondskabsfulde Bitoner i Navneafledninger: et kotzebueligt Stykke (grueligt), en Kotzebulle (Dulle), *ludelam* o. s. v. Lignende lagttagelser kunne naturligvis gøres ved Stedsnavne. *Møen* kaldes af gamle Digtere og endnu af Chr. Winther for «Jomfruland» og berømmes af Oehenschlæger for sine hvide Bryster. *Fyen* afledes af *fin*, endnu af H. C. Andersen. *Sjælland* er klangløst, *Sjølund*, som etymologisk ikke er bedre end en klingende Bjælde, er dog i Poesien et lydende Malm. Ordet en *Sjællandsfar* (opr. Navnet paa et Fartøj, on. far, til eller fra Sjælland) klinger nu for gemytligt for den højere Stil (Bitone fra *Fa'r*). *Kattegat* maa, da Sammensætningsleddene endnu klinger med som Bitoner, behandles med Forsigtighed: Goldschmidt skrev som Dreng med en særdeles dristig Licens et Digt om «Kallundborg ved Østresaltets Vove». Man vil altsaa uden Vanskelighed kunne forstaa, hvorfor i de gamle Viser den fremmede Ridder saa ofte kaldes: Kongens Søn af *Engelland*. Engelland! Derover, har man tænkt, gik vel Vejen til Himmeriges Rige? Heller ikke kan man være i Tvivl om, hvorfor Drachmanns Eventyrprinser undertiden er Prinser af *Illyrien*. Naturligvis fordi dette underlige Land ved selve sit Navns Lydelse røber sin Nærhed ved Kongeriget Lyriens forjættede Landemærker.

Saaledes lader der sig skrive Digte om Navne, paa Bitonerne. Hos Baggesen (Poesiens Oprindelse) er *Gunløde* en *glødende* Skønhed, men Aarestrup har skrevet et Digt om hende, som læses under Ledsagelse af et sammenklingende Kor af røde og hvide, blide og bløde og søde danske

Toner. Hun (d. e. Navnet, Glosen) er lys af Lød og blid af Gemyt:

Jeg elsker den hvide,
Den blide Gunløde
Med Lokkerne bløde,
Med Nøglen ved Side.

Hun er huslig, moderlig og frugtbar:

Hun vugger paa Armen,
Hun trykker til Barmen
De røde, de bløde
Smaarollinger søde.

En Udlænding, der hører Verset fremsige, vil tro at høre en Række udtrykfulde Variationer over vort nationale Schibboleth: Rødgrød med Fløde.

Helt anderledes klinger *Irmelin* (Folkevisens tarvelige Liden Ermelin) hos J. P. Jacobsen, atter et Digt om et Navn. Hun er ganske sikkert fra den anden Side Bjærgene, formodentlig Kongens Datter af Illyrien. Men skønt det hedder:

Alle Ridderhelme spejled
Hendes Farvers muntre Pragt,
Og med alle Rim og Rytmer
Havde Navnet sluttet Pagt.
Irmelin Rose,
Irmelin Sol,
Irmelin alt hvad der var dejligt!

er jeg dog ikke Mand for at fange den dejlige Dames Bitioner. Men maaske er netop dette Navnets Skønhed, at det flimrer for Øret.

Ingemann, som fra sin lune sjællandske Rede længtes oprigtigt efter Østerland, som lytter med Lyst naar det lufter fra Øst for at fange en flygtig Hilsen fra Sarons Roser og Ramas Figentrælunde, kan fortrylles af endnu mindre. Et Ord, et Navn kan beruse ham:

Himalaya! Himalaya!
 Himmelluftnings grønne Vang!
 Ararat og Strelonaia!
 Navne med fortryllet Klang!

Anden Linje indeholder en tilfredsstillende Gengivelse af Bitonerne i første (Hertz skriver kort og godt: Himel-eja); overfor Navnene i tredje Linje gør man vist rettest i at indskrænke sig til som Ingemann at gøre opmærksom paa deres fortryllede og virkelig fortryllende Klang uden at forsøge paa at udfinde, hvori Fortryllelsen bestaar. Iøvrigt gør *Ararat* i sig selv, uden Bitoner, ved sine tre klare Vokaler — en sjælden Fest i danske Øren — Indtryk af en næsten krystalhimmelsk Klarhed, og lige saa stærkt *straaler Strelonaia* (Navnet paa et Bjærg paa Kamschatka!) ved sin hørlige Bitone. — Det samme ingemannske Digt indeholder allerede i sin Titel et nyt fortryllet Ord:

Østerlide! Østerlide!
 Det var vore Drømmes Land.
 Naar vi red ved Bjergets Side,
 Naar vi sang ved Havets Rand —
 Østerlide! Østerlide!
 Klang det over Bjerg og Strand.

At denne Strofe bruser af Vellyd, vil enhver umiddelbart kunne fornemme, og at Lyden kommer fra *Østerlide*, vil man kunne forvise sig om ved at sammenligne den følgende Strofe som i sig selv er alt andet end umelodisk og som begynder:

Oriente! Oriente!
 Høit fra Sjæl til Sjæl det klang. —

thi den klinger ved sine Begyndelsesord netop højt, næsten som et Raab, men langt fra saa lifligt som hin. Ordet *Østerlide*, en af vort Sprogs skønneste Gloser, har, fore-

kommer det mig, en interessant Historie. Det er, saa vidt jeg kan se, dannet af Kingo, der ynder saadanne Nydannelser — «Nu rinder Solen op af Øster-lide», jvfr. «I Vester-vand sig Solen toer» — af *Lid*, senere *Lide*, der betyder Hældet af en Bakke, for at betegne Himlens østlige Side. I denne Betydning bruges det endnu af Baggesen: Og alle Stjerner blide gik op i Østerlide (o. fl. Steder). Overført til at betegne de østlige Lande, Orienten, er det egenlig en Forvanskning af *Øster-leden*, den østlige Vej. Men det er umiddelbart indlysende, at dette sidste Ord med sin haardere Klang, — der genkalder «*Leding*» og oftere forekommer i denne Form: *Østerleding* — skønt det vel kunde udtrykke Maalet for en nordisk Vikings Eventyrlyst og Stedet for hans Bedrifter, som Betegnelse af den vidtstrakte Tumbleplads for en dansk Romantikers Udfarerdømme og tropiske Længsler er langt mindre paa sin Plads end *Østerlide* — *Østerlide*, som kalder alle Sprogets *blideste* Klange til Live og uden al Bestemthed ikke klinger, men *glider* ud som et Suk i linde, lune Lufte, ikke toner, men fortoner sig som en Drøm om Sol og den blide Sommer.

En ny Prøve paa Bitonernes Betydning foretager jeg paa de Ord, der betyde det samme, Synonymer. «Ved *ren* hører jeg intet, men allerede ved *pur* faar jeg ved den rene og klare Vokal (kendt især fra: det pure Guld) en ubestemt Fornemmelse af en lysende Renhed og ved *skær* kan jeg øjne Skæret af en skinnende, skærende Lysglans.» Saaledes *hurtig* (uden Bitoner) *gesvindt* (i Befalinger med Bilyd fra *forsvind*, men allerede Betoningen maler), *snar* (det hastigt *farende*) og *snart* (i en *Fart*), *snel* (som et *Smæld*). *Fri* er farveløst, *fri* og *frank* maler Frimodigheden: den stolte Rejsning (Bitone *rank*). *Rank* er i sig selv kraftigt lydmalende, thi dets Udtale fordrer Energi og tillader

ingen Sløjhed, *stiv* minder om *Siv*, eller, omvendt, rank som et *Siv*, genkalder, naar Sammenligningsordet betones, *stiv*; *strunk* minder om *Prunk* og betyder derfor: i stiveste (Superlativ af *stivet*!) Puds. Med de mange Benævnelser for *smuk* forholder det sig anderledes; *smuk* er farveløst, i *køn* og *skøn* spiller den manglende eller indtrædende Forlyd en Rolle, *køn* føles som et skallet *skøn*, dette som et festligt prydet *skøn* (jvfr. *svag* — *vag*, *flad* — *fad*), *faver* er gemytligere end det noget kølige *fager*, — hvorfor?— *fejer* er højtidelig paa Grund af sin tyske Bilyd. Rækkefølgen er, som J. P. Jacobsen angiver den: det Skjønnes favreste *Fagre*. *Barm* forekommer mig mere blottet (*bar*) end *Bryst*. *Undseelsen* er bleg, *Blusselen* hørjød som et Par *blussende* Kinder. Mellem at *huske* og at *erindre* har Kierkegaard i Forerindringen til Stadierne gjort en Adskillelse med stærk Afbenyttelse af Bitonerne i det sidste Ord. At *erindre* er ham for det første langt *inderligere* end at *huske*; han, der helst siger alt «en *Tone inderligere*», siger derfor: «at *erindre* eller *inderindre*»; dernæst minder det ham om at *rinde* og synes ham i Modsætning til Hukommelsens Vilkaarlighed at betyde: med digterisk Frihed at lade *rinde* sig i *Sindet*; han kalder det at «*indrindre*».

En tredje Værdimaaler afgive de Ord, som ikke alene betyde det samme, men ere det samme, to Former af samme Ord: Doubletter. Bitonerne gøre her ofte det ene Ord ulige mere malende end det andet. *Brodnen* er saaledes mere malende end *brudt*; *brodne* *Kar* og *brodne* *Pander* forstaas som *skøre* *Kar* og *møre* *Pander* (Bilyd: *raadnen*). *Buget* er langt fra saa udtryksfuldt som den sjællandske Dialektform: *bøvet*, der gør baade *Forspistheden* (*Bøv!*) og *Dumheden* (*Høved*) hørlig. *Bovne*, ligeledes en Dialektform, egner sig bedre end *bugne* (om det, der krummer sig) til at

betegne det svulmende: Da bovned Havet brat med sorte Bylder (Oehl. med hørlig Bitone fra: *hovne* op). Undertiden synes Dubletten endogsaa at være fremkaldt af Bitonen: i «en *dræbende* kedsommelig Tale» blev Participiet for at gøre Bitonen (*slævende*) hørlig til *drævende* og heraf frigjorde sig atter Verbet *at dræve* (som nu er i Færd med at forandre treven til *træven*.)

Endelig er det maaske ikke overflødigt at gøre opmærksom paa, at i Udtalen kan Betoningen, og i Skriftsproget Ordenes skrevne Form afgive betydningsfulde Bitoner. Saaledes lyder: *Gud naade dig*, nu almindelig med en Betoning, der passer til den fromme Ordlyd som en knyt Næve til et Par foldede Hænder, og som giver Udtrykket en Mening, der ikke er væsenlig forskellig fra: Djævelen skal annamme dig! Grafiske Bitoner fremkaldes i Dansk, af gammeldags Tegnforbindelser, f. Eks. *Hauge* (d. e. en gammeldags, inderlig Have), men især af de maleriske Bogstaver *z*, der, ikke mindst i den gotiske Form *z*, ikke er uden en vis Rokoko-ynde: zart, grazieus, ziirlig, og *x*, der føles hastigt, determineret og tidsbesparende i *strax*, *flux*, *Lax*, *fix*, *f. Ex.*, og, hvis man kan tro Oehlenschläger, sært og uhyggeligt i *Hex*: «Med sin korte Fuldklang maler det sit Væsens Bizarrerie og Magt, og det hurtigt afbrydende *x* tyder her poetisk, som ellers matematisk, paa en ubekiendt Størrelse.» (!)

GLIDNING OG SPRING I SPROG- OMDANNELSEN.

AF

P. K. THORSEN,
CAND. MAG.

Sproget kan paa mange punkter være blevet omdannet umærkeligt ved jævn og sagte glidning gennem en uendelighed af smaaforskydninger, omtrent som væxt foregaar i den organiske natur. Den tusindaarige, knudrede eg ser helt anderledes ud end det spirende agern, og dog har der ikke været den stund, da en indtrædende forandring var paaviselig. Paa samme maade kan man forestille sig, at ord, der i middelalderen (ældre da.) skreves *gata* (en gade), *egha* (at eje), under overleveringen fra slægt til slægt ere gledne over i de former, hvori de nu forefindes i Danmarks forskellige egne, uden at det nogen tid paa noget sted er blevet følt, at der foregik forandring. Ved glidende lydforskydning kan sproget være blevet omdannet ogsaa udenfor det rent lydlike¹, saaledes i bøjningen. Ældre da. *gata* (nom.) og *gatu* (acc., dat.) kunne være gledne sammen i gammel dansk (gl. da.) *gade*, og paa samme

¹ De sider af sproget, der i grammatiken behandles under lyd læren.

maade kunne oldsprogets *átta*, *áttir*, *átti* og *áttu* have forenet sig i gl. da. *aatte* (jeg, du, han, de ejede). Ogsaa forandring i ords betydning og brug kan være sket ved glidning. Ældre da. *gømæ* (at gjemme) betød «at vogte med omhu», «at passe nøje paa». Man kunde ikke blot «gjemme» penge og formaninger, men man kunde ogsaa «gjemme» sig selv for forskjellige slags mad; hyrden «gjemte» sin hjord paa marken o. s. v. «Gøm thin mwndh oc gøm thin wæn» hedder det hos P. Laale.¹ En bibetydning «at skjule», «at unddrage fra fremmedes blikke» kan meget vel umærkeligt være opstaaet og være voxet frem til at blive ordets hovedbetydning. Verb. *gialdæ* (at gjælde) betød «at betale»: «thæt gialds æi» (det betales ikke). Nu er ordets betydning udenfor sammensætninger «at have værd». Verb. *siunæs* (at synes) var «at vise sig, rent udvortes, for ens syn, for ens øjne». Overgangen mod den nuværende betydning ses i følgende sted: «en nath synthes hannum i søwnen en fagher herre, ok taledede till hannum²» > «En nat syntis hannem i søffne at en deylig herre taledede till hannem³».

Ved at forfølge sprogs literære skikkelse gennem længere tidsrum og ved at iagttage dialekterne og disses indbyrdes forhold er man naaet til erkjendelse af, at den glidende sprogomdannelse og sprogforgrening i meget høj grad har været behersket af regelbundethed, at sproget har forandret sig efter love.

Men der gives forandringer, der ikke kunne være ind-

¹ Axel Kock och Carl af Petersens, Medeltidsordspråk. I. 109. Meningen er, at man skal passe paa sin mund, saa man ikke ved sine ord støder sin ven fra sig.

² Karl Magnus krønike, udg. af Brandt. s. 47.

³ Chr. Pedersens udgave af Karl Magnus krøn., ligeledes udgivet af Brandt. V. s. 32.

traadte paa den ovenangivne glidende maade. Gen. plur. af *gata* hed oprind. *gatna*; efter lovene for lydforskydningen skulde det i det nuværende skriftsprog have heddet *gande*, men det hedder *gaders*. Præs. sing. af *egha* hed *aa*, en form, der skulde have vedblevet at bestaa, men det hedder nu *ejer*. Her synes altsaa sproget at være blevet omdannet i spring.

Der er for vor tanke intet ufatteligt i, at sproget i al almindelighed kan have forandret sig, eller i, at glidninger i lydforholdet kunne være foregaaede med stor regelmæssighed. Betænke vi de forhold, hvorunder sproget har været stillet, den maade, hvorpaa det er blevet overleveret, samt hvad lydforskydning i sig selv er, da maa vi snarere finde, at alt dette er sket med en slags naturnødvendighed. — Men vende vi blikket mod det enkelte sprog, mod den enkelte dialekt og spørge om aarsagerne til, at denne eller hin glidning er indtraadt paa denne eller hin tid, og er standset paa dette eller hint punkt netop her, da føres vor tanke ind i egne, hvor den raver om i bælmørke. Det gaar med spørgsmaalet om disse ting, som det gaar med spørgsmaalet om sprogets oprindelse og allerældste skikkelser. Begge søge at trænge ind i det, der synes at høre til det for menneskeforskning og mennesketænkning urandsagelige.

Forstaaelsen af det regelmæssige i sprogomdannelsen har om ikke bevirket saa dog stærkt bidraget til, at der blandt sprogforskere har dannet sig den tankegang, at glidning i sprogets lydforhold er foregaaet efter love, der i sig selv vare undtagelsesløse.¹ Denne sprogbetragtning er

¹ Her hjemme har N. M. Petersen (Literaturhist. III. 481) i anledning af sprogsammenligningerne i Pontoppidans *Grammatica Danica* udtalt sig saaledes: «Kun derved . . . har han hindret sig selv fra at see ind i

bleven opstillet som en videnskabelig grundsætning. Men som saadan er den ikke umiddelbart selvindlysende, og den er heller ikke bevist; der kan derfor ikke gøres indvending mod en modifikation af sætningen, hvorved den berøves sin absolutthed. Selve lydforskydningernes indtræden kan jo opfattes som et udslag af menneskelig ufuldkommenhed; det kunde derfor ligge nær at antage, at ogsaa deres hele udviklingsgang har været beheftet med den samme menneskelige egenskab.¹

Jeg vælger at blive ved læren om de undtagelsesløse lydlove: «Har virkningen været den samme, og betingelsen for modtagelighed den samme, saa er ogsaa resultatet blevet det samme.» «Naar en lyd (eller en lydforbindelse) i en bestemt dialekt paa en bestemt tid har forandret sig paa en vis maade i ét ord, saa er den samme forandring samtidig foregaaet i alle andre ord, hvor samme lyd (eller lydforbindelse) fandtes paa samme plads, med samme kvantitet og accentuation. Er dette ikke sket — idet et enkelt ord (eller en gruppe af ord) er blevet tilbage, eller er ilet forud, eller helt er gaaet sine egne veje — da maa grunden dertil søges enten i lydangivelsernes forskjellighed eller i, at det ord (eller den gruppe af ord), hvori det uregelmæssige er indtruffet, har indtaget en særstilling i sproget.»

Læren om, at lydlovene i sig selv ere undtagelsesløse, bliver begrundet paa forskjellig maade. Ofte lykkes det forskere at opspore aarsagerne til uregelmæssigheder, saa undtagelser ikke længere staa som brud paa lydlove, men

den hele Theori, ligesaa vidunderlig og beundringsværdig som de himmelske Loves.»

¹ Hvis man sammen med denne betragtningsmaade vil forene den opfattelse, at lydforskydningerne have bragt som hovedresultat et fremskridt i sproget, saa bliver det den menneskelige ufuldkommenhed, der har bevirket, at sproget har udviklet sig til stedse større fuldkommenhed.

tvertimod vise sig som resultat af en tidligere uanet lovmæssighed. Det er ikke sjældent, at det netop er de samme ord, der i en række sprog og dialekter ere blevne omdannede uregelmæssigt, en omstændighed, der ikke peger i retning af det absolut planløse. Man kan undertiden finde fællesejendommeligheder i brug og betydning hos ord, der intet ensartet have i lydsammensætning.

Men som en ganske særlig grund til at holde fast ved læren om undtagelsesløshed vilde jeg anføre selve uregelmæssighedernes beskaffenhed. Afstanden mellem det regelmæssige og det uregelmæssige indenfor samme lovs virkefelt i samme dialekt betegner nemlig ofte et saa voldsomt brud, at tanken — saa forekommer det i det mindste mig — snarere ledes bort fra end hen til aarsager, der bunde i menneskelig ufuldkommenhed, som glemsomhed, ubehjælpomhed, unøjagtighed, eller hvad man nu ellers vilde kunne nævne.

Det gjælder for en lydlov, at urgerm. forlydende *j* er tabt i alle skandinaviske dialekter i forhistorisk tid, og dog finde vi overalt ordet *ja*. I en senere tid har der atter (men fra helt nye forudsætninger) udviklet sig en lydforbindelse *ja*, der saa i dansk er gleden over i *jæ* (ældre da. *hiartæ* > *hjærte*), men ordet *ja* er ogsaa denne gang forblevet urokket.¹ Tvetyden *ei* er i dansk bleven langt *e* i en tid, der ligger forud for vore ældste bevarede haandskrifter. Ikke desmindre have vi ordet *nej*. En lydlov siger, at kort selvyd, der fulgte umiddelbart efter lang i oldnordisk, er tabt i dansk før haandskrifternes tid (oldn. *sia* > ældre da. *si*; oldn. *niu* > ældre d. *ni*), og dog have vi *die*.² Efter

¹ Tredie gang har vort sprog faaet lydforbindelsen *ja* mest ved laan fra tysk (*jammer*, *jage*) og fra oldnordisk (*hjalte*).

² Vi kjende ordets oprind. form af gl. sv. *dia*.

selvlyd er oprind. *t* (tilstede i de ældste haandskrifter) blevet *d*; men vi have *jætte* (ældre da. *iatun*, oldn. *jötunn*), *atter* (ældre da. *atær*), *latter* (oldn. *hlátr*). At *t* i de to sidste ord stod umiddelbart foran *r*¹, gjør sagen værre; thi i denne forbindelse kan man træffe forskydninger udover *d*², medens oprind. *t* efter og mellem selvlyd ellers aldrig i skrift naar videre end til *d*. Oprind. *ald* er blevet *old*: *wald* > *vold*, *skaldæ* > *skolde*, *saldæ* > *solde* (nu *solgte*): men vi have *taldæ* > *talte*, *waldæ* > *valgte*, *qwaldæ* > *kvalte*. At *v* i de to sidste tilfælde stod foran *a*, forværrer sagen; thi har *v* ellers havt nogen virkning paa et følgende *a*, saa er det den, at det har omlødt dette *a* til *o* (*aa*). Vi finde i ældre da. *wæliæ*, *sæliæ*, *qwæliæ*, *dwæliæ*, *tæliæ*, nu *vælgæ*, *sælgæ*, *kvæle*, *dvæle*, *tælle*. Det hed *wæthær*, *læthær*, *blæthræ*; nu i skriftspr. *vejr*, *læder*, *blære*. Det hed *nithær*, *ithær*; nu *ned*, *eder* eller *jer*. Det hed *lækæ*, *rækæ*³; nu *læge*, *reje*. Det hedder *træl* med kort, men *hæl* med langt *æ*

¹ Den sidste selvlyd i ældre da. *atær*, *latær*, *bætær* (oldn. *aptr*, *hlátr*, *betr*) er uoprindelig.

² Det er ordet «bedre» (oldn. *betr*, ældre da. *bætær*), der her sigtes til. Allerede cod. Had. af skaanske lov har *þ* for *t* i dette ord. I gl. da. kan træffes *bær*, *bæyr*: «De seglde bær frem». Apostl. gjern. 27, 28: «Væn sæth dig op bæyr». Luc. 14, 10 (Chr. Pedersens oversættelse, begge udg., 1529, 1531). Det sidste sted forekommer i evangeliet til 17 sønd. e. trin. og findes som saadant i postillerne. I P. Lilles postil (1539), hvor evangeliet er ordret, men ikke bogstavret efter Chr. Pedersens oversættelse, hedder det: «Wæn, sæt dig op bæyr». Det er i udg. 1540 forandret til «bæyer». — Jærtegnspost.: «Uen sid op bæder.» Tavsens post.: «flyt deg hyd op beder». — The tolf article aff wor christelige tro (1528): bære, bædre, bæring (∴ bedre, verb., bedring). bl. k 2, k 3, k 4. Rimkrøn. (Molbechs udg. v. 511—12, 545—46, 1773—74, 4925—27) har *bæder*, *bædher*, *bedher* som rim paa *ther*. Se ogsaa Kalkars ordb. I almuemaal, hvor oldn. *t* regelret er blevet *ð*, findes former af «bedre», der nøje stemme med de ovenanførte *bær*, *bæyr*.

³ M. Lorenzen, Gamle danske glosser i Småstykk. udg. af Samf. til udgivelse af gammel nord. Litteratur. I. 35.

(oldn. *þræll, hæll*). Det hedder *laan*, men *ran* (oldn. *lán, rán*). Af *fiende* (eller *finde*) er blevet *fyende*, en omdannelse, som vi i dansk ganske mangle sidestykke til. Ældre da. *dottær* (oldn. *dóttir*), ældre da. *fiuræ* er blevet *datter*, *fire*: vi kjende ellers intet til, at oprind. langt *o* i dansk kan blive kort *a*, eller at oprind. *iu* i dansk kan blive *i*.

Men selv om det indrømmes, at de her anførte grunde tynde i vægtskaalen, og at de nys nævnte og mange andre uregelmæssigheder kunne finde en tilfredsstillende forklaring, saa bliver der dog altid meget tilbage, som henstaar uforklaret. Desuden skærpes synet for det uregelmæssige, samtidig med at indsigten i sprogets love voxer. Man vil derfor ikke kunne afvise den indvending, at naar der ses ud efter maalet, bliver anstrængelsen for at bevise lydlovenes undtagelsesløshed ved fornufts slutninger og ved faktiske paavisninger som at jage efter sin egen skygge.

Naar en folkestamme ingen formuleret og ingen literær sprogbenyttelse ejer og ingen dialektspaltning kjender indenfor sine enemærker, da vil det, der forsvinder af sproget ved glidning, være glemt med det samme og tabt for bestandig.¹ Dog behøver forandring ikke her altid at være ensbetydende med forsvinden. Ved den ulige fremhæven af talens forskellige dele kan der af visse sprogbestanddele opstaa reducerede, svækkede, forkortede former ved siden af de fulde, de normale. Men saasnart et sprog ejer dobbeltformer, er muligheden for vælgen og vragen bragt tilveje.

Naar et sprog spalter sig i dialekter, naar der bliver uoverensstemmelse imellem et talt sprog og dets literære

¹ Kun i sprog, der befinde sig i denne tilstand, tør vi, naar vi fastholde læren om lydlovenes undtagelsesløshed, formode, at al lydforskydning foregaar fuldstændig lovbundet.

repræsentant, tilvejebringes der muligheder for ydre paa-virkning, for mere eller mindre vilkaarlige overførelser, for laan, for omdannelse ved efterligning. Men sprog-omdannelse ved efterligning foregaar i spring.

Vi kunne tænke os ét tilfælde, hvor et sprog kan være blevet literært, uden at dette kan have udøvet nogen indflydelse paa dets udviklingsgang: Naar den literære gjengivelse fra første færd var saa tro og saa udtømmende, at alle skjel mellem lyd traadte skarpt og konsekvent frem, og naar alle forandringer i det talte sprog -- alt som tiden skred -- strax bleve efterfulgte af tilsvarende forandringer i det literære. — Men vi ere mere tilbøjelige til at tænke os sagen lidt anderledes: Sprogets ældste literære skikkelse kan som alt menneskeværk have havt sine mangler; nye forandringer kunne være blevne mangelfuldt udtrykte. Vi kunne ogsaa tænke os den mulighed, at en literær sprogform kan have bredt sig stedligt, saa den tillige er bleven repræsentant for beslægtede nabodialekter, og at den — alt som tiden er skreden frem — mer eller mindre udtømmende kan have optaget disses ejendommeligheder i sig.

I de ældste til vor tid bevarede lovhaandskrifter, fra omtrent aar 1300 (ældre da.), møde vi en literær sprogform, der allerede har gennemløbet en udvikling, og hvis historie kan forfølges gennem senere haandskrifter (gammel dansk, gl. da.) og længere frem, ned til vor egen tid. Der er dialektforskjelligheder i det ældste af os kjendte literære sprog, særlig i bøjningen, men ogsaa i det lydige. Mod-sætningen er mellem skaansk og jysk. I skaansk (skaanske lov) skrives *kumbær* (han kommer), *nimbær* (han tager), *søkia* (at søge), *læggia* (at lægge), *bithia* (at bede), *sælia* (at sælge), *brutit* (brudt), *skutit* (skudt), *sighia* (at sige), *stiala* (at stjæle), *iac* (jeg); i jysk (jyske lov og Flensborg stadsret)

skrives *kumær, næmær, søkæ, læggæ, bithæ, sælæ, brot, skot, sæghæ, stælæ, æc. m. m.* Sjællandsk (Valdemars lov og Eriks lov) indtager en mellemstilling; som helhed betragtet udgjør det en egen dialekt, men i enkelthederne stemmer det overens enten med skaansk eller med jysk eller med begge dialekter. — I tiden efter aar 1300 undergaar det literære sprog forandringer. De tilstedeværende dialekt-særegenheder ere de samme forandringer underkastede som sprogets øvrige stof, uden at dog modsætningen mellem skaansk og jysk derved udviskes. Nogle nye dialektmod-sætninger komme til syne, dels mere enkeltstaaende og sporadisk optrædende, dels mere udbredte og varige.

Overgangen fra ældre da. gennem gl. da. til det nu-værende skriftsprog sker gennem en række af mellemformer. Mellem *gata* og *gade* ligge former, skrevne *g + a + (t, th, d, dh) + (a, æ, e)*; mellem *egha* og *eje* ligge former, skrevne *(e, æ) + (gh, g, igh [jgh, ygh], ig [jg, yg], i [j, y]) + (a, æ, e)*. Gennem nøje tilsvarende mellemformer bliver *fot, køt, bitæ, ætæ, flytæ* til *fod, kjød, bide, æde, flyde* o. s. v. — *degh, leghæ, eghæn, wægh, wæghæ* til *dej* (eller *dejj*), *leje, egen, vej, veje*. Gennem mellemformer (som *wadn, wan, wand; bodn, bon(?) , bond; widnæ, winnæ, windæ: drodning, dronning*) bliver *watn, botn, witnæ, drotning* til *vand, bund, vidne, dronning*. Gennem mellemformer, der nøje svare til dem, hvorved *egha* blev til *eje*, er *eghn* (eller *eghæn*), *eghnæ, ræghn* (eller *ræghæn*), *ræghnæ, allæ wæghnæ* blevet til *egn, egne, regn, regne, allevegne*.

En ganske lignende forandringsmaade viser sig ved overgangen fra *wæliæ, sæliæ, qwæliæ, dwæliæ, tæliæ* til *vælge, sælge, kvæle, dvæle, tælle*; den oprind. lydforbindelse *li* skrives i middelalderen og endnu senere i alle ord af-vexlende *li, lli, lgh, llgh, lg, llg, l, ll*. Ikke blot former fra

forskjellige sprogtrin, men ogsaa sidestillede dialektformer blandes sammen. Ældre da. *sighia* og *sæghæ* er gennem mellemformer som *sighæ*, *siæ*, *sæia* blevet til vort nuværende *sige*. Ældre da. *wæthær*, *læthær*, *blæthæ* bliver til *vejr*, *læder*, *blære* gennem mellemformer (*wædhær*, *wædær*, *wæir*, *wær*; *lædhær*, *lædær*, *læir*, *lær*: *blædhæ*, *blædræ*, *blæiræ*, *blææ* o. lign.). Blandingen er i det hele stærkest i afskrifter, hvis første danske affattelse ikke ligger overordentlig langt tilbage i tiden, men den er tilstede overalt, selv — om end svagt — i de ældste haandskrifter af skaanske og af jyske lov. Det er ikke blot ord med ensartet lydsammensætning, der i samme haandskrift kunne findes stavede forskjelligt; men det samme ord kan i samme haandskrift, ja ofte paa samme bladside, være stavet forskjelligt.

Det er ikke noget helt ualmindeligt — dog næsten kun i haandskrifter af sent affattede skrifter — at ord antage literære former, der aldeles ikke repræsenterer en svunden tids udtale og heller ikke stemme med de forandringer, der ere indtrufne i ord med tilsvarende lydsammensætning, f. ex. *stord* (for *stor*), *hwalf* (for *hwal*), *alworg* (for *alwor*), *tide* (for *tige* eller *tie*) o. fl.

Ordenes (eller orddelenes) literære forekomst har indflydelse paa modtageligheden for forandringer. Det i det literære sprog ideligt tilbagevendende forandrer sig langsomt. Længe efter at oprind. *k*, *t* efter selvlyd skrives *g*, *d* (*sak* > *sag*, *hwit* > *hvid* o. s. v.) vedbliver man at skrive *jek*, *mik*, *oc* (*och*), *hwat*, *ut*, *uti*, *at* (*atskilie*, *atspørie*) ∴ jeg, mig, og, hvad, ud, udi, ad (adskille, adspørge). For omtrent to aarhundreder siden afskaffedes *oc*; men *at* (conj.), *det*, *-et* har vedligeholdt sig. Vi ere

vedblevne at skrive *af*, medens *v* for tidligere *f* (*graf* > *grav* o. s. v.) er gennemført for lang tid siden.

Vi formaa ikke at forene alt dette med forestillingen om en jævn, glidende lydforskydning. Vi nødes til at antage, at vore forfædre allerede i middelalderen have benyttet et literært sprog, der i mangt og meget afveg fra det samtidig talte sprøg i dets forskellige afskygninger. Ved nedskrivningen har man mere fulgt den literære tradition, end man har ladet sig lede af den forhaandenværende udtale. Paa mekanisk vis er det literære sprog blevet overleveret fra slægt til slægt. Ud fra denne betragtning er der intet urimeligt i, at oprind. *mæth* (oldn. *med*) kunde blive til *mæt* (*mætt*), *mett* (*met*). Man skrev hyppig forkortet *mz* (ligesom *thz* for *thæt*, *budz* for *budæt* o. s. v.), der snart opløstes til *mæth*, snart til *mæt*. Formen *met* afskaffedes sent. Man skrev ligeledes forkortet *neth'*, *nedh'*, *ned'* ved siden af *nether*, *nedher*, *neder* (ligesom *haw'* ved siden af *hawer* o. s. v.). Undertiden manglede forkortelsestegnet, vel fra først af ved forglemmelse. Og man har grebet den forkortede form til literær brug. — Forholdet er et ganske andet, naar ord, der (om vi saa maa sige) mangle literær historie, gaa ind i skriftsproget. Vi skrive *reje* (af oprind. *rækæ*). Forandringen af oprind. *k* (efter visse selvelyd) til *j* er jo ikke noget ukjendt i det talte sprog udenfor Jylland; men i det skrevne sprog træffe vi ellers ikke denne overgang.

Literære fejlgreb (som *stord* for *stor*) indenfor det almindelig benyttede sprogstof have sjælden vundet varighed. Grunden hertil maa vi søge i den omstændighed, at sprogoverleveringen i saa høj grad har været fornyelse ved idelig gjentagen afskrivning. Ved sjældne ord kan et og andet literært fejlgreb have fæstnet sig (*øgle* af *ødle*).

Ved sprogets alleralmindeligste ord hører brugen af «mislykkede» ord saa at sige til dagens orden (jvnf. *ned*, *met* ovenfor). Man skrev *saghtæ*, *saghdæ*, *sagdæ*, *sawdæ* (*saffdæ*). *sadæ* (oprind. *saghtæ*) og *hafthæ*, *hafdhæ*, *hafdæ*, *hawdæ* *hadæ* (oprind. *hafthæ*); det førte til en literær analogidannelse *hagdæ* (*hagde*), der en tidlang havde ret almindelig hævd. Man skrev *hanum*, *hannum*, *hanom*, *hannom*, *hannem* og yderst sjælden *ham* (oprind. *hanum*); det førte til skrivebrugen *them*, *thæm*, *thenum*, *thennum*, *thenom*, *thennom*, *dem*, *dennom*, *dennem* (oprind. *them*). Sidstnævnte form blev af lang varighed. Man havde fra gammel tid overleveret *mege* og *megen*, *lidel* og *liden*, *noger* og *nogen*; det førte til udjævningen *nogel* og *nogen*. Sing. *nogel* er ikke hyppig, men des almindeligere blev plur. *nogle*, der kom ind i bibelen af 1550 og siden har været næsten eneraadende.

Omdannelse af det talte sprog medfører ikke altid, at de nye former blive de eneste mulige udtaleformer. Skjønt *t* efter og mellem selvlyd forlængst er blevet en *d*-lyd, er evnen til at udtale en *t*-lyd i denne stilling ikke gaaet tabt. Oprind *th* (oldn. *ð*) er for lange tider siden tabt i *fader*, *moder*, *eder*, *bede* (udtalt *far*, *mor*, *jer*, *be*); men vi ere meget vel istand til at udtale disse ord med *d*-lyd og i to stavelser.

Saa langt tilbage i tiden, som vi ere i stand til at danne os et begreb om udtalen af sproget i læsning og i foredrag, har den bogstavrette fremsigelse været den raadende. Vi se det om ikke af andet, saa af noder og versemaal.¹

¹ I Palladii alterbog 1556 er *dennom* sat paa noder til messen ved altergangen. Der kan *dennem* høres endnu i vore dage. I Skaanes forsvenskningstid paalagdes det præsterne, at «wänja sig ifrån åtskillige idiotismis, såsom dennem, selvsamme, ikkun, ihukommelse, St. Hans, præke m. m.» Cawallin, Lunds Stifts Herdaminnen. I. 109.

Der har altsaa været kjendt en dobbelt form af hørligt, lydeligt sprog, dagligtalens og foredragets. Muligheder for efterligning have været tilstede. I mange tilfælde har foredragsudtalen ingen indflydelse udøvet. Vi ere vedblevne at sige *far, gi, ha, ta, la, vær, lær, di, spørre, no'en* o. fl. trods skrivemaaden *fader, give, have, tage, lade, vejr, læder, de, spørge, nogle*. I et par tilfælde have det talte sprogs former endog helt eller delvis fortrængt de ældre literære: *har* (før *haver*), *jer* (før *eder*). Men ofte er muligheden for optagelse ved efterligning bleven til virkelighed. Det har jo altid været den stadige klage, at vort gode danske sprog var i forfald, at det mere og mere udartede ogsaa i udtalen,¹ og denne betragtning har sat spor, alt som dansk sprog mere og mere er blevet undervisningsgjenstand. Udtalen *ned* har nu ganske fortrængt den regelmæssigt udviklede *ner*. I *vælge* udtales nu *g²*; *eg* og *bøg* udtales nu bogstavret; *meget, nøgen, bøger* ere i overgang, snart kommer maaske turen til *røg, steg*; man kan nu høre *b* (for *v*) udtalt i *kjøbe, pibe, g* udtalt i *dage* o. s. v.

Ordene (og i det hele sprogets bestanddele) ere, hvad brug og betydning angaar, ikke adskilte, som rendingens traade i væven ere det. Der er omraader, hvor de mødes, og hvor de dække hverandre. Derved er der mulighed for glidende aftagen og tiltagen. Men ord, der ere ret

¹ Af de mangfoldige udtalelser denne sag vedrørende skal her kun anføres én: «Røj, Smøj, Bøjer, mejet, it. sige som sie, Pige som Pie o. s. v. Ogsaa heri bør vi ikke give den platte Udtale efter, da vi ellers tilsidst vilde komme til at tale i lutter Vocaler, og vort Sprog blive en Jargon, som lignede Gæssenes Snattren, f. Ex. Æ.æ. saa'n Røi i 'Uset, d. e. her er saadan en Røg i Huset. I en Declamation, som viger fra den almindelige Tale, bør dette især tages i Agt, og for alle Ting paa en Prækestoel.» Badens Grammatik 1785. s. 17.

² . . . sælges som sælles . . . vælger, valgt, som væller, valt». Smst.

almindelige i det literære sprog, kunne forsvinde af det talte sprog¹ uden derfor at gaa til grunde, og de kunne gjenoptages i det talte sprog. Slige ord, der paa én gang ere arveord og laaneord, forandre sig ikke efter herskende lydlove. Vi have beholdt *thi*, medens ord som *tha*, *thær*, *thu* forlængst ere blevne *da*, *der*, *du*; ligesaa *hvo* (af ældre *hwa*), medens f. ex. *thwa* (oldn. *þvá*) er blevet *to*. Af *atær*, *latær*, *iætæn* (af ældre *iatun*) er blevet *atter*, *latter*, *jætte*.² I *drab*, *ran* findes oprind. langt *a* (oldn. *á*) som *a*.³ I overgangstiden skreves afvejlende *thi* og *di*, *hwo* og *ho*, *ater* og *ader*, *drab* og *draab*, *ran* og *raan*.

Hvor oldsprogets flértalsendelse var *-r*, har det nuværende sprog stød, forsaavidt lydforbindelsen tillader det: *bønder*, *ænder*, *hænder*, *tænder*, *fødder*, *rødder*, *nødder*.⁴ Men stødet mangler i de literært opretholdt *frænder*, *bøder*. Orthografiske ejendommeligheder kunne faa indflydelse paa udtalen. Det hed oprind. lydret *di* (at die) — fortid *dide*:

¹ Ikke altid gjælder det sprogets hele stedlige udbredelse. I almuemaal træffes «fager», «aarle», «die», «to» (verb.).

² Ved dette ord findes endnu den uregelmæssighed, at *n* er blevet opfattet som artiklen. I *verden* er *n* derimod blevet opfattet som en del af ordets stamme. Det umiddelbare sprog kjender kun ental bestemt: *verden*, ikke *en verd(en)*, *verd(en)er*; derfor kunde man i gammel tid baade skrive *dette*, *hint verden* og *denne*, *hin verden*.

³ I N. Hellevads formularbog, 1625, hedder det: «Atter, det er Igien.» e 4 v; «Ran, er det Gods som tagis met Mact oc Vold.» f 1 v. Afsnittet med ordforklaringer har følgende overskrift: «Her efter følger Forklaring, paa den gamle Danske Sprock, oc vore Forfædres Tungemal. Huilcket ieg aff den Aarsag fremsætter, thi mange som læse Low-Bogen, oc andre gamle Skriffter oc Documenter, neppeligen forstaa eller vide huad de læse paa denne tid.» e 3 v. Sammesteds forklares det, hvad en træ er.

⁴ Det sjællandske almuemaal har ogsaa stød i *kinder*, *geder* (oldn. *kinnr*, *geitr*). Ordet «kind» har langt tilbage i tiden været i nedadgaaende brug i nogle dialekter, hvad det i skrift ret jævnlig benyttede *kæge* viser. Det er gadesprogets *kaje*, *keje* (Kristiansen). Nogle almuemaal have ikke ordet «kind».

det blev skik at betegne lang selvlyd ved tilføjelse af et *e*: *die*. Inde i ord var *ie* regelmæssig betegnelse for *jæ*, *je*; det har, men først i vort aarhundrede, fremkaldt *ffende*. Planløs medlydfordobling var en tidlang ret almindelig: *træll*, *trell*, *trællen*, *trellen* ved siden af *træl*, *trælen* o. s. v.; deraf udtalen med kort selvlyd.

I afledte former faar analogidannelse frit spillerum. Dog kan ogsaa her literær hyppighed redde fra undergang: *briste* med *bristede*, *bristet* og det oprind. *brast*, *brusten*. Naar afvigelse i form eller betydning bliver saa stor, at følelsen for sammenhørighed sløves, udfyldes følte mangler. Oprind. var *bøtær* flertalsform af *bot*; nu er *bod* og *bøder* to forskellige ord, og til det sidste ord er dannet en ny entalsform: *en bøde*. Det hed oprind. *rand* — plur. *rænder* (oldn. *rendr*). Begge former ere bevarede i sjællandsk almuemaal; flertalsformen har stød. Men «rand» og «rænder» ere nu to forskellige ord, der hvert for sig have suppleret sig: *rænd*, *rander*.¹ I skriftsproget findes kun *rand* — plur. *rande*. Det hed *faghær* (fager) — comp. *fæghræ* > *fawer* — comp. *fæyre*. Formerne føles nu som to forskellige ord, og hvert for sig supplerer sig: *fager* — comp. *fagrere* og *fejr* (hos digterne) — comp. *fejrere*.

I mange tilfælde vil det vel blive ugjærligt at paavise ords (eller bøjningsformers) løsrivelse i de svundne tiders talte sprog. Men ogsaa hvor det ligefremme bevis ikke kan føres, har den literære sprogoverlevering ofte mærkeligheder at opvise, der just ikke tyde paa uforstyrret fasthed gennem alle tiders dialekter. Fortidsform af «sælge» skreves altid *saldæ* > *solde*, *saalde*; men fortidsform af «vælge», «kvæle», «dvæle», «tælle» skreves *walde*, *wolde*

¹ Wimmer, Navneordenes bøjn. § 51.

og *wælde*, *qualde*, *quolde* og *quæl(le)de*, *dualde*, *duolde* og *duæl(le)de*, *talde*, *tolde* og *tælde*.

I det stof, der gennem alle tiders og alle egnes talte sprog er blevet bevaret med uforstyrret fasthed, er der ogsaa foregaaet uregelmæssige omdannelser, og det saadanne, hvor al ydre paavirkning har været udelukket. Aarsagerne til disse uregelmæssigheder kunne dog ogsaa undertiden paapeges. Det talte sprog bestaar i væsentlig grad af samtale, hvor spørgsmaal og svar stadig skifte. Men der er altid dele af svaret (og af spørgsmaalet), som den spørgende (og den adspurgte) forstaar, hvad enten han hører dem tydelig udtalte eller ej. Her indtræder der reduktion: *have* > *ha*, udtalt kort uden stød. De reducerede former kunne, naar forstaaelighed kræver det, atter fremtræde i fuldere former: *ha*, kort uden stød > *ha*, langt med stød. Derved kunne de efter almindelige lydlove udviklede former (*have*) ganske fortrænges af det talte sprog. I dansk ere særlig hjælpeverber, præpositioner og pronominer blevne ramte.

Det er ikke ordenes hyppige brug i talen, der her har været det afgjørende. Ord som *ja* og *nej* høre jo til det talte sprogs allerhyppigst anvendte ord, og de ere blevne staaende paa et ældgammelt trin. Men her kræver forstaaeligheden ogsaa en tydelighed i udtalen, der endog ligger over det almindelige niveau.

Der er andre ord, hvor den blotte situation er nok til at give meningen. Ved hurtig optælling er det ikke let at sige tallenes navne fuldt ud. Men det behøves heller ikke. En sagte mumlen, en bevægelse af læberne, ledsaget af et haandkast er nok for forstaaeligheden. I efternavne bruges «søn» og «datter» tilhængt faderens navn. I tidligere tid var det ganske almindeligt ogsaa i talen. Reduktion

er indtraadt i bunden brug: *-sen*; jysk *-der* (i middelalderen *-detter*). Muligheden af indvirkning fra formen i bunden brug paa formen i fri brug er tænkelig.

Kan omdannelse af det umiddelbare sprogs faste stof uden efterligning foregaa i spring?

Det hed i gamle dage *gloth* (en glød) — plur. *gløthær*, *nut* (en nød, nux) — plur. *nytær*, *brun* (et bryn) — plur. *bryn*, *naghl* (en negl) — plur. *næghl*. Det hed ikke blot *gaas* — plur. *gæs*, men ogsaa *mus* — plur. *mys*, *lus* — plur. *lys*. Det hed *thraath* (en traad) — plur. *thræthær*. Omlyd fandtes ikke blot i «bløde» (af «blod»), «tømme» (af «tom»), «kæmme» (af «kam»), «læmme» (af «lam»), «kælve» (af «kalv»), «stænge» (af «stang»), men ogsaa i *hysæ* (at huse), *særæ* (at saare), *rænæ* (at rane), *læsæ* (at laase), *mælæ* (at maale) o. enk. andre.¹ Omlyd fandtes ikke blot i «længre» (af «lang»), «yngre» (af «ung»), «større» (af «stor»), men ogsaa i *lagh* (lav) — comp. *læghræ*, i *thungh* (tung) — comp. *thynghræ*.

Hvorfor har analogien paavirket nogle ord (og nogle former af ord) og ikke andre? Hvilke følger vilde det faa, hvis et menneske, der hidtil havde talt som alle andre, nu gav sig til at fortælle, at der var mange *gaas* paa torvet, at han havde faaet en daarlig *fød* (eller *fødde*) eller *hænd* eller daarlige *haande* eller *fode*, at hans næse var sprungen op at *blode*, at hans ny hund var *storere* end den forrige? Hvis saadant nonsens blev sagt gjentagne gange for ramme alvor, vilde mennesket jo blive anset for forrykt.

¹ Det kan omtvistes, om «arve», «varme» (oprind. *arfa*, *warmæ*) ere fremkomne ved analogidannelse eller ved lydfor skydning i en enkelt dialekt. P. Syv fortæller, at bønderne endnu paa hans tid (nostri rustici) sagde *ære* (at arve). Rostgaards Saml. 228, 4to.

Det spring, der er sket, er kun tilsyneladende. I den dialekt, hvor de analogiserede former først fremstode, vare de oprindelige former enten i stærkt nedgaaende brug eller ogsaa vare de ganske forsvundne.

I substantiverne komme de analogiserede former til syne allerede i middelalderen. Af «glød» og «bryn» have de ældste haandskrifter ingen entalsform at opvise; naar den senere træffes, er den analogiseret (*en glød, en gløde, bryn*). Den oprindelige entalsform af «negl» findes i lovhaandskrifterne: *pæt barn uar fôt mæp nagh ok mæp næsæ*. Sk. I. (cod. run.). 1, 2. (= cod. Had. = Ghemens udgave 1505: *mz næghel*); *hwaræ sum naghæl ær af hoggæn*. Jy. I. (Flensborghaandskr.). 3,25 (= udgaven 1504: *hwor som nagel worder aff hoghen*). Af «nød» findes flere eksempler paa oprind. entalsform, men kun i det ældste haandskr. af Harpestrængs lægebog¹: *en nut. 135* (= Thott 249: *een nødh*); *en nut. 140*; *en half nut. 152*; *en lytæn nut. 76* (= Thott 710: *lyten nyt* = Thott 249: *en lidhen nødh*). — Gammeldanske glosser (ved Lorenzen): *nux, nøøth. 31*. — P. Laale (trykt 1506)²: *Then brwne nydh haffuer then sødhe kærne. 12; nødh. 47; een nødh. 124; nødden. 102*.

Omlydt flertal af «mus» og «lus» er almindeligt i de ældre haandskrifter. Harpestr.: *lys og loppær. 102* (= Thott 249: *lws oc loppe*); *ryttær ællær mys. 113* (= Thott 249: *ritther eller mws*). — Lægeb. AM. 187, 8vo: *at dræpæ løs. 93; om thu wilt løs for kommæ. 93; allæ løssenæ. 93*;

¹ Udg. af Molbech. Dele af Harpestrængs lægebog findes i cod. Thott 710, 4to og cod. Thott 249, 8vo. — Harpestr. har ligeledes: *nutæ kyærne. 154*. Men lægebog AM 187, 8vo (udg. af Såby) har: *walnøte oleum. 5*.

² Sidst udg. af A. Kock og Carl af Petersens. Denne udgave er her stadig benyttet.

lyssen. 93. — Gamle danske krøniker¹: Thær sum mys atæ yxenæ. B. 77 (= C. 67: Ther som møos athæ øxen). 12—13; hennæ atæ mys. B. 77 (= C. 67: hennæ athæ møs). smst.; sitæn atæ lys honum til døthæ. B. 77 (= C. 67: sithen athæ lws hanum opp). smst. I den saakaldte Erikskrønike² findes sidstanførte sted: tha bygynnæthe lus at særæ at bythæ hannum . . . ther aath lus hannum op. 166. — Den ældste bibeloversættelse (cod. Thott 8, fol.): fæm gwl mys. 1 Sam. 6; myssænes, smst. Flertal findes flere gange i 6te cap. — Mandevilles rejse: rytter ok møos. 16 (= yngre haandskr.: musz³); møss oc røthter. 144; ta vorder iorden ful af møos. 27; Tær æræ oc møss størræ end woræ thi eller tolf. 188. — Rimkrøniken (trykt 1495, udg. af Molbech): luss the odhe hannum opp. 138. — Laale: manghe møss. 67; Then gømmer til møøss til mørghen gømmer. smst. (Chr. Pedersens udgave, 1515, begge steder: mwss). — Lucidarius (trykt 1510): lvs oc lopper. c 5^v.⁴ — Dialogus om den syge messe (trykt 1533, sidst udg. af Birket Smith): røtter oc muss. 34; XV døde muss. 33. — Omlydt flertal af «traad» findes i den ældste bibeloversættelse: syndær sleeth bondene som lærthins trædhær. Dom. 16, 12 (= vulg.: quasi fila telarum). Men den analogiserede form forekommer sammesteds: han giordhe thæm gantzæ tynnæ, j tradhe. 2 Moseb. 39, 3 (= vulg.: in fila).

I bornholmsk, i vest- og sønderjydske almuemaal findes omlydt flertalsform af «mus». Om den moderne danske form findes i det sydvestlige Skaane, maa staa hen som

¹ Der findes en ældre redaktion cod B 77 og en yngre cod. C 67. Begge i Stokholm. De ere udgivne af M. Lorenzen.

² Udg. af Nyerup i N. D. Mag. V.

³ Mandevilles rejse er udg. af Lorenzen. Angaaende det yngre haandskr. se Lorenzens udgave, indledn. LIX.

⁴ Stedet findes ikke i det af Brandt udgivne haandskrift.

uafgjort. Rietz (dialektlexikon 755 a) har fra egnen syd for Malmø følgende legeremse: »Brimsen å brommen, Katten slo på trommen, Fire mus i dansen gå, Så hele jor(d)en dundre». Men der er jo en svag mulighed for, at remsen skriver sig fra den tid, da skaaningerne brugte dansk skriftsprog.

Analogidannelsen er fremkaldt ved en hensvindende brug af substantivets ene talform, og denne hensvinden af den ene talform til fordel for den anden hos nogle ord har igjen havt sin grund i tingenes forskellige væremaade her i virkelighedernes verden.

Sproget har rene kollektiver, benævnelser paa ting, som opfattes som utællelige og udtrykkes under entallets form: *mælk, røg, jærn, sne*. Fra de ældste tider har den kollektive betegnelse været anvendt som nu, naar det tællelige opfattedes som stof: Thæn salsæ ær goth en dagh til *gaas* oc grøont flæsk oc nõtæ køt. Harpestr. 157; skathelek mat som ær *gaas* oc *hanæ* oc thelect. Lægeb. AM. 187, 8°. 79; køt oc *fesk*. Mandev. 107.

Fra gammel tid har entallets form endvidere været benyttet repræsentativt: *Muus* ætær thæn book æi. Harpestr. 44; Ondh *roodh* giffwer eij godhe æble. Laale. 7. Vi sige endnu, ikke blot «kejseren er kommen», men ogsaa «stæren er kommen». — Undertiden er det vanskeligt at skjelne mellem kollektiv og repræsentativ brug: Samledh sijldh stijgghe offthe sthoor hwalff. Laale. 19; Ther løber eeth stort vaten *thet* gifuer fesk til fødæ. Mandev. 189.

De tællelige ting forefindes i et højst forskjelligt indbyrdes forhold. Nogle ting forefindes parvis, men adskilte: *øjne, øren, kinder, hænder, fødder*; andre forefindes ligeledes parvis, men sammenstødende: *øjnbryn, laar*. Nogle ting findes samlede i bestemt sammenstilling: *fingre, negle*,

tænder, tæer. Nogle ting forefindes bunkevis eller i vrimplende mængde: *haar, blade* (ɔ: løv), *regndraaber, gryn, dun, fjedre, skjæl, sener, nødder, gløder, traade*.

Der har her været en livlig strømning frem og tilbage fra pluralistisk til singularistisk brug og omvendt.

Vi bruge *haaret, skjællet* ikke blot om det enkelte haar og om det enkelte skjæl, men ogsaa om hele haarvæxten og om hele skjællaget. Denne brug var tilstede i ældre da.: æi waxær haar a. Harpestr. 73; swart haar warthær af hænnæ oos. smst. 89; warthær thæt smurth a skuruæt houæth tha waxær thær haar up a. smst. 116; thæt ær got for thæt skiæl thær warthær i houæth. smst. 97. Og den singularistiske brug strakte sig i ældre da. til flere ord, end tilfældet nu er: the sma pinnæ af dunæt. Lægeb. AM. 187 s. 60; taar flytær af øghn. Harpestr. 69; Om watn oc taar løpær af thinæ øghæn. AM. 187. s. 16.

Men paa et sprogtrin, der ligger længere tilbage end ældre da., har en ligeligere brug af substantivets talformer hersket. Vi finde hos Harpestr.: the haar ær af fallæ. 121 — en enkeltstaende levning, der ganske vist intet vilde betyde, hvis ikke et andet forhold gjorde sagen klar. Dette forhold viser sig ved verbernes former.

I ældre da. hedder indic. præs. sing. *kumbær* (kommer), *faldær* (falder), *wældær* (vælder, koger, intrans.), *brændær* (brænder, intrans.), *rindær* (rinder). Plur. hedder derimod *kumæ, fallæ, wællæ, brænnæ, rinnæ*. I Harpestrængs lægebog er denne adskillelse nøje overholdt.¹ Man finder der

¹ Hos Harpestr. er oprind. *nn* og *nd*, *ll* og *ld* nøje holdt ude fra hinanden; der indskydes regelmæssigt *d* mellem oprind. *nn* og *r*, mellem oprind. *ll* og *r*: *brænnær* (trans.). 60. 90. 126. 147; *thynnær* (præs.). 128; *styllær* (ɔ: stiller). 142. 149; *wællær* (trans.). 97; *fyllær* (præs.). 50 (bis). 112. 132. 140; *kallær*. 156. — *tændær* (subst. plur.) 7 gange; *thyndær* (comp.). 106.

kombær 66 gange, *forkombær* 9 gange, *fulkumbær* 1 gang, *faldær* 2 gange (77. 139), *ryndær* 3 gange (54. 63. 97), *wældær* (intrans.) 1 gang (142), *forwindær* 2 gange (135. 137).

Men det hedder: komær gryn til tha ær thæt bætræ. Harpestr. 46 (= Thott 410: komer gryen til); haar fallær af houæth. 70.¹

Der kan ikke godt være tvivl om, at flere ord for ting, der forefindes massevis, have været inde paa en singularistisk brug lig den, der viste sig ved *gryn*, *taar*, *dun*, og endnu er tilstede ved *haar*, *skjæl*. Vi maa antage, at **gloth* har været brugt i betydningen «samlingen af gløder», at *blath* har været brugt i betydningen «bladhanget». Uden denne forudsætning er det umuligt at forstaa disse ords flertalsformer i ældre da.

Neutr. plur. havde aldrig endelse i ældre da. Og dog har Harpestrængs lægeb. plur. *blathæ* en snes gange, medens plur. *blath* kun findes et par gange. I det mindste en gang findes *blathær*.²

Hvor flertalsendelsen i oldsproget var *-r* (oldn. *glóð* — plur. *glæðr*) bortkaster ældre da. (saa lidt som det senere sprog) aldrig dette *r*, medens tab af *r* i den oprind. endelse *-ar*, *-ir*, *-ur* er særdeles almindeligt. Og dog har Harpestræng to gange *gløthæ* (154. 155) og en gang *gløthær* (155).

Der er endnu en ting, som viser, at plur. *gløder* en gang har været en løsnet form i sproget. Hvor oldsprogets flertalsendelse var *-r*, indtræder, som ovenfor bemærket, altid stød i det nuværende sprog. Men *gløder* har ingensteds stød.

¹ Et sted hos Harpestr. hedder det: thæt dughær allæ the siuc dom thær af kuld kombær. 127. Konjunktiv er: of man komær i ukænd stath. 49. Det hedder et sted: thæn man . . . thær fallær i brot. 126. Det almindelige udtryk hos Harpestr. er her *brotfællingh*.

² Der er ingen grund til at opfatte *blathær* som en ren skrivefejl. Flertalsformer *blader*, *axer* er i det senere sprog ikke noget helt sjældent.

Men vinden har vendt sig og bølgeslaget har atter gaaet mod en pluralistisk brug af massenavne. En rest fra denne strømning kan maaske findes ogsaa hos Harpestræng: the syner thær hoggæn ær. 73 (= Thott 410: aa the senær ther hugnæ æræ = Thott 249: for hugnæ sener).

Et enkelt ord har faaet en underlig skjæbne ved denne omhvirvlen. Det er *taar*, der oprind. betød «en taare», «en regndraabe», «en vanddraabe», en betydning, der vedligeholdte sig i skriftsproget langt ned mod vore dage. Det er blevet beholdt i den gamle singularistiske brug som «en samling af vanddraaber» i vort nuværende *en taar*. Den gl. da. plur. *taare* er bleven forstaaet som en entalsform: *en taare*, hvorefter atter et nyt flertal *taarer* er dannet.

Ting, der bestaa af tællelige, men sammenstødende enheder, altid indbyrdes ordnede paa en bestemt maade, ere ogsaa blevne opfattede under entallets form: Man har brugt de gamle entalsformer af «finger», «negl», «bryn» ikke blot om den enkelte finger, den enkelte negl, det enkelte øjenbryn, men om haandens finger- og neglebesætning, om begge brynene. Hvor flertalsformerne ikke vare mærkede som saadanne ved almindelig kjendte endelser, ere ordene blevne hvirvlede saaledes rundt i malstrømmen, at man til sidst hverken har vidst op eller ned. Men de ovennævnte 3 ord vare netop stillede paa denne maade: *naghl* — plur. *næghl*, *brun* — plur. *bryn*, *finghær* — plur. *finghær*.

Vi finde ved herhenhørende ord den samme ejendommelighed ved verberne, som ovenfor omtaltes: Stampæs hun oc lægs with laar thær brænnær (ikke *brænnæ*, og ikke *brændær*) mæth hunskæ. Harpestr. 107.¹ Ved «finger», «negl», «bryn» finde vi alle mulige uregelmæssigheder:

¹ Thott 249, 8vo har her: Stampes hwn oc læghes wz laer tha bræner hwn hunske.

han brænnær hans fingær thær hanum halner, Harpestr. 147 (= Thott 249: fynghre); *mæth* thre fingræ. AM. 187 s. 98; andra fingræ. Sk. 1. (cod. run.) 5, 12 (= cod. Had.: andræ fingræ); i alla fingræ sinæ. smst. (AM. 41, 4¹⁰) 5, 33 (= cod. Had.: i allæ fingræ sinæ); af the fyuræ fingræ. Vald. 1. (AM. 455, 12 mo.). 2, 9; warthæ fingræ allæ af hognæ. Eriks 1. (AM. 455, 12 mo.). 2, 34 (= Ghemens udg. 1505: worthe och fyngherne alle affhwgne); um fingræ. smst. (= Ghemen: fyngher); sex fyngre. 2 Sam. 21, 20 (den ældste bibeloversættelse). Entalsformen stadig *finghær*. — Ved «negl» er det ofte rent umuligt at afgjøre, om formerne skulle kaldes ental eller flertal: with the illæ næghlæ thær warthær a fõtær. Harpestr. 73 (= Thott 410: wz thz illæ næglæ ther aff fødher op rysæ = Thott 249: ligtornæ); Hun ær goth for harthæ naghælæ. smst. 101 (= Thott 249: hardhe naglæ); Om næglæ frysæ oc fallæ aff, tac agrimoniam oc giør puluer af oc cast thær, sum næglæ ære af fallen oc thær aff waxer ny næglæ. AM. 187. s. 99. Ældste bibeloversættelse har: neglænæ. 5. Moseb. 21, 12. Skaansk almuemaal stemmer med dansk (Rietz 459 b: Näjl). — Af «bryn» træffes følgende former: hun . . . linær hwassæ bryn. Harpestr. 78 (= Thott 410: brynær = Thott 249: bryn); bolnæ brynæ. smst. 69. Den ældste bibelovers. har: øwenbrynnæn. 3 Moseb. 14, 9 (= Tavsens: øyne bryne = bibel 1550: øyen bryne = bib. 1607, 1647: Øyenbryne); Øyenebryn. Sirach. 26, 10 (bib. 1607; 1647: øynebryn)¹.

Der kunde endnu spørges, hvorfor «nødder» har bevaret sig saa godt (stødet), da ordet dog har været med i de her omhandlede glidninger (tab af den oprind. selvlyd i ental), og efter al sandsynlighed en gang maa have været

¹ Wimmer, Navneordenes bøjning. §§ 12, 49, 52.

brugt singularistisk. Hertil kan svares: Man har talt nødder («nogle» og «5 eller 10»), men man har ikke talt gløder eller blade (3: løv). Man har ikke talt negle eller fingre; man vidste, hvor mange der var. Man har ikke talt traade, man har maalt dem.

Den kollektive og den repræsentative brug af entalsformen har i og for sig aldrig kunnet rokke flertalsformen, langt mindre formaaet at sætte den helt ud af spillet. Melle:m «mere gaas» og «flere gæs» har der ikke kunnet ske sammenstød. Men naar begge arter af singularistisk brug forene sig ved ord for ting (eller dyr), der forefindes i vrimlende mængde, og hvor et par stykker fra eller til ikke har stort at betyde, da er den oprindelige flertalsform helt gaaet til grunde i det talte sprog.

Det har oprind. heddet *fisk* — plur. *fiskæ*, *sten* — pl. *stenæ*, *fiathær* (en fjeder) — pl. *fiathræ*, *aal* — pl. *aalæ*, *thorsk* — pl. *thorskæ*, *sild* — pl. *sildær* (oldn. *sild* — pl. *sildir*). Ved de tre første ord er den gamle flertalsform bevaret paa grund af den hyppige literære anvendelse: *fiske*, *stene*, *fjedre*. De andre flertalsformer findes ikke i den ældre literatur; de ere i senere tider hentede umiddelbart fra det talte sprog. Lucidarius (udg. af Brandt) har: *ther ær oolæ*, *the ære XXX fødher langæ*, oc *the hauæ maan som en hest*. 48 (= udg. 1510: *ther ære alæ*). I Mandevilles rejse hedder det: *ther gongher oolæ vdi*, som *æræ tyuæ føder langæ*. 86. Men intet af citaterne giver synderlig oplysning om flertalsformernes skikkelse i det samtidig talte sprog; thi det er jo ikke danske aal, der her tales om.¹

¹ Den literære hyppighed gjør, at man ikke kan vide, hvorvidt *orme* er en flertalsform, der har eksisteret uafbrudt i det talte sprog, eller om det er en nydannelse som *traade*.

Ordene «mus» og «lus» høre herhen. Literær anvendelse har ikke kunnet holde liv i de gamle flertalsformer. I reformationstiden finde vi vaklen i brug af af kollektiv oc flertal: oc der bleffue lws 2. Moseb. 8, 17 (Tavsens oversættelse); dog wore der alrede lws bode paa menniskene oc paa queget. smst. v. 18 (= bibel 1550: Sla i Støffuen paa Jorden, at der bliffuer Luss oc der bleffue Luss).

Nogen vanskelighed frembyder «lax». Ordet synes at være behandlet som «torsk», «aal» o. s. v.

Den bornholmske dialekt har bevaret de gamle flertalsformer paa *-a* («fisk», «sten», «fjeder», «aal», «lax») og paa *-er* («sild»). Overensstemmende dermed findes her omlydt flertal af «mus».

TIL SPØRGSMÅLET OM ĀDITYA'ERNE.

AF

S. SØRENSEN,

DR. PHIL.

Når Bergaigne (*La religion védique*) fremstiller Āditya'erne som «les dieux souverains» i *Rgveda*, har han utvivlsomt ret, dog med en ikke uvæsentlig modification. Guderne i *Rgveda* danne et system, en slags pantheistisk collectiv-gud, ligesom hjulene i et urværk, hvor det ene led ikke kan undværes mere end det andet, fordi deres functioner alle ere lige nødvendige for det heles beståen; eller som de forskellige organer i legemet, hvorfor også den ene gud kan kaldes den andens (i virkeligheden collectiv-gudens) øje, ånde, etc., og om hver enkelt gud siges det, som bekendt, i de mest utvetydige udtryk, at han «alene skaber og opholder verden», etc., fordi det hele vilde falde sammen, hvis han ikke virkede; de ere hver-andres fædre, skabere, etc. *Varuna*, den mest fremtrædende af Āditya'erne, der kan tages som repræsentant for hele klassen, er ganske vist på en måde «kongen», for så vidt som han har givet og opretholder «loven» (*ṛta*), hvorefter de andre guder virke og må virke, for at det hele kan bestå. Men dette vil ikke sige, at han regerer over de

andre guder, så at disse skulde have mindre at betyde end han; men «loven», som er uadskillelig knyttet til *Varuna*, som er dens personlige udtryk, er en constituent i hele gudesystemet (∴ verdenssystemet) som ilden, *soma*'en, vinden, vandet, bønnen, etc., og har hverken mere eller mindre at betyde end nogen af disse. Selvfølgelig har dette unitariske system, som *Varuna*'s «lov» ganske rigtig særlig repræsenterer, ikke consequent kunnet gennemføres. For det første finder det onde ingen plads deri, men har måttet lægges udenfor, repræsenteret navnlig af slangen *Vrtra*, der ligger på bjergene og vil holde vandet og lyset tilbage, indtil *Indra* dræber ham og befrier dem¹; det moralske onde træder derimod kun negativt frem, uden forklaring, som noget, der straffes af *Varuna*. For det andet er dette collectiv-pantheistiske eller rént pantheistiske (hver enkelt gud identificeres ligefrem med alle de andre) system ikke frit udspekuleret, men er en måde at opfatte tilværelsen på, der må affinde sig med overleverede myther, som man ikke opgav, men søgte at assimilere med sin opfattelse, noget som selvfølgelig ikke vilde give noget ganske rént resultat; sådanne udtryk som «den onde fader», «de gamle guder», etc. turde den Græske mythologi (*Uranos*, *Kronos*, *Titanerne*) levere den bedste illustration til; men sligt trænges i baggrunden og holdes i ubestemt almindelighed.

Bergaigne's ensidige betragtning af *Varuna* som absolut hersker har forledt ham til nogle, efter min mening, farlige

¹ At bjergene ikke ere skyer, men virkelige bjerge, fra hvilke vandet strømmer ind så vel over himlen som over jorden, at *Indra* ikke er umiddelbart regngud i *RV*, og at hans *vajra* ikke er et lyn, men en Thorshammer, har jeg forsøgt andetsteds at påvise. En anden sag er det, at dette, som alt andet, allerede af *Rishi*'erne forflygtigedes ved mér eller mindre radikale fortolkninger. (Se en utrykt afhandling i Universitetsbibliothekets arkiv: «*Vrtrasagnet* i *Mahābhārata*», § 1) følg.)

og urigtige consequenser, nemlig dels til at antage, at det (physisk) onde lejlighedsvis tillagdes Varuna selv (idet det af Vrtra repræsenterede dualistiske element fuldstændig trådte i skyggen for den unitariske opfattelse), og at denne lejlighedsvis identificeredes med Vrtra, ja vel oprindelig var identisk med denne; dels til at opstille en teori om, at Varuna til sidst skulde være bleven «dethroniseret» af Indra, ligesom han selv skulde have dethroniseret Dyaus, det sidste dog vel kun for så vidt, som hans dyrkelse trængte sig i forgrunden på Dyaus's bekostning; det første derimod skulde være lagt ind i selve mythologien.

Hvad det første punkt angår, vil Bergaigne af RV. VIII. 58 (69). 12 (*suderó asi Varuna yásya te saptá sindhavah | anuksháranti kākúdam sūrmyām sushirām iva*), som han vil have til at betyde, at de 7 floder strømme igennem Varuna's mund, eller endogså ind i Varuna's mund, slutte at Varuna så oprindelig må have indesluttet vandene og altså være identisk med Vrtra efter denne opfattelse. Den sidste fortolkning (ind i) turde være uforenelig med *anu*; så vidt jeg kan sé, menes der, at vandene løbe hen under himlen, der betegnes som Varuna's gane, fordi ordet har haft begge betydninger (jf. Slav. *nebo*); man jævnføre RV. I. 18. 7 (*yáh kukshih somapátamah samudrá iva pínvate | urvir ápo ná kākúdah*), hvor himlens brede vande sidestilles med havet; det mirakuløse er netop, at floderne kunne løbe over (o: under) himlen ligesom i en dyb rende, da vand jo ellers efter erfaringen må have bunden under sig og ikke over sig. Når Varuna udsender vandene «uden vold» (i modsætning til Indra), kan han heller ikke derfor mistænkes for lejlighedsvis at holde dem tilbage af ondskab; — at lægge vægt på, at «Varuna kaldes et skjult hav» (Berg. III. p. 128) RV. VIII. 41. 8

(*sá samudró apicyáh turó dyám iva rohati, ni yád āsu yájur dadhé | sá mǎyá arcinā padāstrnān, nākam āruhat*), turde være noget hårtrukket; havet er altid uudgrundeligt. især et, som vender bunden i vejret; man kan oversætte: «[i skikkelse af] et uudgrundeligt hav stiger han rask ligesom op på (under) himlen, fordi han har indsat offret i verden (offret hører i første instans med til «loven» og er en betingelse for verdens beståen); han nedslog med syngende (?) fod [Asura'ernes] trolddom: dermed var han stegen op på himlen» (man mærke modsætningen mellem *dyám*

Eng. «sky» og *nākam* = Eng. «heaven»); skyhavet, som viser hans guddommelige ubegribelige magt, siges at være ligesom en synlig fremtrædelsesform af Varuna. Oversættelsen af Aoristen *āruhat* håber jeg at kunne retfærdiggøre et andet sted. Heller ikke RV. IX. 73. 3 (*mahāh samudram Vārunas tiró dadhe, dhīrā ic chekur dharúneshv ārabham*), som Bergaigne betragter som et afgørende bevis for Varuna's og Vṛtra's identitet, beviser noget, med mindre det skulde være det modsatte; «den store Varuna har skjult (anbragt i det fjerne) havet; de forstandige have formået at opfange det i krukkerne» indeholder øjensynlig ingen antydning af Varuna's ondskab (snarere en lovprisning af hans storhed), men en forherligelse af offervidensskaben: de små soma-krukker repræsenterer det store somahav «himsides» (:) på, eller rettere under, himlen); man behøver kun at huske på, at det således forherligede offer er måske det vigtigste led af Varuna's «lov». Dette siges udtrykkelig i det foregående *grāśtām grāto abhu rakshati vṛatam* «deres argomme fader » Varuna bevogter deres lovæssige værdi», som også tyder på, at Perfectum'erne der have betyningen af noget, der har fundet sted fra ældes til iøvrigt jeg håber nærmere at kunne udtale

mig andensteds), og altså netop er *vratám* og ikke ondskab; — sagen er, at *Varuna* slet ikke selv kan udsende vandene, før *Indra* har bragt dem tilstede; det, *Varuna* gør, er at han har banet vandenens vidunderlige veje, som de følge lovmæssigt, ligesom alt andet går efter «loven»; men den, der bringer dem tilstede, er absolut *Indra* og kun ham. Lige så lidt som det kunde hjælpe at bane veje for vande, som ikke kunde skaffes tilveje, lige så lidt kunde det hjælpe at skaffe vande tilstede, som kun vilde gøre ulykker, når de ikke fulgte deres lovbestemte baner; begge guders virksomheder ere derfor lige nødvendige, de supplere hinanden og kunne aldrig undvære hinanden, end mindre komme i strid med hinanden; dette gensidig supplerende afhængighedsforhold udtrykkes ved gudeparret eller collectiv-guden *Índrā-Várunā*; de ere sideordnede, ingen af dem er over- eller underordnet den anden. *RV.* VII. 34. 10 står der ikke noget om, at *Varuna* bevogter vandene, men vandenens veje. — At *Varuna*'s navn, ligesom *Vrtra*'s, afledes af verbet *vrnóti* i betydningen «holder fangen», beviser ved den måde, hvorpå det gøres, at det ikke med en tanke faldt dem, som fremsatte denne etymologi, ind at identificere *Varuna* med *Vrtra*, tvertimod: det er altid de onde, som *Varuna* fængsler, og altid vandene, som *Vrtra* fængsler, mens *Varuna* netop har udsendt vandene, for så vidt som han har banet dem veje. *Rishi*'erne, som de Indiske fortolkere så tidt, benytte en muligvis (ofte måske bevidst) falsk etymologi til at støtte deres opfattelse af gudernes betydning og virksomhed; det er rene ordspil, der så at sige skal tjene til at fastholde tanken i hukommelsen, og anføres ikke for etymologiens egen skyld. *Varuna* turde oprindeligt være identisk med *Ὀὐρανός*, og er det beslægtet

med *vrnóti*, da er det i betydningen «bedække»; men det er ikke denne side af hans væsen, der fremhæves i *RV*.

Hvad det andet punkt, *Varuna's* dethronisering fra *Indra's* side, angår, da turde det ovenfor anførte allerede være egnet til at gøre en sådan antagelse betænkelig; en gud, der slet ikke eller i al fald er ikke kun overordnet, men har sin bestemte uundværlige function, kan ikke dethroniseres. Imidlertid — selv for det ubegribelige må man jo bøje sig, når det møder op med kendsgerninger, og Bergaigne mener i *RV*. X. 124 at have sådanne. Denne hymne må derfor tages nøjere i øjesyn; (med nedenstående jf. Bergaigne: *La religion védique*, III. 154 fgg.; Oldenberg i *ZDMG*. XXXIX. 68 fgg.; P. v. Bradke: *Dyaus Asura*, pg. 97 fgg.; Alfr. Hillebrandt: *Varuna und Mitra*, pg. 107 fgg.; Grassmann er enig med Bergaigne, hvem jeg i det følgende anfører som repræsentant for denne opfattelse). Det er allerede en meget uheldig egenskab ved en hymne, som skal indeholde et afgjort bevis, at fortolkerne ere så uenige om dens forståelse. Mens *Sāyana*, som ganske vist ikke er nogen skarpsindig philolog, men turde være en ganske respektabel theolog, opfatter hymnen som angående *Agni's* tilbagevenden til guderne, efter at han længe har været skjult «i vandene og lignende steder», hvori jeg er ganske enig med *Sāyana*, finder Bergaigne etc. en «revolution» i den, hvorved herredømmet var gået over fra *Varuna* til *Indra*, dog således, at *Varuna* beholder «et gejstligt (sic) herredømme af *Indra's* nåde» (ligesom chalipherne overfor Emir al Omra) —, og Hillebrandt en trosbekendelse af en *Agni-Varuna*-dyrker, som har været forfalden til *Indra*-dyrkelse og nu angrende vender tilbage til den sande religion. Herved er at mærke, at Hillebrandt selv indrømmer, at dette er det eneste sted i hele *Rigveda* (måské med und-

tagelse af IV. 42. 7, hvorom nedenfor), som kan fortolkes som indeholdende en sådan religiøs modsætning. Men er dette tilfældet (og det er efter min mening aldeles sikkert), så taber hymnen al beviskraft, og så længe det modsatte ikke positivt er godtgjort, må enhver fortolkning forkastes som på forhånd altfor usandsynlig, der vilde involvere en sådan modsætning. Bradke har heller ikke fundet noget sådant i den; og det samme må antages om Muir (Orig. Sanskr. Texts, V.), da han ikke nævner dem. Dog er selv Bradke ikke fri for at ville læse mellem linierne (p. 101). Hertil kommer en mængde forskelligheder i opfattelsen af enkelthederne. Jeg skal blot anføre, at mens Bradke og i selve commentaren også *Sāyana* lægger v. 5 i munden på Agni (hvad der forekommer mig at være det naturligste), lægge Bergaigne og Oldenberg det i munden på Indra (i hovedsagen bliver meningen den samme), mens v. 1 siges af guderne (utvivlsomt rigtigt), og Hillebrandt lægger alle de 5 første vers i munden på den angrende Agni-Varuna-dyrker; de 4 sidste vers handle ifølge Bergaigne om Indra, de andre tre lade dem ude af betragtning som uægte. *Sāyana* lægger v. 6 i munden på Agni eller Varuna (det første er det rimeligste, hvis man da ikke foretrækker at tillægge Indra det, hvad der kommer væsentlig ud på ét, eller forfatteren, hvad en del kunde tale for), v. 7—9 på guderne; efter min mening kan v. 7—9 af sproglige grunde (se nedenfor) kun være sagt af forfatteren. Med forbigåelse af usikre og spørgsmålet ikke direkte vedkommende enkeltheder skal jeg nærmere omtale nogle af de vigtigste momenter og, som jeg håber, vise, at Bergaigne's etc. opfattelse ikke blot er usandsynlig af, om jeg så må sige, theologiske grunde, men også i sproglig henseende er så hårdtrukken,

at man aldrig vilde være falden på den, hvis man ikke havde været behersket af en forudfattet mening:

v. 4. *bahvīh sámā akaram antár asmīn; Índram vrnānāh pitāram jahāmi; | Agnīh, Sómo, Várunas té cyavante, paryāvart rāshtrām, tād avāmy āyān; asmin* er utvivlsomt = *pitāram* (trods *Sāyana*, hvis opfattelse, at det er alteret, strander på Aoristen), som jeg med *Sāyana* antager for træet (*arani*): det behøver ialfald ikke at være = *pitré A'surāya* i v. 3, hvis forklaring forøvrigt er omstridt; altså: «efter at have tilbragt mange år deri, forlader jeg min fader (træet), idet jeg vælger Indra.» I det sidste halvvers kan *paryāvart rāshtrām*, da det ikke betegner en sanseiagttagelse, der også kunde have været udtrykt i Præsens, ikke være sideordnet med, men må være underordnet enten *cyavante* eller *avāmi*¹; *tād* opfattes naturlig som gående på *rāshtrām*; i så fald er meningen: «ved min ankomst hjælper jeg nu igen Agni's, Soma's og Varuna's truede kongemagt»; efter Bergaigne's oversættelse «la révolution est faite» (en oversættelse, som ingen vilde finde på, som ikke iforvejen havde sin forklaring færdig) må *tād* gå på *paryāvart* «ved min ankomst hjælper jeg nu revolutionen» ∴ skubber jeg end yderligere til den hældende vogn; man skal have ondt ved at finde en sådan rolle tildelt Agni nogetsteds, og dette tilligemed den hårtrukne oversættelse turde gøre denne opfattelse så mislig i exegetisk henseende, at den i forning med sin theologiske urimelighed må betegnes som umulig. *paryāvart rāshtrām* betyder i sig selv kun «dermed er kongedømmet gået over til en anden», og det naturligste er, at det, hvad der hyppigst turde være tilfældet i *RV.*, står foran sit hovedverbum; altså: «Agni, Soma og

¹ Mine syntaktiske påstande tillader pladsen mig ikke her at begrunde.

Varuna falde¹ (∴ vare i færd med at bukke under for Asura'erne, mens jeg var borte, da de manglede offret); ved min ankomst hjælper (understøtter) jeg deres kongemagt, som dermed (∴ med min ankomst) er vendt tilbage (til dem igen fra Asura'erne) ∴ jeg hjælper A., S. og V.; hvorfor ikke Indra? fordi han allerede er nævnt i 1ste halvdel, som er en indledning til og indeholder samme hovedtanke som 2den halvdel; meningen er, at Agni kommer for at hjælpe sig selv samt Indra, S. og V.

v. 5. *nirmāyā u tyé A'surā abhūvan; tvām ca mā Varuna kāmāyāse rténa rājann ántam vivihcán máma rāsh-trásyádhityam éhi*: dermed ere disse Asura'er blevne trolddomsløse (∴ deres trolddom har mistet sin kraft); hvis du, Varuna, elsker mig (sé *Sāyana*, hvis Opfattelse bevises ved accenten), så kom, konge, skillende ret fra uret, til overherredømmet over mit rige (eller «mig og riget», Bradke). Da *abhūvan* som Aorist må slutte sig til det foregående Præsens eller den følgende Imperativ (i sidste tilfælde måtte oversættelsen være: «siden nu disse Asura'er ere blevne magtesløse, så kom, Varuna, . . .»), bliver Hillebrandt's opfattelse (som også af mange andre Grunde må forkastes) også af denne grund meget hårtrukken; og Bergaigne's og Oldenberg's (ifølge hvilken Asura'erne i v. 5, ligesom hos Hillebrandt, ere *Agni*, *Soma* og *Varuna*; men Hillebrandt oversætter, utvivlsomt med urette, *nirmāyāh* anderledes) er aldeles umulig; thi hverken kan Agni's ankomst (v. 4) begrunde Agni's (!), Soma's og Varuna's magtesløshed (v. 5) eller begrundes af denne (da dette blot vilde være en gentagelse af den i v. 4 givne begrundelse), og heller ikke kan Agni's, Soma's og Varuna's (!)

¹ Bradke's oversættelse «rütteln dran» er højst mærkværdig.

magtesløshed (*abhūvan*) begrunde, at overherredømmet tildeles Varuna (*adhipatyam ehi*) eller begrundes af dette; man må altså enten oversætte *nirmāyā* som Hillebrandt («truglos»), hvilket vilde omstyrte hele Bergaigne's hypotese, eller antage Asura'erne i v. 5 for forskellige fra Agni, Soma og Varuna; dette er, så vidt jeg kan sé, det ene rigtige (og er indsét af Bradke), men giver ligeledes Bergaigne's hypotese dødsstødet. Asura'erne kunne altså kun være Indra's, Agni's, Soma's og Varuna's fjender ∴ Asura'erne efter den senere opfattelse, som forekommer enkelte steder i RV. Verset indeholder en utvetydig tilslutning til Varuna og en bøn (»hvis du elsker mig») til ham om fremdeles at besørge overherredømmet som konge ved at «skille ret fra uret» (*rta* fra *anrta*), hvilket netop er Varuna's særlige og uundværlige function. At dette overherredømme kun skulde være «gejstligt» og «af Indra's nåde», står der ikke et ord om og må indfortolkes fra en medbragt apriorisk forestilling. Hymnen indeholder det stik modsatte af, hvad Bergaigne vil lægge deri.

6. *idám svár idám id ása vāmám, ayám prakāçá urv àntáriksham | hánāva Vrtrám, niréhi Soma, havish tvā sántam havishā yajāma*: her er himlen, her er det skønne [som fra arilds tid], her er lyset, den vide luft; lader os to dræbe Vrtra, kom frem, Soma! dig, som er offer, ville vi ære med offer. — For brugen af Perfectum *ása* sér jeg (som i mangfoldige andre tilfælde) ingen anden forklaring end den i parentes antydede. Hvem der så end siger verset, indeholder det en angivelse af, at den gode gamle tilstand er genoprettet, netop den, som herskede under Varuna's auspicier. Opfordringen til Soma om at være med til at dræbe Vrtra passer i første instans bedst på Indra, men kan i og for sig godt siges af Agni eller den offrende.

Vil man have det lagt i munden på Indra, må man med Oldenberg antage hymnen for en Akhyānahymne; dette bliver mindre nødvendigt under de to andre forudsætninger, da Agni taler i det foregående og forfatteren i det følgende.

At v. 7—9 siges af forfatteren, er afgjort sikret ved Imperfecterne, som ikke kunne forklares under nogen anden forudsætning. Der fortsættes med skildringen af den ved Agni's ankomst genoprettede verdensorden, altså samme tankegang som i v. 6.

7. *kaviḥ kavivā divi rūpām ā sajad, āprabhūti Vārūno nir apāh srjat | kshémam krnvānā jānayo ná sindhavas tā asya vārnām śucayo bharibhrati*: Séeren anlagde med séer-væsen skikkelse i himlen (viste sig synlig eller synligt virkende i himlen), med ikke-overmagt udsendte Varuna vandene; levende fredelig og lykkelig ligesom hustruer bære floderne uafsladelig rene hans farve. — At *kaviḥ* ikke er Indra, men Varuna, fremgår af, 1) at Varuna nævnes i verset, 2) at *kaviḥ* enten ikke eller næsten ikke bruges om Indra (IV. 25. 2 gör constructionen vanskelighed), på hvem det også turde passe mindst af alle guder, men oftere om Varuna, 3) at floderne udtrykkelig sammenlignes med hustruer, og vandene gælde netop for Varuna's hustruer. Sāyana forklarer det som Mitra, hvad næsten bliver det samme. — *āprabhūti* kan i og for sig opfattes på flere måder: 1) uden anvendelse af magt (da det ikke er ham, men Indra, som dræber Vrtra); 2) uden at der anvendes magt imod ham (ifølge Bergaigne af Indra, altså = frivillig; kunde også være «uden at nogen modstår ham»); men den naturligste forklaring er Sāyana's 3) «uden anstrengelse» (da alt nu er i orden).

8. *tā asya jyēshtham indriyām sacante, tā im ā ksheti svadhāyā mādanṭih | tā im viço ná rājānam vrnānā bibha-*

tsúvo ápa Vrtrád atishthan: disse (vandene) følge (holde sig til?) hans fortrinlige (mest berettigede?) manddomskraft; disse beboer han, idet de glæde sig af hjærtens lyst; ligesom folk vælgende ham til konge vendte de sig med afsky (for Vrtra's tilnærmelser) bort fra Vrtra. — At *indriyám* (som Bergaigne fører i marken som bevis for, at det er Indra, som vandene vælge) ikke har andet end i det højeste etymologi tilfælles med Indra, turde være afgjort. *Sāyana* sér med rette også i dette vers en sammenligning af vandene med tro hustruer, og selvfølgelig overfor *Varuna*. Forfatteren synes allerede i dette vers at være slået noget ind på den humoristiske tone, som bliver mere fremtrædende i det følgende vers. Turde man i v. 7 sætte *varna* = *vrata* (jf. BR. under *varna* Nr. 11), vilde den sidste fjerdedel af dette vers blive betydelig tydeligere; jf. dog Hillebrandt: *Varuna* und *Mitra* p. 86. Forøvrigt viser *ná* i vers 7, at det hele for forfatteren kun er et billede.

9. *bibhatsūnām sayūjam hamsām āhur apām divyānām sakhyé cārantam | anushtubham ānu carcūryāmānam Īndram ní cikyuh kavāyo manīshā*: man siger (on dit), at «gåsen» (solen, ifølge *Sāyana*) vandrer som kammerat i de himmelske vandes venskab, idet de vise afsky (ikke vise sig mere tilgængelige for hans kurmageri end for Vrtra's); séerne skue (nu som fra Arild's tid) Indra luske om (eller måske: gebærde sig på den kosteligste måde) efter *anushtubh'en*. — Da *bibhatsūnām* ikke her kan betegne vandenes holdning overfor Vrtra, uden at meningen bliver utilladelig tynd og hårtrukken, må det betegne deres holdning overfor «gåsen»; hvis det, som Bergaigne vil, skulde være Indra, som vandene have sluttet sig til, kommer han til at stå i en noget ejendommelig belysning, og det kan ikke nytte at oversætte «man kalder ham gåsen . . .»; dette synes

Grasmann også at have mærket, da han erklærer verset for uægte, en consequens, som han kunde have sparet, hvis han ikke var gået ud fra en umotiveret forudsætning. Sāyana's opfattelse («solen») er utvivlsomt den rigtige; men āhur får derved et anstrøg af spøgefuld malice, som endnu mere sikkres ved *carcūryāmānam*, hvorom sé Pān. III. 1. 24 (*bhāvagarhāyām* ∴ når bevægelsen er udtryk for en dadelværdig sindstilstand); i det klassiske Sanskrit hedder det ganske vist *cahcūryāmānam*; men betydningen turde være den samme. Rishi'ernes fromhed hindrede dem ikke mere i at spøge med Indra, end Grækernes hindrede disse i at spøge med Herakles og andre guder, eller, som det synes, Nordboernes dem i at spøge med Thor.

Jeg tror uimodsigelig at have godtgjort, at RV. X. 124 intet indeholder, som tyder på en dethronisering af Varuna fra Indra's side; tvertimod beder Agni (Indra?) Varuna om at elske ham (v. 5); det er ikke alene Varuna etc., men guderne i det hele, Indra (som netop skulde have beskyttet dem) inclusive, der vare i fare, og ikke fra Indra's, men fra deres fjender, Asura'ernes side, og Agni's ankomst tager ikke yderligere kongemagten fra dem, men gör netop, at den øjeblikkelig vender tilbage til dem, fordi «loven» (*rta*, v. 5) nu ved offrets genoptagelse kan functionere igen. De sidste vers synes mig netop, navnlig af en Veda-hymne at være, at passe særlig udmærket til «tankegangen» under denne forudsætning, hvad der yderligere bestyrker forudsætningens rigtighed. — Jeg skal endnu kun bemærke, at jeg ikke føler mig synderlig overbevist om, at Grasmann's oversættelse af *çāmsāmi pitré Āsurāya çévam* (v. 3: «jeg siger farvel til min fader, Asura'en») er rigtig; det turde i henhold til de i det følgende fremhævede lykkelige følger af Agni's ankomst simpelthen betyde: «jeg forkynder [vor]

fader Asura'en (= Varuna) et lykkeligt budskab» (jf. X. 113. 5, hvor det hedder om Indra: *āvābharad dhrshītō vājram āyasām çévam Mitrāya Varunāya dāçūshe*: han nedslyngede dristig jærn- [den jærnhårde?] vajra'en, lykkeligt [til held] for M., V. og den offrende» [ikke «for Mitra og den hulde Varuna»]); *pitré Āsurāya* har da intet at gøre med *pitāram* (= *aranī*) i v. 4. *āranīm* (fremmed) i v. 2 tages af *Sāyana* = *arānīm* (ildmaskinen), hvilket synes meget fristende; da vilde *svāt sakhyād* betegne grunden («når jeg uhuld forlader ham (den), som er huld, så er det på grund af mit eget [medfødte] venskab, at jeg lader mig føde af *aranī*'en»). — Endelig mærke man, at ligesom *asmin* i v. 4 henviser til det følgende *pitāram*, henviser *kaviḥ* i v. 7 til det følgende *Varunah*; dette er ofte tilfældet.

RV. IV. 42, i hvis 7de vers Hillebrandt (l. l. p. 107) sér en anerkendelse af Indra's forrang fra forfatterens side, lider af lignende ulemper som X. 124. *Sāyana* opfatter v. 1—6 som en lovprisning af «Selvet» (*ātman*), der identificerer sig bl. a. med Indra og Varuna; Bergaigne lægger alle de 6 første vers i munden på Indra; Grasmann, Hillebrandt (l. l. p. 72 og 104 fg.), Bradke (l. l. p. 30 fg.) etc. tillægge Varuna v. 1—4, Indra v. 5—6. Exegetiske vanskeligheder er der i alle tilfælde; navnlig *yáthā nah* i v. 1. Grasmann forkaster v. 8—10, vistnok fuldstændig med urette; skal man komme på det rene med denne hymne, må man utvivlsomt netop holde sejt fast ved de tilknytningspunkter, som disse vers yde. Der forekommer mig at være en dél, der peger i retning af *Sāyana*'s opfattelse eller noget lignende. Måske ligger vanskeligheden i, at det er en *Ākhyāna*-hymne (Oldenberg, ZDMG. XXXIX, p. 79). I alle tilfælde er der ingen strid, men højst en venskabelig «mannjafnaðr» mellem de to guder, til hvis

fælles forherligelse hymnen er bestemt. V. 7 (*vidúsh viçvā bhúvanāni tāsya, tá prá bravishi Várunāya, vedhah! | tvám Vrtráni çrnvishe jaghanván, tvám vrtán arinā Indra sindhūn*) synes mig, trods Hillebrandt, ikke at være ugunstigt mod Varuna; tvertimod, i betragtning af Varuna's alvidenhed og hans særlige stilling til sandhed og løgn indeholde ordene *tá prá bravishi Várunāya* den højeste anerkendelse af sandheden af det sagte, og Varuna står som højeste autoritet på dette hans særlige område.

Hvad der ellers undertiden anføres som støtte for Varuna's ondskab eller hans tilbagetræden for Indra, har endnu mindre på sig. — Hvad man har villet bygge på RV. IV. 18 om, at Indra skulde have dræbt «sin fader Tvashtr», m. m., har jeg et andet sted¹ vist beror på misforståelse.

Det tør anses for sikkert, at Varuna, Mitra, Aryaman, Bhaga, Daksha, Amça og én til ere de egentlige Āditya'er; Solen føjes så til som den 8de. Navnene på Nr. 2—6 bevise deres ethiske karakter som det for dem særligt karakteristiske som guder for familie- og samfundslivet. Ordet betyder «Aditi's sønner» og afledes af Aditi, som jeg med Bergaigne tillægger betydningen «frihed, uskyldighed» (i modsætning til Varuna's bånd). Aditi er et personificeret element ligesom Soma, Agni, bønnen, etc., og kunde pantheistisk identificeres med alt muligt, hvad hun også blev. Derfor kaldtes også andre guder, undertiden alle guder «Aditi's sønner». Men man må fastholde, at ligesom Varuna og Mitra også beholdt deres oprindelige kosmologiske betydning, blev Aditi og Āditya'erne aldrig overguder i egentlig forstand, til trods for, at de øjensynlig stærkt

¹ Den ovenfor citerede afhandling, § 16.

fremhæves i *RV*. Når man søgte efter en første skaber, tyede man til deificationer af Viçvakarman og lignende fællesbenævnelser; men i virkeligheden vidste man intet om den første oprindelse (jf. «*kásmāi devāya . . .*»); de upersonlige elementer, som skaberne benyttede, skubbe sig altid bagved disse som mere oprindelige (f. ex. Vāc-Prajāpati eller Puruṣa-Vāc), og det er stedse det kosmogoniske, ikke det etiske, som får overmagten i disse forsøg. At Āditya'erne senere blev solguder (12 efter de 12 måneder), skyldes rimeligvis en udbredt poetisk betegnelse af solen som Āditya og Brāhmaṇa'ernes rationalistiske forkærlighed for håndgribelige identificationer (ser man bort fra denne rationalistiske retning, ere Brāhmaṇa'ernes identificationer iøvrigt kun en fortsættelse af Rishi'ernes); de egentlige Āditya'er, som ikke havde nogen særegen function ved siden af deres etiske betydning, blev kun solguder ligesom også Mitra, der vel nærmest var det iforvejen; de andre beholdt tillige deres kosmologiske functioner.

Antager man *Dyaus* (*Ζεύς* «sky» i modsætning til *Οὐρανός ἄστερόεις* = *divó nákah* «heaven») for den mest fremtrædende Indogermanske gud, synes han allerede i den Indo-Iranske tid at være trådt tilbage for *divó ásurah*¹ («himlens herre» eller «himlens gud»); denne synes i Mazdeismen at være bleven til Ahuramazda, hvis klædning er himlen (*οὐρανός*), og i *RV*. at stå noget vagt men med afgjort tilbøjelighed til at identificeres med *Varuna* (*Οὐρανός*). I så fald vilde *RV*. også på dette punkt repræsentere et ældre stadium (det Indo-Iranske) end Mazdeismen. Samme resultat giver en sammenligning mellem Āditya'erne og Amshaspad'erne; i Mazdeismen er det etiske element

¹ Jf. P. v. Bradke: *Dyaus Asura*.

det aldeles overvældende, i *RV.* er det kun sideordnet det kosmologiske; vel var hverken *Āditya'*erne eller *Amshaspand'*erne som sådanne tilstede i den Indo-Iranske tid (da navnene tale derimod); men fremhævelsen af det etiske element må antages at ligge så langt tilbage. Vi vilde da have en lang periode, fra den Indo-Iranske tid til slutningen af Veda-tiden, i hvilken ethisk-bestemte guder spillede den mest fremtrædende rolle i de højere stænders religionssystem, dog uden, som i Mazdeismen, at blive eneherkende, hvilket kan forklares dels af Indernes seje fastholden af det gamle ved siden af det ny, dels af den pantheistiske retning, som reflexionen slog ind på. Denne etiske retning, som særlig repræsenteres af *Varuna*, må snarere regnes for yngre end ældre end Indra-dyrkelsen; thi denne sidste (eller en efter forholdene i det væsentlige ganske tilsvarende religionsform) har øjensynlig været Indo-germansk (hvad den etiske *Varuna*-dyrkelse ikke var): Indra har altfor mange træk tilfælles med Herakles og Thor til, at denne overensstemmelse kan være tilfældig (i kampen mod Typhoeus og Giganterne er det Zeus, som svarer til Indra); også fra den sammenlignende mytologi's side må der altså nedlægges indsigelse imod den antagelse, at Indra-dyrkelsen skulde være en yngre religionsform, som havde trængt sig frem på *Varuna*'s bekostning. Sammenligner man endelig antydningerne om «de gamle guder», «den onde fader» og de noget senere i litteraturen opdukende *Asura'*er, gudernes forgængere og fjender, med Titanerne og Jætterne, fristes man også til at antage disse antydninger som en genklang af ældgamle forestillinger; men den omstændighed, at de altid holdes i ubestemt almindelighed, og at *Varuna* uden undtagelse (som ovenfor vist) altid fremstilles som en streng og retfærdig, men god og

hellig gud, tyder (ved siden af andre indicier) på, at *Rishi*'erne have villet fremdrage den opbyggelige side af religionen (og ikke, som Pischel og Geldner m. fl. påstå, kun have brudt sig om betalingen). Sammenholder man nu hermed, at Mazdeïsmen øjensynlig skyldes en reformation (efter traditionen, af en enkelt mand), og at den særlige repræsentation og fremhævelse af det ethiske i den Indiske religion allerede er gået tabt i *Brāhmana*-tiden og aldrig kom op senere, idet det aldeles fortrængtes eller absorberedes af det kosmologiske eller spekulative eller folkelig-religiøse element, ligger det meget nær at antage, at vi også i *RV.* have en reformatorisk retning for os, der ikke på langt nær gik så vidt som Zoroaster's, men dog tildéls i samme retning, men som undergravede sig selv, da den opløste uden som Zoroaster tilstrækkelig energisk at sætte noget nyt i stedet. Når nemlig den religiøse retning, som repræsenteres af *Rishi*'erne, allerede i *Brāhmana*'erne er gerådet i forfald, så turde det være, fordi den havde løbet linen ud. *Rishi*'erne identificerede in majorem sacrificii gloriam alle individuelle guder mere eller mindre med offret og dets ingredienser og legenderne ligeså, dog uden virkelig at opløse dem (trods, som det synes, Bergaigne); *Brāhmana*'erne lade offerguderne være sindbilleder på offret, kvæg, året, jorden, solen, etc., og lavede ny legender til begrundelse af de enkelte offerhandlinger; *Mimāmsisterne* bleve derved til rene atheister. I stedet for den udlevede religion trådte så en slags kosmologisk monotheisme eller deïsme (*Prajāpati-Brahman*) eller pantheisme («det absolute») eller folkereligioner (*Vishnu*- og *Rudra*-kredsen).

ORDET «LABAN»S OPRINDELSE.

AF
GERSON TRIER,
CAND. MAG.

I.

Det antages i almindelighed, at skældsordet laban, der med sine sammensætninger labansagtig, labansalder, labansstreg, har fåt fuld borgerret i dansk, skriver sig fra den fra 1ste Mosebog bekendte Laban, Jakobs svigerfader. Ser man imidlertid hen til dette skældsords brug, vil man se, at det i grunden slet ikke synes at udtrykke, hvad der, for den almindelige bevidsthed, knytter sig til den bibelske Labans navn. Jakob tjænte, som bekendt, Laban i syv år for at få hans datter Rachel til ægte, men Laban førte sin datter Lea til ham i stedet. Skønt denne fremgangsmåde efter Labans moralske begreber, hvorefter, som han siger, det ikke kunde gå an, at den yngste datter giftede sig før den ældste, kan have været meget rigtig, så har dog denne adfærd i senere tiders øjne og efter deres moral stemplet ham som en bedrager. Det danske udtryk «laban» udsiger mange slemme ting om den person, det bruges om, men «bedrager» eller noget dermed beslægtet ligger der ikke i det.

Ordet laban, der hverken findes i Videnskabernes Selskabs Ordbog eller hos Molbech, er ikke meget gammelt i sproget. V. Kristiansen,¹ der definerer det som «et uvornt menneske», har et eksempel fra H. F. Ewald, Valdemar Krones Ungdomshistorie, hvis første udgave er fra 1860, J. Levin,² der forklarer det som «drengagtigt ungt menneske». mener, at det findes «i dansk vel omtrent fra 1830». Han føjer til, at det kommer fra platysk. Han har intet eksempel og giver ingen grund til, hvorfor han sætter det til omtrent 1830. Mon fordi det hverken findes i Vidensk. Selsk. Ordbogs 3dje bind med bogstav L, der udkom 1820, eller i P. E. Müllers Danske Synonymik fra 1829, hvor det meget passende kunde være anbragt ved siden af lømmel, «en opløben karl, der ikke gør nogen gavn. Udtrykket bruges ikke om gamle folk... Den, som taler om de mange lømler, hvilke i hovedstaden stå bag på kareterne, er vred over, at så mange arbejdsføre hænder inddrages fra at virke for at nære forfængeligheden... Lømmel er intet ærerørigt udtryk; ti lømmelen kan i hast blive meget brugbar. En hob lange lømler kan med en dygtig officer i spidsen udrette store ting? Her vilde man nu til dags lige så godt eller fuldt så ofte sætte laban. En gammel dame, født 1808, hvis hukommelse stadig er meget god, har sagt mig, at hun tydelig kan huske, at hendes fader i hendes barndom kaldte hendes broder «din lange laban». Levins «omtr. 1830» er måske lidt for sent, omtrent 1820 vilde vel være rigtigere; men synderlig ældre er ordets tilstedeværelse i dansk næppe.

¹ Bidrag til en Ordbog over Gadesproget.

² Samlinger til en ordbog, på det Kgl. Bibliothek.

Levin henviser til J. C. Dähnert. Hos denne¹ findes følgende under ordet «Laban (Lakeband): Ein spottwort auf einen trägen menschen, und auf einen erwachsenen, der sich noch wie ein kind hat». Her er altså to betydninger, hvoraf den sidste nogenlunde svarer til den danske, et drengagtigt, uvornt menneske. Den anden, som vi ikke har, er meget udbredt, undertiden den eneste i plattyske egne. Således forklarer J. F. Schütze² undet ordet *lös*: «*dös*ig un *lös*ig, en *lös*igen Gast, Keerl; auch setzt man wol hinzu un *fuulen Laban*». For at få denne betydning til at passe med den bibelske Laban, forklarer han «Laban, der nach der Bibel vom Jakob überlistet ward, als man ihm Lea für Rahel unterschiebt, und erst nach langem Harren diese dazu (sic)». Forbindelsen mellem en doven karl og denne forklaring fra biblen er det lidt vanskeligt at få fat på; Schütze må vel snarest tænke på, hvorledes Jakob ved at lægge kæppe på fårene, franarrede Laban det meste og bedste af hans hjord, og anse en mand, der kan lade sig således narre for en «fuuler Keerl». Man vil indrømme, at en sådan betragtning er ikke så lidt hårt trukken og at, etymologisk set, betydningsudviklingen her er lige så utilfredsstillende som ved det danske laban. Vi træffer laban i endnu en tredje betydning. C. M. Stürenberg³ forklarer det som «schimpfwort für einen groszen, groben, plumpen menschen»; ligeså I. ten Doornkaat Koolman⁴ «ein grosser langer, bz. grober ungeschlachter mensch». Men denne sidste betydning grov, plump passer lige så

¹ Plattdeutsches Wörterbuch, Stralsund 1781.

² Holsteinisches Idiotikon, Hamburg 1802, t. III.

³ Ostfriesisches Wörterbuch, Anrich 1857.

⁴ Wörterbuch der ostfriesischen sprache, Norden 1882.

lidt som de to foregående doven og lang eller den danske uvorn på den bibelske Laban.

Ikke mindre klart end af ordets betydning fremgår dets oprindelige uafhængighed af biblens Laban af en undersøgelse af dets udstrækning. De bibelske egennavne, som er gåt over til at blive fællesnavne, er i reglen fælles for alle eller de fleste europæiske sprog, således Judas i bet. af en «falsk forræder» (også i smsætn. og afledn. som t. Judaszunge, -beutel, o. a., engl. judas-colored, fr. tour de Judas, judasserie; it. bacio de Giuda, d. judaskys), Lazarus «en fattig pjalt» (it. lazzeretto, lazzarone; fr. ladre; eng. lazar-house, lazarly). Helt anderledes med Laban. Dette findes ikke i italiensk, fransk, engelsk, ja ikke engang i hollandsk. I højtydsk findes det, saa vidt det bruges, kun som låneord fra plattysk. I Grimms Wörterbuch d. deutsch. Sprache findes det ikke. Sanders har det vel, men betegner det, ved sine henvisninger, som et plattysk ord. Han sammenstiller det med labánder, der også anføres af Grimm. Dette er et schlesisk ord, se Karl Weinhold, Beiträge zu einem schlesischen Wörterbuch, Wien 1855, og J. & W. Grimm, Wörterbuch. I fyrstendømmet Lippe finder man lóbanner «ein fauler, langsamer Mensch».¹ Alt i alt er altså ordet laban begrænset til den nordvestlige del af Tyskland. Men det vil være vanskeligt at påvise nogen særlig forbindelse mellem dette stykke Tyskland og de kapitler af biblen, der omhandler fortællingerne om Laban, som grund til, at dette egennavn dér skulde have fåt en rolle, det ikke har i andre under jødisk og kristen påvirkning værende lande. Mens derfor af de anførte sprogmand

¹ J. B. H. Echterling, Eigenthümliche Wörter d. plattdeutschen Sprache im Fürstenthum Lippe i G. K. Frommann, die deutschen Mundarten, 6 jhrg. 1859, 353.

J. F. Schütze, I. ten Doornkaat Koolman og Sanders holder på den bibelske oprindelse, så sammenstillter C. M. Stürenburg og K. Weinhold det med eng. lob, looby, lubber, forkaster altå den hebraiske etymologi. Men at vort ord intet har med disse ord at gøre, men har en hel anden, og temmelig enestående oprindelse, skal jeg nu søge at påvise.

II.

Blandt de gammelfranske heltesange, som ved oversættelser og omarbejdelser har fåt den største udbredelse¹ er sangen om Fierabras, den vældige sarrasenske kongesøn, som erobrede Rom, bortførte kristenhedens kostbareste relikvier, derpå kæmpede i en berømmelig tvekamp med Olivier, en af kejser Karls tolv pers, og overvunden og døbt, blev en af kristenhedens tapreste forsvarere mod sine tidligere trosfæller. I den ældste foreliggende form, fra begyndelsen af 13. årh., af Fierabras,² er relikvierne digtets egentlige helt,³ idet sangen blev foredraget ved det store marked, Lendit,⁴ der årlig afholdtes på sletten ved St. Denis, hvortil relikvierne efter deres tilbageerobring var bleven givet af Karl. Men denne Fierabras henviser, som påvist af G. Paris,⁵ til en ældre form, der omhandlede Roms indtagelse og kampen mellem Fierabras og Olivier, og hvorom vi har et vidnesbyrd i Phil. Mouskets Chronique rimée⁶ fra den første halvdel af det 13. årh.

¹ Se Gaston Paris, *La littérature française au moyen-âge*, p. 62. Kr. Nyrop, *Den oldfranske Heltedigtning*, s. 92.

² Fierabras, *chanson de geste*, p. p. MM. A. Kröber et G. Servois, Paris 1860. *Les anciens poètes de la France*, publ. sous la direction de M. F. Guessard.

³ J. Bédier, *La composition de Fierabras*. *Romania* XVII.

⁴ G. Paris, *anf. værk* s. 43.

⁵ *Hist. poétique de Charlemagne* s. 251.

⁶ v. 4604—4717.

G. Paris kalder denne nu forsvundne chanson de geste for Balan. Dette navn Balan, der også træffes i andre chansons, bæres i Fierabras af hedningernes overhoved, Fierabras' fader.

I begyndelsen af halvfjerserne undersøgte G. Gröber, på A. Toblers anvisning¹ et hs. af Fierabras, der opbevaredes i biblioteket i Hannover. Her fandt han foruden den kendte chanson om Fierabras en anden mindre chanson på lidt over 1500 vers: *La Destruction de Rome*. Dette digt indeholder netop en fremstilling af Roms indtagelse og relikviernes bortførelse, og det er kun naturligt, at Gröber i sin glædes første øjeblik mente, at han her havde genfundet det forsvundne Balan digt. Dette er, som påvist fra flere sider, en fejltagelse, hvortil jeg, for så vidt det interesserer nærværende undersøgelse, skal komme tilbage længere henne.

I *Destr.* kaldes hedningernes overhoved, «admiral», ikke som ellers Balan men Laban, og det er denne Laban, ikke den bibelske, der går igen i vort skældsord. At der i dansk findes ord, der har deres oprindelse i den franske heltedigtning er noget almindelig bekendt. Herom vidner *Dyrendal* og *Soldan*; dette sidste, der er den franske digtnings soudan, er altså ved sin oprindelsesfære meget analogt med Laban, der selv et par gange i *Destr.* betegnes som soudan; det forekommer, som bekendt, som hundenavn flere gange hos Holberg;² i tysk, *Soldan*, og engelsk, *Sowton*, bruges det som familjenavn. Vejen, ad hvilken Laban har nåt til os, gennem plattysk, er den, der har været så almindelig for de franske helte-

¹ *Jahrbuch f. rom. Phil.* XIII.

² Se C. C. Werlauff, *Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*, s. 60.

sagn, der er gåt over i vore folkesagn og -bøger: over England.

I England har Fierabrasdigtet fundet en vid udbredelse, hvorom de mange hentydninger til det vidner, der træffes hos de gamle engelske digtere. Her har vi også ved siden af en gengivelse af den franske Fierabras: *Sir Ferumbras*¹ en gengivelse af den i Destr. beskrevne erobring af Rom i *The Sowdone of Babylone*.² I denne har, hvad der har særlig interesse i nærværende sammenhæng, navnet Laban fortrængt Balan ikke blot i den til Destr. svarende indledning, men også i den øvrige del af digtet, hvis indhold svarer til Fierabras. *Sowdone* er, ifølge Hausknecht, forfattet i begyndelsen af det XV. årh. i East-Midland dialekt. Men vi har et meget tidligere vidnesbyrd om Labans tilstedeværelse og udbredelse i Storbritanien: i skotten John Barbour's rimkrønike *The Bruce* III, 435 ff.³ læser Robert Bruce

the Romanys off worthi ferambrace

for sine mænd. I dette digt, som fuldendtes i 1375, kaldes Sultanen for *king lawyne* (v. 442, 456), en form, der står nær ved *Lavane*, som findes i *Sowdone*, v. 1831. Da Barbour ikke synes at have kendt noget digt om Roms indtagelse af Balan, og Laban skriver sig fra Destr., ses det, at dette digt under eller anden form må have været kendt i England længe før Hannover hs., der er udført i England i XIV. årh., blev skrevet, og at Laban, således

¹ Udg. af Sidney J. Herrtage for the Early English Text Society, *The English Charlemagne Romances*, Part I. London 1879.

² Først udg. for the Roxburghe Club 1854, senere af Emil Hausknecht for E. E. T. S., *The English Charlemagne Romances*, Part V, London 1881.

³ Udg. af W. W. Skeat for E. E. T. S.

som vi også ser det i Sowdone, har fåt lige ret med Balan, som findes i Sir Ferumbras. Et yderligere bevis på, hvor populær Labans eller Lawynes skikkelse var bleven, er dets brug som efternavn. En anset Shakespeare skuespiller hed John Lowin (1576—1659), hvis navn også stavedes Lowine, Lowen, Lowyne,¹ hvis fader var håndværker i London. For at blive et efternavn har det sagtens først været brugt som et øgenavn, anvendt på en eller anden, hvis egenskaber mindede om den sarra-senske «amyral», som han på det tidspunkt blev opfattet, og i så fald vilde vi på engelsk (el. skotsk) for Lawynes vedkommende har et første skridt på den bane, der i plattysk har ført Laban til at blive et slet og ret fællesnavn.

I det øjeblik, det er sikkert, at Laban ikke er et i en enkelt skikkelse af Fierabrassagnet forekommende navn, men har haft en stor udbredelse over Storbritanien, er dets rejse over Vesterhavet ikke blot tænkelig, men i høj grad rimelig. At vi ikke nu finder noget skrevet plattysk Labandigt, kan ikke undre en, når man husker på, at Sowdone og Sir Ferumbras kun findes i et eksemplar hver, skønt England frembød ganske anderledes fordelagtige vilkår for opbevarelsen af håndskrifter end Nordtyskland. Havde vi ejet en eller anden plattysk Charlemagnefremstilling, hvori sultanen hed Laban, vilde den snævrere forbindelse mellem denne og det plattyske skældsord vel være let påviselig. Men selv uden en sådan er de forestillinger, der i de senere omdannelser af de gamle chansons de geste knyttede sig til hedningernes konge eller «soldan», således, at de meget godt svarer til den sikkert oprindeligste

¹ S. Lee, Dictionary of National Biography, London 1893.

af ordet Labans betydninger, som jeg i henhold til de ovenfor anførte definitioner, mener er en lang, stor, grov karl; en grov karl er let bleven til en plump, klodset, og dette understøttet af adj. fuul til en doven karl. Efterhånden er det så bleven blandet sammen med lümmel, hvor med det, som ovenfor (s. 354) nævnt, er faldet sammen i dansk; derfra betydningen uvorn og særlig et (langt)¹, ungt, ubehøvlet menneske. Således bruges det jo udelukkende i dansk. I mangel af skriftlige vidnesbyrd mener jeg, man kan forklare denne udelukkende brug på følgende måde. Ordet er kommen her ind fra Holsten, og det er da rimeligvis holstenske underofficerer, som har bragt det her ind. De har anvendt det overfor de unge rekrutter, de indeksererede, og ordet har derved fåt betydning af et ungt menneske, der trænger til disciplin.

Af ovenstående vil det fremgå, at vi ikke blot ikke har ordet laban fra bibelen, men at den bibelske Laban slet ikke har influeret på ordets betydning. Derimod er det højst rimeligt, at det bibelske navn har virket som en slags folkelig etymologi, og derved har bidraget til at gøre det gamle sarrasenernavn mere levedygtigt ved at give det en mere kendt klang.

III.

For udtømmende at påvise oprindelsen til Laban står endnu tilbage at forklare, hvorfor Destr. kalder «admi-

¹ Forestillingen lang, som også ofte knytter sig til laban, hører rimeligvis oprindeligt med til dets begreb. Herpå tyder det ovenfor (s. 356) anførte schl. ord labänder. I Grimms Wb., hvor det defineres «langer, schlaffer mensch» opstilles som en mulig etymologi nd. und mitteld. labben, lappen schlaff u. träge hängen. Men det er rimeligere at aflede det af vort Laban. Grimm tilføjer udtrykkelig, at det er dannet «nach art eines eigennames». Det kunde tyde på, at fortællingen om admiralen Laban var nåt helt over til Schlesien.

ralen» for Laban ved siden af det et par gange forekommende Balan.

Som ovenfor sagt anser Gröber¹ Destr. for at være en repræsentant for det gamle digt, hvortil Phil. Mousket hentyder, G. Paris' Balan. Gautier² er ikke enig med sig selv. Nyrop³ mener, når han siger, at Destr. er det gamle Balandigt, der er genfundet, åbenbart det samme som Gröber. Denne mening er uholdbar. Beviset herfor findes i modsætningerne mellem Destr. og Mousket på den ene, Destr. og Fierabras på den anden side, som er samlet hos Hausknecht. Han mener, at Destr. har en anden forfatter end Fierabras og er lavet som en slags introduktion til dette digt for at forklare dets dunkle begyndelse, «der også fremkaldte «episoden» i den prov. Fierabras».⁴ Bédier⁵ har den samme opfattelse. Paris forkaster ligeledes Gröbers opfattelse; det fremgaar klart af hans note til Bédiers artikel, og af hans — ikke offentliggjorte — *conférences* ved *Ec. prat. d. Hautes-Études*. Men sin endelige dom om Destr., som han lover i *Romania* XI 151, har han endnu ikke givet.

Selv om nemlig Gröbers syn er urigtigt, følger ikke deraf ubetinget, at Destr. er lavet på samme måde som episoden i det provençalske digt, som Hausknecht og Bédier mener. Og det er den heller ikke. Forfatteren af den i den prov. Fierabras bevarede indledning har som «kilde» til sin tildigtning udelukkende haft selve Fierabras i den os overleverede form. Med Destr. er forholdet meget

¹ Verhandl. d. 28. Versamml. deutsch. Philol. Leip. 1873, s. 209 ff.

² Smlgn. *Epopées franç.* III p. 391 og 360.

³ Oldfr. Heltedigt. 91.

⁴ Sowdone XIII ff.

⁵ *Romania* XVII.

mere indviklet. Den hviler ikke direkte paa den gamle Balansang, herom vidner navnlig følgende forskælle mellem Mousket og Destr.¹: kampen om Château-Miroir beskrives forskælligt; handlingen, der hos Mousket lige til slut foregår i Italien, overflyttes i Destr. til Spanien (se dog nedenfor 367); Guyon de Bourgogne og Richard de Normandie, som spiller en stor rolle hos Mousket i kampen foran Rom, optræder ikke på samme måde i Destr. Men på den anden side hviler Destr. ikke udelukkende på Fierabras, men også på et andet, ældre digt, der mere eller mindre direkte står i forbindelse med Balan.

Ifølge Mousket er en af Roms hovedforsvarere Garin, om hvem det hos ham hedder:

Li dus Garins et sa mesnie
 Entrerent en Castiel-Croisant
 v. 4669—70.

og senere

Et dus Garins vint a l'estour
 Ki tint Pavie en quité
 S'ot bien Castil-Croisant gardé
 v. 4694—6.

I Fierabras forekommer li dus Garins slet ikke, Garin er der navnet paa en våbendrager hos Olivier, der benytter det, da Fierabras spørger ham, før deres tvekamp, hvem han er. I Destr. derimod genfinder vi li dus Garins: v. 514 ff. siges det, at han blev født i Pavie og:

La tour Croissant gardoit, si l'avoit en baillie v. 520.

Destr. kalder ham som oftest Garins de Pavie (v. 635, 674 o. s. v.) Der er således ingen tvivl om, at Destr.

¹ Sowdone XIV⁵.

må hvile på en anden og af den overleverede Fierabras uafhængig sang om Balan, der i dette punkt stemmede med Mousket.

Endnu to træk skal jeg anføre, som viser hen til, at Destr. har en anden og ældre kilde end Fierabras. I den oprindelige Balan foregår kampen mellem Balan og Karl i Italien. Det første skridt til at henlægge scenen til Spanien, siger Morf,¹ er at kalde Balan for l'amiraus d'Espagne, som det er sket i Fierabras. Det næste er ikke blot instinktmæssigt, men bevidst at overføre kampen fra Italien til Spanien. På dette står, ifølge Morf, den provençalske Fierabras og Destr. Hvis imidlertid den opfattelse af Destr., jeg nedenfor (s. 367) gør gældende, er rigtig, så skyldes denne henflytning til Spanien en senere omdigter, og Destr. står enten på samme trin eller højst rimeligt for et vist afsnits vedkommende på et endnu ældre trin end Fierabras. I samme artikel² gør Morf opmærksom på, at ved opramsningen af relikvierne blander den franske Fierabras Kristi ligskjorte og svededug sammen i «le signe honneré»,³ mens de oprindelig har været adskilte, hvad de endnu er i de italienske former af Fierabras. Mens Destr. v. 26 kun nævner le suaire, har den 1280—81 både singne og suaire. Sammenholdes disse antydninger af et gammelt digt med de ovenfor nævnte modsigelser mellem Destr. og Mousket og med punkter som scenens henlæggelse til Spanien, så kommer man til den slutning, at Destr. ikke skyldes én digter, men består mindst af to dele: et ældre grundlag og en yngre til- og omdigtning.

¹ Zeitschr. Rom Ph. V. 426.

² S. 429 n.

³ Fierabras v. 9, v. 6232.

Dette bekræftes ved en undersøgelse af, hvor Destr. er opstået. Da Gröber udgav Destr., mente han, at det oprindeligt måtte være skrevet på pikardisk, og han søgte at bringe dens anglo-normandske former, der skyldtes en afskriver, ind under denne dialekt. Følgen deraf var en rædselsfuld tekst, som P. Meyer har betegnet som «lamentable».¹ For ham er teksten anglo-normandsk; hans udtryk er ikke helt klare, men må vel nærmest opfattes, som om ikke blot afskriveren, men ogsaa forfatteren af den os overleverede tekst er anglo-normandsk. At den er gået gennem anglo-normandske hænder, derom vidner en form som fitz v. 170, 181, o. a. s. Men bag den anglo-normandske afskriver står en forfatter fra en hel anden kant.

Vi har ovenfor set, at Garin kaldes Garin de Pavie, og at det v. 514 siges, at han var født i denne by. Dette er åbenbart i modstrid med v. 1083, hvor der står, at han fu en France nee. Den egenlige hovedforkæmper på de kristnes side er i Destr. dog ikke Garin, men Savaris. Dette navn er fransk, men hverken Mousket eller Fierabras kender noget til denne forsvarer.² I Destr., hvor han fremstilles som en slags Roland, idet han, lige som denne ved Roncevaux, med harme forkaster et forslag om at hidkalde Karl til hjælp mod Sarrasenernes mængde, siges det, at han er født i Lombardiet. Altså også i Nord-Italien. Men det er ikke en anglo-normandsk digter, som kunde have nogen interesse af at gøre de franske helte til fødte Norditalienere. Derimod vilde dette være meget fristende for en af de sangere, der i den kunstdialekt, som kaldes franko-italiensk, foredrog Frankrigs heltesange for Norditaliens høje herrer og damer. For en sådan måtte også

¹ Philol. Transactions 1873—74.

² En Savaris nævnes mellem de franske riddere, Fierabras v. 1699.

en kamp i Italien udenfor og om Rom være et særlig tiltrækkende æmne. Også Sowdone, hvis franske original ikke er den samme, som vi har i Destr., tyder hen på en franko-italiensk form, der endog har været videre fremskreden i sin italianisering end Destr. Iblandt de franske riddere træffe vi således Sire Bryer of Poyle v. 514, det vil sige af Apulien; han findes ikke i nogen anden version. Det er et særtræk for de franko-ital. digtninger, at Roland der betitles *senateur de Rome*.¹ I Destr. tales blot i al almindelighed om paven og si *senatour* v. 695; men i Sowdone siges det udtrykkelig om Ifrez, som her træder istedetfor for Garin, Destr. 514 ff., og som synes identisk med Geffrai, Destr. v. 1139.

Of Rome he was a Senatoure v. 166.

Denne frankoital. oprindelse må måske også bevarelsen af det ovenfor omtalte træk, at der blandt relikvierne nævnes både *signe* og *suair*, tilskrives.² En undersøgelse af sproget i Destr., hvor den anglo-normandske skal kan afskrabes, synes at bekræfte denne opfattelse, men mangel på plads forbyder mig at komme ind på den her.

Af samme grund må jeg med hensyn til forholdet mellem de forskællige bestanddele af Destr. nøjes med uden vidtløftigere påvisning at bemærke, at jeg anser, hvad der findes fra v. 720 til v. 1314, for at hvile på det fra Balansangen nedstammende franske digt, hvad der kommer før og efter, for at være tildigtet for at få en tilfreds-

¹ F. Castets, Turpini Historia Karoli Magni et Rotholandi s. 79. A. Thomas, Bibl. des écoles fr. d'Athènes et de Rome, fasc. 25.

² Derved forklares også den mærkelighed, at i Hannover hs. teksten til *Destr.* er så fordærvet sammenlignet med selve Fierabras' tekst, at domme efter de i Sowdone s. I. ff. givne prøver, skønt de begge, ifølge Gröber, Rom. II. s. 1, er skrevet i England af én og samme hånd, smlgn. Gautier. *Epopées franç.* III 360.

stillende indledning til Fierabras. Indenfor disse grænser optræder Garin, der ellers i digtet nærmest er et appendiks til Savaris, som en selvstændig og ledende person (v. 827, 846, 859); og Frankrig angives som hans fødeland (v. 1083). Her optræder for første gang kongen af Nubien, med hvem Paven kæmper (v. 831, 854, 896). Her nævnes både ligklæde og svededug (se ovenfor s. 364). Det er også her, at Balans forekommer ved siden af Laban.

Ifølge det foregående har vi altså i Destr. en fransk sang, der har undergået en franko-italiensk bearbejdelse — det er jo ikke udelukket, at hvad der ligger før og efter det påviste franske parti kan i større eller mindre udstrækning have franske forbilleder — det hele foreliggende i en anglo-normandiseret form. Men en gennemgang gennem så mange sprogformer, især to saa hybride som de her nævnte, fremkalder let sproglige fejl og misforståelser. Dette må man vel erindre ved spørgsmålet om Balan og Laban.

I Destr. forekommer Balan i 5, Laban (Labam eller afkortet Lab) i 44 halvvers. De 5 halvvers er alle, paa nær et overflødigt en, der let kan fjærnes, i v. 891, metrisk rigtige; men af de 44 er kun 6 metrisk rigtige og 38 derimod urigtige. Deraf er igen 36 halvvers alt for korte. To gange bestaar halvverset kun af det ene ord Laban; syv gange af Laban og et enstavelsesord som dist, et, kar; to gange af Laban og d'Espagne; tre gange af Laban d'Espagne og et eller to enstavelsesord; to gange af Laban og lempour. Med disse 16 tilfælde for øje er det rimeligt at spørge, om Laban i det hele er et enkelt ord, eller om det ikke snarere repræsenterer flere ord? Og de ord, der så naturligt frembyder sig, er: Li admirails Balans, som det sarrasenske overhoved betegnes både de fem steder, Balans forekommer i Destr., og i hele Fierabras, og af

2

Handwritten text at the top left of the page, possibly a page number or title.

